MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

REVUE DU LIVRE

PUBLICATION TRIMESTRIELLE
DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET LA BIBLIOGRAPHIE

1972

1-2

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

88. évf. 1972/1—2. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)
DEZSÉNYI BÉLA
(szerkesztő)
HAVASI ZOLTÁN
KÓKAY GYÖRGY
MEZEY LÁSZLÓ
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. XI., Ménesi út 12.
Telefon: 669—902

Megjelenik negyedévenként.
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60.— Ft
Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010, (pénzforgalmi jelzőszám 215—11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V., Váci u. 22 Tel.: 185—612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

S1

13.592

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

LXXXVIII. ÉVFOLYAM
1972.

Szerkesztő bizottság:

MÁTRAI LÁSZLÓ *(a szerkesztő bizottság elnöke)*, DEZSÉNYI BÉLA *(szerkesztő)*,
HAVASI ZOLTÁN, KÓKAY GYÖRGY, MEZEY LÁSZLÓ, TARNAI ANDOR

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1973

TANULMÁNYOK

À nos lecteurs 1
Büky Béla: Modelle und Systematisierungen der Informations- bzw. Kommunikationsprozesse in Bibliotheken 61
Čaplovič, Ján: Huszár Gál három ismeretlen műve 180
Csapodi-Gárdonyi Klára: L'arte del libro veneziano e la Biblioteca del Re Mattia Corvino 175
Donáth Regina: Tiltott könyvek egy Mária Terézia korabeli főúri könyvtárban 210
Gárdonyi Zoltán: A Rákóczi-induló Liszt Ferenc három kéziratban 32
Haiman György: Tótfalusi Kis Miklós betűmetszői és tipográfusi hagyatékához 193
Harsányi István: Költészet és kommunikáció 72
Huszty Sándor: A Természetrajzi Füzetek alapítása (1877) 38
Kecskeméti István: Kodály Zoltán egy ifjúkori kompozíciójának ismeretlen kézirata 251
Kókay György: Ungarische, deutsche und tschechische (slowakische) Zeitungspläne in Ungarn am Ende des 18. Jahrhunderts 220
V. Kovács Sándor: Manoscritti umanistici ad Esztergom. I. (Libri epistolari apografi) 15
Kozocsa Ildikó: Restauro di manoscritti musicali del Seicento e del Settecento 27
Kristó Gyula: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez 166
Miklóssy János: Vajda János hírlapírói pályakezdése (1855—64) 233
Pukánszkyné Kádár Jolán: A Todoreszku—Horváth-gyűjtemény 52
Szendrei Janka: Zur Notations- und Vortragsweise der Prosulen nach den ungarischen Handschriften 157
Szigeti Kilián: Mesko veszprémi püspök (1334—44) Pontificaléja 5

KÖZLEMÉNYEK

Borsa Gedeon: A „Kassai kódex" hitelességéről 88
Bugyi Balázs: Az írástudók betegségeiről és azok megelőzéséről 95
Dobszay László: Pozsonyi Antifonálék 271
Forrai Magdolna: Egy ismeretlen Kájoni-kézirat 91
Füves Ödön: La Bibliothèque Kallonas à Gyöngyös 101
Gál István: Babits Mihály könyvtárának töredéke 280
Galambos Ferenc: Újabb adatok Doby Antal könyvtáralapítói és mecénási tevékenységéhez 275
Haiman György: Orosz szótárkiadásunk történetéhez 119
Indali György: A budapesti nyomdászkönyvtár a második világháború küszöbén ... 282
Indali György: Az újságkézbesítő újévi strófái a 19. század elején 102
Kókay György: Egy budai dramaturgiai folyóirat terve 1791-ből 97
Kovács Magda: Irinyi úti jegyzeteinek cenzúrázása és a sajtótörvény 105
[Markovics Györgyi] mgy.: Elsüllyedt folyóiratok. A Láthatár 110
Markovits Györgyi—Pálmai Magda: Elsüllyedt folyóiratok: Kórusművészet 1933 ... 114
Pergel Ferenc: Memento: az 1944-es könyv- és írópusztításra 284
Szendrei Janka: A Budai Psalterium (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár) töredékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában 87
Vértesy Miklós: Hány éves a Föld? (Tudósok vitája 1659-ben) 94
Wojtilla Gyula: Két szanszkrit nyelvű kódex a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában 265

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon—Kükedi József: A kisalakú régi magyarországi nyomtatványokról 122
Dán Róbert: Péchi Simon Psaltériumának variánsa 287
Herepei János: Petrus Monedulatus Lascovius de Barovia magyar neve 120
Herepei János: A 17—18. századi alkalmi diákversek hitelessége 292

FIGYELŐ

Botka Éva: Nyugat. A Petőfi Irodalmi Múzeum kiállítása 304
Csorba Csaba: Tizenötéves magyar nyelvű könyvtári folyóirat Romániában 142
Dörnyei Sándor: Gondolatok a „Régi magyarországi nyomtatványok"-ról 127
Dörnyei Sándor: Nemzeti bibliográfiánk újabb bővülése 302
Kindlovits Kálmán: Studia o Książce 140
ifj. Kovács Máté: Nemzetközi Könyvév 1972 132
V. Kovács Sándor: Jenei Ferenc (1905—1971) 296
[V. Kovács Sándor], V. K. S.—R. M.: Az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának működéséről. (1971. július—december) 130
Köpeczi Béla: Dezsényi Béla (1907—1972) 295
Lengyel laptársunk, a Studia o Książice ... (Ism. [Dezsényi Béla], D. B.) 308
[Markovits Györgyi], mgy.: Adalékok az európai ellenállási irodalom könyvészetéhez 300
[Markovits Györgyi], mgy.: A Féderation Internationale des Résistants könyvtáráról 298
Markovits Györgyi: Ismeretlen magyar „fond" — egy franciaországi városi könyvtárban 299
Somkúti Gabriella: Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei 135
Szentmihályi János: Az ELTE Francia Tanszékének bibliográfia-sorozata 296
Takács József: A jövőkutatás fogalomtára 139
Zsoldos Jenő: Szemere Samu kilencvenedik születésnapjára 307

SZEMLE

Arens, Karlpeter: Manipulation. Kommunikationspsychologische Untersuchung mit Beispielen aus Zeitungen des Springer-Konzerns. (Ism. *Dezsényi Béla)* 313
Ausstellungen der Deutschen Staatsbibliothek. (Ism. *[Dezsényi Béla],* D. B.) 321
Bán Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a 16—18. században. (Ism. *Horváth Iván)* 315
Contributii la bibliografia bibliografiilor personale aflate B. C. U. Cluj. (Ism. *V. Busa Margit)* 148
Duprat, Gabrielle-Liutova, Ksenia-Bossuat, Marie-Louise: Bibliographie des répertoires nationaux de périodiques en cours. (Ism. *Takács Menyhért)* 154
Források Budapest múltjából. I. Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez. 1686—1973. (Ism. *Fülöp Géza)* 318
Gabriel, Astrik L.: Garlandia. Studies in the history of the mediaeval university. (Ism. *Tóth András)* 153
Grosjean, Georges—Kinauer, Rudolf: Kartenkunst und Kartentechnik vom Altertum bis zum Barock. (Ism. *Bendefy László)* 309
Grzybowska, Krystyna: Kronika rodzinna. (Ism. *Kindlovits Kálmán)* 147
Habermann, A. M.: Jewish Book-Plates (Ex Libris). (Ism. *Scheiber Sándor)* 321
Hart, Horace: Notes on a century of typography at the University Press Oxford 1693—1794. (Ism. *Haiman György)* 309
Hermann, Peter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation. Klassifizierungstechnik 6. erweiterte und verbesserte Auflage. (Ism. *Takács Menyhért)* 149
Hoboken, Anthony van: Joseph Haydn. Tematisch-bibliografisches Werkverzeichnis. (Ism. *P. Eckhardt Mária)* 311
Indeks Majallah Kini Malaysia Singapura dan Brunei. Index to Current Malysian Singapore Brunei Periodicals. 1967. (Ism. *Batári Gyula)* 153
Horler Miklós: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája, 1945—1965. (Ism. *Tombor Tibor)* 146
Kloth, Hans—Ulrich—Barth, Fritz-Georg-Mübus, Rudi: Die wissenschaftliche Fachbibliothek. (Ism. *Faragó Lászlóné)* 150
Library service to children. 3. Training. (Ism. *Baráti Gyula)* 156
Negrini, Gigliola: Il problema della ricerca oggi in Italia. (Ism. *Hodinka László)* 155
Magyar pedagógiai irodalom. 1920—1944. (Ism. *Faragó Lászlóné)* 145

Makarczyk, Waclaw—Olszewska-Krukowa, Anna—Siwek, Henryk—Trawińska, Maria: Czytelnictwo prasy na wsi. (Ism. *Kindlovits Kálmán)* 147
Manzi, Pietro: Annali di Giovanni Sultzbach. (Ism. *Tombor Tibor)* 155
Merrill, John C.: The elite press. Great newspapers of the world. (Ism. *Dezsényi Béla)* 314
Móra László: A Műegyetemi Könyvtár története 1848—1948. (Ism. Vértesy Miklós) 316
Móra László: Zemplén Géza a hazai tudományos szerves kémia megalapítója 1886—1956. (Ism. Végh Ferenc) 320
A Német Szövetségi Köztársaság tudománypolitikája. (Ism. *Takács József)* 150
Publicatiile periodice românesti ziare, gazete reviste. Tom. II. (Ism. *V. Busa Margit)* 148
Revelli, Carlo: Il catalogo per soggetti. (Ism. *Tombor Tibor)* 154
Sándor Anna: Komolyzenei kottavásárlás Budapesten és vidéken (Ism. *P. Eckhardt Mária)* 317
Sawoniak, Hanryk: Rozwój i metodyka powszechynch i narodowych bibliografii. (Ism. *Kindlovits Kálmán)* 312
Tápé története és néprajza — Hajdúdorog története. (Ism. *Tóth András)* 146
Widerstand, Verfolgung und Emigration 1933—1945. (Ism. *[Markovits Györgyi], mgy.)* 152
Zeitschriften-Bestandverzeichnisse 14—15. (Ism. *Batári Gyula)* 149

À nos lecteurs

Au nom des historiens hongrois du livre, de l'écriture et de la presse, Magyar Könyvszemle souhaite la bienvenue aux participants du Congrès de la Fédération Internationale des Associations de Bibliothécaires et de la Fédération Internationale de Documentation, cet événement saillant de l'Année Internationale du Livre. Nous souhaitons la bienvenue à tous nos collègues qui à cette occasion se réunissent à Budapest.

L'organisation internationale compétente dans les questions de l'Éducation et de la Science, l'UNESCO vient de publier la Charte du Livre. Cette Charte Internationale — parmi les premiers signataires de laquelle figurent les deux Fédérations specialisées qui se réunissent à Budapest, la FIAB et la FID — portera certainement des conséquences de grande envergure dans la vie des livres. Avec elle, la préhistoire du livre se voit terminée, et dorénavant son rayonnement s'étend en largeur à tous les pays, en profondeur à tout être humain sans distinction de race, de classe et de position sociale, elle ouvrira le chemin aux domaines inimaginables jusque-là du savoir humain et des sciences en révolution. Les nouvelles techniques de l'information, les moyens acoustiques assurant à la voix humaine la proximité illimitée, ainsi que la participation dans tous les événements par l'image ne porteront atteinte aux fonctions prédominantes du livre, mais ils les multiplient: la Charte nous prouve avec autorité que dans les relations des humains entre eux, dans le développement et l'approfondissement de la culture, dans le progrès du savoir et de la science, le livre restera l'instrument le plus efficace.

A un autre endroit de la fascicule présente de Magyar Könyvszemle nous rendons un compte détaillé sur l'Année Internationale du Livre, des plans conçus et des événements prévus à cette occasion par les autoriés et organismes hongrois compétents.

Parmi ces plans et événements, les réunions de la FIAB et de la FID ont une importance particulière pour notre Revue et pour les organismes culturels repré-

sentés par elle. Magyar Könyvszemle consacre depuis plusieurs dizaines d'années une attention particulière aux travaux des deux Fédérations, les participants et les fonctionnaires hongrois desquelles étaient de tous temps ses collaborateurs.

Magyar Könyvszemle est la publication trimestrielle de l'Académie des Sciences de Hongrie pour l'histoire du livre et la bibliographie, organe officiel du Comité de Travail de l'Académie pour l'Histoire du Livre et la Bibliographie. En notre pays, comme en général dans les pays socialistes, l'organisation de la science et de la recherche scientifique, la supervision des problèmes de principe et de pratique de la vie scientifique, relèvent de l'Académie. l'Académie étend ainsi son activité aussi sur toutes les questions de portée scientifique de l'histoire du livre, y compris l'histoire de l'écriture, des bibliothèques et de la presse périodique qui en sont inséparables. Magyar Könyvszemle, à l'instar des publications académiques pour les autres branches de la science, est le périodique scientifique de ces disciplines. Elle a pour tâche de publier des matériaux y relatifs et de veiller sur le niveau de toutes les publications concernant le domaine confié à ses soins. Elle a pour devoir aussi, de porter son attention sur le travail scientifique des bibliothèques, la formation et l'activité des cadres scientifiques de ces dernières. L'Année du livre vient souligner l'importance de notre tâche de conseillers pour les recherches historiques dans le domaine du Livre et du perfectionnement des cadres, tâche qui s'accentue dans tous les pays parallèlement à l'importance accrue des bibliothèques et des organismes de documentation.

La fondation de notre revue Magyar Könyvszemle remonte à l'année 1876, dans quelques années elle sera centenaire. Parmi les périodiques de notre Académie, il n'y a qu'une qui la devance en âge, et dans le domaine scientifique qu'elle représente, il n'y a qu'une seule dans toute l'Europe qui est aussi ancienne qu'elle. Considérant ceci, il revient peut-être à nous de souligner parmi les premiers l'importance du fait que l'Année du Livre soit en même temps celle qui précède le jubilé du premier livre imprimé hongrois, en date de 1473, elle se place ainsi à la veille du semi-millénaire de l'imprimerie hongroise. Et à quelques années près, c'est depuis cent ans que Magyar Könyvszemle est le témoin scientifique vivant de cette histoire des cinq cents ans du livre imprimé en Hongrie, de sorte qu'elle-même peut prétendre à une place honorable dans l'évolution du livre hongrois. Elle a la conscience, en outre, de ne jamais s'être limité, dans le cours des recherches et des travaux qu'elle a publiés, à un seul pays, elle s'appliqua toujours à les rattacher à l'évolution internationale. Et l'histoire des livres ne lui fut jamais un but en soi, elle la considérait tout le temps en fonction de l'évolution de la société et de l'évolution générale de la science. C'est dans cette cohésion réciproque des disciplines qu'on trouvera encore de nos jours le sens le plus fondamental de l'activité des bibliothèques, de la bibliographie et de la documentation. C'est une fonction publique qu'elles ont à accomplir, comme c'est précisé dans la Charte du Livre, fonction qui s'étend à toutes les couches de la population, et parallèlement à l'évolution des sciences, à l'avenir de toute

l'humanité. Tous les chantiers du livre, toutes les bibliothèques, tous les instituts, publications et revues s'occupant des livres, leur distribution et de leur évolution sont les instruments de la formation et de la perfection permanentes et partant les moteurs du progrès.

C'est avec confiance dans le progrès vers ces buts communs que nous réitérons chaleureusement la salutation aux bibliothécaires et documentalistes de tous les pays et à la Charte du Livre émise par l'organisme international préposé aux choses de la Science et de l'Éducation, l'UNESCO.

Le Comité de Rédaction

SZIGETI KILIÁN

Mesko veszprémi püspök (1334—44) Pontificaléja

A Széchényi Könyvtár Clmae 317. jelzetű Pontificaléja nagyjelentőségű a magyarországi művelődéstörténet szempontjából. Benne találjuk meg a király és királyné koronázási szertartásának első ismert magyarországi lejegyzését, a püspökszentelés középkori szertartását, a gyermekek hitoktatásának pedagógiáját. A *Pray-kódex* ismert magyar szövegeitől eltekintve, tudomásunk szerint itt történik először utasítás bizonyos szertartási részeknek magyar nyelven való végzésére.[1] Nem közömbös tehát számunkra ennek a kódexnek eredetkérdése, sem keletkezésének ideje. A reá vonatkozó eddigi irodalom nem egyértelműen vélekedik a kódexről.

Kéziratunk több mással együtt a Gömör megyei Betlér község Nádasdy-féle könyvtárából került egy bécsi antikváriushoz, akitől Ehrenfeld Adolf indítványára 1879-ben vásárolta meg a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára.[2] Fraknói Vilmos még ugyanazon évben ismertette a *Magyar Könyvszemle* lapjain. Megállapítása szerint a kódex *„egy szent ferenczrendű kolostor használatára készült"* a XV. században.[3]

1923-ban Bartoniek Emma írt róla és XV. századi esztergomi érseki Pontificalénak tartja és hangsúlyozza a reneszánsz korinak mondott kódex történeti fontosságát.[4] 1940-ben *Codices Manu Scripti Latini* Vol. I. *Cod. Lat. Medii Aevi* c. alapvető művében ugyanő már XIV. századi *Pontificale Strigoniense*nek írja. Possessornak is az esztergomi érseket jelöli meg.[5]

1941-ben Radó Polikárp az *Index Codicum Manu Scriptorum Liturgicorum Regni Hungariae* c. katalógusában szintén XV. századi Pontificalénak mondja *„in usum archiepiscoporum Strigoniensium concinnatus"*.[6]

Az eddigi kutatók ismertetett álláspontjával szemben a magunk megállapításait a következőkben foglaljuk össze.

A kódex két liturgikus könyvet foglal magában: *Pontificalét* és *Benedictionalét*. (Fol. 1—124^v, illetve 125—132^v.) — A 132^v fólióval végződik az eredet

[1] Így a 8. fólión a templomszentelés szertartásában a püspök *„vulgariter"*, vagyis népnyelven végezze a jelenlevő hívekkel a *Confiteort*, sőt a föloldozást *(Absolutio* és *Indulgentia)* is végezheti tetszése szerint népnyelven *(sicut sibi videtur)*.

[2] Fraknói V.: *Két magyarországi Pontificale a XV. századból.* Magy. Könyvszle. 1879. 84. l.

[3] Uo. 83—88. l.

[4] *Az Orsz. Széchényi Könyvtár 317. sz. középkori kódexéről.* Magy. Könyvszle. 1923. 200—204. l.

[5] Bp. 1940. 275—277. l.

[6] *A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1940—41. tanévre.* Pannonhalma 1941. 158. l.

kézirat. Eddig tart az első scriptortól származó fóliálás is. A további pergamen lapokon nem találunk eredeti lapszámozást, megváltozik az írás, még inkább a hangjelzés, bár ez a rész is XIV. századi. Tartalmát tekintve a Pontificalé kiegészítéseként az oltár-konszekrálás szertartását közli. A 140^{v} fólión XV. századi kurzív írással a temető megáldásánál szereplő prefációt olvassuk a megfelelő könyörgésekkel. A 141. fólió üres. A 141^{v}-n a második rész írója a kódex tartalomjegyzékét állította össze. Ugyanerre a lapra jegyezte be későbbi (XVII. századi) kéz: *Conventus Cassoviensis Ordinis Minorum Reformatorum Provinciae SS. Salvatoris 1686.* A hátsó kötéstábla belső oldalára XV. századi kurzív írással búcsúengedélyt jegyeztek fel, amiről alább részletesebben szólunk.

A nagy gonddal kiállított kézirat eredetét és történetét részben a kódex tartalmából, részben külső adatok alapján tudjuk meghatározni és rekonstruálni.

A 21. fólión kezdődik a püspökszentelés szertartása. „*Incipit ordo ad vocandum seu ad examinandum vel consecrandum episcopum electum.*" Ennek szövegében ezt olvassuk: „*Beatissimo N. archiepiscopo Strigoniensi clerus et populus ecclesie Vesprimiensis tocius devocionis famulatum, credimus non latere archiepiscopatus nostri celsitudinem quod nostra ecclesia suo sit viduata pastore . . . — . . . communi voto atque consensu eligimus nobis in pontificem presbyterum nostre ecclesie virum atque prudentem, hospitalem, ornatum moribus . . .*" (Fol. 21^{v}—22.) — Vagyis az elárvult veszprémi egyház papsága és hivőserege az esztergomi érsekhez fordul mint az illetékes főegyházmegyének fejéhez (a veszprémi püspök ui. az esztergomi érseknek volt suffraganeusa!) és bemutatja neki a saját kebeléből püspöknek megválasztott papot, kérve az érsektől, hogy szentelje püspökké.

A szövegből világos, hogy a possessort csak az esztergomi vagy veszprémi székesegyházban kereshetjük. De mivel egyrészt a szövegben első személyben beszél a veszprémi egyház, másrészt mivel a veszprémi püspöknek mindig az esztergomi érsekhez kellett fordulnia, mint metropolitájához a szentelésért, míg az esztergomi érsek nemcsak a veszprémi püspököt szentelte, hanem minden suffraganeusát (a győri, pécsi, váci, egri és nyitrai püspököket), így nem szenved kétséget, hogy a Pontificalé nem az esztergomi, hanem a veszprémi székesegyház számára készült. Ha Esztergom lett volna a tulajdonosa, akkor a szentelendő püspök egyházmegyéje nevének helyét üresen hagyták, illetve „N" betűvel jelölték volna, mert hisz ide mindig a megfelelő egyházmegye nevét iktatta volna be a szentelő esztergomi érsek.

Veszprém mellett bizonyít a rubrikák fogalmazása. Gondosan és élesen megkülönbözteti a püspököt és érseket, ill. metropolitát. Amely szertartásokat a veszprémi püspök végzett vagy végezhetett, azokban következetesen püspök, *episcopus* szó szerepel. Viszont az olyan funkciókban, amelyek minden körülmények között az érsekre tartoztak (királykoronázás, egyházmegyei zsinaton való elnöklés), mindig érseket, *archiepiscopus*t vagy *metropolitát* említ. Ha a Pontificalé az esztergomi érsek számára készült volna, akkor minden alkalommal archiepiscopus, vagyis érsek szerepelne a szertartások leírásában.

Döntően Veszprém mellett szólnak a kódexben előforduló litániák. Kétszer találjuk benne Mindenszentek bővebb litániáját (nagyszombaton, fól. 5^{v}—6., és a templom alapkőletételénél, fól.^{v} 33—34.), a harmadik alkalommal (a haldokló mellett, fól. 101^{r}.) csak nagyon rövidített formában. Egyik esetben sem fordul elő *Sz. Adalbert*nek, az esztergomi főszékesegyház patrónusának neve.

Viszont megtaláljuk bennük a veszprémi székesegyház patrónusának, *Szent Mihály*nak nevét, ami ugyan nem jelent semmit, mert főangyali rangjánál fogva minden litániában előfordul — de ugyanúgy ott találjuk mindkettőben Sz. GYÖRGYöt, akinek Veszprémben ősi temploma és kezdettől fogva Sz. MIHÁLLYal csaknem azonos (conpatronus) tisztelete volt.[7]

Sokat mond, hogy a litániában szerepel Sz. GELLÉRT vértanú is. Ő a veszprémi egyházmegyében szenvedett vértanúságot (Buda akkor a veszprémi egyházmegyéhez tartozott), s előzőleg is Veszprém közelében remetéskedett a Bakonyban levő Bél monostorban. Más kódexekben neve nem szokott előfordulni.

De a litániában összeválogatott és felsorolt szentek csaknem mindegyikének megvolt sajátos veszprémi kultusza. Így Sz. AFFRÁnak, ÁGNESnek, ILONÁnak, ERZSÉBETnek, KATALINnak, MÁRIA MAGDOLNÁnak, továbbá Sz. MIKLÓSnak, ISTVÁNnak, IMRÉnek oltára volt a székesegyházban. Sz. MÁRTON és LÁSZLÓ tiszteletére kápolna csatlakozott a templomhoz, míg Sz. MIKLÓSnak, Sz. MARGITnak, KATALINnak és ERZSÉBETnek a városban is volt külön temploma, illetve kápolnája.[8]

Ugyanígy megtaláljuk a veszprémi vonatkozást a kódex második részét képező Benedictionalében is, ahol az egyházi év főünnepein kívül a következő szentek ünnepein találunk áldás-szöveget: Sz. ISTVÁN vértanú, Evangélista és KERESZTELŐ SZ. JÁNOS, SZ. PÉTER és PÁL, MIHÁLY, MÁRTON, GYÖRGY, LŐRINC, Mindenszentek és a Sz. Kereszt két ünnepén. Ezek közül csak Sz. ISTVÁN vértanúnak és Sz. LŐRINCnek nem tudunk ebben a korban való különleges veszprémi tiszteletéről.[9]

Azt hisszük, ezek után nem lehet kétséges, hogy a két székesegyház közül csakis Veszprém tartható a kódex tulajdonosának.

Nehézséget látszik okozni a 99. fólión kezdődő betegellátási szertartás, amelynek címe: *Ordo Minorum Fratrum secundum consuetudinem Romanae Ecclesie ad visitandum infirmum.*

A „*Minorum Fratrum*" kifejezés világosan ferences testvérekre utal. A szertartás folyamán is mindenütt „*fratres*" szó szerepel, ami szerzetes testvérekre vonatkozik. Ezek alapján vélte FRAKNÓI, hogy a kódex ferences kolostor használatára készült.

[7] Már Sz. IMRE legendája említi Sz. GYÖRGYnek a „*nagyrégi és felette megavult egyházát*" (5. fejezetben. A magyar fordítást TORMAY Cecil: *Magyar Legendárium*ából idézzük. Bp. 104. l.), amelynek oltárán a középkorban díszes hermában őrizték Sz. GYÖRGY fejereklyéjét. (Ezt 1543. szeptember 21-én sok más értékkel együtt Sopronba mentették, majd onnan a Szepességbe került. — Veszprémi Káptalani Magánlevéltár 1544. Veszpr. eccl. et capit. 82. Idézi ÁDÁM I.: *A veszprémi székesegyház.* Veszprém, 1912. 331. l.) A kápolnát bazilika néven is emlegetik, harangjai is voltak, a kanonokok itt szokták tartani káptalani gyűléseiket. — „. . . *ad sonum campanae maioris in Basilica sancti Georgii martiris, ad latus prefate ecclesiae Vesprimiensis presentes et in unum convenientes . . .*" (Veszprémi kápt. m. levéltár 1417. Veszpr. eccl. et capit. 35. sz. Továbbá uo. Veszpr. eccl. et capit. 39.) — A veszprémi eredeti oklevelek anyagát dr. PFEIFFER János volt szíves rendelkezésünkre bocsátani, amiért ezúton is köszönetet mondunk.

[8] HORNIG K.: *Veszprém múltja és jelene.* Veszprém 1912. 20. skk. l. Megjegyzendő, hogy a középkorban egy-egy oltár többet jelentett, mint templomaink mai mellékoltárai, mert mindegyik alapítványi oltár volt, javadalommal és altarista pappal, akinek kötelezettségei voltak az oltár körül.

[9] Uo. 23—28. l. Sz. ISTVÁN vértanú nyilván karácsony másnapja címén kapott külön áldásformulát, Sz. LŐRINC pedig ősidők óta nagyon ünnepelt szent volt.

A kérdés helyes megoldásához tudnunk kell, hogy a betegek ellátásával és a halottak eltemetésével kapcsolatos szokások és szertartások korábbi, kezdetlegesebb egyházi gyakorlat alapján a kolostorokban alakultak ki kb. a X—XI. században.[10] Ekkor a szerzetesség még csak a bencéseket jelentette. De a XIII. században megjelennek a ferencesek, akik alapítójuk kifejezett óhajára mindenben a római szertartásokat vették át és liturgikus könyveik címében mindig hivatkoztak a „*secundum consuetudinem Romanae Ecclesiae*" (vagy *Curiae)*-re, és ezzel liturgikus könyveiknek nagy tekintélyt biztosítottak a papság előtt. Még nagyobb súlyt adott a ferences liturgikus kódexeknek *III. Miklós* pápa (1277—80), amikor Rómában mintegy 50 régi liturgikus könyvet eltávolíttatott a templomokból és elrendelte, hogy helyettük a ferencesek könyveit kell használni.[11] Ennek hatása nálunk, Magyarországon főleg a XIV. század elejétől kezdve érezhető, amikor is *Gentilis* bíboros, a római Szentszék legátusa (aki 1307. október 19-én Magyarországra jött, hogy *Róbert Károlyt* a magyar trónra juttassa) maga is ferences szerzetes, szabályozta, ill. szentszékileg jóváhagyta és megerősítette a kialakult magyarországi liturgiát.[12] Mivel pedig a betegellátást és a temetés szertartását ennek előtte római szerkönyv egységesen még nem szabályozta, így a továbbiakban természetesen a ferencesektől terjesztett rítus lett mind általánosabb. Úgyannyira, hogy pl. Tolnay Máté pannonhalmi főapátnak 1506-ban kifejezetten Pannonhalma *(Mons Pannoniae S. Martini)* számára nyomatott bencés Breviáriumában is a betegellátás és temetés lényegében a ferences szertartást követi és a litániában Sz. Ferenc megelőzi Sz. Benedeket is.[13] Ezek után érthető, hogy a XIV. századi veszprémi Pontificaléba is a ferencesek gyakorlata került bele.

Miután a kódex veszprémi eredetét így igazoltuk, kíséreljük meg annak pontosabb körülményeit is meghatározni.

A veszprémi káptalani levéltárban fennmaradt a székesegyház kincseinek 1429—37 között összeállított inventáriuma, benne részletes könyvjegyzékkel és leírással.[14] Ebben az értékes jegyzékben négy Pontificaléról történik említés:

Az első és kétségkívül legkorábbiról ezt olvassuk a könyvjegyzékben: „*egy igen régi könyv a püspökszentelésről, másként: Liber pontificalis.*"[15]

[10] Legrégibb szertartási szöveg az Ordo Romanus 49. ben található (Andrieu, M.: *Les Ordines Romani.* IV. Louvain, 1956). Történetére lásd Eisenhofer, L.: *Grundriss der Liturgik des Römischen Ritus.*[5] Freiburg 1950. 305—310. l. Továbbá Radó P.: *Enchiridion Liturgicum.* Roma 1961. 498. skk. l. Valamint a *Lexikon für Theologie und Kirche* megfelelő címszava.

[11] Az eseményt Radolphus de Rivo Tongern (+1403) így mondja el: „*Sciendum* (est) *tamen quod Nicolaus Papa III. natione Romanus, de genere Ursinorum . . . facit in ecclesiis urbis amoveri Antiphonarios, Gradualia, Missalia, et alios libros officii antiquos quinquaginta, et mandavit ut de caetero ecclesiae urbis uterentur libris et breviariis fratrum Minorum, quorum regulam etiam confirmavit. Unde hodie in Roma omnes libri sunt novi et Franciscani.*" (Bibliotheca Veterum Patrum XI. Coloniae Agrippinae, 1618. Propositio XXII. 455. l.)

[12] Kercselich, B. A.: *Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis.* Tom. I. Zagrabiae. 102. l.

[13] 486^{v} lapon.

[14] Kápt. lvt. Epp.: Litterae mancae 48. Feldolgozta Fejérpataky László Magy. Könyvszle. 1885. 137. skk. l., valamint Tört. Tár. 1886—1887. 555. skk., ill. 173. skk. l. Továbbá Békefi Remig: *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban.* Bp. 1907. 28—45. l. Magyar fordítását jegyzetekkel ellátva közölte Mezey László: *Könyv és könyvtár a feudális társadalomban. A kéziratosság századai* c. tanulmányában. Bp.

[15] „unus liber valde antiquus super consecratione episcoporum, alias liber pontificalis."

Időrendben utána következik MESKO püspök (1334—44) pontificaléja: „*egy igen vastag durva betűkkel írott könyv, mely bizonyos ünnepélyes miséket és minden püspöki áldást tartalmaz, amelyet Mesko püspök úr készíttetett.*"[16]

A harmadikról ezt írja: „*egy püspöki pontificale jó betűkkel írva: igen hasznos könyv, . . . most Simon püspök úrnál van.*"[17]

S a negyedik: „*egy másik, elég értékes pontificale, melyet ezelőtt Ferenc segédpüspök úr hordott magával.*"[18]

Más Pontificaléja a veszprémi székesegyháznak ebben az időben nem volt. Kódexünket tehát ezek között kell felismernünk.

Nem jöhet számításba a harmadik Pontificalé, mert mint láttuk, azt ROZGONYI Simon elvitte magával két más könyvvel együtt Egerbe, amikor 1439-ben a veszprémi püspöki széket felcserélte az egrivel.[19]

Egy másik Pontificalét a káptalan Szombathelyre mentett, amikor a török veszély Veszprémhez közeledett. Ezt 1544-ben Szombathelyről továbbvitték Sopronba (sok más egyházi értékkel együtt), ahol az 1571-i leltárban így szerepel: „*Pontificale unum simpliciter compactum.*"[20] Ez a leírás, amely szerint a Pontificalé „*egyszerűen össze van kötve*" könnyen alkalmazható arra az „*igen régi könyv*"-re, amelyet fentebb, mint első Pontificalét ismertettünk, és amely a veszprémi 1429—37-es könyvjegyzékben használt kormeghatározó kifejezések értelmében XIII., sőt talán XII. századi eredetű.[21] Semmiképpen sem érthetjük azonban a MESKO-féle Pontificaléra, amelynek ugyanazon könyvjegyzék szerint „finom szövetből van a fedele s rajta selyemből szőtt kereszt".[22]

Még egy veszprémi Pontificaléról vannak történeti adataink. Egy 1591-i pozsonyi leltárban olvassuk: „*unum pontificale, quod idem Dominus Reverendissimus . . . Wesprimiensis ad usum suum excepit.*"[23] Ez a Reverendissimus FORGÁCH Ferenc veszprémi püspök (1587—96), aki a Pozsonyban őrzött veszprémi egyházi kincseket a leltár szerint ávette, a Pontificaléval együtt. Ez sem lehet azonos a mi kódexünkkel, mert az Buda török megszállása alatt (1541—1686) a fővárosban lappangott, mint látni fogjuk.

Az elmondott külső körülmények alapján a Széchényi Könyvtár Clmae 317. jelzetű kézirata nem lehet más, mint MESKO püspök Pontificaléja.

De igazolja ezt a kódex belső tartalma is. A könyvjegyzék azt írja róla: „*bizonyos ünnepi miséket és az összes püspöki áldásokat tartalmazza.*" Mint láttuk, valóban benne van néhány ünnepi mise, mint a nagyszombat-húsvéti, papszentelési, püspökszentelési, templomszentelési, temető megáldási mise, valamint a misére készülés imái. Ugyanakkor a kódex második felében (ami

[16] „unus liber cum grossissimis litteris, continens in se certas missas sollemnes et omnes benedictiones episcopales, quem fecit scribere dominus Mesko episcopus, habens tecturam de subtili tela, desuperque crucem sutam cum serico."

[17] „unum pontificale episcoporum cum bonis litteris, liber valde utilis . . . quem de presenti habet dominus Symon episcopus."

[18] „aliud pontificale satis valens quod prius secum ferebat dominus Franciscus suffraganeus."

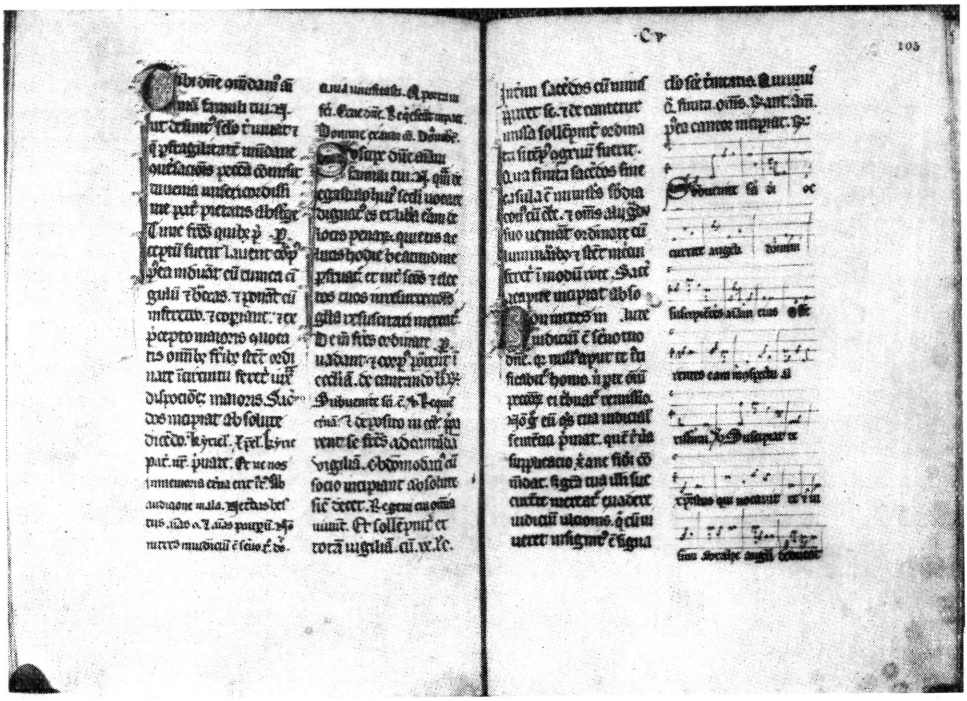
[19] Így magával vitte még a könyvjegyzék szerint Aquinói Sz. Tamás Summáját, egy Pantheonnak nevezett könyvet és valószínűleg az egyik misekönyvet is, amit mindig magával szokott hordani.

[20] Veszprémi Kápt. m. lvt. 1544. Veszpr. eccl. et capit. 82. és 90.

[21] Lásd MEZEY László kormeghatározó érvelését *i. m.* 89. l.

[22] L. 16. jegyzet.

[23] Veszprém Kápt. m. lvt. 1571. Veszpr. eccl. et capit. Közli ERDÉLYI Gy.: *Veszprém város története a török idők alatt.* Veszprém, 1913. 97—103. l.

1. ábra. Mesko Pontificaléjának magyar hangjelzése

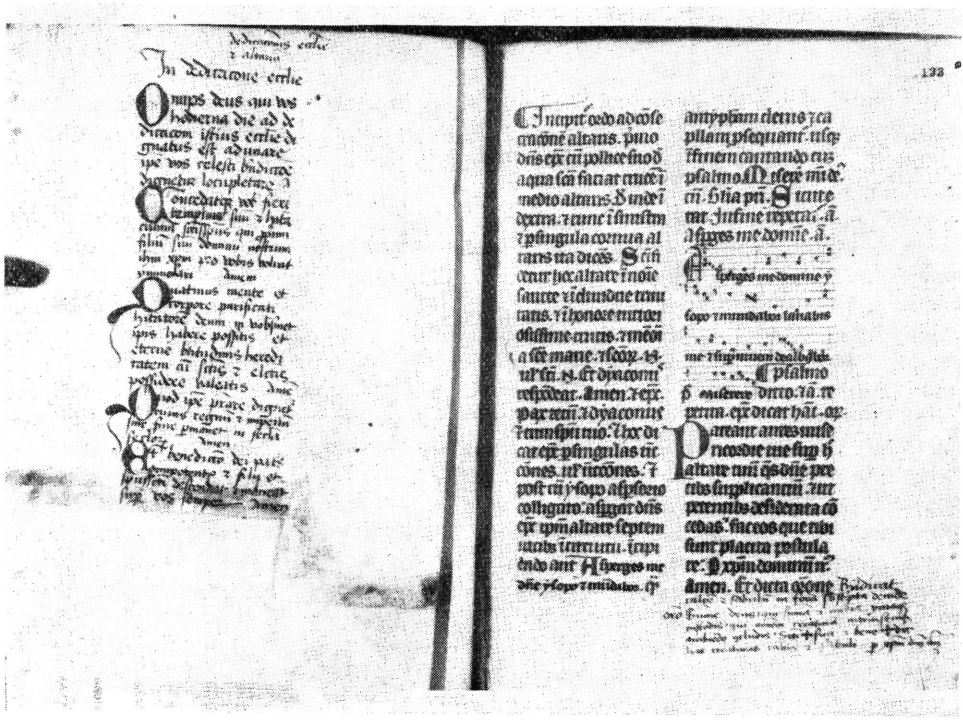
igazában Benedictionalé) megtalálhatók az összes áldások, amelyeket egyes ünnepeken mondott a püspök.[24] Bár a többi veszprémi Pontificalét ma már nem ismerjük, de a könyvjegyzék szavai szerint úgy tűnik, hogy azokban nem voltak benn a püspöki áldások. Egyrészt, mert azok mellett külön könyvként említ a jegyzék egy-egy Benedictionalét, másrészt csak úgy van értelme, hogy a könyvjegyzék megemlítse Mesko kódexével kapcsolatban, hogy tartalmazza a püspöki áldásokat, ha a többi Pontificaléban ezek nem voltak megtalálhatók.

Ez a tény nagyon döntően szól bele kódexünk meghatározásába. Mesko könyve még nem látszik követni Durandus mendei püspök (+1296) Pontificaléját. Viszont alig képzelhető el, hogy Forgách Ferenc Rozgonyi Simon már ne Durandusnak mindenütt elterjedt Pontificaléját használta volna. Ezért sem azonosíthatjuk kódexünket a két Pontificaléval.[25]

A kézirat írásmódja, de különösen hangjelzése ugyancsak Mesko püspök korára utal. Az első részben alkalmazott *magyar notáció* általános Magyarországon a XIV. századnak főleg első felében. (L. 1. ábrát.) A veszprémi leltár külön is kiemeli, hogy Hédervári Mihály püspök (1399—1402) Graduáléja már

[24] Ezek a püspöki áldások az ősi gallikán liturgia emlékei, amelyek azonban sokáig fennmaradtak a római liturgia bevezetése után. A misében a Pater noster után iktatták be egyes ünnepeken. Lásd Eisenhofer *i. m.* 22. l.

[25] Durandus Pontificaléjára vonatkozóan lásd Eisenhofer *i. m.* 23. l.

2. ábra. Notatio quadrata a Mesko-féle Pontificaléban

német hangjelzéssel *(notatio gotica)* van ellátva, ami ekkor az új stílus volt.[26] De még inkább a XIV. század első felére utal a kódex utolsó részében található négyzetes hangjegyírás *(notatio quadrata)*. (L. 2. ábrát.) Bár ez a hangjelzés mindvégig gyakorlatban volt, de nem ebben a kezdetleges formában, mint jelen Pontificaléban.[27]

Hogy a kódex veszprémi eredetének ilyen világos bizonysága ellenére Bartoniek és Radó mégis inkább az esztergomi proveniencia mellett foglaltak állást, abba lényegesen belejátszott a hátsó kötéstáblára beragasztott pergamenlapon olvasható szöveg. Ez egy Rómából jövő, 1470. január 9-re keltezett búcsúengedély a magyarországi „*Kuesd*" = Kövesd község temploma számára, amelyet az esztergomi érsek, Vitéz János helynöke, Mihály milkói püspök megerősít, ill. jóváhagy.

Ez a XV. századi bejegyzés azonban semmit sem bizonyít a XIV. század első feléből származó kódex eredetére vonatkozóan. Annál is inkább, mert nem eredeti oklevélről van szó, hanem egyszerű bemásolásról, amit aligha liturgikus céllal végeztek. Ezt bizonyítják az okirat előtt és után található egyéb.

[26] „unum graduale novum ad usum Teutonicorum notatum".

[27] A magyarországi hangjelzésekre vonatkozóan lásd Szigeti K.: *Denkmäler des Gregorianischen Chorals aus dem ungarischen Mittelalter*. Studia Musicologica. Tom. IV. fasc. 1–2. Bp. 1963. 129–172. l.

ugyanezen kéztől származó bejegyzések. A lap ezzel a szöveggel kezdődik: „*Gloriosissime virginis*", aminek semmi összefüggése az utána következő búcsúengedéllyel. Az engedély után ugyanazzal az írással három arenga-mintát látunk a pergamenlapon. Nyilván összefüggés nélküli formulák egy püspöki kancellár számára. Ilyenre pontosan ebben az időtájban Veszprémben is szükség lehetett, mert VETÉSI Albert veszprémi püspök (1458—86) ismételten kért búcsúengedélyt egyházmegyéje több temploma számára. A bejegyzés semmiképpen sem bír visszaható erővel a Pontificalé eredetére vonatkozóan.

A kódex még a török megszállás (1541) előtt Budára került. Buda a veszprémi egyházmegyéhez, tehát a veszprémi püspök joghatósága alá tartozott. A főpapi teendők végzése az ő joga volt. A Pontificaléra lépten-nyomon szüksége lehetett a fővárosban. ZALAHÁZI Tamás veszprémi püspök (1525—28) nem vett részt a mohácsi csatában, mert mint a királyné kancellárja, a király kívánságára visszamaradt a királyné védelmére. Utóda, KECSET Márton (1528—49) elhagyta katolikus hitét és a hitújító evangélikusok közé állt. Aligha érdekelte, hol maradt el a Pontificalé, hisz a székesegyház sok más értékét is eltékozolta.[28]

A török felszabadító háborúk megindulása után a szalvatoriánus ferences tartomány 1686. május 19-én tartott rendi gyűlésén tábori lelkészeket jelölt és küldött ki a ferences testvérek közül a felszabadító katonaság és a hadvezető urak mellé. BARKÓCZY Ferenc káplánja a fiatal ferences atya, SZÜRTEY Ferenc lett. Ő is részt vett Buda felszabadító ostromában. Míg folyt a harc, a budai könyvtárból kimentette Pontificalénkat, s a ferencesek kassai könyvtárába juttatta azt. Így mondja el maga SZÜRTEY a kódex első táblájának belső oldalán: „*Anno 1686. In actuali Insultu quando Buda Fuit recuperata ego Pr. Fr. Franciscus Szürtey tunc temporis portavi ex ipso(!) Bibliotheca Budensi hunc librum ad Conventum Cassoviensem.*"[29]

SZÜRTEY további működéséből tudjuk, hogy 1693-tól kezdve több helyen töltött be elöljárói tisztet Rendjében.[30]

Felvetődik a kérdés: melyik könyvtárban találta SZÜRTEY a Pontificalét? — Semmiképpen sem fogadhatjuk el FRAKNÓI véleményét, amely szerint MÁTYÁS Korvina könyvtárában volt elhelyezve.[31] A kódex ui. eredete szerint biztosan nem Korvina. Viszont MÁTYÁS halála után a Korvina-könyvtár állománya inkább fogyott, mintsem hogy gyarapodott volna.[32] Nem tételezhetjük fel, hogy a veszprémi püspök ide helyezte volna el Pontificaléját. Inkább tartjuk

[28] ÁDÁM *i. m.* 328. skk. l.

[29] BARTONIEK a *Pr.* rövidítést *Praedicatorum*-nak értelmezte s így SZÜRTEYt dominikánusnak gondolta (*i. m.* 277. l.). Itt azonban a *Pr. Pater*-t jelent. A ferences Rendben szokás volt ui., hogy a „Fratres Minorum" kifejezésnek megfelelően magukat „testvér"-nek mondják. Így a Pater és Frater kifejezés együtt is szerepel ugyanazon személy neve előtt.

[30] 1693-ban Szolnokon lett elöljáró, 1695-ben Homonnán guardián, 1697-ben elöljáró Egerben, 1702-ben ismét guardián Szendrőn, majd 1709-ben Kecskeméten. KARÁCSONYI J.: *Sz. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-ig.* Bp. 1923—24. I. k. 491, 492, 500; II. k. 37, 77, 98, 173. és 184. l.

[31] *I. m.* 85. l.

[32] Már 1498-ban „a könyvek porban, piszokban hevernek, nehéz köztük megtalálni valamit ... Már ekkor megkezdődött a könyvtár széthurcolása, elkótyavetyélése" — idézi CSAPODI Csaba Hassenstaini Bohuszláv levelét. *(Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?* A M. Tud. Akadémia Könyvtárának Közleményei. 34. Bp. 1963. 14. l.)

valószínűnek, hogy vagy a budai Sz. Péterről nevezett társaskáptalan könyvtárában rejtőzött a török időkben, mert hisz a társaskáptalan szoros kapcsolatban volt Veszprémmel, mindkettő a mindenkori magyar királyné birtokainak területéhez tartozott,[33] vagy a budai ferences rendház könyvtárszobájában lappangott. A budai ferences kolostor ui. közvetlen a királyi palota szomszédságában feküdt, és a török megszállás előtti időkben kedvelt találkozási és tartózkodási helye volt az előkelő látogatóknak. Valószínűleg sokszor megfordult ott a veszprémi püspök, a hely ordináriusa is.[34]

A budai ferencesek SZULEJMÁN 1526-i támadását átvészelték, s utána folytatták működésüket. Annyira nem számítottak Buda elfoglalására, hogy egyházi felszereléseiket sem mentették el. Amikor 1541-ben a szultán mégis megszállta Budát, csapatai a ferences kolostort is elfoglalták ugyan, de mivel a lakosság egy része keresztény volt, a szultán egy-egy templomot használatra átengedett nekik. A ferencesek (főleg a bosnyák provincia tagjai) néha rejtőzve, de csaknem megszakítás nélkül működtek kisebb-nagyobb létszámmal a törököktől megszállt fővárosban.[35] Valószínűnek látszik tehát, hogy amikor SZÜRTEY 1686-ban bejutott Budára, elsősorban saját Rendjének épületét kereste fel és ott körülnézve, találhatta a könyvtár szobában a Pontificalét. Ezért is vihette azt a kassai ferencesek zárdakönyvtárába, ahol Nro. 247. jelzettel katalogizálták, mint azt a kézirat 141^{v} fóliáján látjuk. — Ugyanekkor írták be: „*Conventus Cassoviensis Ordinis Minorum Reformatorum Provinciae SS.Salvatoris* 1686."

II. József 1787-ben feloszlatta a ferencesek kassai rendházát.[36] Így került a kódex a NÁDASDY család valamelyik bibliofil tagjának birtokába, és azoknak betléri könyvtárába. Ott tanulmányozta és 1869-ben a *Magyar Sion*ban minden kommentár nélkül ismertette TELGÁRTI Lipót a betléri könyvtár többi kódexeivel és régi gyűjteményeivel együtt.[37] Innen — mint említettük — a bécsi antiquáriuson keresztül jutott mai helyére, a Széchényi Könyvtárba.

A könyvekben egykor oly rendkívül gazdag, a XIII. században kétségtelen legmagasabb színvonalú iskolával rendelkező veszprémi káptalantól eddig szinte egyetlen kódexet se ismertünk. Kutatásaink viszont arra mutatnak, hogy a most ismertetett Pontificalén kívül még néhány kódexünkről ki tudjuk mutatni a veszprémi provenienciát, és ezzel némi betekintést nyerhetünk a híres káptalan középkori életébe. Ezekről azonban más alkalommal szándékozunk értekezni.

[33] VAYER L.: *Masolino és Róma, mecénás és művész a reneszánsz kezdetén*. Bp. 1962. 56.l.
[34] KARÁCSONYI *i. m.* II. k. 20—21. l.
[35] KARÁCSONYI *i. m.* II. k. 22. és 364—365. l. Továbbá SZABÓ Gy. P.: *Ferencrendiek a magyar történelemben*. Bp. 1921. 318. l.
[36] SZABÓ *i. m.* 285. l.
[37] TELGÁRTI L.: *Régi könyvek*. Magyar Sion 1869. 815—823. l.

KILIÁN SZIGETI

Das Pontificale des Bischofs Mesko

Der besprochene Kodex enthält ein Pontificale und ein Benedictionale aus dem 14. Jahrhundert. Im Text der Zeremonie der Bischofsweihe bezeichnet der Schreiber des Kodex den Erzbischof von Esztergom als den ordinierenden Bischof und den als zu weihenden Bischof, den Bischof von Veszprém. Den Ursprungsort des Kodex müssen wir daher zwischen Esztergom und Veszprém suchen. Die Forscher haben bis jetzt die Frage zugunsten von Esztergom entschieden. Den sachlichen Grund ergibt eine, auf den hinteren Deckel des Kodex mit der Kursivschrift des 15. Jahrhunderts geschriebene Eintragung, laut deren der Vikar des Erzbischofs von Esztergom den Ablass für die Gemeinde Kövesd genehmigt. Diese spätere Eintragung darf jedoch den Entstehungsort des Kodex nicht bestimmen, denn dieser kann, unseres Erachtens, nur Veszprém sein. 1. Der Bischof von Veszprém war der Suffragan des Erzbischofs von Esztergom, so konnte er die Weihe nur vom Erzbischof von Esztergom bitten. Hingegen hat der Erzbischof von Esztergom nicht nur den Bischof von Veszprém konsekriert, sondern auch seine übrigen Suffraganen. Die Eintragung dieser zweier Ortsnamen vom ursprünglichen Schreiber des Kodex war nur in Veszprém begründet, wo immer dieselben Namen vorkamen, in Esztergom hätte es keinen Sinn gehabt. — 2. In den im Pontifikale vorkommenden Litaneien treten die in Veszprém besonders verehrten Heiligen in den Vordergrund, auch das beweist den Veszprémer Ursprung. — 3. Denselben erhärtet das Benedictionale, wo sich die Segen gleichfalls den Veszprémer Gebräuchen anpassen. — 4. In einem zwischen den Jahren 1429—1437 zusammengestellten Inventar von Veszprém, das sämtliche liturgischen (und auch andere) Bücher enthält, finden wir vier, Pontificalen erwähnt. Zwei sind jüngerer Herkunft als unser Kodex, auch ihr weiteres Schicksal kennen wir. Eines ist dagegen älter, und gemäß des Inventars eine viel einfachere Handschrift, als unser Pontificale. Die Beschreibung des übriggebliebenen vierten Pontificale stimmt in allem mit unserer Handschrift überein, die laut des Inventars, MESKO, Bischof von Veszprém (1334—1344) schreiben ließ. — 5. Unsere Feststellung wird auch durch die Notation des Kodex unterstützt, denn diese folgt der eigentümlichen ungarischen Notenschrift, wir finden sie auch in anderen Kodizes von Veszprém vor. — Der Kodex war während der anderthalb Jahrhundert dauernden Türkenherrschaft in Buda, vermutlich im Bibliothekraum der Franziskaner verborgen. Als 1686 Buda wiedererobert wurde, rettete inmitten der Kämpfe, die Handschrift der Franziskaner-Feldkurat Ferenc SZÜRTEY und ließ sie der Franziskaner Bibliothek in Kassa zukommen. Als JOSEPH II. das Ordenshaus aufhob, gelang der Kodex in den Besitz der Familie NÁDASDY, und später — durch Kauf — in die Széchényi-Bibliothek in Budapest, wo er jetzt aufbewahrt wird.

SÁNDOR V.—KOVÁCS

Manoscritti umanistici ad Esztergom. I.

(Libri epistolari apografi)

Il passato della ricerca dei manoscritti umanistici dell'Ungheria si limita appena al lavoro di alcune generazioni. Dagli anni settanta del Novecento fino ai giorni nostri solo alcuni più notevoli studiosi, come Jenő ÁBEL, István HEGEDÜS, József HUSZTI e László JUHÁSZ hanno rappresentato gli studi di questo genere. Il materiale messo alla luce in base al loro lavoro — derivante in maggior parte da raccolte di manoscritti dell'estero — è comparso nei tre volumi Analecta, rispettivamente dal 1930 impoi nella serie *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*, redatta da László JUHÁSZ.

Negli ultimi venticinque anni si sono cambiate le possibilità per la pubblicazione delle fonti (p.e. si è estinta la serie redatta da László JUHÁSZ una pubblicazione che rendeva possibile la rimessa in luce delle fonti ecc), perciò gli articoli che avevano lo scopo di riportare alla luce materiali e di pubblicare testi per lo più sono stati repressi sulle colonne di periodici specializzati, oppure nei casi migliori hanno potuti comparire negli annali. Nei giorni nostri davanti alla filologia umanistica si presentano promettenti prospettive: la riorganizzata Commissione di Lavoro per lo Studio della Storia del Libro e della Bibliografia sistematicamente si occupacon la situazione della ricerca delle fonti degli archivi e delle sezioni di manoscritti, d'altronde l'Istituto per le Ricerche Letterarie intraprese passi per l'avviamento di edizioni critiche. Questo nostro scritto pubblichiamo sotto l'avviata insegna della ricerca dei manoscritti umanistici.

Dalla raccolta della Biblioteca Arcidiocesale di Esztergom (Bibliotheca) diamo la presentazione di cinque libri epistolari: 1. Lettere umanistiche di scrittori dei tempi di re MATTIA e dell'epoca dei IAGELLONI; — 2. Libro epistolario rinascimentale dei secoli XVI—XVII; — 3. La raccolta delle lettere di András DUDITH; — 4. La corrispondenza del vescovo STOBEUS (con riferimenti ungheresi); — 5. L'epistolario di Zsigmond FORGÁCH. Nessuno degli annoverati è autografo, ognuno fa parte della collezione (fine del secolo XVIII) dell'arcivescovo di Esztergom József BATTHÁNY.

La provenienza dei manoscritti è eterogeneo: una parte di essi ha fatto far copiare a proprie spese il BATTHYÁNY stesso negli archivi di Vienna e di Posonia (Presburgo), l'altra parte del materiale acquistò invece dal lascitò di Mátyás BÉL. Non possiamo stabilire che il BÉL quando avrebbe voluto pubblicare questi documenti, poichè i manoscritti di Esztergom non figurano nel progetto del secondo e del terzo volume del suo „Adparatus".

1.

Libro epistolario umanistico (Categoria V. Titulus IV.a.) Contiene lettere in trascrizioni settecentesche di umanisti dei tempi di re MATTIA e dell'epoca dei IAGELLONI. Come tipo di base ci fa ricordare alle altri simili raccolte, poichè anche in questo libro sono rappresentati i quattro principali epistolografi umanistici: János VITÉZ, Janus PANNONIUS, Mátyás HUNYADI e Péter VÁRADI, in paritempo però nella sua composizione di contenuto ci offre altro e meno, come l'Epistolario di MATTIA di Esztergom oppure il manoscritto Haager. Dobbiamo però notare che nel minore materiale epistolare furono inseriti non solo lettere inedite, ma anche sconosciute.

Nel testo che segue, anche nell'interesse delle edizioni critiche di VITÉZ, di JANUS e di VÁRADI delineamo dettagliatamente il libro epistolario ed i singoli documenti — dove sarà possibile — saranno identificati con le edizioni già stampate secondo la seguente chiave di abbreviazione: *Kelcz = Epistolae Matthiae Corvini regis Hungariae. P.I—III.* Cassoviae 1744. e *P.IV.* Cassoviae 1743. — TELEKI = *Iani Pannonii opusculorum pars altera.* Traiecti ad Rhenum 1784. — *Koller = Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. Tom. IV.* Posonii 1796. — *Ábel, Analecta = Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon.* (Contributi alla storia dell'umanesimo in Ungheria.) Bp. 1880. — *Wagner = Petri de Warda epistolae.* Posonii e Cassoviae 1776.

Il testo della pagina col titolo (frontispizio) è conforme col manoscritto PÁLLFY: „Regis Matthiae quidam tractatus et epistolae ad Summos Pontifices, praelatos, reges et principes scriptae. In quibus continentur multa ad res Hungaricas pertinentia, quae non facile in historiis et chronicis continentur: item multa regis Uladislai mandata epistolae et tractatus, unacum multis Petri archi-episcopi Colocensis, ad Summum Pontificem, cardinales, episcopos et alios scriptis epistolis. Ex his itidem multa colligi possunt, ad historiam Hungaricam pertinentia." Il volume del formato in folio consta di 597 pagine, da queste le prime 12 pagine senza numerazione e vuote sono collegate al volume, in seguito si trova tra le pagine 1—216 il testo, sulle pagine parimente non numerate 217—229: elenchus, in fine la parte rimanente tra le pagine 230—597 non è numerata ed è vuoté. Dopo la pagina n. 7. e n. 216 la trascrizione è interrotta, perciò la numerazione delle pagine diventa continua solo nel caso, sesi prendono in considera firme le pagine vuote di tergo (verso). In base al „ductus" della scrittura si può riconoscere la mano di diversi copiatori: *1. mano:* pp. 1—62, *2.mano:* pp. 62—89, *3. mano:* pp. 89—170, *4. mano:* pp. 170—229.

Le lettere di JÁNOS VITÉZ

Domino papae: 119—121. (Kelcz II. 47—49. No. XIX.) — *Domino F.(!) procho(!)-notario apostolico:* 145—146. (Kelcz II. 88. No. XXXII.) — *Ad Georgium comitem de Blaga:* 165—166. (Lettera scritta con Janus Pannonius. — Kelcz II. 54—55. No XXII. e Teleki II. 79—80. No. V.) — *Domino Sti Grisogonii (!) presbytero cardinali Papiensi:* 189—190. (Kelcz II. 21—23. No. IX.)

Le lettere di JANUS PANNONIUS

Domino Johanni etc. cardinali: 118—119. (Kelcz II. 53—54. No. XXI. e Teleki II. 78—79. No. IV.) — *Ad Galeottum Marcium:* 150—154. (Kelcz III. 29—36. No XV. e Teleki II. 95—101. No. XVII.) — *Ad Georgium comitem de Blaga:* 165—166. (Lettera scritta con János Vitéz. — Kelcz II. 54—55. No.

XXII. e Teleki II. 79—80. No. V.) — *Domino Senensi:* 179—180. (Kelcz II. 88—89. No. XXXIII. e Teleki II. 80—81. No. VI.) — *Domino S. Angeli:* 180. (Kelcz II. 89—90. No. XXXIV. e Teleki II. 81. No. VII.) — *Domino Papiensi:* 181—182. (Kelcz II. 90—91. No. XXXV. e Teleki II. 81—82. No. VIII.) — *Domino D.A.W. etc. cardinali:* 182—183. (Kelcz II. 91—93. No. XXXVI. e Telcki II. 83—84. No. IX.). — *Cardinali Stae Susannae:* 191—192. (Kelcz II. 151—153. No. LXVIII. e Teleki II 92—93. No. XIV.) — *Joanni Gazulo Ragenino (!):* 195—196. (Kelcz III. 95—97. No. XLIX. e Teleki II. 101—102. No. XVIII.)

I discorsi di JANUS PANNONIUS

Oratio legati Matthiae regis ad Pontificem: 138—141. (Koller IV. 134—140. riedito: Ábel, Analecta 85—88.) — *Oratio domini Quinque Ecclesiensis ex mandato regis:* 162—165. (Kelcz II. 13—17. No. VI. e Teleki II. 54—58. No. I.) — *Oratio legatorum Matthhiae regis ad Pontificem in publica audientia:* 166—171. (Pars prima: Si occupatam plurimis . . . per Tuam Beatitudinem assignandis." — Kelcz II. 129—136. No. XLIX. e Teleki II. 58—63. No. II.) — *Oratio:* 171—174.(Altera pars: „Alteram legationis nostrae partem . . . salutem comparabunt". — Kelcz II. 137—140. No. XLIX. e Teleki II. 64—66. No. II.) — *(Oratio) Altera ad eundem in privata audientia:* 174—177. (Kelcz II. 140—143. No. XLIX. e Teleki II. 66—69. No. III).

Le lettere di PÉTER VÁRADI

Ad dominum ducem Corvinum: 34—35. (Wagner 45—46. No. XVIII.) — *Ad fratrem Nicolaum Zemenije* 39—40. (Wagner 136—138. No. LXXI.) — *Ad Petrum de Docz:* 40—41. (Wagner 44—45. No. XVII.) *Comiti Stephano de Bathor:* 41—42. (Wagner 237. No CXXIV.) — *Nicolao episcopo Vaciensi:* 42. (Wagner 238—239. No. CXXV.) — *Valentino electo Waradiensi:* 42—43. (Wagner 239—240. No. CXXVI.) — *Stephano episcopo Syrmiensi:* 43. (Finora inedito. Ho pubblicato il doc. in: ItK 1970. 66. No. 4.) — *Capitulo Ecclesiae Chasmensis:* 43—44. (Wagner 240—241. No CXXVII.) — *Regi Uladislao:* 44—45. (Wagner 58—59. No. XXV.) — *Ad Wladislaum regem:* 45—46. (Wagner 55—57. No. XXIV.) — *Ad jobbagyiones Archiepiscopatus Colocensis:* 44—47. (Wagner 268—269. No. CXLV.) — *Cardinali Aleriensi:* 53—56. (Wagner 225—229. No. CXVIII.) — *Ad cardinalem Valentinianum:* 56—58. (Wagner 170—173. No. LXXXIX.) — *Domino Ascanio S.R.E. cardinali:* 58. (Wagner 230—231. No. CXIX.) — *Domino Francisco cardinali Senensi:* 58—59. (Wagner 231—232. No. CXX.) — *Bernardo secreto cubiculario:* 59—60. (Finora inedito. Ho pubblicato il doc. in: ItK 1970. 64. No. 1.) — *Ad Alexandrum VI. Pontificem:* 60—61. (Wagner 31—34. No. XII.) — *Domino Laurentio duci de Ujlak:* 61—62. (Wagner 165—167. No. LXXXVII.)

Altri atti umanistici del libro epistolario: *Lettere del re Mattia* (a queste lettere in un' altra occasione ritornero ancora in argomento più dettagliatamente): 1—5, 47—53, 62—109, 115—117, 119, 121—138, 142—145, 146—150, 154—162, 177—179, 183—216r, la lettera dell'arcivescovo *Dénes Széchy* al re Mattia: 109—113, *istruzioni impostate all' ambasciatore Imre Czobor* in occasione della sua ambasciata in Turchia nell'anno 1494: 47—53, *diplomi di Ulászló II.* in gran parte redatti in favore di Péter Váradi: 5—7r, 8—34, 35—39, due di questi: Privilegium 5—6,e Gratia regia. 14—15. (inedito, avanti pubblicazione).

2.

Libri epistolari rinascimentali (Categoria V. Titulus IV. c). Contiene materiale assai misto, derivante anzitutto dal secolo XVI. Senza la pretesa di interezza attiriamo l'attenzione solo sulle più importanti fonti storiche, di storia letteraria e linguistiche, in mancanza di edizioni critiche, tralasciando l'indicazione, che si tratta di documento edito o inedito, oppure di una scrittura ancora sconosciuta (tralasciamo in questo nostro articolo l'esame delle lettere di MATTIA). Il volume manoscritto non ha un frontispizio, l'elenchus (del secolo XVIII) annesso descrive il documento quanto segue: „Collectio litterarum saeculi XVI. et XVII. Matthiae Corvini, Uladislai, Ferdinandi regum Hungariae, Sigismundi regis Poloniae, Hyeronimi (!) Balbi, Thomae Nadasdy, Andronici Tranquilli, Georgii episcopus Quinque Ecclesiarum, Emerici Zapolya palatini, Thomas Zalaháza episcopi Veszprimiensis et Agriensis."

Il colligato in cinque quaderni è numerato solo in pagine 203, dalle quali le pagine 56—64, 120, 159—162, 181—182 e 203 sono vuote. I singoli quaderni nel modo seguente si congiungono: *quaderno 1.* 1—64, *quaderno 2.* 65—96, *quaderno 3.:* 97—120, *quaderno 4.:* 121—162, *quaderno 5.:* 163—203. Le copie furono fatte da sei diverse persone nella seguente ripartizione: *1. mano:* 1—55, 81—96; *2. mano:* 65—80; *3. mano:* 97—119; *4. mano:* 121—155; *5. mano:* 156—158; *6. mano:* 163—180, 183—203. Solo la 3. mano si rivela nel modo seguente: „Johannes Lysthius ut aiunt, conscripsit, secretarius Caesarea Majestatis." Da queste compilazioni risalta, che il 1. quaderno fù copiato dalla prima mano, il 2. quaderno dalla seconda e dalla prima mano, il. 3. quaderno da János LISZTI, il 4. quaderno dalla quarta e quinta mano, il 5. quaderno invece fino alla fine dalla sesta mano. Dal punto di vista di genere letterario il volume dalla 1. pagina fino a pagina 158 nella sua maggioranza è libro epistolare, solo sulle pagine 163—203, si possono trovare copie di carattere di trattato.

Lettere

Corrispondenza del *re Mattia* coll'imperatore turco Bajazet: 68—70; lettere di *György Szathmári* (in questo tempo vescovo di Pécs): 123—124, 126—127, 132—133, 135—137, 139—141; lettere di *Hieronymus Balbus* scritte in proposito alla sua prepositura posoniense: 124—126, 128—129, 137—139, 142; lettere latine di *Tamás Nádasdy:* 50—55; due lettere scritte in età avanzata di *Andronicus Tranquillus:* 49—50; lettere del re *Luigi II.:* 37—40 („de morte parentis regis Vladislai"), 76, 127, 129—130, 133—134, segue impoi una-una lettera del *re Vladislao II.*, del vescovo *László Szalkai* (in questo tempo vescovo di Vác) e di *István Brodarics* sulle pagine 92, 132—133, e 142—143 (quest'ultima lettera finora fù sconosciuta. L'ho presentata in: ItK 1970. 370—372.) Qui si fa menzione ancora di un brano di una lettera del Dudith a pagina 80 e l'estratto di un discorso di Enea Sylvio alla pagina 74 („De clade Constantinopolitana").

Trattati

Praefatio D. Philippi Melanchtonis — scritta alla dissertazione intitolata De summa potentia Turcarum — alle pagine 163—164, poi un libello assai diffuso, dalla letteratura turcica: Soltani Solymanni Turcarum imperatoris horrendum facinus, scelerato in proprium filium, natu maximum, Soltanum Mustapham, parricidio, anno Domini 1553 patratum: autore *Nicolao Amossan Burgundo:* 165—179, infine uno scritto umanistico italiano: *Leonis Baptistae Alberti* viri doctissimi De equo animante ad Leonellum Ferrariensem principem

libellus: 183—198 pagina, questo testo è analogo col testo dell'edizione di Basilea del 1556.

Scritti misti

Estratto dall'opera di *Pál Gregoriánci:* Sequuntur quaedam notabilia et scitu iucunda ex libro (Decretorum regni Hungarorum) R[everendissimi] d[omi]ni e[pisco]pi Jaurien[sis], Pauli de Gregoriancz: 66—74, *Formulario:* 75—96, con la seguente interna articolazione: formule di lettere: 75—80, formule di contratti e di giuramenti: 81—89, infine formule di diplomi donazionali: 90—96. Chiude il contenuto del volume una *grammatica di lingua ladronesca tedesca ed un glossario:* Das Elemental unndt vocabulari der Rotwelschen Grammatic unndt sprach: 199—208.

3.

Libro epistolario di András Dudith (Categoria V. Titulus IV. d.). É noto che sinora non si è potuto raccogliere le lettere di Dudith trovantesi quasi in tutte le maggiori biblioteche e nei più grandi archivi d'Europa, l'elenco tendente ad integrità fù però compilato da Pierre COSTIL, autore della più recente e migliore monografia sinora comparsa (André DUDITH humaniste hongrois. 1533—1589." Paris, 1935. 6—19.). Da quest'opera risulta, che per ora in Ungheria solo l'esemplare dellà Biblioteca Nazionale Széchényi è registrato, ora però anche un libro epistolare di Esztergom può esser quî annoverato).

Con particolare riguardo al fatto che nel prossimo futuro non è prevedibile l'edizione delle lettere del DUDITH, benchè i ricercatori dell'epoca non possoni farne a meno in riguardo alla conoscenza delle fonti, si è creduto opportuno di collegare la presentazione del manoscritto colla dettagliata elencazione del contenuto. La procedura da noi seguita è il seguente: il materiale intero del libro epistolare abbiamo diviso in maggiori unità (lettere del DUDITH a singole persone, a istituzioni, lettere scritte al DUDITH ed infine lettere che sono in connessione col DUDITH, ma che sono lettere scritte da persone estranee a persone straniere), questi blocchi internamente sono sistemati in ordine alfabetico secondo i destinatari, poi tra parentesi angolari mettiamo in evidenza quel numero di ordine, il quale determina la posizione della lettera citata nell'insieme del libro epistolare, dopo di ciò presentiamo i dati del luogo e della datazione nel caso che questi si possono stabilire dalla lettera stessa o d'altronde, infine tra parentesi diamo i numeri delle pagine, sulle quali la lettera si può trovare. Nel caso di più lettere, queste vengono enumerate in ordine cronologico. Con questo metodo di presentazione acceleriamo non soltanto l'orientazione, ma rendiamo possibile per qualsiasi persona anche la ricostruzione dell'originale ordine del manoscritto. Le eventuali osservazioni sono poste dopo le singoli voci.

Il libro epistolario del DUDITH non ha un frontispizio, l'elenchus preparato alla raccolta di lettere tiene presente solo che si tratta di „Correspondentia Andreae Dudithi forte ex collectione Matthiae Belii." Il volume manoscritto di formato in-folio contiene 201 pagine. La scrittura deriva da due mani: *1. mano:* 1—196, *2. mano:* 197—201. Le lettere copiate nel volume hanno limite di tempo tra il 1559 ed il 1590. Contenuto:

Lettere scritte a singole persone:

Ad regem Staphanum [de Bathor] Poloniae [52]: senza l'indicazione del luogo e della data (p. 136—137.) — *Ad Theodorum Bezam* [66]: senza l'in-

dicazione del luogo, 12 giugno 1580. (p. 172—175). — *Ad Joachimum Camerarium* [7]: 1. ottobre 1568. (p. 45—46). — [8]: Cracovia, 12. novembre 1568. (p. 46—47.) — [9]: Cracovia, 25. febbraio 1569 (p. 48.) — [10]: Lipsia, 29. marzo 1569 (p. 49.) — [11]: Cracovia, 15 maggio 1569 (p. 49—51.) — [12]: Cracovia, 6 giugno 1569 (p. 52) — *Ad Thomam Erastum* [78]: Paschovia, 13. febbraio 1579 (p. 197—201.) — *Ad Mattheum Flaccum* [68]: senza l'indicazione del luogo, 20. agosto 1581. (p. 177—185.) — *Ad Thaddeum ab Hageck* [69]: Cracovia, 17. febbraio 1572. (p. 186—187.) — [70]: Cracovia, 17 áprile 1573. (p. 187—188.) — [71]: Cracovia, 23. agosto 1573. (p. 188—189.) — [72]: Cracovia, 21 novembre 1573. (p. 189—190. — Nel poscritto della lettera notizie: Paleologus rediit ex Turcia in Daciam etc.) — [73]: Tessin, 10 giugno 1577. (p. 191.) — [74]: Paschovia, 12 ottobre 1579. (p. 192.) — [75]: Wratislavia, 11 dicembre 1579. (p. 193.) — [76]: Vratislavia, 24 dicembre 1579. (p. 194—195.) — [77]: Wratislavia, 29 gennaio 1580. (p. 195—196.) — *Ad Christophorum Herdessianun* [56]: Wratislava, 14 luglio 1580. (p. 142—145.) — [58]: Wratislavia, 24 dicembre 1581. (p. 151—159.) — *Ad Ubertum Langvatum* [55]: Tessino, 10 gennaio 1577. (p. 141—142.) — *Ad Johannem Lasicium* [1]: Cracovia, 9 giugno 1571. (p. 1—17.) — *Ad imperatorem Maximilianum II.* [49]: senza l'indicazione del luogo e della data (p. 125—130.) — *Ad Stanislaum Orichonium* [53]: senza l'indicazione del luogo, 25 agosto 1566 (p. 138—140.) — *Ad Johannem Praetorium* [17]: Breslau, 27 ottobre 1583. (59—61.p) — [18]: Breslau, 10 gennaio 1584. (p. 61—64.) — [19]: Breslau, 26 luglio 1588. (p. 65.) — [21]: Breslau, 27 settembre 1588. (p. 67—70.) — [22]: Breslau, 10 ottobre 1588. (p. 70—71.) — [23]: Breslau, 30 ottobre 1588. (p. 71—72.) — [24]: Breslau, 13 novembre 1588. (p. 72—74.) — [32]: Breslau, 20. novembre 1588. (p. 88—91.) — [25]: Breslau, 28 novembre 1588. (p. 74—75.) — [26]: Breslau, 4 dicembre 1588. (p. 75—76.) — [27]: Breslau, 20 dicembre 1588. (p. 76—77.) — [28]: senza l'indicazione del luogo, 26 dicembre 1588. (p. 77—81.) — [29]: senza l'indicazione del luogo, 1 gennaio 1589. (p. 81—83.) — [30]: senza l'indicazione del luogo, 9 gennaio 1589. — [31]: Breslau, 14 gennaio 1589. (p. 85—87). — [33]: Breslau, 25 gennaio 1589. (p. 91—93.) — [34]: Breslau, 31 gennaio 1589. (p. 94—95.) — [35]: 12 febbraio 1589. (p. 95—99.) — [36]: Breslau, 21 febbraio 1589. (p. 99—100.) — [20]: senza l'indicazione del luogo e della data (p. 66—67. Nel libro epistolario tra il materiale dell'anno 1588.) — [37]: senza l'indicazione del luogo e della data (p. 101. Ultimo documento nel libro epistolario nella serie delle lettere dell'anno 1589.) — *Ad Quirinum Reuterum* [41]: Breslau, 21 agosto 1583. (p. 105—106.) — [42]: senza l'indicazione del luogo, 27 agosto 1583. (p. 106—109.) — [43]: Breslau, 28 ottobre 1583. (p. 109—113.) — [44]: Breslau, 16 marzo 1584. (p. 113—116.) — [45]: Breslau, 12 giugno 1584. (p. 116—120.) — [46]: senza l'indicazione del luogo, 26 juglio 1584. (p. 120—122.) — [47] Breslau, 30 settembre 1584. (p. 122—123.) — [48]: Breslau, 20 gennaio 1585. (p. 124.) — *Ad Metellum Sequanum* [54]: senza l'indicazione del luogo, 16 maggio 1580. (p. 140—141.) — *Ad Johannem Skeneum Scotum* [13]: Cracovia, 8 febbraio 1570. (p. 53—54.) [14]: Cracovia, 4 aprile 1570. (p. 54—55.) — *Ad Franciscum Stancaro* [2]: Cracovia, 14 settembre 1571. (p. 18—35. Si servi del testo di questa lettera in occasione dell'edizione della più integrata variazione in possesso della Biblioteca Nazionale Széchényi Róbert DÁN nella sua pubblicazione intitolata: Dudith András és a "lingua-Primigenia" kritikája — András Dudith e la critica della „lingua-Primigenia" in MTA II. Osztály Közleményei, no. 2. 1970.) — *Ad*

Nicolaum Taurellum [3]: Breslau, 29 ottobre 1581. (p. 36—39.) — [4]: Manca, 12 settembre 1582. (p. 40—41.) — [5]: Manca, 12 settembre 1582. (p. 41—42. Il testo è un frammento.) — [6]: Breslau, 26 dicembre 1588. (p. 43—33.) — *Ad Zachariam Ursinum* [63]: senza l'indicazione del luogo, 5 marzo 1577. (p. 167—168.) — [59]: Wratislavia, 28 dicembre 1579. (p. 160—161. La risposta dell'indirizzato nella glossa: p. 161.) — [62]: Neustadt, 1 maggio 1581.. (p. 167.) — [64]: senza l'indicazione del luogo, 25 febbraio 1583. (p. 168—170.) — [60]: senza l'indicazione del luogo e della data (p. 162—163. Il possibile termine superiore della datazione di questa lettera è il 9 marzo 1583., il giorno della morte del destinatario.) Infine una lettera scritta ad un' istituzione: *Ad rectorem et doctores Academiae Neustadianae* [65]: Breslau, 26 febbraio 1583. (p. 171—172.)

Lettere dirette al Dudith e lettere di diverse persone

Theodorus Beza ad Andream Dudithium [67]: Ginevra, 8 marzo 1580. (p. 175—176. Dopo questa lettera annotazioni miste su altre lettere del Dudith) — *Joachimus Camerarius ad Andream Dudithium* [16]: Lipsia, 12 ottobre 1563. (p. 57—59.) — [15]: Lipsia, 5 settembre 1571. (p. 56—57.) — *Christophorus Herdessianus ad Andream Dudithium* [57]: senza l''indicazione del luogo, 5 dicembre 1580. (p. 145—151.) — *Paulus Manutius ad Andream Dudithium* [51]: Venezia, 8 gennaio 1559. (p. 134—136.) — [50]: Venezia, 9 gennaio 1559. (p. 131—133.) — *Zacharias Ursinus ad Andream Dudithium* [61]: Neustadt, 8 settembre 1580. (p. 163—167.) — Lettere del volume mandate da estraneo a straniero: *Daniel Clazius ad Johannem Praetorium* [39]: Breslau, 22 maggio 1589. (p. 104. — Frammento.) — [40]: Breslau, 9 gennaio 1590. (p. 104. — Frammento.) — *Thomas Sanilius ad Johannem Praetorium* [38]: Breslau, 14 marzo 1589. (p. 102—103.)

4.

Corrispondenza del vescovo Stobeus (Categoria V. Titulus IV. e). Tutto il manoscritto è la copia minuta dell'edizione dell'anno 1758 dell'opera di Hieronymus LOMBARDUS, intitolata: *Georgii Stoboei de Palmaburgo episcopi Lavantini caesareae maiestati etc. Epistolae ad diversos.*'' E composto di 480 pagine di formato in-octavo. Il libro epistolare da ogni punto di vista è interessante per noi non solo causa le lettere scritte ad ungheresi, ma anche dal punto di vista delle lettere scritte da ungheresi.

Lettere scritte ad ungheresi: *ad Adolphum ab Altam* 204—205, a Ferenc Batthyány 258—259, 310—311, alla *vedova di István Bocskai (Botschai'')* 267—268, all'arcivescovo di Esztergom *Ferenc Forgách* 344—345, a *Péter Pázmány* 327—328 (pubblicato da: Vilmos *(Fraknói) Frankl:* Pázmány Péter levelezése I. — La corrispondenza di Péter Pázmány. Bp. 1873. 14. No. 6.), a *Miklós Zrínyi* (tra gli anni 1605—1606), 259—260, 326—327, a *György Zrínyi*, tra gli anni 1605—1607, 132—133, 142—143, 255—256, 257, 259—260, 298—299, 330—331. (Le lettere di Zrínyi mancano dal vol. MHHD XXIX—XXX. edito a Budapest, negli anni 1898—1899., così proba bilmente sono sconosciute.)

Lettere di ungheresi: lettera di *Zsigmond Báthori* a Rodolfo II. nell'anno 1602, 168—169, *Ferenc Forgács* a Stoboeus, nell'anno 1608, 341—342, *Péter Pázmány* a Stoboeus 324—326 (pubblicato nel vol. cit. di Fraknói, 13—14. Nr. 5 e nell'edizione critica: Raccolta di lettere di P.P. Vol. I. Edito da Ferenc Hanuy. Bp. 1910. 21—22. No. 11.)

5.

Epistolario di Zsigmond Forgách (Categoria V. Titulus IV. f.) Ad onta che gli atti del Forgách formano il soggetto di ricerche e degli storici della letteratura e degli storiografi, sinora non abbiamo conosciuto tutt'insieme nemmeno dieci delle sue lettere. (Cfr. coll',,Introduzione" di Domokos KOSÁRY. I. Bp. 1951. 365.) Il suo libro epistolare paladinale orora emerso invece contiene 212 lettere degli anni 1618—1619. Tutte queste lettere sono state spedite da egli stesso, non sono dunque lettere a lui inviate. (Cfr. le lettere di János *Rimay* scritte a FORGÁCH tra il 1609 ed il 1613, lettere pubblicate nell'edizione critica. Bp. 1955. Nr. 45, 48, 51, 52, 54, 55, 56, 72, 74.)

Il titolo del volume in manoscritto è il seguente: ,,Litterae Sigismundi Forgách regni Hungariae palatini." In riguardo alla provenienza del volume getta luce un'annotazione derivante daun pugno del Settecento: ,,forte ex collectione Matthiae Belii." Le annate comprese nel volume sono quelle del periodo della dieta di Posonia, si trattano dunque degli anni 1618 e 1619. Gli atti paladinali nel primo anno derivano da otto pugni. nel secondo volume troviamo i segni, le scritture di altre tre mani, cioè tutt'insieme *undici* copiatori hanno collaborato, nel seguente ordine successivo: *1. mano:* 1—20, 109—124, *2. mano*: 21—26, 222—228, *3. mano:* 27—41, 189—208, *4. mano:* 42—60, *5. mano*:61—80, *6. mano:* 125—140, 263—265, *7. mano:* 82—88, *8. mano:* 89—108, 141—164, 249—263, *9. mano:* 165—188, *10. mano:* 209—221, *11. mano:* 229—248. Siccome per il suo valore documentario l'or—ora rinvenuto epistolario di Zsigmond FORGÁCH interessa diverse discipline, ma siccome causa l'ampiezza del manoscritto non si può attendere l'edizione del testo, nei seguenti pubblichiamo un indice dettagliato, atto ad un orientamento soddisfacente con la speranza che già con ciò rendiamo possibile l'inserimento del libro epistolare nella corrente delle ricerche scientifiche. La nostra suddivisione è il seguente: 1. Lettere scritte a persone, 2. Lettere scritte a collettività, ad istituzioni. Infine: 3. presentiamo in ordine alfabetico il nome delle persone che non raffigurano come destinatari e l'elenco delle località geografiche con lo scopo di dare alcune informazioni in sostituzione alle regeste mancanti. Il metodo di citazione è analogo a quello del Dudith.

Lettere scritte a persone

Ad dominum ab Altham [32]: Komjáti, 15 agosto 1618. (p. 42.) — [54]: Tavarnik, 14 ottobre 1618. (p. 66.) — *Ad Thomam Balassfy* [84]: Tavarnik, 3 gennaio 1619. (p. 109—111). — *Ad Gabrielem Bethlen* [89]: Tavarnik, 9 gennaio 1619. (p. 116—117.). — [182]: Posonia, 3 lulgio 1619. (p. 229—230.) — *Ad Cammergraffium* [79]: Tavarnik, 15 dicembre 1618. (p. 97—98.) — *Ad palatinum Cracoviensem* [87]: Tavarnik, 6 gennaio 1619. (Nella causa di György Széchy. p. 114—115.) — [132]: Komjáti, 20 aprile 1619. (p. 178—179.) — [193]: Posonia, 20 luglio 1619. (p. 241—243.) — *Ad wayvodam Cracoviensem* [35]: Komjáti, 24 agosto 1618. (Nella causa della fortezza di Újvár. p. 44—45.) — *Ad dominum ab Ekhenberg* [188]: Posonia, 6 luglio 1619. (p. 235.) — *Ad regem Ferdinandum, ad imperatorem Romanorum etc.* [5]: Posonia, 1618. sub terminus comitiorum. (p. 4—5.) — [6]: Posonia, 20 giugno 1618 (nella causa di Péter Forgách, p. 5—6.) — [10]: Vöröskő, 4 luglio 1618. (p. 9.) — [12]: Komjáti, 7 luglio 1618. (p. 10.) — [13]: Komjáti, 9 luglio 1618. (Nella causa della fortezza di Kékkő, p. 11—12.) — [14]: Komjáti, 8. luglio 1618. (Nella causa di Újvár, p. 12—14.) — [15]: Komjáti, 8 luglio 1618. (p. 14—15.) — [21]:

Komjáti, 20 luglio 1618. (p. 24—25.). — [24]: senza l'indicazione del luogo e della data. [Komjáti 1618.] (Nella causa di György Homonnai Drugeth, p. 31.) — [25]: Komjáti, 7 agosto 1618. (p. 32—33.) — [28]: Komjáti, 13 agosto 1618. (p 35—37.) — [29]: Komjáti, 14 agosto 1618. (Nella causa di Újvár, p. 37—38.) — [30]: Komjáti, 14 agosto 1618 (Nella causa di István Török, p. 38—40.) — [34]: Komjáti: 22 agosto 1618. (Nella causa di István Daróczy, p. 43—44.) — [38]: Komjáti, 25 agosto 1618. (p. 47.) — [39]: Komjáti, 26 agosto 1618. (p. 48.) — [40]: Komjáti, 28 agosto 1618. (Nella causa di Újvár, p. 49.) — [42]: Nagyszombat, 13 settembre 1618. (p. 51.) — [44]: Komjáti, 16 settembre 1618. (p. 53—54.) — [45]: Komjáti, 20 settembre 1618. (p. 54—55.) — [46]: Komjáti, 25 settembre 1618. (Nella causa di Kristóf Thurzó, p. 55—56.) — [47]: Komjáti, 26 settembre 1618. (p. 56.) — [48]: Komjáti, 30 settembre 1618. (Nella causa di György Homonnai Drugeth, p. 56—59.) — [49]: Komjáti, 3 ottobre 1618. (Nella causa di Újvár, p. 59—60.) — [51]: Tavarnik, 6 ottobre 1618. (p. 61—62.) — [52]: Tavarnik, 6 ottobre 1618. (Nella causa di Gábor Bethlen, p. 63—64.) — [55]: — Tavarnik, 26 novembre 1618. (p. 67—69.) — [60]: Galgóc, 9 dicembre 1618. (Nella causa di Újvár, p. 74—75.) — [61]: senza l'indicazione del luogo (Galgóc?), 7 dicembre 1618. (Nella causa di Tamás Balásfi, p. 75—76.) — [65]: Galgóc, 8 dicembre 1618. (p. 81—83.) — [66]: Galgóc, 8 dicembre 1618. (Nella causa di Zsigmond Gyarmati Balassa, p. 83—84.) — [67]: Galgóc, 8 dicembre 1618. (Nella causa di Miklós Eszterházy, p. 84—85.) — [68]: Galgóc, 8 dicembre 1618. (p. 85—86.) — [70]: Galgóc, 8 dicembre 1618. (Nella causa di Szaniszló Thurzó, p. 87.) — [71]: Galgóc, 8 dicembre 1618. (Nella causa di András Dóczy, p. 88—89.) — [72]: Galgóc, 9 dicembre 1618. (p. 89—90.) — [73]: Galgóc, 9 dicembre 1618. (p. 90—91.) — [74]: Galgóc, 9 dicembre 1618. (p. 91.) — [76]: senza l'indicazione del luogo, (Tavarnik ?), 14 dicembre 1618. (p. 93—96.) — [77]: Tavarnik, 14 dicembre 1618. (p. 96.) — [83]: Tavarnik, 1618. (Tra il 29 dicembre ed il 3 gennaio 1619. p. 108.) — [85]: Tavarnik, 5 gennaio 1619. (Nella causa di Tamás Balásfi, p. 112—113.) — [86]: 5 gennaio 1619. (Nella causa di Tamás Balásfi, p. 113—114.) — [88]: Tavarnik, 8 gennaio 1619. (Nella causa di Tamás Erdődi, p. 115—116.) — [92]: Tavarnik, 14 gennaio 1619. (p. 123.—126) — [94]: Tavarnik, 20 gennaio 1619 (Nella causa di Péter Balassa, p. 128—129.) — [96]: Tavarnik, 21 gennaio 1619. (p. 133—134.) — [97]: Tavarnik, 25 gennaio 1619. (p. 134—135.) — [99]: Tavarnik, 25 gennaio 1619. (Nella causa di Benedek Pathai, p. 137—138.) — [100]: Tavarnik, 29 gennaio 1619. (p. 138.) — [101]: Tavarnik, 1 febbraio 1619. (p. 139—141.) — [103]: Tavarnik, 1 febbraio 1619. (p. 142— 143.) — [104]: Tavarnik, 20 febbraio 1619. (p. 143—145.) — [105]: Tavarnik, 20 febbraio 1619. (p. 145.) — [106]: Tavarnik, 20 febbraio 1619. (p. 145—148.) — [109]: Tavarnik, 23 febbraio 1619. (Nella causa di Újvár, p. 150—151.) — [110]: Tavarnik, 27 febbraio 1619. (Nella causa di Zsigmond Gyarmati Balassa, p. 151—152.) — [111]: Tavarnik, 28 febbraio 1619. (Nella causa di László Majtényi vescovo di Veszprém, p. 152—153.) — [112]: Tavarnik, 2 marzo 1619. (Nella causa di János Piber vescovo di Pécs, p. 154—155.) — [115]: Tavarnik, 6 marzo 1619. (p. 160—162.) — [116]: Komjáti, 10 marzo 1619. (p. 162—163.) — [117]: Komjáti, 10. marzo 1619. (p. 163—164.) — [118]: Komjáti, 10. marzo 1619. (nella causa di Erzsébet Czobor, vedova di György Thurzó, p. 164—165.) — [120]: Komjáti, 15 marzo 1619. (Nella causa di János Erdődi vescovo di Eger, p. 167.) — [121]: Komjáti, 15 marzo 1619. (p. 168—169.) — [122]: Komjáti, 18 marzo 1619. (p. 169—170.) — [123]: Komjáti, 22 marzo 1619

(Nella causa di János Erdődi, in questo tempo già vescovo di Győr, p. 170—171.) — [126]: Komjáti, 4 aprile 1619. (p. 174.) — [129]: Posonia, 16 aprile 1619. (p. 176—177.) — [131]: Nagy—Fedémes, 6 aprile 1619. (Nella causa di György Homonnai Drugeth, p. 177—178.) — [133]: Komjáti, 20 aprile 1619. (p. 179—180.) — [135]: Komjáti, 21. aprile 1619. (p. 181—182.) — [136]: Komjáti, 22 aprile 1619 (p. 182—183.) — [137]: Komjáti, 25 aprile 1619. (p. 183—185.) — [138]: Ex curia possessionis suae [Komjáti], 30 aprile 1619 (p. 185—186.) — [139]: Komjáti, 1 maggio 1619. (p. 186.) — [140]: Komjáti, 1 maggio 1619. (p. 187—188.) — [141]: Komjáti, 4 maggio 1619. (p. 188.) — [142]: Komjáti, 5 maggio 1619. (p. 189.) — [144]: Komjáti, 7 maggio 1619. (p. 191—192.) — [145]: Komjáti, 7 maggio 1619. (p. 192—194.) — [146]: Komjáti, 9 maggio 1619. (p. 194.) — [147]: Komjáti, 9 maggio 1619. (p. 194—195.) — [148]: Komjáti, 11 maggio 1619. (Nella causa di Miklós Eszterházy, p. 195—196.) — [150]: Komjáti, 13 maggio 1619. (p. 198—200.) — [151]: Komjáti, 15 maggio 1619. (Nella causa di Pál Apponyi, p. 200—202.) — [152]: Komjáti, 20 maggio 1619. (Nella causa di Pál Apponyi, p. 202—203.) — [153]: Posonia, 1619. Die Sancti Corporis Christi [30 maggio] (p. 203—204.) — [154]: Posonia, 31 maggio 1619. (p. 204.) — [155]: Posonia, 2 giugno 1619. (p. 204—205.) — [156]: Posonia, 3 giugno 1619. (p. 205—206.) — [158]: Posonia, 6 giugno 1619. (p. 207.) — [160]: Posonia, 9 giugno 1619. (p. 207—208.) — [164]: Posonia, 8. giugno, 1619. (p. 213.) — [165]: Posonia, 10. giugno 1619. (p. 213—214.) — [167]: Posonia, 18 giugno 1619. (p. 215—216.) — [169]: Posonia, 20 giugno 1619. (p. 217—218.) — [170]: Posonia, 20. giugno 1619. (p. 218—220.) — [171]: Posonia, 22. giugno 1619. (p. 220—221.). — [173]: Posonia, 24 giugno 1619. (p. 221—222.) — [174]: Posonia, 24 giugno 1619. (Nella causa di Márton Móricz, p. 222—223.) — [175]: Posonia, 25 giugno 1619. (p. 223.) — [176]: Posonia, 25 giugno 1619. (p. 223—224.) — [178]: Posonia, 26 giugno 1619. (p. 225.) — [179]: Posonia, 29 giugno 1619. (p. 225—226.) — [180]: Posonia, 1 luglio 1619. (p. 226—228.) — [181]: Posonia, 3 luglio 1619. (p. 228—229.) — [183]: Posonia, 4 luglio 1619. (Nella causa di Gáspár Weglai Horváth, p. 230—231.) — [185]: Posonia, 4 luglio, 1619. (Nella causa di Imre Liptai, p. 231—233). — [186]: Posonia, 6 luglio 1619. (p. 233—234.) — [187]: Posonia, 6 luglio 1619. (Nella causa di Miklós Eszterházi, p. 234—235.) — [190]: Posonia, 17. luglio 1619. (p. 236—238.) — [197]: Posonia, ? agosto, 1619. (p. 247—248.) — [199]: Posonia, 7 agosto 1619. (Nella causa di János Ostrosith, p. 248—249.) — [200]: Posonia, 13 agosto 1619. (Nella causa di Újvár, p. 249—251.) — [201]: Posonia, 13 agosto 1619. (p. 251—252.) — [202]: Posonia, 13 agosto 1619. (p. 252.) — [205]: Komjáti, 30. agosto 1619. (p. 255—257.) — [206]: Komjáti, 31. agosto 1619. (p. 257—259.) — *Ad Gratianum ducem Naxiae* [90]: Tavarnik, 13. gennaio 1619. (Nella causa di György Homonnai Drugeth, p. 118—120.) — [177]: Posonia, 28 giugno, 1619. (p. 224.) — *Ad dominum ab Hoffkircher* [9]: Posonia, 7 luglio 1618. (Nella causa di Péter Forgách, p. 8—9.) — *Ad praepositum Jászóviensem* [27]: Komjáti, 11 agosto, 1618. (p. 34—35.) — *Ad cardinalem K(h)leslium)* [7]: Posonia, 23 giugno 1618. (p. 6—7.) — [19]: Tavarnik, 17 luglio 1618. (p. 20—22.) — *Ad Nicolaum Komorowsky* [2]: Posonia, 1. giugno 1618. (p. 2.) — *Ad ducem de Parma* [26]: Komjáti, 10 agosto 1618. (Nella causa di Ádám Forgách, p. 33—34.) — *Ad archiducem Leopoldum* [191]: Posonia, 20 luglio 1619. (p. 238—239.) — [194]: Posonia, 24 luglio 1619. (p. 243—244.) — [195]: Posonia, 26 luglio 1619. (Nella causa di Péter Kohárý e Péter Forgách, p. 244—245.) — [196]: Posonia, 31. luglio 1619. (p. 245—247.) — [198]: Posonia,

2 agosto 1619. (p. 248.) — [207]: Komjáti, 31 agosto 1619. (Nella causa di Pál Apponyi, p. 259—261.) — [208]: Komjáti, 1 settembre 1619. (p. 261—263.) — [209]: Komjáti, 1. settembre 1619. (p. 263.) — [210]: Komjáti, 4 settembre 1619. (Manca l'indirizzo, p. 263—264.) — [211]: Komjáti, 4 setetembre, 1619. (Manca l'indirizzo, p. 264—265.) — [212]: Senza l'indicazione del luogo [Komjáti?], senza l'indicazione della data [1619?] (Manca l'indirizzo, p. 265.) — *Ad cardinalem Olomucensem* [172]: Posonia, 13 (23.?) giugno [1619?] (p. 221.) — *Ad Stanislaum Lubomersky* [58]: Galgóc, 3 dicembre 1618. (p. 72—73.) — *Ad dominum a Meggau* [53]: Tavarnik, 17 ottobre 1618. (et ad Johannem Molardt, p. 64—66.) — [56]: Komjáti, 25 novembre 1618. (p. 69—70). — [75]: Galgóc, 9 dicembre 1618. (p. 91—93.) — [95]: Tavarnik, 20. gennaio 1619. (p. 129—133.) — *Ad Johannem Molardt* [22]: Komjáti, 5 agosto 1618 (p. 26—28.) — [23]: Komjáti, 5 agosto 1618. (p. 28—30.) — [33]: Komjáti, 19. agosto 1618. (p. 42—43.) — [41]: Komjáti, 28 agosto 1618. (p. 50.) — [50]: Tavarnik, 7 ottobre 1618. (p. 61.) — [53]: Tavarnik, 17 ottobre 1618. (et ad dominum Meggau, p. 64—66.) — [80]: Tavarnik, 17 dicembre 1618. (p. 99—101.) — [91]: Tavarnik, 13 gennaio 1619. (p. 121—123.) — [93]: Tavarnik, 19 gennaio 1619, (p.126—128.) — [107]: Tavarnik, 20 febbraio 1619. (p. 148—149.) — [108]: Tavarnik, 22 febbraio 1619. (p. 149.) — [119]: Komjáti, 13 marzo 1619. (p. 165—167.) — [127]: Senza l'indicazione del luogo [Posonia] 1619 [?] (p. 174—176.) — [128]: [Posonia], 1619. (p. 176.)— *Ad nuncium apostolicum* [64]: Galgóc, 7 dicembre 1618 (p. 80—81.) — *Ad papam* [62]: Galgóc, 7 dicembre 1618. (Nella causa di Tamás Balásfi, p. 76—78.) — *Ad regem Poloniae* [1]: Posonia, 1 giugno 1618. (Nella causa di Imre Thurzó, p. 1.) — [3]: Posonia 2 giugno 1618. (p. 2—3.) — [16]: Komjáti, 13 luglio 1618. (p. 15—17.) — [18]: Komjáti, 14 luglio 1618. (Nella causa di Márton Bonchidai, p. 19—20.) — [20]: Komjáti, 19 luglio 1618. (p. 22—24.) — [31]: Komjáti, 14 agosto 1618. (Nella causa di Imre Thurzó, p. 40—41.) — [37]: Komjáti, 24 agosto 1618. (p. 46—47.) — [57]: Galgóc, 3 dicembre 1618. (p. 71—72.) — [134]: Komjáti, 20 aprile 1619. (p. 180—181.) — [189]: Posonia, 4 luglio 1619. (p. 235—236.) — [192]: Senza l'indicazione del luogo [Posonia?], 19 luglio 1619. (p. 239—241.) — *Ad dominum Potharmb* [130]: Posonia, 16 aprile 1619. (p. 177.) — *Ad Georgium Rueber* [8]: Posonia, 28 giugno 1618. (p. 7—8.) — *Ad regem Sclavoniae* [98]: Tavarnik, 25 gennaio 1619. (p. 135—137.) — *Ad Fridericum a Teuftenpach* [157]: Posonia, 5 giugno 1619. (p. 206—207.) — *Ad Stanislaum Thurzó de Bethlenfalva* [162]: Posonia 8 giugno (p. 209—211.) — *Ad Heinricum Mattheum a Turri* [82]: Tavarnik 29 dicembre 1618. (p. 105—107.) — [159]: Posonia, 7 giugno 1619. (p. 207.) — [161]: Posonia, 8 giugno 1619. (p. 208.) — [163]: Senza l'indicazione del luogo [Posonia?] 8 giugno 1619. (p. 211—212.) — [166]: Posonia, 12 giugno 1619. (p. 214—215.) — [168]: Posonia, 18 giugno 1619. (p. 216—217.)

Lettere scritte a collettività, ad istituzioni

Ad status et ordinesque (!) *Austrae* [4]: Senza l'indicazione del luogo [Posonia?], 17 giugno 1618. (p. 4.) — *Ad cancellarium Hungaricum* [78]: Tavarnik, 14 dicembre 1618. (p. 96—97.) — [102]: Tavarnik, 1 febbraio 1619. (p. 141—142.) — [114]: Tavarnik, 5 marzo 1619. (p. 158—159.) — *Ad cardinales Romanos* [63]: Galgóc, 7 dicembre 1618. (p. 78—80.) — *Ad comitatus regni* [124]: Komjáti, 23 marzo 1619. (p. 171.) — *Ad 4 cancellarios primarios regiae Maiestatis* [184]: Posonia, 4 luglio 1619. (p. 231.) — *Ad Secretum Sacr. Caes. Reg. Consilium* [113]: Tavarnik, 5 marzo 1619. (p. 155—158.) — [203]: Posonia,

13 agosto 1619. (p. 252—253.) — *Ad magnum procuratorem Csakoviensem et capitaneum Novoforenses* [36]: Komjáti, 24 agosto 1618. (p. 45—46.) — *Ad dominos barones Germanos* [17]: Komjáti, 13, luglio 1618. (p. 17—19.) — *Ad deputatos statuum atque ordinum Evangelicorum* [43]: Komjáti, 15 settembre 1618. (p. 52—53.) — *Ad tres status Evangelicos* [143]: Komjáti, 7 maggio 1619. (p. 189—191.) — *Ad praefectus camerarum Montanarum* [204]: Posonia, 13 agosto 1619. (p. 253—254.) — *Ad tres status politicos marchionatus Moraviae* [149]: Komjáti, 13 maggio 1619. (p. 196—198.) — *Ad liberas et regias civitates regni Sclavoniae* [59]: Galgóc, 3 dicembre 1618. (p. 73—74.) — *Ad regem Sclavoniae* [69]: Galgóc, 8 dicembre 1618. (p. 86—87.) — Infine in questa sede facciamo menzione che l'unico scambio di lettere *estraneo* del libro epistolare è il seguente: *Heinricus Mattheus a Turri ad palatinum* [81]: Czwettl, 5 dicembre 1618. (p. 102—105.)

Nome di persone e di località geografiche nominate nelle lettere, ma che non raffigurano come destinatari, rispettivamente non si presentano nei titoli (con riferimento alle pagine del manoscritto):

Altham, Joannes ab 235, — Pál Apponyi 200, 202, 259, — Tamás Balásfi 75, 76, 109, 112, 113, 209, — Péter Balassa 128, — Zsigmond Balassa 83, 151, 223, — Gábor Bethlen 63, — Márton Bonchidai 19, — Erzsébet Czobor, (vedova di György Thurzó) 164, — János Czobor 194, — István Daróczzy 43, — András Dóczy 89, János Erdődy 167, 170, — Tamás Erdődy 115, — Miklós Eszterházi 84, 195, 216, 234, — Ádám Forgách 33, — Péter Forgách 5, 8, 244, — György Homonnai Drugeth 31, 56, 57, 118, 177, — la fortezza di Kékkő 11, — Péter Kohárv 244, — Bálint Lépes 213, — Imre Liptai 231, — László Majthényi 152, — Márton Móricz 222, — István Nyári 229, — János Ostrosith 248, — Miklós Pálfi 204, 221, — Benedek Pathai 137, János Piber 154, — György Rákóczy 61, — Pál Rédey 116, — György Széchy 114, — Imre Thurzó 1, 40, — Kristóf Thurzó 55, — Szaniszló Thurzó 87, — István Török 38, — la fortezza di Újvár 12,17, 37, 44, 45, 49, 59, 150, 225, 249, 260, — Varasd 54, — Gáspár Weglai Horváth 230.

Infine, per assicurare l'integrità dobbiamo rammentare che in questa nostra comunicazione non s'abbiamo occupato con i seguenti due libri epistolari apografi della collezione Batthyány: 1. *lettere del re Mattia* (Categoria V. Titulus IV.b), poichè questa raccolta di lettere, insieme alle lettere di Esztergom saranno presentate separatamente; 2. *corrispondenza di Antal Verancsics, vol. 1—5.* (Categoria V. Titulus IV. g.), perchè l'elaborazione di questa collezione richiede grande tempo. Il titolo del manoscritto è il seguente: „Epistolarium Antonii Verantii quondam E(pisco)pi Agriensis et tandem Strigoniensis Archi-Ep(isco)pi, ac Hungariae primatis, ad diversos et diversorum ad eundem." La raccolta in cinque volume rilegato in quattro contiene tutt'insieme 3608 pagine, delle quali il *1. volume* contiene 1084 pagine, il *2. volume* 605, il *3. volume* 653 ed il volume *4. rispettivamente 5.* pagine 1266.

ILDIKÓ KOZOCSA

Restauro di manoscritti musicali del Seicento e del Settecento

La Sezione Storica del Museo Nazionale Ungherese nel periodo della prima guerra mondiale acquistò per la Sezione Musicale della Biblioteca Nazionale Ungherese Széchényi la cosidetta raccolta di Bártfa. I manoscritti musicali provenienti dalla biblioteca della chiesa parrocchiale S. Egidio di Bártfa, già nel tempo dell'acquisto furono gravemente deteriorati. La prima descrizione sullo stato di questi documenti fù fatta nel 1883 da Jenő Ábel, il quale per scopi di elaborazione compulsò il patrimonio bibliografico della biblioteca. Si legge nella sua descrizione, che i lavori di ricostruzione della chiesa si svolsero giusto nel tempo del suo soggiorno a Bártfa. Questi lavori lo impedirono sensibilmente nella sua ricerca:

„. . . nell'angusto, muffoso e freddo locale della biblioteca, in mancanza di sedia e di tavola si è dovuto collocare i vecchi fogli — umidi dall'acqua di pioggia condotta a causa dei recenti lavori di rinnovamento appunto sopra l'armadio — sul davanzale della finestra malamente chiusa."[1]

I fogli di musica avranno dovuto essere in uno stato ancora più misero dei libri. Di ciò è testimonio il bibliotecario Otto Gombosi, il quale nel suo saggio intitolato: *Die Musikalien der Pfarrkirche zu St. Aegidii in Bártfa* (Berlin, 1929.) scrive:

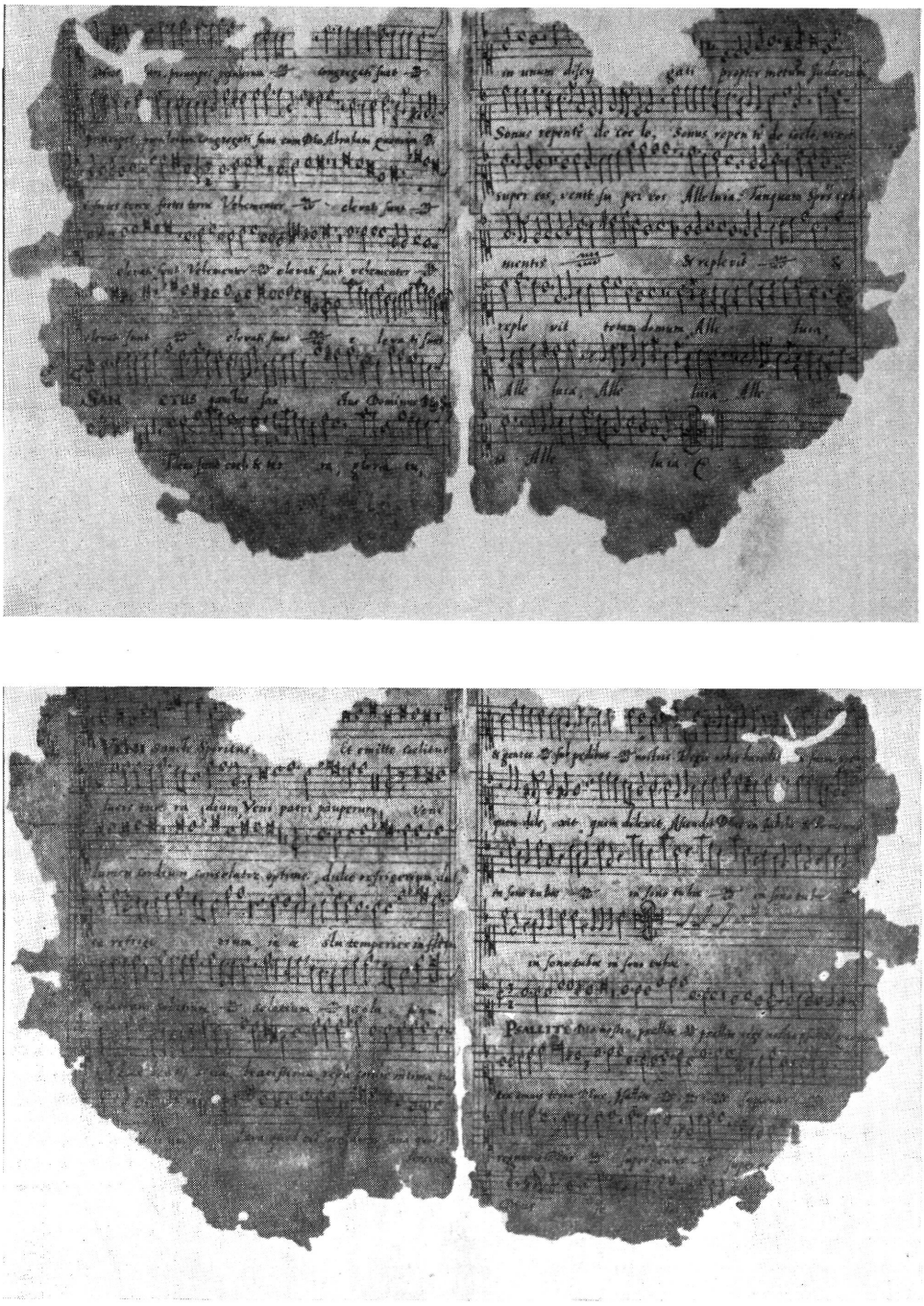
„Während die Bücher wenigstens gegen Beschädigung einen gewissen Schutz fanden, waren die Musikalien nicht nur den Menschen, Mäusen und Motten, sondern auch der Nässe ausgeliefert. Als ich die seit dem Jahre 1916 im Schranke ruhenden Bücher herausräumte, fand ich kaum ein einziges Manuskriptblatt an richtiger Stelle, und manche Bände waren bereits gänzlich verfault und zerfallen. Jede Berührung kostete unwiederbringlich verlorene Zeilen, und manches Wertvolle war nicht mehr zu retten.[2]

I manoscritti, di cui si fa menzione, nel periodo dell'acquisto, insieme al patrimonio librario furono collocati in un armadio costruito nell'era gotica tarda.

Ricapitolando le descrizioni che si trovano nelle opere citate, si può stabilire che i fogli musicali — le note — manoscritti della cosidetta raccolta di Bártfa

[1] Jenő Ábel: *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története* (La storia della biblioteca parrochiale S. Egidio di Bártfa). Bp. 1885.

[2] Op. cit. l. l. Confr. ancora: Gombosi: *Quellen aus dem 16—17. Jahrhundert zur Geschichte der Musikpflege in Bartfeld und Oberungarn.* Ung. Jahrb. Bd. 12. Berlin—Leipzig. 332. p.

Fogli restaurati dalla raccolta di Bártfa
(Volume Ms. Mus. Bártfa 1. Discantus I.)

hanno subito il grave danneggiamento quasi 90 anni fa: quando si sono completamente inumiditi e — siccome in tempo opportuno non si pensò ad un disseccamento e si mancò di effettuare le dovute cure — le muffe incominciarono il loro lavoro distruttore. A questa devastazione si sono associati non solo alcuni batteri, amanti dell'umidità, ma anche parassiti, anobi e roditori. La maggioranza delle note si sono addiritura infradiciate, imputridite e si sono ridotti in polvere. Non sappiamo quanti manoscritti sono stati così distrutti interamente senza che si sia potuto (nemmeno) pensare alla loro salvezza.

Il primo restauro del materiale venuto in possesso della Biblioteca Nazionale Ungherese Széchényi fù eseguito solo durante il corso dell'anno 1957. In questo periodo però non tutti i manoscritti sono andati a finire nelle mani dei restauratori. Così due grandi scatole piene di frammenti estremamente deteriorati, attesero la loro buona sorte.

Per incarico dell'Istituto di Musicologia dell'Accademia Ungherese delle Scienze, il professore di musica, il Sig. Robert Árpád MURÁNYI ha assunto l'interessante, ma alquanto difficile compito, di esaminare e di elaborare il materiale. Dopo di ciò i restauratori della Biblioteca Nazionale Ungherese Széchényi hanno incomminciato all'esecuzione del non meno interessante e difficile compito: la disinfettazione, il restauro, la preservazione dei manoscritti. Si è dovuto dunque mettere il materiale deteriorato in condizioni, di poter eseguire lo studio, l'elaborazione scientifica dei manoscritti.

Molti frammenti sono stati ricavati da copertine di libri, distaccandoli da altri materiali cartacei. Si è dovuto ripulirli e solo dopo l'esecuzione si è potuto iniziare il restauro quanto al volume'' Ms. Mus. Bártfa 1'' Discantus I., si trattava di un colume in pessimo stato. Il ricupero del manoscritto di colore bruno oscuro, attaccato interamente dalle muffe e quindi agglutinatosi in un'unica massa, sbocconcellata ai margini, monco, disgregato — sembrava un compito disperato. Ogni presa in mano cagionava nuovi spezzettamenti ai margini, nuovi danneggiamenti. Il manoscritto non fù difeso ne da alcuna legatura e non aveva nemmeno una pagina di custodia. Secondo la datazione della prima pagina l'opera consistente di otto libri per voce, fù iniziata il 1° settembre dell'anno 1665.

Già durante il primo esame del materiale divenne palese che il manoscritto non si può restaurare coi metodi tradizionali, usati in simili casi. La carta in questione non avrebbe tollerato il trattamento umido, il materiale di cellulosa disassimilato dalle muffe si sarebbe dissolto e distrutto. D'altronde esso aveva assolutamente bisogno di disinfettazione, di nettamento e si dovevano distaccare le pagine, le quali nella loro sostanza fibbrosa divennero più molli, più rilassate come la carta assorbente; infine fù indispensabile il completamento della sostanza fibbrosa interamente disassimilata della carta, la sostituzione dei materiali di riempimento e di gelatina. Nel frattempo si doveva badare che il manoscritto sia sottomesso, solo al più meno possibile, al minimo trattamento fisico e chimico per evitare ulteriori insostituibili perdite. Sembrava che il trattamento più delicato sia il procedimento con fogli di polietilene, dunque il procedimento di placaggio (laminazione).[3] Siccome l'apparecchio laminatore della Biblioteca Nazionale Ungherese Széchényi ancora non funzionava, col

[3] L'apparecchio di laminazione coll'aiuto di una forte pressione e del calore il foglio trasparente di polietilene si ,,fonde'' nella carta stessa.

cortese permesso del direttore generale dell'Archivio Nazionale Ungherese, il dott. Győző EMBER, lo svolgimento tecnico del procedimento si è potuto portare a termine nel Laboratorio di Restauro dell'Archivio stesso.

Il primo compito fù il disfacimento accorto dei fogli del manoscritto. Questo procedimento è avvenuto coll'aiuto di affilatissimi bisturi di finissima lama. Dopo di ciò i singoli fogli distaccati sono stati posti su carta d filtaro e si effettuò la impaginatura, per assicurare la conservazione dell'originale ordine di successione delle pagine. In seguito, con molta cautela, si tolse dai singoli fogli il ruvido insudiciamento superficiale, le più resistenti muffe, le larve degli Anobidi ed i tritumi.

Dopo di ciò i singoli fogli posti sempre su carta da filtro, coll'aiuto di un pennello morbido sono stati impregnati di disinfettanti e di detergenti a reazione neutrale sciolti in alcool.

Consecutivamente, — sempre tra carte di filtro — i singoli fogli sono stati posti sotto lieve pressione, poi i fogli sono stati ricompressi tra i cilindri riscaldati dell'apparecchio di laminazione. Con ciò le pagine già soffici nella loro struttura si sono prosciugate ed hanno ricevuto una forma più solida, più consistente, cosicchè in seguito il delicato materiale con più sicurezza si è potuto prendere in mano.

In questa fase del restauro anche il ricercatore, il signor MURÁNYI si è potuto associare ai lavori. La sua meta fù che in base ai testi dei libri relativamente conservati, egli possa stabilire l'attinenza dei circa 150—200 per lo più minori frammenti. Distesi i singoli documenti su fogli di polietilene, i frammenti trovati si son potuti collocare al posto giusto, immobilizzandogli lievemente ai fogli stessi, per evitare ormai il pericolo del disguido e dello spostamento. Questo lavoro di composizione durò diversi mesi e coll'andar del tempo un numero sempre maggiore di frammenti si è potuto collocare a posto originale. Il lavoro esigeva e da parte del ricercatore e del restauratore non solo grande competenza ma anche pazienza e prudenza. Ciascun documento fù posto su di un foglio di polietilene, dopo di ciò fù fissato, quindi è diventato manovrabile ed è stato ricoperto sul recto con finissima carta giapponese di adeguato spessore e colore, tagliata su opportuna misura. Con questa finissima carta giapponese trasparente, posta sui fogli si son potuti rinforzare i margini consumati. I diversi strati sono stati fissati negli angoli. Terminati questi lavori di preparazione si è potuto iniziare il procedimento di placaggio (laminazione) prima su un lato, sul verso. L'altra parte, — il recto — fù coperta con carta giapponese che aveva spessore corrispondente a quello della carta originale.

Con la conservazione delle parti complementari, integrative, le sovraccedenze sono state tolte coll'aiuto di bisturi ed allontanate. Questo lavoro si è effettuato su una tavola con superficie di vetro illuminato dalla parte inferiore.

Compiuti questi lavori, anche su questo lato della pagina si è posto il foglio e la carta giapponese trasparente, poi il „sandwich" si è messo nell'apparecchio laminatore, che la polietilene fece fondere nella superficie. Con questo procedimento si è potuto rinforzare, coll'aiuto del foglio di polietilene e della carta giapponese, in senso molteplice le superfici indebolite e si è potuto integrare secondo le originali misure le parti mancanti. In ultimo i margini sono stati tagliati in tondo, si è potuto formare le segnature ed infine si è potuto rilegare il manoscritto.

Si son conservati tutti i frammenti, dunque anche quelli che non si è potuto collocare in qualche pagina del volume, inglobati tra carta giapponese e fogli

di polietilene. Questi frammenti furono rilegati — come appendici — al volume del manoscritto.

Il manoscritto musicale così restaurato, considerato in pratica dai ricercatori già alla fine dell'Ottocento (ABEL) ed all'inizio del Novecento (GOMBOSI) inatto all'elaborazione, dopo un paziente e complesso lavoro che durò circa nove mesi, ora di nuovo è diventato leggibile, atto ad esser studiato, fotografato. Il prezioso documento nello stato odierno per un futuro imprevedibile sta a disposizione dei ricercatori.[4]

[4] Anche in questa sede ringraziamo la permissione. Siamo grati anche per le fatiche della direttrice del Laboratorio, la Signora Lola HASZNOS e dei suoi collaboratori, i quali con i loro consigli esperti e col loro aiuto colleghiale hanno fiancheggiato il nostro lavoro.

GÁRDONYI ZOLTÁN

A Rákóczi-induló Liszt Ferenc három kéziratában

Az Országos Széchényi Könyvtár zenetörténeti gyűjteménye LISZT három olyan kéziratát őrzi, amely a Rákóczi-indulót, illetve annak egy részét zongora-átiratban tartalmazza.

E három kézirat közül az eddig ismert adatok szerint az a legkorábbi, amely az induló első nyolc ütemének emléklapszerű feljegyzését tartalmazza.[1] Az emléklap ajánlásában megnevezett személyről nincs közelebbi adatunk.

Időrendben a következő az a kézirat, amely az egész induló zongora-átiratát tartalmazza;[2] ez a kézirat annak a feldolgozásnak a fogalmazványa, amelyik 1847-ben Wienben C. HASLINGER kiadásában, LISZT magyar témafeldolgozásainak első ciklusában a *Rhapsodies hongroises — Magyar rhapsodiák* VI. füzet 13. számaként jelent meg. A kézirat csak az első (nehezebb) átirat anyagát tartalmazza.

A harmadik kézirat tartalma mindeddig nem volt kielégítően meghatározva.[3] A hivatalos adatok szerint ez a kézirat — akárcsak az előbbi — az 1906. évben egy bécsi antikvárius-cégtől (GILHOFER és RANSCHBURG) vétel útján került a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába. A bekötőtábla előlapjára felragasztott leírás alighanem a nyomtatott antikvár-katalógusból kivágott rész, mely szerint a kézirat tartalma: „Das berühmte Orchester-Arrangement des Rákóczy-Marsches in den ersten Entwürfen", vagyis a Rákóczi-induló híres zenekari feldolgozásának első vázlatai. Az Országos Széchényi Könyvtár zenetörténeti gyűjteményének nyomtatásban megjelent kézirat-katalógusa mindössze ennyit közöl: „Rakoczy-Marsch. Zg. Eredeti kézirat. 4 lev. 2. r."[4]

Már a kézirat futólagos átolvasása során kitűnik, hogy nem zenekari vázlatról, hanem jellegzetesen zongora-tételről van szó. Erre utal számos ujjrend, de legfőképpen az a tény, hogy a kézirat egész anyaga zongorán két kézzel játszható. A tétel sok helyütt öncélú virtuóz mozzanatai is ezt a tényt igazolják. Az induló hősi, harci jellegét kidomborító viharos futamok és tremolók a tételt leginkább LISZT 1840 körüli zongora-stílusába utalják. („Grandes Etudes pour

[1] Ms. mus. 16. Keltezése és ajánlása: „13 Janvier 1841 Bruxelles — pour Monsieur Felix Bogaert".

[2] Ms. mus. 23. Az utolsó lap alján LISZT feljegyzése: „Bey Carl Hasl. in Rhodaun". A Haslinger cég tulajdonjoga 1842-ben az apa, Tobias halála után fiára, Carlra, valamint özvegyére szállt. Ld. WEINMANN, Alexander: *Wiener Musikverleger und Musikalienhändler von Mozarts Zeit bis gegen 1860*. Wien, 1956, 32—33. l.

[3] Ms. mus. 22. A gépi számozású 4. lap alsó jobb szélén Liszt kézírásával ez áll: „Graben — 1122" (a házszám alá van húzva). Ezen a helyen köszönöm meg KECSKEMÉTI Istvánnak, hogy a kéziratokra vonatkozó kutatásaimban messzemenően segítségemre volt.

[4] LAVOTTA Rezső: *Zenei kéziratok II : Kéziratos zeneművek*. Bp. 1940. 117. l.

le Piano": Raabe-jegyzék 2a, valamint „Etudes d'exécution transcendante d'après Paganini": Raabe-jegyzék 3a.) Erről a zongora-stílusról írta R. Schumann, hogy aligha akad a világon 4—5 zongoraművész, aki meg tudna ezzel birkózni. A kézirat anyagában említést érdemel az induló elé komponált öt ütemnyi tematikus bevezetés, továbbá az induló első szakaszának, valamint a Trió-rész első szakaszának variált megismétlése, végül az induló átfogalmazott visszatérése, ami lezárás előtt beletorkollik a 13 ütemnyi kódába. Ez utóbbi a LISZT harmóniavilágára jellemző nagyterc-lépcsővel indul: A-dúr/fisz-moll, Cisz-dúr/b-moll, F-dúr/d-moll.

A kézirat a Rákóczi-induló könnyebb zongora-átiratából („leichtere Version") is tartalmaz egy részt, mely a Trió-rész első szakasza után abbamarad. A Trió-rész középső szakasza hiányzik, az első szakasz pedig — a kéziratban még meglevő ütemek I—X számozásából következtetve — változatlan visszatérésben került volna sorra. Eszerint a kézirat nem teljes és így az sem tűnik ki belőle, hogy LISZT a könnyebb verzióban az induló-főrész változatlan vagy variált visszatérését tervezte-e, s hogy ezt a verziót kódával, vagy anélkül zárta volna-e le. Ennek a kéziratnak az anyaga nem azonos a nyomtatásban megjelent kiadások egyikével sem, amelyek a Rákóczi-indulót LISZT feldolgozásában tartalmazzák. A kézirat egyik lapjára írt bécsi cím pontosan A. PENNAUER zeneműkiadóé, akinek a cége 1833 óta DIABELLI & Co. vállalkozásába ment át.[5] LISZTnek a Rákóczi-indulóból alkotott feldolgozásai közül egyik sem a Diabelli-cég kiadásában jelent meg. Ezek a tények egybevágnak azokkal az adatokkal, melyek LISZTnek a Rákóczi-indulóhoz fűződő kapcsolatairól az 1839/40. év fordulója körüli időből rendelkezésünkre állnak. LISZT az indulót legelső alkalommal Pozsonyban, az 1839. december 20-i hangversenyén ráadásként játszotta.[6] Pesten az 1840. január 4-i hangversenyén a közönség szűnni nem akaró tapsait szintén a Rákóczi-induló eljátszásával köszönte meg.[7] A legérdekesebb adat azonban arról szól, hogy a cenzúra ugyanebben az időben megtiltotta a Rákóczi-induló LISZTtől eredő zongora-átiratának a kinyomatását, pedig azon sem felírás, sem bármiféle szöveg nem volt, kivéve a forte- és piano-jelzéseket.[8]

A szóban forgó kézirat zongora-stílusa, a DIABELLI-cég bécsi címének rájegyzése és a fent idézett harmadik levélrészlet egybevetéséből arra kell következtetnünk, hogy ez a kézirat az indulónak LISZTtől eredő zongora-átiratai közül a legkorábbi verziókat tartalmazza, melyek 1839/40 fordulóján készültek, de ebben a formában akkor nem jelenhettek meg.

A kézirat datálását még egy adat is alátámasztja. Nemrég (1969) jelent meg egy német LISZT-gyűjtő kiadásában az a magyar témákra épített LISZT-kompozíció, melynek kéziratát a szerző ALBERTI grófnak dedikálta.[9] A doborjáni „Liszt-Werke-Sammelstelle" tulajdonában levő kézirat első oldalának nyomtatásban közölt hasonmása ugyanolyan 20 soros, harántvonalzású kottapapírt és ugyanolyan sebtiben, sok áthúzást tartalmazó kézírást mutat, mint a

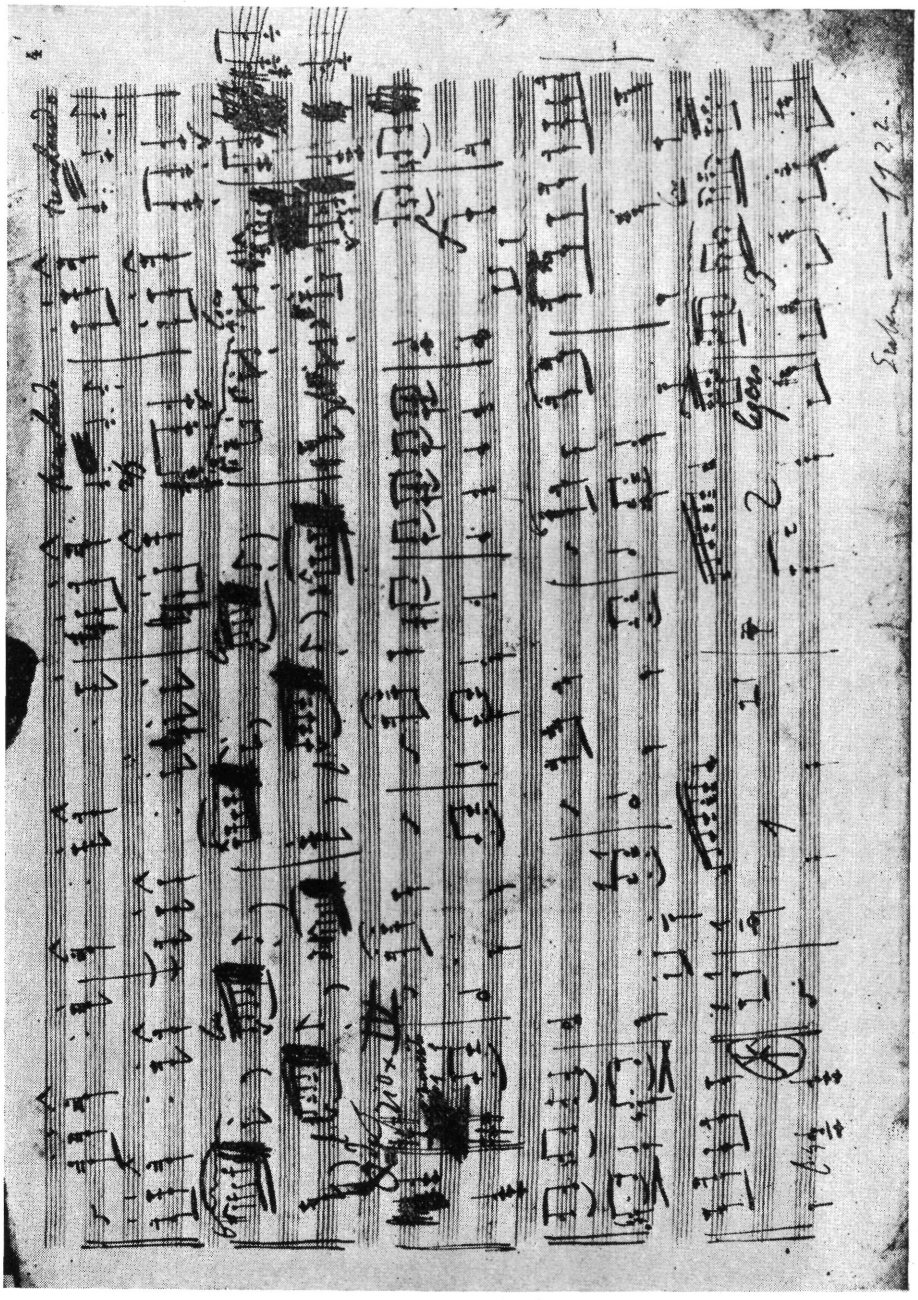
[5] WEINMANN *i. m.* 30. l.

[6] LISZT levele D'AGOÛLT grófnéhoz, Pest, 1839. dec. 25. Közölte D. OLLIVIER. Correspondance de Liszt et de la comtesse D'AGOÛLT, Paris: 1933, I. köt. 340. l.

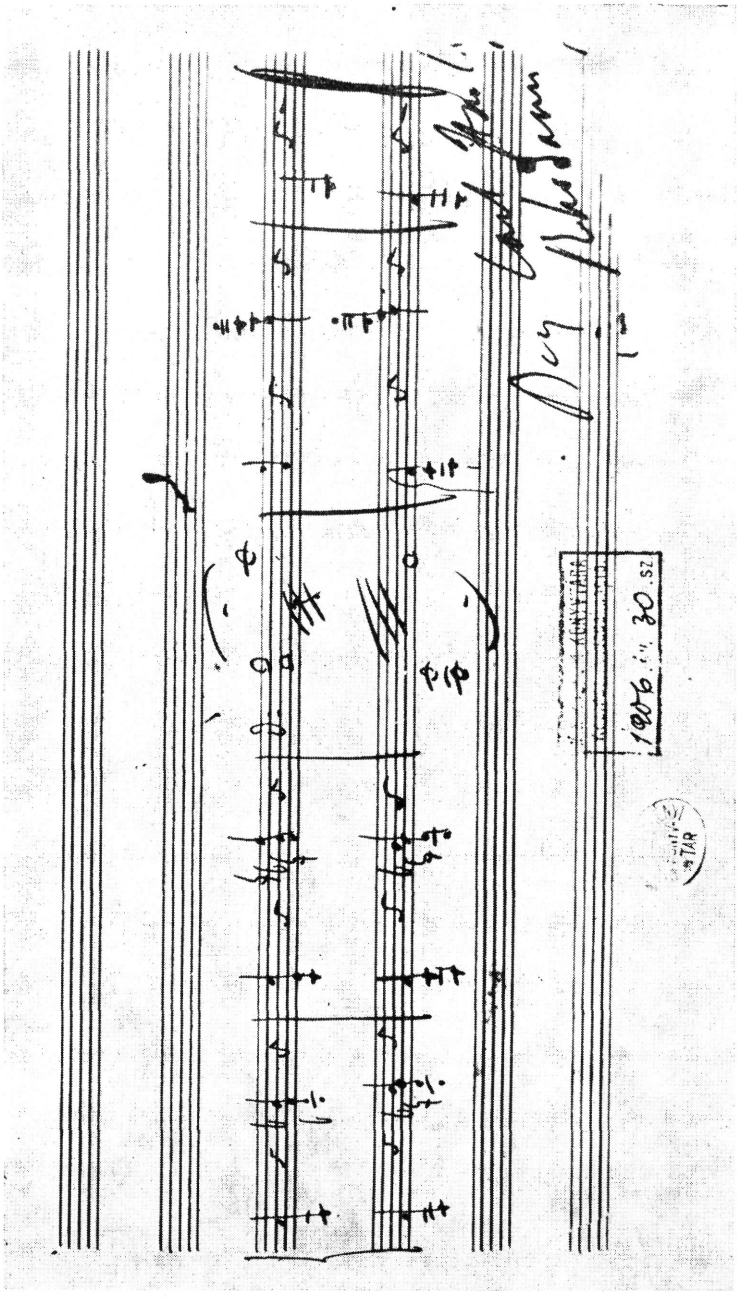
[7] LISZT levele D'AGOÛLT grófnéhoz, Pest, 1840. jan. 6. Uo. 350. l.

[8] LISZT levele D'AGOÛLT grófnéhoz, Pozsony, 1840. jan. 23. Uo. 363. l.

[9] E kiadványról szóló kritikai közléseimet ld. a *Musica* (Bärenreiter, Kassel) 1970. évi 2. füzet 153—154. lapján.

1. kép. Liszt: Rákóczi induló. Ms. mus. 22, 4r. Országos Széchényi Könyvtár

2. kép. Liszt: Rákóczi induló. Ms. mus. 23, 8°. Országos Széchényi Könyvtár

Rákóczi-induló szóban forgó kézirata. ALBERTI gróf neve annyiban segít hozzá mindkét kézirat datálásához, hogy ez a név kizárólag 1839. október 26 és 1840. február 22 között fordul elő Liszt leveleiben.[10]

A budapesti, Ms.mus. 22 jelzetű, kiadatlan kézirattól az első, HASLINGER-kiadású verziókig vezető szálakra az a LISZT kezétől eredő egy lapnyi zenei kézirat-töredék vet világot, amelyet a berlini Deutsche Staatsbibliothek 8642. sz. alatt őriz. Ez a töredék az induló Trió-részének első szakaszát olyan átiratban tartalmazza, amely a budapesti kézirat könnyebb változatú formájával nagyrészt megegyezik. Továbbá: a berlini kézirat ugyanennek a résznek a variált ismétlésével folytatódik, mégpedig olyan változatban, ami a budapesti kézirat első (nehezebb) verziójával ezen a helyen csaknem teljesen megegyezik. Ez utóbbi ütemek a HASLINGER-kiadásban megjelent mindkét verzió megfelelő helyének az előfutárai.

LISZTnek a Rákóczi-indulót tartalmazó feldolgozásai közül a budapesti Ms. mus. 22 jelzetű kézirat anyaga ebben a verzióban kiadatlan maradt. A szerző utóbb mégis fontosnak tartotta, hogy az indulóhoz fűződő első emlékeire a nyilvánosság előtt nyomtatásban is rámutasson. Amikor az induló újabb zongora-átiratainak két verziója LISZT magyar dallamfeldolgozásainak első ciklusában 1847-ben már megjelenhetett, akkor LISZT a címlap után a dedikációt tartalmazó lapon ezzel zárta a nevek felsorolását: „. . .hálás-lovagi-emlékül Pesten töltött 1840 évi Január hónapra". Ez lehetett a budapesti Ms.mus. 22 jelzésű kézirat dátuma is.

A kézirat kiadásának 1840. januári betiltása, majd 1847-ben átdolgozott formában történt megjelenése nem az átdolgozáson, hanem bizonyára a politikai viszonyok terén időközben beállott változásokon múlhatott. Így lett ez a LISZT-kézirat egyben kortörténeti dokumentum.

ZOLTÁN GÁRDONYI

Der Rákóczi-Marsch in drei Liszt-Handschriften

Die Musikhistorische Abteilung der Nationalbibliothek Széchényi Budapest besitzt drei Manuskripte von der Hand Franz LISZTS, deren Inhalt die Bearbeitung des Rákóczi-Marsches bildet.

Das Ms. mus. 16, ein Gedenkblatt, datiert vom 13. Januar 1841 in Bruxelles, enthält die ersten 8 Takte des Marsches für Klavier. Über die Person des in der Widmung genannten Monsieur Felix BOGAERT ist nichts näheres bekannt.

Das Ms. mus. 23 ist das Konzept jener Bearbeitung für Klavier, welche im Jahre 1847 in Wien bei Haslinger im VI. Heft als Nr. 13 der »Rhapsodies hongroises« gedruckt wurde. Diese Bearbeitung ist die früheste gedruckte Version, welche den Rákóczi-Marsch in Liszts Klavierfassung enthält. Die damit zusammen erschienene erleichterte Fassung ist in diesem Manuskript nicht enthalten.

Das Ms. mus. 22 ließ sich bisher nicht näher bestimmen. Es wurde im Jahre 1906 als ». . . Orchester-Arrangement . . . in den ersten Entwürfen« erworben. Der 1940 gedruckte Handschriftenkatalog der Sammlung verzeichnet das Stück richtigerweise als Klavierfassung. Die Bearbeitung des Rákóczi-Marsches durch LISZT wurde in dieser Fassung aber nie gedruckt. Sowohl der Inhalt wie auch das Äußere der Handschrift lassen die-

[10] Ld. a LISZT—D'AGOÛLT levelezés id. kiadása I. köt. 269—391. lapját, valamint PRAHÁCS Margit: *Franz Liszts Briefe in ungarischen Sammlungen*. Bp. 1966. 6. sz. levelet.

selbe in die Kategorie der Konzepte einordnen. Trotzdem ist die Absicht der Veröffentlichung dadurch belegt, daß an einem der Blätter die Adresse des Wiener Musikverlegers DIABELLI & Co. mit LISZTS Eigenschrift aufgezeichnet ist. Das Manuskript enthält auch eine — leider unvollständige — »leichtere Version«. Der überaus virtuose Klaviersatz der vollständigen Version deutet auf Liszts Stil um 1840. Notenpapier und Schriftzüge sind auffallend ähnlich jenem Manuskript, das als Privatdruck im Jahre 1969 als frühe Version einer LISZT-Komposition ungarischen Charakters veröffentlicht wurde und dessen Entstehung um die Jahreswende 1839/40 zu setzen ist.

LISZT hat den Rákóczi-Marsch gerade um diese Zeit in sein Repertoire aufgenommen. Sein Brief an die Gräfin D'AGOÛLT vom 23. Januar 1840 berichtet davon, daß die Zensur die Drucklegung des von LISZT bearbeiteten Rákóczi-Marsches verboten hatte. Es ist demnach höchts wahrscheinlich, daß der Inhalt des Ms. mus. 22 und LISZTS früheste, bisher unveröffentlichte Klavierfassung des Rákóczi-Marsches identisch sind.

HUSZTY SÁNDOR

A Természetrajzi Füzetek alapítása (1877)

A XIX. század második felében indult el a munkamegosztás a magyar természetrajzi tudományban. A késésnek okát politikai és társadalmi helyzetünkben kell keresni. Közelebbről pedig abban, hogy ennek a külföldön már régóta virágzó tudománynak Magyarországon nem volt hazai szaknyelve és önálló folyóirata. A természetrajz csekély számú magyar képviselője többnyire idegen forrásra támaszkodva írt összefoglaló rendszerező műveket vagy forrásokat ültetett át magyar nyelvre. Saját kutatásai részeredményeit vagy belföldi rokontémájú szakfolyóiratokban, esetleg múzeumi periodikákban vagy, ami kevéssé szolgálta a hazai természeti kincsek feltárását, külföldi szakfolyóiratokban tette közzé.

De ez az állapot nem lehetett tartós. Számos jel mutat arra, hogy Magyarországon egyszerre és szinte robbanásszerűen indult meg a fejlődés, mely sikertelen kezdeti kísérletek után végül is megteremtette az új publikációs lehetőségeket. Több mint véletlen, hogy azonos időben, 1877-ben indult két természetrajzi szakfolyóirat az ország két sarkában. Kolozsváron KANITZ Ágost saját költségén kezdte kiadni — némi tétovázás után — a *Magyar Növénytani Lapok*at és éltette másfél évtizeden át. Budapesten pedig két évi ellenállást legyőzve indította útnak HERMAN Ottó a *Természetrajzi Füzeteket* a Magyar Nemzeti Múzeum természeti tárának orgánumaként, mely huszonöt köteten keresztül viselte ezt a nevet. Csak azután vette fel a ma is élő *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* címet és képviseli a külföld előtt a Természettudományi Múzeum tudományos munkásságát.

Mivel a *Természetrajzi Füzetek* egyesítette a zoológiát, botanikát, mineralógiát és paleontológiát, elért színvonala, magas tudományos igénye és elismerő külföldi fogadtatása miatt ezt tekintjük a magyar természetrajzi tudomány, ezen belül a zoológia első önálló szakfolyóiratának.

A *Természetrajzi Füzetek* létrejöttét — nyugodtan állíthatjuk — első szerkesztőjének, HERMAN Ottónak köszönheti. Rendíthetetlen hite a magyar tudományosság jövőjében, makacs akarata, pazarló munkaereje kényszerítette ki a folyóirat elindítását és tartotta fenn, amíg már nélkülözhetetlenné vált.

HERMAN Ottó tudományos pályafutása 1864. május 1-én indult el, midőn konzervátorként alkalmazta őt BRASSAI Sámuel a kolozsvári múzeumban. Vizsgálódásait a pókok ivarszerveiről már korábban Bécsben kezdte, de eredményét csak *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei*-ben publikálta először. 1871-ben a múzeumot, 1873-ban Kolozsvárt hagyta el és egy osztrák entomológus hívására Bécs felé indult. De a magyar fővárosnál nem mehetett tovább, mert elébe állott SZILY Kálmán akadémikus és a Természettudományi Társulat titkára, meg FRIVALDSZKY János, a Magyar Nemzeti Múzeum állattárának

igazgatója. Együttes erővel rábírták a Társulat vezetőségét, hogy bízza meg HERMAN Ottót a magyarországi pókfauna kikutatásával és monográfiájának elkészítésével. Ezzel a megbízással utazott tovább Bécsbe HERMAN Ottó és folytatta félbemaradt kutatásait a Naturalienkabinetben. Csábították ott eléggé a maradásra, de vállalt kötelességét bevégezte és 1875 februárjában készen benyújtotta a Társulatnak a pókfauna 1. kötete kéziratát.[1]

Nemcsak az osztrák természettudósok, de kiszemelte őt már FRIVALDSZKY János is, s midőn HORVÁTH Géza távozott a Múzeumból, aki egyébként innen indult el a magyar entomológiai tudomány csúcsai felé, felszólította HERMAN Ottót, hogy adja be pályázatát az elhagyott állásra. 1875. március 1-én érkezett meg segédőri kinevezése a minisztériumtól évi 600 forint illetménnyel és 200 forint lakbérváltsággal.[2]

Kolozsváron tanulta HERMAN Ottó a múzeumi munkát az utolsó magyar polihisztorok közül is kiváló BRASSAI Sámuelnek keze alatt. De nemcsak azt, hanem példaadó emberséget is. Válságos pillanataiban nem egyszer a nagy öreghez mérte tetteit, hogy szégyent ne valljon. Ott Kolozsváron ismerte meg nehézségeit, de reménykeltő kilátásait is a természetrajzi tudomány megindulásának. BRASSAI Sámueltől vette a példát ahhoz, amit most az ország fővárosában meg akart valósítani. Mert benne lappangott a terve egy magyar állat- és növénytani társulatnak, melynek eljövendő folyóirata lenne hivatva a társulat tudományos eredményeit megismertetni a külfölddel is.[3]

Két nagy intézménye volt akkor az országnak, mely anyagilag és erkölcsileg rendelkezett olyan adottságokkal, hogy segíthette a tudományos publikációk megjelenését: a Magyar Tudományos Akadémia és a Természettudományi Társulat. SZILY KÁLMÁN mindkettőben jelentős szerepet vitt. Ezért tárta fel először neki, patrónusának, tervét HERMAN Ottó. SZILY Kálmán még korainak ítélte a társulat megalapítását, de a folyóirat gondolatát rögtön magáévá tette. Meg is bízta HERMAN Ottót, hogy öntse elképzelését hivatalos formába, majd maga nyújtotta be az Akadémiához. A javaslat ott kedvező fogadtatásra talált.[4]

Első hallásra meglepő lehet SZILY Kálmán biztatása, ha ismerjük az előzményeket. Köztudomású volt, hogy 1874-ben az Akadémia tárgyalást foly-

[1] HERMAN Ottó levele HORY Bélának. Bécs, 1874. jan. 27. Magyar Tudományos Akadémia kézirattára (továbbiakban MTA). „Egyáltalán sok a kísérlet az itt marasztalásra. Nekem persze egy a dolgom, az: hogy a term. tud. társulattal szemben elvállalt kötelezettségnek eleget tegyek; mikor ez meglesz, jöhet akármi."

[2] FRIVALDSZKY János levele HERMAN Ottónak, Bp. 1875. márc. 1. MTA. „Örömmel tudatom Önnel, hogy kinevezése ma érkezett le a Múzeumi igazgatósághoz; minek folytán reménylem, hogy nemsokára feljön Budapestre az esküt letenni és hivatalát elfoglalni."

[3] HORVÁTH Géza levele HERMAN Ottónak. Forró, 1875. okt. 4. MTA. „Csak még annyit, tegnap kaptam meg a magyarországi Kárpátegylet eddig megjelent évkönyveit. Sok érdekes és tanulságos dolog van bennök — magyar és német nyelven, úgy amint Ön a magyar állat-növénytani társulat leendő kiadványait tervezi. Adja az ég, hogy sikerüljön!"

[4] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának. Bp. 1875. dec. 18. Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteménye (továbbiakban TTM). „A folyóirat úgy áll, hogy Janka, Kriesch és én meghívattunk az akadémiába, én pedig indokoltam Szily indítványát s a tervet kidolgoztam. Csak Szabó kelt ki a segélyezés ellen, utalt a földtani társulatra s elfeledte, hogy ez *régen* alakult, akkor t. i. a közönség még *kínálkozott*. A többi akademicus mellette van, a tervet elismerőleg (! ! !) jóváhagyták. Minthogy az ügyben (helyesebben pénzben) Csengeri dönt, tehát Szili felkeresi vasárnap, azután ismét m.p. döntő gyűlés lesz."

tatott egy idegen nyelvű folyóirat kiadásáról, melyet évente bizonyos összeggel támogatna. De csak névtelenül, mert szabályai szerint kizárólag magyar nyelvű közléshez adhatja tekintélyét.[5] Ugyancsak 1874-ben nyújtott be indítványt a Természettudományi Társulat decemberi választmányi ülésén FRIVALDSZKY János, KARL János, KRIESCH János, MARGÓ Tivadar és PETROVICS Gyula.

Azt javasolták, hogy a Társulat indítson egy folyóiratot 1875-ben *Állat-, növénytani Szemle (Közlemények a Magyar Fauna és Flóra köréből)* cím alatt időhöz nem kötött füzetekben. Szerintük szükség van ilyen folyóiratra, mert nincs semmiféle szerv, mely a speciális magyar kutatásoknak hű képét adná, és az állat- és növénytan legfontosabb haladásairól beszámolna. A folyóirat különben elsősorban a magyar fauna és flóra kutatásának szolgálatában állana és így országos érdekű volna.[6] Mindkét elképzelés zátonyra futott, mert csak részben felelt meg a kor követelményeinek. Az Akadémia periodikája tájékoztatta volna ugyan a külföldet, de csak az Akadémia munkásságáról. Vicinális érdeklődésű dolog és biztos bukásra ítélt. Aminthogy valóságosan is megbukott az 1877-ben megindított *Literarische Berichte aus Ungarn*, pedig HUNFALVY Pál programja bizalomgerjesztő, amikor az ország minden tudományos intézményét maga mögé állítva hírül adja, hogy ezek a jelentések „wollen die bisher vernachlässigte Pflicht fortan erfüllen, und nicht nur einem vielfach geäußerten Verlangen des Auslandes entsprechen, sondern auch unserem eigenen wohlverstandenen Interesse dienen. Die 'Berichte' werden in schlichter, objektiver Weise die Thätigkeit der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und ihrer Commissionen, des ungarischen Nationalmuseums, der Kisfaludy-Gesellschaft, der historischen, naturwissenschaftlichen und anderer Gesellschaften und Institute bekannt machen, die Werke einzelner Schriftsteller in langerer oder kürzerer Fassung besprechen und eine laufende Bibliographie mittheilen, endlich auch dasjenige, was im Auslande über Ungarn geschrieben wird, in möglichster Kürze berücksichtigen."[7] A Természettudományi Társulatnak javasolt folyóirat pedig csak magyar nyelven publikált volna.

Így talán most már érthető, hogy miért találkozott a vidékről a fővárosba tévedt múzeumi őrsegéd folyóirat alapító terve olyan pozitív fogadtatással az elfogulatlan tudósok körében. A feltörekvő magyar természetrajzi tudomány súlyát és értékét mérhetné le ez a folyóirat a világ tudományosságában. S ha megállta helyét, Magyarország természeti kincseinek korszerű tudományos feltárása kezdődhetnék el.

1875 decemberében foglalkozni kezdett az Akadémia a HERMAN Ottó benyújtotta javaslattal. Meghívta tárgyalásra JANKA Viktort, a botanikust, KRIESCH Jánost, a zoológust és a javaslattevő HERMAN Ottót. Ő hirtelenében összeütötte a folyóirat tervezetét is, mely a *Magyar Flóra és Fauna* nevet viselte volna. Ugyancsak ő indokolta a tárgyaláson a javaslatot, amelyet el is fogadtak.

[5] HORVÁTH Géza levele HERMAN Ottónak, Bp. 1874. febr. 26. MTA. „Ekkor jelent meg mint Retter in der Noth, egy élelmes német, Lintner a 'Pester Lloyd' tud. referense, ki megkönyörülvén a tudós akademikusokon, elvállalta egy ily értesítő kiadását német nyelven az akademia cége nélkül, ha az akademia évenként egy-két ezer forinttal segélyezi. Nagy most hát az öröm Izraelben, és az akademiai palota környékén az europai hírnév és dicsőség álomképei kísértenek."

[6] GOMBOCZ Endre: *A királyi magyar Természettudományi Társulat története 1841—1941.* Bp. 1941. 226. p.

[7] Literarische Berichte aus Ungarn *1.* 1877. 5—6. p.

Ezek után már csak a folyóirat költségeinek biztosítása maradt volna hátra. Hogy minél gyorsabban határozzon az Akadémia és utalja ki a pénzt, személyesen és hivatalos időn kívül, vasárnap kereste fel SZILY Kálmán otthonában CSENGERY Antalt, aki akkor az Akadémia másodelnöke és könyvkiadói bizottságának is vezetője volt. A baráti megbeszélés alig hozott több eredményt a semminél: ígéretet csupán. Mivel 1875 lassanként eltelik, pénzt már nem tud adni az Akadémia, várjanak a következő esztendő költségvetési tárgyalásáig. HERMAN Ottó is türelemre intette magát.[8] Lezajlott a költségvetési tárgyalás 1876 márciusában, de a folyóiratra nem szavaztak meg hitelt. Erre bizony nem számított HERMAN Ottó. Utóbb már sejtette, de ki nem mondta, hogy tervének bukását aligha okozta az anyagiak hiánya. Nem kevésbé érintette érzelmileg lehangolóan az elutasítás a közreműködésre korábban vállalkozó tudósokat sem. Hiszen a szakág legkiválóbbjai adták nevüket a folyóirathoz. A botanikusok közül HAZSLINSZKY Frigyes, JANKA Viktor, SIMKOVITS János, STAUB Mór. A zoológusok névsora, ha lehet, még fényesebb: CSATÓ János, ENTZ Géza, FRIVALDSZKY János, HORVÁTH Géza, KRIESCH János, MOCSÁRY Sándor.[9] Az indulatosabbja, mint pl. HORVÁTH Géza, akár az eszmét is megtagadta volna az Akadémia szűkkeblűségének láttán: ha nem kell a magyar tudós tudományos dolgozata itthon, majd elfogadják azt külföldön.[10] Mások, a megfontoltak pedig óvatossá váltak.

Csak HERMAN Ottó nem ingott meg.[11] Kutathatta volna ugyan az elutasítás okát, hiszen felkínálta neki erre a nyilvánosságot GYULAI Pál a lapjában, a *Budapesti Szemlé*ben.[12] De ő a folyóiratot akarta. Mert a sajtópárviadalban talán bebizonyítja egyesek tagadó akadékoskodását, de az Akadémia határozatát ezzel nem tudja megváltoztatni. Helyette inkább a Természettudományi Társulathoz folyamodott.[13]

[8] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának. Bp. 1875. dec. 25. TTM. „A folyóirat dolgában jövő szerdán ülésezünk, de nem hiszem, hogy sikerrel, mert az akademia budgetje csak márcziusban tárgyaltatik s addig függőben marad az ügy és — egyelőre elkésett."

[9] HERMAN Ottó folyóirattervezete 1875. MTA.

[10] HORVÁTH Géza levele HERMAN Ottónak. Forró, 1876. ápr. 23. MTA. „Sajnálom, végtelenül sajnálom, hogy a folyóirat ügyében nekem lett igazam, s hogy megszületnie lehetetlen. Quid tunc? — Én azt mondom: jobbra át! Dolgozzunk ott, ahol lehet, azaz: külföldön."

[11] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának. Doroszló, 1876. máj. 12. TTM. „Ami a folyóiratot illeti: magam akartam, hogy ne jöjjön létre, mert kezeim munkáim által még kötve vannak s én csak úgy remélhetem a sikert, ha 1—2 éven át teljes erővel és kizárólagosan foglalkozom vele. Mert az úgy van, hogy a budapesti erők substituálnak, ha reájok szorulnék." Doroszló, 1876. jún. 14. TTM. „No különben még nem haldoklunk. Csak legyek én ismét szabad ember, jöjjön létre a folyóirat úgy amint én azt tervezem, majd csinálunk élénkséget eleget."

[12] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1876. márc. 2. TTM. „Ha az indítvány elbukik, úgy őszkor más oldalon kezdem bolygatni ú. m. a Gyulai 'Szemléjében', melyben a tér fel van ajánlva. A baj gyökerét igen jól látom, de most még nem mehetek neki,mert kevés a föld a talpam alatt."

[13] HERMAN Ottó levele CSATÓ Jánosnak, Bp. 1876. nov. 6. TTM. „Eluntam én már azt az örökös 'folyóirat vajudást' a subventio koldulással együtt. Arra adom a fejemet, hogy a dolgot mellékletképen a Term. tud. Közlöny szárnyai alatt indítom meg, s ha látom, hogy munkaerő és érdeklődés dolgában elég erősek vagyunk, hát könnyű dolog lesz önállóan talpra állani." Ebben a szakaszban *Közlemények a magyar állat- és növénytan köréből (A Term. tud. Közlöny szakszerű melléklete)* lett volna a címe. Ha évenként nyolcszor ki tudna adni egy ívnyit, novemberben szerkesztené a revűt a külföld számára.

Benyújtotta tervezetét 1876 novemberében. Indokolása már rövidebb volt s főként azt a különbséget hangsúlyozta, amiben eltér a FRIVALDSZKYék ajánlotta laptól: a magyar természetrajzi tudomány külföldi információs eszköze lenne és elismertetné annak eredményeit. Ezáltal megőrizné a közlések prioritását. Tehát nem passzívan, hanem aktívan lépne be a világ tudományosságába. Új címet is keresett a folyóiratnak, ami kiterjeszti és lezárja témakörét. Így született a *Természetrajzi Lapok* név.

Ehhez a Társulatnak benyújtott javaslathoz már költségvetést is készített. Beszerezte a nyomda és litográfus árajánlatát. Számításának alapja az évenként 12 íves, műmellékletekkel díszített kiállítás volt 200 példányban. A költségeket részletezve látni kell, hogy már kialakulóban volt a hivatásos tudósok köre, azoké, akik számítottak tudományos munkásságuk ellenértékére.

A szöveg nyomdaköltsége 320 forintot tett volna ki, éppen annyit, amennyit a litográfus kér a táblák elkészítéséért. Írói tiszteletdíjként 20 forintot tervezett ívenként, míg a szerkesztő honoráriumát egy összegben, 300 forintban állapította meg az egész kötet elkészítéséért. Ez az összeg nem kevés és nem is sok. 300 forint HERMAN Ottó félévi fizetése a Múzeumban. De alaposan meg kell dolgozni érte, mint később látjuk. Egy évfolyam előállítási költségére tehát 1180 forint szerepelt a tervben, melyből csaknem a fele a tiszteletdíjakra esett. Ez az 1180 forint, egybevetve a múzeumi alkalmazottak fizetésével, alig két segédőr bérének felelt meg.[14]

A költségvetésből az is rögtön kiderül, hogy miért kellett volna a Társulat anyagi segítsége. A folyóirat ráfizetéssel készül. Mert ha évi 4 forintos előfizetésért — ahogyan tervezte — minden kötetre akadt volna előfizető, akkor 800 forint folyik be. Ebből a lap adminisztrációját is fedezni kell. Viszont csak ez a számítás lehet reális, hiába kecsegtette a Társulatot HERMAN Ottó kifogyhatatlan, de most mégis alaptalan optimizmusával, hogy az előfizetésekből befolyó és a lap előállítása után fennmaradó összeget majd a kiállítás fényének emelésére és az idegen nyelvű szemle bővítésére lehet fordítani. A biztos ráfizetést a Természettudományi Társulat nem vállalta. Bár HERMAN Ottó terve mellett SZILY Kálmán kardoskodott, akinek a Társulat anyagi fellendítésében szerzett ma is elévülhetetlen érdeme bizony kevés volt ahhoz, hogy az akadémikusok ellenállását megtörje a Társulaton belül. Mert alig lehet kétséges, hogy ezen az ellenálláson bukott meg a Társulatnál HERMAN Ottó lapalapítási terve, nem pedig az anyagi kockázat vállalásán, hiszen akkor a Társulat már gazdag volt.

Szólni kell a honorárium dolgáról is. FODOR József akadémikus mondta 1886 elején a Természettudományi Társulat közgyűlésén: „Nálunk alig van egy-két állás, amely szerény megélhetést biztosít a tudósnak: s aki ama állást elfoglalja, tudja és látja, hogy akár munkálkodik, akár nem, az anyagi elismerés, sőt jóformán az erkölcsi is, ugyanegy marad. Mi biztassa, mi serkentse tehát nálunk a tehetséges embert a fáradságos tudományos búvárkodásra?" Tíz esztendővel korábban sem lehetett másképpen.

A magyar természetrajzi tudomány képviselői, akik főfoglalkozásként, tehát hivatásszerűen munkálkodtak, hosszabb-rövidebb ideig a Múzeum alkalma-

[14] HERMAN Ottó folyóirattervezete 1876. MTA. A csupán szándéknak maradt terv helyébe született és átfogalmazott javaslat benyújtása a Társulathoz, annak elutasítása és PULSZKY biztató fogadtatása kb. egy hét alatt zajlott le nov. 6-tól nov. 14-ig.

zottai voltak. A fizetésükből bizony elég nehezen tudtak volna megélni, ezért más munkát is kellett vállalniok, amivel fenntarthatják magukat. A tudós számára ezt a munkát a kutatás végén a publikáció jelentette. Az anyagi kényszer némelyikőjüket vándorlásra bírta. TREFORT miniszter ugyan ajánlott más módot a jövedelem emelése helyett, hogy elkerülje a múzeumi alkalmazottak migrációját, midőn erről FRIVALDSZKY János panaszkodott neki: „Elég szép állásuk van, vegyenek el gazdag lányokat. Bizony az én segédfogalmazóimnak sincsen több fizetésük, de akik úgy segítenek magukon, hogy gazdag családokból nősülnek; tegyenek hát így a múzeumi tisztviselők is."

HERMAN Ottó tisztában volt azzal, hogy egy frissen induló folyóirat ingyen nem fog kapni magas nívójú tudományos dolgozatot a természetrajz beérkezett művelőitől. Egyrészt mert a lapnak még nem lehetett hírneve, melyre büszkeséggel hivatkozhat a szerző. HERMAN Ottónak ez lett volna az első folyóirata és senki sem tudhatta, milyen szintre fogja emelni. Másrészt a honorárium biztosította volna versenyképességét, hiszen a Magyar Tudományos Akadémia, de a Természettudományi Társulat is díjazta a folyóiratában közölt cikkeket. A kezdő kutatókat pedig igényes munkára serkenti a tiszteletdíj.

A Természettudományi Társulat elutasító döntése el is kedvetlenítette egy pillanatra HERMAN Ottót. Most még nem panaszkodott róla. Inkább magyarázkodott, hogy maga sem bánja, amiért így történt, mert véleménye szerint bajos lett volna a Társulatnál megnyugtató módon megszervezni a lap dolgát. Szerinte a közösködés csak bonyolította volna az amúgy is bonyolult ügykezelést. Meggyőződése, hogy szakfolyóiratot csak önállóan szabad fenntartani. Indokolásnak ugyan mindez elfogadható lehetett a világ előtt, de a fanyar tárgyilagosság nem vitte előre a folyóirat dolgát.[15]

Nem maradt más lehetőség számára, mint a Magyar Nemzeti Múzeum, az anyaintézet, melynek munkatársa volt. Most már elpanaszolta a lap körüli kudarcait PULSZKY Ferencnek, a Múzeum igazgatójának. Főnöke az anyagi fedezetet ajánlotta fel vigasztalás helyett. Jócskán meglepődött HERMAN Ottó, hiszen gondolni sem mert arra, hogy a pénzügyi nehézségekkel szüntelenül hadakozó Múzeum pénzt tudna teremteni a folyóiratra. Megtörtént mégis és bizton állíthatjuk: PULSZKY Ferenc érdeme, hogy felismerve a vállalkozás nagy jelentőségét, megteremtette feltételeit a *Természetrajzi Füzetek* elindulásának 1877-ben.[16]

De míg valóságosan is megindult, addig sokat kellett tenni HERMAN Ottónak a szűkre zsugorodott időben. Első megbeszélésükön megbízta őt a Múzeum igazgatója a terv és költségvetés kidolgozásával. Elképzelése szerint a folyóirat a Természettudományi Társulatnak ajánlott *Természetrajzi Lapok* címen indult

[15] HERMAN Ottó levele CSATÓ Jánosnak. Bp. 1876. nov. 14. TTM. „A dolog más alapon indul. A term. tud. társulat ügyvitelét még inkább complicálni nem tanácsos; másfelől pedig üdvös, ha egy hézagpótló, szakszerűségre törekvő vállalat a lehető önállóság alapján áll."

[16] HERMAN Ottó levele CSATÓ Jánosnak. Bp. 1876. nov. 14. TTM. „Igy jön az — hogy röviden tájékoztassam — miszerint Januar hóban megjelenik első füzete a 'Természetrajzi lapoknak' mint szakközege a m. n. múzeum természetrajzi osztályának, a múzeum költségén. Felkarolja a leíró állat- növény- föld és ásványtant. Ad félévenként egy europai culturnyelven szerkesztett Revue't, a külfölddel való kapcsolat létrehozására. Elfogadja az egyes adatot, a legapróbb Notizet is, és gondot fordít a *műmellékletekre*. Szerényen bár, de díjaz. A folyóirat évnegyedes és előfizetésre is bocsáttatik."

volna, mely hivatalos orgánuma lesz a Múzeum természetrajzi osztályának, tehát anyagát a leíró állat-, növény-, ásvány- és földtan köréből meríti. Mindezzel együtt alapelveit is elfogadta PULSZKY Ferenc, amiket összegezni egyetlen mondatban is lehet: utat törni az egészségesebb szellemnek a magyar természetrajzi tudományban.

Szerkesztési koncepciója hasonló fogadtatásban részesült. Negyedévenként jelenik meg majd a folyóirat és a minden félévben publikált összefoglaló idegen nyelvű szemelvénnyel megteremti a kapcsolatot a külfölddel is. Azt sem kellett sokat bizonygatni PULSZKY Ferencnek, hogy csalogatni kell még a munkatársakat. Rögtön beleegyezett, hogy műmellékletek is díszítsék a folyóiratot és a közlésre elfogadott tanulmányokat honorálják.

Hamarosan testet öltött a terv, mikor a folyóirat anyagi alapját is lerakta PULSZKY Ferenc. 1600 forint dotációt helyezett kilátásba évenként. A reméltet jócskán felülhaladó anyagi segítség bátrabb gazdálkodásra serkentette a szerkesztőt. Legelsőnek a honoráriumon emelt és 20 forint helyett 30 forintot biztosított ívenként a közreműködőknek. Mindezek fejében viszont rekordidő alatt, 1876. december 10-ére elkészíti a programot az előfizetési felhívással együtt és az első füzetet 1877 január közepén megjelenteti.[17]

A munkatársak toborzásához kétségtelenül hozzájárult az emelt honorárium, hiszen a Természettudományi Társulat csak 24 forintot fizetett ívenként. De a pénz nem old meg mindent. HERMAN Ottó felkérésére 1875-ben szívesen jelentkeztek a közreműködők. Amikor azután az Akadémia megtagadta támogatását a folyóirathoz, a Társulat pedig még a formát is felrúgva hátat fordított neki, közülük nagyon sokan visszahúzódtak. JANKA Viktor botanikuson, HORVÁTH Géza rovarászon kívül alig maradt valaki, akire a szerkesztő számíthatott volna.[18] A pártatlan szerzők cikkét meg a fürgébb laptulajdonos szippantotta el előle.[19]

HERMAN Ottó dolgát még az is megnehezítette, hogy JANKA összekapott BORBÁS Vincével, a magyar botanika akkor bontakozó egyik legnagyobb alakjával.[20] BORBÁS ellenfelei rá akarták bírni HERMAN Ottót, hogy annak dolgozatát ne fogadja el közlésre, különben ők vonulnak vissza. Ez bizony ultimátum volt. Annál szigorúbb, mivel a születendő folyóiratban JANKA Viktor lesz a növénytan szakszerkesztője. Kétségtelen, hogy BORBÁS Vince sértődékeny, épp ezért indulatos természete sokakban ellenkezést váltott ki, de tehet-

[17] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának. Bp. 1876. nov. 27. TTM. „All right! Ezer hatszáz forint dotatio; ívenként honorarium 30 frt; szemle németül szerkesztve, de minden nyelvnek nyitva; kitűnő szellem; dolgozat q. s."

[18] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1876. jan. 26. TTM. „Önön és Jankán kívül talán csak Straub fejtene ki némileg rendszeres, tartós munkálkodást. A kis doctor teljesen passiv és rosszkedvű, amióta a T. T. Közlönyben ismét azt mondták, hogy első szülöttje 'költőies' volt. No már, uram, mi négyecskén nem húzhatjuk éveken át a szellemi targoncát, ha még oly nemes is."

[19] HERMAN Ottó levele CSATÓ Jánosnak, Bp. 1876. dec. 14. TTM. „Janka mutatott nekem egy Kánitz-féle levelet, amelyből látom, hogy Kánitz már örülhet egy czikknek, holott én várhatom még az ígértet! Nem szeretném, hogy az első füzet nevét nélkülözze s épen ezért kérem, méltóztat minél előbb bár mily rövid közléssel boldogítani."

[20] HORVÁTH Géza levele HERMAN Ottónak. Forró, 1876. jan. 14. MTA. „Hát a botanikusok már meg vannak nyerve a tervnek? Mint hallom, Janka és Borbás összekaptak. A részleteket nem tudom, mert a Vasárn. Újságon kívül ez idő szerint más belföldi lapot nem olvasok."

ségét senkisem tagadhatta. HERMAN Ottó felülemelkedett a haszontalan és kicsinyes marakodáson. Csak a mű tudományos értékére és az ígéretes tudósra tekintett és megtagadta a bojkottot. Rövid idő múltán HERMAN Ottó ítélete bizonyult igaznak, mert a két kiváló botanikus kibékült egymással, s attól fogva mindketten szenvedélyesen karolták fel a folyóirat ügyét. Az idő távlatában, amikor a tudománytörténet már érték szerint helyére tette az alkotókat és alkotásaikat, lényegtelen közjátéknak tűnik ez a marakodás. HERMAN Ottó akkor sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított neki és szerfelett elégedett volt az indulatok elültével. Meg is jegyezte, hogy a kellemetlen társasági kapcsolat jobbra fordulásának jobban örül, mint bármi másnak. Tudta ő azt, ha megindul a lap, sok dolgon javítani fog, s máris itt van a két botanikus.[21] Ez a nagyra értékelt kibékülés azonban már csak a *Természetrajzi Füzetek* első számának megjelenése után történt. Előbb még be kellett tölteni a visszavonult közreműködők helyét, újakkal pótolni őket.

Ez ugyan már a szerkesztés dolga s HERMAN Ottó most harcba szállt legkönyörtelenebb ellenfelével, a vállalt és vészesen közeledő határidővel. Legelőször lelkesült levelekkel riasztotta azokat, akik a folyóirat lappangó korszakában is megmaradtak mellette és bekérte kész dolgozataikat, vagy korholta további munkára biztatva azokat a kishitűeket, akiket maga mellett érzett. Igazából az első füzet kéziratanyagának összegyűjtése még nem okozott nehézséget HERMAN Ottónak. 1875 óta mindegyik munkatársával őriztetett egy-egy cikket a folyóiratának. Nem akart csupán egyedül szerepelni.[22] Az első füzet tartalmi értékét már megmérte, azzal nem lesz semmi baj. Ezután csak az következhet, hogy kiállításában is elsőrangúan mutatkozzék be, s együttesen áttörje a közönség ellenállását. Ehhez pedig hírt kellett adni magáról.

Elkészítette és kinyomatta a programot az előfizetési felhívással: ez mindenkihez szólt.

„A magyar nemzeti múzeum túl van a vajúdás korszakán s köszöni ezt annak az erélyes kéznek, mely igazgatását jelenleg intézi. Itt az idő, hogy a legmagasabb szellemi érdekek ápolására hivatott nemzeti intézetnek azon osztályai is, melyek a dolog természeténél fogva legtovább kellett, hogy küzdjenek a rendezés technikai részével, végre reáléphetnek a szellemi munkálkodás azon terére, a melynek betöltésére hivatva vannak. E tér nagy, mívelése súlyos munkával jár; de e munka magasztos, mert a civilizatió föltételeinek nagy része tőle függ. E munka azon nagy probléma megoldására törekszik, melyet *természetnek* nevezünk. A megoldás attól függ, hogy a természet három országában nyilatkozó tünetek felismertessenek s az emberi elme felfogásához képest megértessenek s az emberiség szellemi és anyagi léte javára gyümölcsözőkké tétessenek. A feladat egész nagyságában az emberiség összességét illeti, és épen azért kötelessége, mert érdeke is minden egyes nemzetnek, hogy a maga részét átvegye. A *Természetrajzi füzetek* megindítására a mondottak buzdítottak.

De buzdított egy más körülmény is. A kötelesség és munkafelosztás felfogása, úgy, a mint azt az imént érintettük, bár mily helyes, mégis csak eszményi! A gyakorlati élet gyakorlati eredmények szerint becsül! És ha van nemzet, mely a gyakorlati eredmények által való támogatásra nagyon is reászorul, úgy a magyar nemzet bizonyára az! Mert ha törekszünk a civilizatió követelményeinek eleget tenni, noha körünkben reámutathatunk

[21] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1877. febr. 20. TTM. „Lám Borbás és Janka már megférnek, mind a kettő passioval van az ügy mellett. Én e kellemetlen társadalmi viszonyok jóra való fordulásának jobban örülök, mint bármi másnak!"

[22] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1877. júl. 19. TTM. „Az ígért közérdekű czikket lesve várom, előre is örvendek neki, mert tárgya érdekes s engem felment attól, hogy mindig a füzet élén henczegjem."

eredményekre is, mégis tény az, hogy a kultúrnépek legnagyobb része, melynek véleményétől sok érdekünk függ, sem minket, sem eredményeinket nem ismeri, vagy a mi még sokkal rosszabb *eredményeinkkel együtt félreismer*. E szomorú tényt a nemzet minden gondolkozó fia érzi, és érzi azt is, hogy *ez ellen tennünk kell: hogy gondoskodnunk kell oly közvetítő közegekről, a melyek tudományos törekvéseinknek azon részét juttassák érvényre a kultúrnépek előtt, a mely rész szerint a szellemi élet színvonala becsültetik. Ez rajtunk múlik.* Evvel is számoltunk, a midőn a *Természetrajzi füzetek* kiadását elhatároztuk."

Nehéz ma már megmondani, hogy mikor változtatta HERMAN Ottó a folyóirat címét *Természetrajzi Lapok*ról *Természetrajzi Füzetek*re, de az olvasóközönségnek így mutatkozott be.

Megszerkesztette a közreműködőknek szóló felhívást, de ezt már litografálva. A mondanivalója most főként adminisztratív jellegű. A szerzőknek nyilatkozniok kell, kívánják-e, hogy értekezésük kivonata, illetőleg fordítása a revűben megjelenjék. Mert a szerkesztőség ebben a tekintetben csak arra vállalkozik, amit fizikai ereje megbír, tehát a rövid közlések és adatok kivonatolására, illetőleg jelzésére. A nagyobb dolgozatok kivonatai, illetőleg fordításai minden esetben a szerzőket illetik, hiszen elsősorban ők képesek kiemelni mindazt, amit a dolgozatukban fontosnak tartanak. A szerkesztőség az értekezésekből csak öt különlenyomatot adhat; ha többet kíván, a költség a szerzőt terheli.[23]

A munkatársaknak készült körlevélben kissé fennhéjázóan emlegetett szerkesztőség, mely kivonatol, lejegyez vagy fordít, bizony nem volt más csak maga HERMAN Ottó. És ezenkívül még mi mindent csinál. Panaszformán hangzik, mikor írja, hogy az elkészítés munkája alatt majd megszakad. Szinte görnyed az előkészítési munkák súlya alatt, össze is rogyott volna, ha néhányan nem dolgoznának a keze alá. A szerkesztőre nehezedik a levelezés, expedíció, revízió, nyomda, litográfus és még száz más.[24]

A lap programjából egyébként mindent következetesen megvalósított. Persze nem sikerülhetett egyszerre. Csak a revű nyelvében tett utóbb engedményt, azt sem sajátmagától. Teret nyitott ugyan minden kultúrnyelvnek, míg végül a súlypontot a német felé engedte eltolódni. Aztán HORVÁTH Géza is, aki pedig legendásan kerülte ezt a nyelvet, hozzáengesztelődött.[25]

A Múzeum bőkezű dotációja nemcsak a honorárium emeléséhez segítette a szerkesztőt. 1 forinttal csökkentette az eredetileg tervezett és országosan bevett 4 forintos előfizetési díjat. Ezenkívül a példányszámot is növelhette. 500 levonatot rendelt a füzetekből a Franklin Társulat nyomdájánál. Szándékai voltak a nagyobb mennyiséggel, mert induláskor felhívására bizony csak 120 előfizető jelentkezett.

Nem kevés gondot okozott HERMAN Ottónak az illusztrációk dolga sem. Leíró tudományról lévén szó, az ábrázolásnak, a láttatásnak, ami a lapban illusztrációként tűnik fel, kiválóan fontos szerepe volt. Ezt már Kolozsváron felismerte. Tudott, hogy HERMAN Ottó különleges kézügyességgel bírt, s ezt a

[23] HERMAN Ottó körlevelei: program, előfizetési felhívás és a közreműködőket informáló 1876 TTM.

[24] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1876. nov. 27. TTM; Bp. 1876. dec. 21. TTM.

[25] HORVÁTH Géza levele HERMAN Ottónak. Kassa, 1878. márc. 1. MTA. „Czikkem kivonatát pár nap múlva küldöm a Revue számára — még pedig német nyelven. Az első évfolyamból ugyanis beláttam, hogy példám hiábavaló, nem talált követőkre s csak magam fújom franczióul. Minek tegyem hát a Revuet csupa különczködésből oly tarkává?'

tehetségét nem hevertette parlagon. Saját munkáihoz maga készítette a képeket, de szívesen segített azokon a természetbúvárokon, akiknek az ábrázolás képessége nem adatott meg. Természetes, hogy folyóiratának ábráit különösen nagy gonddal rajzolta meg.

Választania kellett a szerkesztőnek a fametszet és a kőnyomat között. A fametsző olcsóbban dolgozott, és dúcait a szöveg közé is el lehetett helyezni. Mégis inkább a kőnyomatos reprodukálás mellett döntött, pedig a táblák költsége éppen annyira rúgott, mint a szövegnyomás. Sokszorosítani a magyar litográfusok közül is a legjobbat és legdrágábbat szemelte ki, GRUND Vilmost. Neki adta át rajzait, s az elsőrangúan el is készítette a négy táblát. Az ötödiket KRENNER külföldön rendelte meg.

Szóltunk már a honorárium szerepéről a közreműködők toborzásában, ami egyben a tudományos munka serkentőjévé válik. Csaknem ugyanilyen lelkesítő kellett hogy legyen a táblamelléklet is. Bár semmiféle anyagi hasznot nem jelentett, mégis növelte a szerző büszkeségét, hangsúlyozta a mű értékét az a megbecsülés, ami az illusztráció elkészítésének anyagi áldozatában nyilvánult meg. Még hosszú ideig hat az illusztrált közlés csábító ereje. HERMAN Ottó mindegyik híradásában, ami a lap indulásáról kelt, a műmelléklet ígéretét hangsúlyozza a nem hivatásos szerzők előtt. Az amatőröknek a szerzői honorárium csupán jelkép volt, hiszen szinte teljesen elfogyott az elszámolásnál, ha a szerkesztő az előfizetési díjat vagy a különlenyomatok árát kifogta belőle.

Tehát van elegendő példány az előfizetők kielégítésére. De még mindig marad jócskán. Ugyancsak kolozsvári emlékei megtanították arra, hogy a belföld érdeklődése el fog törpülni a külföldé mellett. De addig sem lehetett közömbös számára a folyóirat kiadásával elért anyagi eredmény. Ez a magyarázata annak, hogy előfizetőket gyűjtött. Számadási mérlege sokáig veszteséget mutatna, ha csak ezeket a 3 forintokat számolgatná. Ezért a hiányt a cserébe kapott kiadványok árával pótolja. Tudnivaló, hogy a könyvtárak állományuk gyarapítására anyagi fedezettel gazdálkodnak. Ebből vásárolják meg a gyűjtőkörükben megjelent újdonságokat is. Hasonlóképpen szerzeményezett a Múzeum könyvtára. HERMAN Ottó terve az volt, hogy a *Természetrajzi Füzetek*kel széles körű csereviszonyt épít ki a rokon intézményekkel és a tőlük érkező kiadványokat eladja a Múzeum könyvtárának.[26]

Ahogy sűrűsödött és gubancolódott a tennivalók fonala, egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a tárban, ahol meglehetősen szűken szorongtak, nem fogja tudni intézni a lap szerkesztését és adminisztrációját. Nekifogott hát, hogy önálló szerkesztőségi hivatalt teremtsen. FRAKNÓI Vilmos lakrészéből csíptek le neki két helyiséget. Egyikből lett a szerkesztőségi iroda, a másikba pedig maga HERMAN Ottó költözött be. Csak most tűnik talán apróságnak, akkor lényeges eredménynek számított, hogy a lap tekintélyének növelésére hivatalos levélpapírt is nyomathatott.[27]

[26] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1877. febr. 20. TTM. „No de ha a cserék jól mennek, akkor majd csikarok a könyvtár budgetjéből nehány száz forintot s fejlődhetünk."

[27] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1877. febr. 20. TTM. „Ha majd egyszer ismét ide vetődik, már nem fogadom a korcsmákban, hanem a múzeumi épületben, hol a Fraknói szállásából egy kedves kis szerkesztőségi és lakóhelyet csíptem el; ott pompásan lehet majd diskurálni." HORVÁTH Géza levele HERMAN Ottónak, Forró, 1877. márc. 8. MTA. „Örvendek a múzeumi hierarchiától szerzett vívmányán és bizony magam is szeretnék abban a kedélyes szerkesztőségi szobácskában minél előbb tisztelegni."

Az ilyen alapos, körültekintő szervezés és előkészület nem maradt hatástalanul. Maga a szerkesztő is azon igyekezett, hogy minél többen tudjanak róla bel- és külföldön. A várakozás egyre feszültebb, az együttérzés és bizalom jelei már előre mutatkoztak. Tudta és érezte HERMAN Ottó, hogy ezt a várakozást maradéktalanul ki kell elégítenie, a felfokozott elképzeléseket csak igazán fényes tartalmú és kiállítású folyóirattal lehet kielégíteni.

Összehordta az első füzet kéziratanyagát. Átadta a Franklin nyomdának. Az 1877 január közepére ki is szedte és kézbesítette a korrektúrát a szerkesztőnek. HERMAN Ottó szétküldte a szerzőknek a sürgető kéréssel, hogy a hónap végére kijavítva juttassák vissza. Azután a táblamellékleteket is átadta a nyomdának. Hamarosan elkészült az új folyóirat első száma és a szerkesztő február hónap első harmadában postára adta az előfizetőknek. Majd várta a hatást izgalom nélkül, csupán kíváncsian.

Bárki feltehette a kérdést magának vagy másnak, hogy miért éppen HERMAN Ottó szerkessze a folyóiratot. Korban túlhaladta hivatali grádusát, iskolai végzettségében viszont lett volna mit a mulasztottakból pótolni. Tudományban viszont alig, mert TÖRÖK József debreceni professzor így is méltónak találta 1877 tavaszán arra, hogy az akadémikusok közé lépjen. HERMAN Ottó másképpen látta a dolgot. Tiltakozott az ajánlás ellen és sohasem vállalta el az akadémiai tagságot. Tudományos elismerésének visszautasítása csak az irigykedők kérdéseire nem volt megnyugtató válasz. Az első füzet láttán sokan hihették, hogy azt bárki meg tudta volna csinálni.

Mióta HERMAN Ottó tudományos pályán működött, rövidlátás volt nem számolni vele, semmibe venni még inkább. Tettei állásfoglalásra kényszerítették az embereket. Kezdődött ez a *Természetrajzi Füzetek*kel. A magyar tudomány önzetlen művelői lelkesen forgatták az első füzet lapjait.[28] A megfontoltak sem tudtak ellene vetni semmit. Annál inkább felizgatta a rosszakaratúakat és irigyeket. A feléje szálló indulat nemhogy elkedvetlenítette vagy megfélemlítette volna HERMAN Ottót, hanem inkább tüzelte, midőn a dicsérő szavak elhozták hozzá a becsmérlőt is. „Minthogy a Pulszky családdal igen jó lábon állok, a múltkor értesültem, hogy a Krenner clique megkezdte ellenem az áskálódást, sőt Gyulai Pál is figyelmeztetett erre s mondta, hogy Pulszky avval torkolta le őket, hogy én már tettem, tegyenek ők is *jobbat*. Így nem bánja, ha leütnek, de áskálódásra nem ad semmit. Krenner a IIdik füzetnél mindent elkövetett, hogy a mineralógiával és a geológiával felsüljek, de Lóczy nélkül számított, ki olyan jellemes fiú, hogy örömem telik benne."[29]

Márciusban adott postára az első füzetből 230 példányt a maga ismerte, meg a hirtelenében gyűjtött társulatoknak és intézményeknek. A borítékra volt nyomtatva a cserefelhívás. „Mindazon tudományos testületek, társulatok és intézetek, amelyek a magyar nemzeti múzeum vállalatával csereviszonyba kívánnak lépni, tiszteletteljesen felkéretnek, hogy ezt *brevi manu* a cserepéldányok átküldésével eszközöljék. A Természetrajzi füzetek szerkesztősége a maga

[28] HORVÁTH Géza levele HERMAN Ottónak. Forró, 1877. febr. 20. MTA. „Végre nagy nehezen írhatok Önnek is. Különben nyakig benne vagyok a tüdőgyuladásban már t. i. pátienseim tüdőgyuladásaiban s bizony szűken jut idő a privátpassiokra. De ha megkésve is, remélem azért hinni fog szavaim őszinteségének, midőn azt mondom, hogy az első füzet remekül sikerült és egészen meglepett. Szívemből gratulálok hozzá!"

[29] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1877. ápr. 15. TTM.

cserepéldányát rögtön útnak indítja."[30] A szöveget HORVÁTH Géza fordította franciára. Nem véletlenül. HERMAN Ottó akár rögtön is fogalmazhatta volna a cserefelhívást német nyelven, hiszen nyelvtudása tökéletes. De ő az egész világnak szánta a lapját és akkoriban a természetrajz nemzetközi nyelvei között elöl járt a francia. HORVÁTH Géza joggal elégedetlenkedett, hogy kevésnek érzi ezt a sovány külföldi propagandát, mert Németországon kívül alig tudnak róla valamit. Nem elég, ha csak a véletlenre bízza a folyóirat terjedését és ezzel hírnevét. A cserefelhívást így csak az olvashatja, akinek a füzet már a kezében van. Mindig a fiatalabb vállalkozáson van a sor, hogy kockáztasson és megtegye a közeledő lépéseket.[31] Nem kellett biztatni HERMAN Ottót, mindjárt meg is kérte tőle néhány jelesebb „poloskász" adressét.

A külföld visszhangját már izgatottan várta. Most dől majd el, nem értékelte-é túl a magyar természetrajzi tudományt. Természetes, hogy az első füzet nem ébreszthetett általános figyelmet. Egyelőre csak pompás külsejét dicsérik. Négy ív mindössze a programadásra, a jelentkezésre. Benne megrázó tudományos eredményt nemigen tárhatott a világ elé a magyar természetrajz. Még a második füzet is csak a honi kutatást szervezheti, tudománya nomenklatúrájához segíthet.

Mint minden bontakozó tudomány, a természetrajz is elsőnek a terminológiáját gyűjti össze, a közös nyelvet teremti meg. HERMAN Ottó programjában ehhez igazodva a műnyelv követte a bemutatkozást. Mondanunk sem kell, hogy megint BRASSAI Sámuel járt előtte példaként. De intésül is. Mert míg a kolozsvári múzeumigazgató élete végére öncélú nyelvészkedésbe rekedt, addig HERMAN Ottó csak eszköznek tekintette. Gyűjtötte, használta és formálta az állattani terminológiát, melynek feneketlen bányája csak a népnyelv lehetett.

Hanem baj lett az első füzet megjelenése után a szerkesztéssel. A technikai rész is lenyomja, fékezi HERMAN Ottót. De ezen még csak átlábolt volna, hanem a közreműködők fogyatkoztak meg nagyon. A hivatásos zoológusok tartózkodása még nem oldódott fel, a szerkesztő ellenfelei is mindent elkövettek, hogy támogatás nélkül maradjon. Ostromlott várként kiéheztetni persze nem hagyta magát. Akár egymaga is teleírta volna a folyóiratot. De nem ez a célja. A visszavonultak helyét könnyen betölthetné, ha ideje és módja lenne a vidéken elzárt természetbúvárokat aktivizálni.[32] Külföldi szerzők előtt is megnyitná a lap hasábjait. Csak ezt a kötetet tudja tiszteséggel befejezni, egyszerre rangot szerez a folyóirat és hírneve megszilárdul. HERMAN Ottó két évet adott magának erre, de nem kellett addig várnia.

A *Természetrajzi Füzetek* külföldön is teljes sikert aratott. Az első reflexió szinte felmagasztalta, hiszen a DUBREUIL szerkesztette *Revue des Sciences Naturelles* francia szakfolyóirat 1878. májusi füzetében ismertette az egész kötetet. Csak az felhőzte a napfényes örömöt, hogy ismertetését besorolta német és olasz szemléjébe. Nem is nyugodott addig HERMAN Ottó, míg a francia lap önálló magyar szemlét nem nyitott.[33]

[30] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1877. jan. 8. TTM.

[31] HORVÁTH Géza levele HERMAN Ottónak, Forró, 1877. márc. 8. MTA. „Katterrel csereviszonyba léptem nemcsak, hanem ő egy igen sympathicus elismerő levelet intézett hozzám, amelyben még aféle is áll, hogy a német Vereinok kiadványait bizony megvertük volna."

[32] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1876. jan. 26. TTM.

[33] HERMAN Ottó levele HORVÁTH Gézának, Bp. 1878. jún. 17. TTM. „A franczia Revue des sciences naturelles ez év májusi füzete a 'Revue Allemande et Italienne' rovatban

A francia visszhang-e vagy, ahogy HERMAN Ottó hitte, a revű szerzett hirtelen hírnevet a *Természetrajzi Füzetek*nek, nem tudhatni. De már 1878 közepén messze Finnországból kér támogatást HORVÁTH Gézától REUTER, a kiváló rovarász a folyóirat megszerzéséhez, midőn rajta keresztül ajánlja művét cserébe HERMAN Ottónak. Sőt megkérdezi, nem lépne-e csereviszonyba a finn természetrajzi társasággal is. A hang változott meg egyszerre. Nem a fiatal vállalatnak kell többé ajánlkozni, hanem külföldi intézetek instálták és külföldi szerzők kínálták dolgozataikat közlésre a szerkesztőnek, s HERMAN Ottó már válogat bennük.

Tíz kötet elkészítése után HERMAN Ottó megvált a folyóirat szerkesztésétől, mely méltó módon állt helyt és egyedül teljesítette a magyar zoológiában vállalt feladatát 1902-ig, az *Állattani Közlemények* megindulásáig.

SÁNDOR HUSZTY

Természetrajzi Füzetek. (Cahiers d'Histoire Naturelle 1877.)

La différentation des diverses disciplines des sciences en Hongrie prit son essor seulement dans la seconde moitié du XIXe siècle. Cause en était la situation politique et sociale du pays qui est responsable entre autres du développement tardif de la terminologie et du manque d'une presse spécialisée. Ce ne fut qu'en 1877 que les premiers périodiques spéciaux pour les sciences naturelles virent le jour — et même deux à la fois. A Kolozsvár (Cluj en roumain) parut *Magyar Növénytani Lapok* (Feuilles Botaniques Hongroises) avec en tête comme rédacteur et éditeur Ágost KÁNITZ, et à Budapest les *Természetrajzi Füzetek* (Cahiers d'Histoire Naturelles) rédigés par Ottó HERMAN et édités par le Musée National Hongrois. C'est surtout le dernier qui, avant tout autre, avait droit de se considérer comme organe d'envergure internationale apportant l'écot de la Hongrie au développement général des sciences.

Ottó HERMAN réalisa un plan formulé déjà quelques années auparavant, quand, en 1875, il rédigea sa proposition et la soumit à l'Académie Hongroise des Sciences, laquelle lui accorda son approbation et son appui en principe. Les personnalités éminentes de la vie scientifique du temps se montrèrent promoteurs de toutes les idées progressistes. La langue hongroise, vu son isolement parmi les langues de grande diffusion, n'était guère faite pour rendre publics les résultats des recherches scientifiques à l'étranger. Et jusque-là on n'a pas trouvé moyen de réaliser un lien avec les savants hors des frontières. Le périodique projeté par HERMAN se proposait de publier les résultats des hommes de sciences en Hongrie en n'importe quelle langue de l'Europe, et ceci soit en insérant les traductions des travaux in extenso, ou en publiant un résumé contenant l'essentiel qui suffirait à sauvegarder la priorité de la communication hongroise. La publication des recherches servirait en même temps à faire connaître et à possibiliter l'exploitation des richesses naturelles du pays, et ceci en une mesure dépassant de beaucoup tout ce qui se fit jusqu'alors.

Seulement, le plan de HERMAN, malgré l'approbation unanime, ne put se réaliser pour cause de manque de fonds: ni l'Académie, ni la Société des Sciences Naturelles n'étaient en état d'engager les dépenses de la revue scientifique projetée.

---

czikkről czikkre ismerteti a mi füzeteink első kötetét (1877) anélkül, hogy részemről lépés történt volna. Az egész dolog természetes következménye a mi Revuenknak. Én a dologgal annyira vagyok, hogy a szerkesztő M. Dubrueil először is kész a 'Revue Hongroise't külön kezelni s úgy elfogadni, ahogyan beküldjük neki. Az a kérésem van, hogy vállalja el a Revue elkészítését rendesen s ha igen, akkor én Önt a szerkesztővel összeköttetésbe hozom."

C'est à ce moment que le directeur du Musée National Hongrois, Ferenc PULSZKY, trouva moyen de procurer, malgré la pénurie qui régnait aussi au musée, les fonds nécéssaires à mettre la revue sur pied. La première fascicule parut en février 1877, avec, en tête, le programme du rédacteur, dont l'essentiel fut l'idée de faire régner un esprit plus sain et plus libre dans les sciences naturelles dans le pays. La revue d'Ottó HERMAN a rencontré toutes les faveurs du public hongrois tant par la perfection de la présentation extérieure que par la valeur de son contenu. Le rédacteur, faisant entrer en ligne de compte uniquement la valeur des articles et la liberté complète accordée aux idées nouvelles du temps, a réussi à surmonter la résistance du début chez les plus éminents représentants de la discipline, et fit de son organe un forum des discussions scientifiques et idéologiques. Et il fit un pas plus en avant: il jeta les bases d'une terminologie des sciences naturelles en prenant comme point de départ la nécessité absolue de relier la langue spécialisée aussi étroitement que possible au langage populaire, car sans cela, pensa-t-il, un développement national des sciences ne serait point imaginable.

Le retentissement en étranger ne se fit non plus longtemps attendre. Le monde des chercheurs de tous les pays devint attentif aux résultat des savants hongrois et lors de la complétion des quatre fascicules de la première année, la littérature scientifique de l'étranger rendit hommage à la science hongroise. La signification internationale de la revue se vit encore augmenter quand elle commença à publier des articles d'auteurs étrangers ayant trait à la Hongrie. Ottó HERMAN rédigea les Cahiers pendant dix années; quand il les quitta, ils firent déjà leur preuve comme publication indispensable et de renommée universelle.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

A Todoreszku—Horváth-gyűjtemény

1.

A Todoreszku-gyűjtemény AKANTISZ Viktor készítette címjegyzékének első lapján TODORESZKU Gyula képe látható. Szembe vele felesége ajánlása következik: „E könyvet felejthetetlen Ura emlékének szenteli és közreboesájtja özv. Todoreszku Gyuláné szül. Horváth Aranka."

A szöveg elejét iniciálé-szerűen egy AKANTISZ készítette rajz díszíti, mely az özvegyet babérkoszorúval a fején, könyvvel a kezében mint a könyv múzsáját ábrázolja. A bevezetés végén egy zárólécben AKANTISZ nagyon sikerült önarcképe foglal helyet. Ez mintegy jelképe annak, hogy a gyűjtemény kialakításában és megőrzésében mindhármuknak fontos szerepe volt.

A Todoreszku-gyűjtemény értékelésénél önkéntelenül felmerül a néhány évvel később, 1925-ben a Széchényi Könyvtárba jutott Apponyi-hagyatékkal való párhuzam. A kettő nagyon különböző jellegű s a különbség elsősorban gyűjtőik eltérő szempontjaiból és eltérő egyéniségéből adódott. APPONYI gyűjtési szempontja a tartalmi volt, TODORESZKUÉ formai. APPONYI maga teremtette meg gyűjtési körét, TODORESZKU kitaposott úton járt. APPONYI külföldön megjelent könyveket gyűjtött, ami külső kiállításban is nagyobb lehetőségeket nyújtott, TODORESZKU a régi magyarországi nyomtatványok szegényes útját járta. De szinte rögeszméig fokozott gyűjtőszenvedélye ezen a letarolt mezőn is tudott még olyan értékeket felszínre hozni, amelyek az ismert régi magyar könyveknek nemcsak számát gyarapítják, hanem formai és tartalmi szempontból egyaránt értéket jelentenek.

APPONYI Sándorhoz csak abban volt hasonló, hogy már gyerekfejjel rabja lett a könyvgyűjtés szenvedélyének. Anyagi lehetőségei éppúgy megvoltak hozzá. Apja, TODORESCU Pál 13 éves korában került Magyarországra, s itt mint kereskedő nagy vagyont szerzett, melyet utóbb — látván, hogy fia aligha fogja a tőle megkezdett úton gyarapítani — bérházakba és földbirtokokba fektetett. A szabadságharc utáni idők gyakori Ankerschmidt típusa, a magyar ruhában járó indigena volt, melyet JÓKAI romantikus pátosszal, a bohózatirodalom pedig csipkelődve és torzítva örökített meg. Magyar nőt vett feleségül, kitől 1866-ban Gyula fia született. Két fia gyermekkorában meghalt, s a megmaradt egyet féltve őrizték és mindennel elhalmozták. De ő nem élvezte a vagyon nyújtotta lehetőségeket: dekadens jelenség, ideges, érzékeny, zárkózott, minden gyakorlatiasságtól távolálló természet volt. Jogi doktori diplomát szerzett a pesti egyetemen, sokat utazott külföldön, megtanult németül,

[1] *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára.* Összeállította AKANTISZ Viktor, Bp. 1922. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke VII. A következőkben AKANTISZ.

franciául, angolul. Mikor szülei mint kisdiákot először küldték ki német szóra Schnepfenthalba, útközben egy nagyobb városban meglátott egy bőrbe kötött régi német bibliát s ezt kérésére atyja megvette neki.[2] Ettől kezdve gyűjtötte a könyveket. De gyűjtőköre nem alakult ki olyan egyszerre, mint APPONYI Sándoré, kinek első könyve, LASKAI Osvát *Biga salutis*-a már „Apponyiana" volt. Tudományos köröktől, nagystílű bibliofilektől elzárva maga állapodott meg végül egy fő területnél, a régi magyar könyveknél. A döntő lökést az a gyűjtőhullám adta meg, melyet SZABÓ Károly úttörő és nagyszabású bibliografiájának megjelenése indított el, az első köteté 1879-ben, a másodiké 1885-ben. Ő rögzítette ebben a „régi magyar könyv" fogalmát és szabta meg határát 1711-ben. Ő mérte fel közkönyvtáraink és magángyűjteményeink régi magyar könyveinek állagát, s ezzel megindította a közkönyvtárak ez irányú gyűjtő munkáját. Ekkor emelte ki a Széchényi Könyvtár is régi magyar könyvanyagát az egyes szakokból. Ugyanekkor irányult erre a területre a bibliofilek figyelme is. Ezzel megindult a könyvpiacon a kereslet a régi magyar könyvek iránt, amelyek így hamarosan keresett cikké lettek az antikváriusoknál. TODORESZKU így egyre nagyobb nehézségekkel találta magát szembe. 1910-ben, mikor atyja halála után már szabadon rendelkezhetett vagyonával, kevés régi magyar könyv bukkant fel a piacon annál is inkább, mert a régi magyar könyv eleve is igen ritka volt. VARJÚ Elemér már 1902-ben panaszolja a Széchényi Könyvtár gyűjteményének rendkívül kismérvű, évente legfeljebb 20—30 kötetre rúgó gyarapodását. Ha valami nagy ritkán eladásra kerül, csillagászati árakat fizetnek érte. Így SYLVESTER János *Magyar nyelvtaná*nak 1539-i kiadását a könyvtár 220 aranyért szerezte meg HOROVITZ Lipót könyvárustól.[3]

TODORESZKU azonban nem csüggedt és a vérbeli gyűjtő fanatizmusával új forrásokat keresett. Egyrészt kis felvidéki és erdélyi falvak templomaiban és parókiáin kutatott régi magyar könyvek után, másrészt ahhoz a módszerhez folyamodott, amelyet a Széchényi Könyvtárban FRAKNÓI Vilmos kezdett meg sikerrel: régi könyvtáblákból áztatott ki egyes íveket. Ez az út járhatónak bizonyult és a gyűjtemény nagy gazdagodásához vezetett. Hogy csak egy példát említsek: 1911-ben egy budapesti antikváriustól megvásárolta a következő művet: *Diodori Siculi scriptoris graeci libri duo primus de Philippi alter de Alexandri filii rebus gestis Utrumque latinitate donavit Angelus Cospus Bononiensis. Viennae Pannoniae 1516.*[4] Ennek az egy könyvnek marhabőrből készült kötési táblájából TODORESZKU nyolc XVI. századi könyv íveit áztatta ki, melyek közül hat SZABÓ Károlynál is felsorolt kolozsvári nyomtatvány, egy német nyelvű mű 37 lapos részlete, melyet akkor sikerült meghatároznom, mikor a Todoreszku-gyűjtemény SZABÓ Károlynál nem szereplő darabjainak bibliográfiai leírását készítettem.[5] (WILINI Sándor: *Büchlein.)* Ugyancsak mint 1570-i kolozsvári nyomtatvány és mint unikum bontakozott ki,[6] végül ugyan-

[2] AKANTISZ IX—XII.

[3] VARJÚ Elemér: *A Régi Magyar Könyvtár.* = A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902. 23—30. l.

[4] SZTRIPSZKY Hiador—ALEXICS György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban.* = Protestáns hatások a hazai románságra. Bp. 1911.

[5] PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *A Todoreszku—Horváth Könyvtár ismeretlen régi magyar nyomtatványai.* Magy. Könyvszle. 1929. 95—98. és 214—221. l. 1930. 137—145. és 303—310. l.

[6] Uo. 303. l. AKANTISZnál (32. l.) Német nyomtatvány (37 l. töredék) Kolozsvár? XVI. század.

csak egyetlen ismert példány a nyolcadik darab, a román nyelvű úgynevezett Todoreszku-töredék. Ez egy terjedelmesebb román énekeskönyv négy lapból álló B íve, mely magyar református és unitárius egyházi énekek román fordítását tartalmazza románul tudó magyar ember tollából s a magyar protestantizmusnak s a magyar nyelvnek az erdélyi románságra való hatására szolgáltat érdekes adalékokat.[7] Bár Sztripszky és Alexics szerint a töredék Hoffhalter Rudolf váradi nyomdájában készült 1570 és 75 között, Melich János[8] és Trócsányi Zoltán[9] helyesírási érvekkel kimutatták, hogy a kolozsvári Heltai nyomda terméke.

Ilyen értékes leleteket azonban ritkán rejtettek a könyvtáblák, bár Todoreszku fanatikus buzgalommal és bámulatos türelemmel, olykor éjszakákon át áztatgatta őket és ezen az úton sikerült is sok ismeretlen régi magyar nyomtatványt napfényre hoznia.

Lassan azonban ez a forrás is apadni kezdett, de Todoreszku gyűjtőszenvedélye nem nyugodott. Mikor az első világháború kitörése a könyvgyűjtést szinte lehetetlenné tette, a régi magyarországi nyomtatványok papiros-vízjegyeinek összeállításához fogott és ezekből csaknem ezer darabot másoltatott le.[10]

Bár a gyűjtemény magját a régi magyar könyvek alkotják, ezeken kívül is értékes anyagot tartalmaz. Ez egyrészt akkor került birtokába, mikor gyűjtési köre még nem alakult ki határozottan. Eleinte minden magyar könyvet össze akart gyűjteni, csak mikor ennek a törekvésnek parttalanságát belátta, szorítkozott az 1711 előtti magyar és magyarországi nyomtatványokra. Nem gyűjtötte rendszeresen a Szabó Károly III. kötetében foglalt, magyar szerzőktől külföldön megjelent műveket, talán azért, mert mikor ez 1898-ban megjelent, már az első két rész gyűjtésére specializálta magát. De ennek ellenére ebből is 81 művet tartalmaz gyűjteménye, közte kilenc ősnyomtatványt és tizenhárom olyan művet, melyet Szabó Károly nem ismer.

Halálakor a gyűjtemény 635 magyar nyelvű, 535 Magyarországon nyomtatott idegen nyelvű és 81 magyar szerzőtől külföldön megjelent 1711 előtti művet tartalmazott, a két első kategóriában felülmúlva Ráth Györgynek az Akadémiára hagyott könyvtárát, mely ezekben 526, ill. 514 műből állott.[11]

Az első rész 138, a második 71 olyan művet tartalmazott, amelyet Szabó Károly bibliográfiája nem említ és ismert nyomtatványok érdekes variánsai találhatók benne. A katalógus ezek közt sokat közöl „Unicum" jelzéssel, ami természetesen erősen relatív és időleges értékű. Már maga Todoreszku is közölte eladdig ismeretlen régi magyar mű pontos könyvészeti leírását,[12] magam az első részből 50, a másodikból 26 darab bibliográfiai adatait tettem közzé.[13]

Nagyon gazdag, mintegy ezer kötetre rúg a tizennyolcadik századi magyar nyomtatványok gyűjteménye. Ennek értéke nincs felmérve, de bizonyára

[7] Sztripszky—Alexics *i. m.* facsimile kiadásban hozza. Akantisznál (3. l.): Román nyelvű zsoltár töredék; Kolozsvár, ívekben.
[8] Magy. Könyvszle. 1911. 363. l.
[9] Egyet. Phil. Közl. 1912. 236. l.
[10] Akantisz X. l. Melich János: *Dr. Todoreszku Gyula.* = Magy. Könyszle. 1919. 120.l.
[11] Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon.* = Magy. Könyvszle. 1924. 64. l.
[12] Magy. Könyvszle. 1911. 353. l.
[13] Vö. az. 5. sz. jegyz.

igen sok ritkaság akad közte. A XVIII. század magyar nyomtatványainak egyes darabjai olykor ritkábbak, mint a Régi Magyar Könyvtár példányai, éspedig azért, mert senki sem gyűjtötte céltudatosan. Bár a katalógus nem jelzi, ez is tartalmaz egyetlen példányokat, mint aminő Olsavszky Manuel *Elementa puerilis institutionis in lingua latina* c., a ruszin iskolák számára, részben cirill betűs és ruszin szövegű, könyvészeti és hazai művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentős műve.[14] Volt még a könyvtárban 44 külföldi ősnyomtatvány, 26 régi magyar, túlnyomórészt felvidéki kézirat, XVI—XIX. századi ritka külföldi nyomtatványok és gazdag segédkönyvtár. Külön nagy érték a 83 cirill betűs román, szerb és ruszin nyomtatvány a XV—XIX. századból, az élen egy 1494-ben nyomott cetinjei Oktoihhal.

2.

A könyvek megszerzése csaknem a kisebbik része volt annak a munkának és anyagi áldozatnak, melyet Todoreszku gyűjteményének kialakítására áldozott. Nemcsak művekben gazdag, de szép és ép könyvtárat akart és ugyanolyan szenvedéllyel vetette bele magát a könyvek konzerválásába, restaurálásába, kiegészítésébe és köttetésébe. És ezekkel a műveletekkel kapcsolatban lép be a gyűjtemény kialakításába Akantisz Viktor, akinek működése és ízlése elhatározó volt a könyvtár jellegére.

Akantisz Todoreszkuval csaknem egyidős volt, 1864 végén született. Jogot és filozófiát tanult a pesti egyetemen s azután mint író és grafikus művész tartotta fenn magát. Különös egyéniség, autodidakta és ezermester, író, bibliográfus, grafikus, festő, könyvrestaurátor és könyvkötő, mindenben ügyes, de semmiben sem rendszeres és mély. Pályája félresiklott, magát elsősorban művésznek érezte, akinek nem jutott osztályrészül a kellő érvényesülés és elismerés, s így vált diszharmonikus és megférhetetlen egyéniséggé.

Írói működése igen tarka képet mutat, sok mindennel próbálkozott;[15] első műve, *Pompadour marquise életrajza* 1889-ben Fréron A. V. álnéven jelent meg. Ezt követte *A klasszikus ókor legszebb hősmondái Schwab, Stoll és mások nyomán* c. kompilációja, majd *A sakkjáték kézikönyve* következett Rozsnyai Károllyal, mint társszerzővel, akivel szorosabb kapcsolatban állott s Rozsnyai gyors nyelvmestereinek sorozatában német, francia, angol, olasz, orosz, spanyol, japán, lengyel, cseh, török és portugál nyelvtanokat írt, a bűnügyi regénytár számára Conan Doyle műveit fordította. 1898-ban az épp olyan kisiklott pályájú Rozsnyai,[16] aki váltakozva grafikus, író és színész volt, egyidőre Angliába távozott, ahol Oscar Wilde-dal állott kapcsolatban. Ekkor Akantisz *Az olajfestészet*, majd *A vízfestés alapvonalai* c. műveket publikálta. Ezeket nagy szünet után 1922-ben a Todoreszku-gyűjtemény katalógusa követi, ami távol áll attól, hogy bibliográfiának nevezhetnénk, inkább egy leltár színvonalán mozog.

[14] Sztripszky Hiador: *A hazai ruténok legrégibb nyomtatványai.* Magy. Könyvszle. 1911. 249. l.

[15] Gulyás Pál: *Magyar Írók. I.* 319. l.

[16] Szinnyei: *Magyar Írók XI.* 1318. has. Ványi Ferenc: *Magyar Irodalmi Lexikon* 697. l. Schöpflin: *Magyar Színművészeti Lexikon.* IV. 70. l.

Közben mint grafikus művész tevékenykedett, saját műveit, *A helység kalapácsát* és VARGHA Damján imakönyveit illusztrálta. 1910-ben megszakad írói tevékenysége. Ekkor halt meg TODORESZKU apja, s ő a vagyon urává lévén AKANTISZT mint restaurátort és könyvkötőt állandó jelleggel foglalkoztatta és megélhetését bőkezűen biztosította.

Ez a restaurátori tevékenység erősen kétélű volt. Gondos és ügyes munkát végzett, ami nagyon üdvös volt, amíg a könyvek állagának megóvását szolgálta. A baj a szövegek kiegészítésénél kezdődött. A csonka példányokat külföldről beszerzett s az eredetihez olykor megtévesztésig hasonló papíron ép példányokról való másolatokkal egészítették ki, amelyeket AKANTISZ nagy ügyességgel és szorgalommal az eredetihez ugyancsak megtévesztésig hasonlóan végzett. Maga írja büszkén a Todoreszku-katalógus előszavában, hogy TODORESZKU „a csonka levelekből olyan megtévesztésig pompás egész lapokat kapott, miket még szakemberek sem tudtak az eredeti ép levelektől elkülönböztetni. Sőt később maga is csupán a naplójában feljegyzett custosok vagy oldalszámok alapján ismerte föl javítottaknak." Mindenesetre olcsóbb, őszintébb és hitelesebb lett volna a hiányzó leveleket fotókópiákkal pótolni, mint ez egyes esetekben meg is történt. Így a Lőcsén 1677-ben nyomott *Schöne andächtige Gebetlein* c. német imakönyv címlapját és leveleit a KARDEVÁN Károly birtokában levő teljes példány nyomán facsimile lapokkal pótolták.[17] Az AKANTISZTÓL kiegészített példányok mindenesetre óvatosan használandók s az eredeti teljes példányokkal semmiképp sem tekinthetők egyenértékűeknek.

Ennek a szövegpótlási módszernek mindenesetre volt haszna is: a másolás kapcsán fedeződtek fel egyes ismeretlen variánsok, mint ez HELTAI Gáspár 1562-ben Kolozsvárott nyomott Új Testamentum fordításának esetében történt.[18]

Sokkal értékesebb és gyümölcsözőbb volt AKANTISZ könyvkötői tevékenysége. TODORESZKU gyűjteményében sok szép eredeti régi kötés is volt. Ezekre azonban nem fektetett nagyobb súlyt, legfeljebb annyiban, hogy mintául használta pazar és drága új kötések készítésénél. TODORESZKU a régi magyar nyomtatványok túlnyomó részének szegényes nyomdai kiállítását pompás külső kötéssel kívánta ellensúlyozni. Még az egyleveles nyomtatványoknak is díszes kötést készíttetett. Az új kötések két csoportra oszlanak: vagy régi kötések utánzatai, vagy új, a szecesszió idején fellendült bőrdíszművesség hatása alatt készült bőrmozaik-kötések és festett hártyakötések, az utóbbiak AKANTISZ művei.

Az első csoportba tartoznak a vert ezüst kötések, mint SYLVESTER János Új Testamentum fordításáé, az 1513-i velencei *Missale Strigoniense* vagy a *Thuróczy-krónika* kötése, melyet még zománcos címerek is ékesítenek; a bársonykötések, olykor ezüstveretekkel, mint az 1511-es *Missale Zagrabiense*, vaknyomású bőrkötések, archaizáló bőr és bőrmozaik kötések. Ezek a századvég historizmusának jellemzői, analógiák a nagykörúti Pitti-palotához.

AKANTISZ hártyakötései a maguk nemében nagyon szépek és gondos kivitelűek, részben archaizálók, s a régi magyar kötések ismeretéről tanúskodnak, XVIII. századi magyar hagyományt elevenítenek fel, nagyobb részükben

[17] Magy. Könyvszle. 1930. 310. l.

[18] TRÓCSÁNYI Zoltán: *Heltai Gáspár Új Testamentum fordításáról*. Magy. Könyvszle. 1917. 201—210. l.

azonban magyaros motívumú modern kötések. Ezekre is van analógia a kor magyar képzőművészetében: LECHNER Ödön alkotásai, az Iparművészeti Múzeum, a Postatakarékpénztár, a kecskeméti városháza vagy LAJTA Béla egyes építményei.

Egyidőben divat volt lekicsinylően szólni ezekről a kötésekről, s ízléstelenek-nek bélyegezni őket. Valójában azonban a magyar szecesszió könyvművészetének maradandó alkotásai. S ha van valami, ami a Todoreszku-gyűjtemény különálló jellegét megadja, az éppen ezekben a kötésekben keresendő.

AKANTISZ Viktort TODORESZKU halála után a Széchényi Könyvtár az adománylevél kikötése szerint elsősorban az adományozott gyűjtemény gondozására alkalmazta. Minthogy a tisztviselői státusba beilleszthető nem volt, egy csak az ő személyére szóló címet és rangot adtak neki, a „könyvművészeti előadóét". A Todoreszku-gyűjtemény első, ideiglenes felállítását ő végezte. Később a könyvtár könyvkötői és restaurátori munkára osztotta be. Az akkor már ötvenhat éves, különben is megférhetetlen természetű AKANTISZ, akinek az új rang még erősen emelte öntudatát, nehezen illeszkedett be a könyvtár rendjébe.[19] TODORESZKU özvegyéhez való viszonya sem volt teljesen harmonikus. A gyűjteménynek a végleges helyen való felállítását már nem ő végezte. Különben is csak azt várta meg, hogy a nyugdíjhoz szükséges szolgálati ideje meglegyen és 1929-ben nyugalomba vonult.

3.

A röviden csak Todoreszku-gyűjteménynek nevezett, hivatalos néven „Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára" 1920-ban a Nemzeti Múzeum életének talán legsanyarúbb esztendejében került örökletét ként az Országos Széchényi Könyvtárba. Hogy a hivatalos címben a gyűjtő TODORESZKU Gyula neve mellett feleségéé is szerepel, az fölöttébb méltányos. Mert ha a gyűjtés munkájában nem is vett tevékeny részt, mint azt különböző nekrológoknak „a finom ízlésű, műveltlelkű hitves"-ről szóló közhelyei tudni vélik, kizárólag az ő érdeme, hogy a gyűjtemény a Széchényi Könyvtárba került.

TODORESZKU Gyula 1919. november 27-én hosszú betegség után, elborult elmével halt meg. Végrendelet nem maradt utána. Felesége még férje életében, mikor az elkerülhetetlen véget látta — már 1919 augusztusa óta menthetetlen beteg volt —, érintkezésbe lépett a Széchényi Könyvtár igazgatóságával közölve, hogy férje gyűjteményét a Széchényi Könyvtárnak szánta.

A Nemzeti Múzeum főigazgatóságának felterjesztésére a minisztertanács TODORESZKU Gyulát a könyvtár tiszteletbeli igazgatójává nevezte ki s a miniszteri tanácsosi címet adományozta neki.[20] A kinevezés már csak TODORESZKU halála után jelent meg a hivatalos lapban. Már eleve látható volt, hogy TODORESZKU, ha még élve találja is a kitüntetés, már tudomásul venni nem tudja. Értékelni korábban sem értékelte volna, mert szerény, visszahúzódó,

[19] DEZSÉNYI Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = Az OSZK évkönyve. 1967. 148—149. l. A következőkben DEZSÉNYI.

[20] MELICH János: *Dr. Todoreszku Gyula.* = Magy. Könyvszle. 1919. 120. l.

a nyilvánosságtól irtózó természet volt; nagy vagyona birtokában közszereplésre, cím és rang szerzésére számtalanszor talált volna alkalmat.

Az özvegy az adományt 1919. december 4-én, tehát már egy héttel Todoreszku halála után bejelentette a Nemzeti Múzeumnak.[21] Maga az adománylevél csak január 6-án kelt, mert ennek különböző jogi feltételei voltak. Minthogy hagyatéki tárgyalás abban az időben még nem volt, több tanúnak közjegyző előtt tett nyilatkozatával kellett igazolni, hogy Todoreszku a könyvtárat a Nemzeti Múzeumnak szánta.

Maga az adománylevél több kikötést tartalmaz. Leglényegesebb a 3. pont: „A zadományozott gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában „Dr. Todoreszku Gyula és neje szül. Horváth Aranka könyvtár" elnevezés alatt egy külön — éspedig a Széchényi-terem mellett levő teremben, együttesen helyeztessék el oly módon, hogy az általam adományozott gyűjtemény egyes kötetei, avagy adományom más része más gyűjteményben el nem helyezhető, át nem ruházható, be nem olvasztható, — viszont ezen gyűjtemény elhelyezésére szánt, illetve lekötött terembe más gyűjteményből eredő vagy másnemű bármily könyv elhelyezhető ne legyen s ezen könyvgyűjteményből a könyvtáron kívüli használatra semmi ki nem adható. — . . . Az örökletétemény ként kezelendő és általam adományozott gyűjtemény fejlesztésére és gyarapítására bizonyos — később meghatározandó és a hagyatéki eljárás eredményétől függő — jelentékeny összeggel is hozzájárulni kívánok s emellett a könyvgyűjteményen kívül átadni óhajtom . . . a könyvtár elhelyezésére szánt könyvszekrényeket, tartályokat és bútorfélét, s általában azt az általam meghatározandó miliőt, melyben néhai férjem ezen könyvtár létrehozásában dolgozott — élt és munkálkodott."

Lényeges kikötést tartalmaz még az 5. pont is: „. . . ez ne csak holt komplexum maradjon, hanem tovább fejleszthető s emellett folyton kellően gondozható és fenntartható legyen, — ezért kérem, hogy boldogult férjem, volt munkatársát, Akantisz Viktor Urat a Magyar Nemzeti Múzeum személyzete létszámában az általam adományozott, ill. létesíteni kívánt könyvtárnál megfelelő alkalmazásban rendszeresíteni méltóztassék."

A 3. pont kikötései csak fokozatosan voltak teljesíthetők. A könyvtár végleges elhelyezésére szánt teremben, mely eredetileg kiállítási helyiség volt, most több tisztviselő munkahelye foglalt helyet, s ezeket, valamint az itt tárolt anyagot, a háborús gyűjteményt, melyhez 1924-től kezdve, mikor Isoz Kálmán a zenei osztály szervezésére megbízást kapott, még ennek anyaga is járult, a helyhiánnyal küszködő könyvtár[22] csak akkor tudta máshol elhelyezni, mikor a földszinten a Krenner-lakás megürült. Így egyelőre a Todoreszku—Horváth-gyűjtemény két földszinti szobában kapott helyet és csak 1927 tavaszán került az eredetileg erre a célra szánt terembe.

Az összeget, melyet Todoreszkuné a könyvtár fejlesztésére és fenntartására szánt, 1921. február 7-én kelt levelében évi 10 000 koronában jelöli meg. De infláció lévén, ez az összeg állandóan emelkedett, így 1922-ben már 138.629 koronát fordított a gyűjtemény gyarapítására és a berendezésre.[23]

[21] Todoreszku özvegyének levelét, melyben az adományt bejelenti, az adománylevelet s az adomány elfogadására és átvételére vonatkozó iratokat l. OSZK Irattár 100/1920, 160/1920, 172/1920, 338/1920. sz. a.

[22] A helyhiányra nézve l. Dezsényi 124. s. kk. ll.

[23] *Jelentés az OSZK 1922. évi állapotáról.* Magy. Könyvszle. 1923. 141. l.

De TODORESZKU Gyulánénak érdemeit a gyűjtemény fejlesztése és fenntartása körül nem lehet pusztán a ráköltött összegekkel kifejezni. Fiatalon, alig harmincéves korában özvegyen és egy hatalmas vagyonnal teljesen egyedül maradva, ez a könyvtár lett életének tartalmává. Társasága nem volt, TODORESZKU könyveinek élve nem is igényelte a társaságot. Az özvegyet a kegyeleten és a hálán kívül, melyet férje iránt érzett, ez a társtalanság is a könyvtárba vezette, mert a ragyogó szépségű és páratlan kedvességű fiatal özvegy vidám és tevékeny természetű volt és nem érzett hajlamot a remeteségre, melyre a sors első férje mellett ítélte. A szerény körülmények közt élő tisztviselő családból származó HORVÁTH Aranka mint színiakadémiai növendék, egész fiatalon, felolvasónőként került TODORESZKU anyja mellé, kinek halála után 1915-ben lett TODORESZKU felesége. Férje halála után a Széchényi Könyvtár szinte második otthonává vált. Rendszeresen bejárt, ellenőrizte a könyvek felállítását, gondoskodott a könyvek karbantartásáról, köttetéséről, természetes női simulékonysággal alkalmazkodott a környezethez, részt vett a Múzeum társas összejövetelein úgy, hogy odatartozónak érezte mindenki, s ő maga is; egy 1921. február 7-én kelt levelében sérelmezi, hogy a könyvtárba csak egy ottani tisztviselő kíséretében mehet. A könyvtár válasza rendkívül udvarias, de elutasító: a Todoreszku-gyűjtemény most már a könyvtár része s az erre érvényes szabályok a vezetőket is kötik.[24]

A helyzet akkor sem változott, mikor TODORESZKUNÉ SCHÖFFER Aladár bankigazgató felesége lett. 1924. november 29-én, mikor már második férjével jegyben járt, végrendeletet készített, melyben a Todoreszku-vagyonból származó két bérházát (Népszínház u. 38. és Vay Ádám u. 5.) a könyvtárra hagyta, nővére, HORVÁTH Lina részére csak a bérjövedelem egy negyedét kötve ki. A könyvtárra hagyta az ollósági birtok felét is (a másik fele SCHÖFFER Aladárt illette volna), de ez csak elmélet maradt, mert a birtok Krassó-Szörény megyében, román területen feküdt. A könyvtárra hagyta ékszereit is, melyeket 1939-ben 54.650 pengőre becsültek.[25]

Második házassága is gyermektelen maradt, férjét hivatása erősen lekötötte s így idejének nagy részét továbbra is a könyvtárnak szentelte. Gyarapította a gyűjteményt, az 1927-i átköltözés előtt a gyűjtemény elhelyezésére szánt termet rendbehozatta és díszesen bebútorozta. Örömére némi árnyékot vetett az 1925-ben a Széchényi Könyvtárba került Apponyi-gyűjtemény. APPONYI ajándékát törvénycikk örökítette meg, az adomány nagyobb volt, a berendezés patinás. A belső érték s a jelleg eredendő különbségét természetesen nem tudta felmérni, s így külsőségekben próbálta, ha nem is túlszárnyalni, de legalább elérni. Buzgalma azonban nem lankadt s tevékenységének csak 1938-ban bekövetkezett korai halála vetett véget. Csak halála után derült ki, hogy a könyvtárt milyen vagyonhoz juttatta. A végrendelet tartalmát második férje sem ismerte, s az összes közjegyzőknél kutatott utána, míg megtalálta. A hagyaték kezelésére és hovafordítására bizottság alakult. Ebből a vagyonból jutott a könyvtár egyik nagy kincséhez, mert ebből vásárolták meg 1939-ben háromezer angol fontért a *Kálmáncsehi breviáriumot*, MÁTYÁS király budai könyvfestő műhelyének legpompásabb darabját.[26]

[24] OSZK Irattár i. h.

[25] A végrendeletet (kelt 1924. XI. 29. Kihirdetve 1938. VI. 25) és a vele kapcsolatos iratokat, valamint a TODORESZKU-hagyatékot kezelő múzeumi bizottság iratait l. OSZK Irattár 221/1938./T.H.6.

[26] JOÓ Tibor: *A Kálmáncsehi-breviárium útja.* = Magy. Könyvszle. 1939. 183—185. l.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

Die Todoreszku-Horváth Büchersammlung in der Széchényi Nationalbibliothek

Dem Wunsche ihres unlängst verblichenen Gatten gemäß schenkte im Dezember 1919 die Witwe des bekannten ungarischen Bibliophilen, Gyula TODORESZKU Frau Aranka TODORESZKU-HORVÁTH seine wertvolle Büchersammlung der Széchényi Nationalbibliothek. TODORESZKU war ein leidenschaftlicher Sammler, widmete seine ganze Tätigkeit und sein ganzes Vermögen der Bibliothek. Diese enthielt zahlreiche Inkunabeln, seltene alte, vor allem rumänische liturgische Bücher der griechisch-orthodoxen Kirche, ungarische Druckwerke aus dem 18. Jahrhundert, eine umfangreiche Handbibliothek; den Kern der reichhaltigen Sammlung bilden jedoch ungarische und ungarländische Drucke aus dem 16. und 17. Jahrhundert, darunter viele sehr seltene, sogar bisdahin unbekannte Druckwerke. Er war nicht nur leidenschaftlicher Sammler, sondern auch beseelter Restaurator, so daß die einzelnen Stücke der Sammlung im besten Zustand erhalten blieben. Ein besonderes Gewicht legte er auf die Büchereinbände. Sehr viele sind im Stil alter Einbände gehalten, darunter Ledereinbände mit reicher Vergoldung, Samteinbände mit feingearbeitetem Metallbeschlag, silberne Einbände mit kunstvoller Goldschmiedearbeit. Eine besondere Eigenart stellen jedoch die modernen Pergamenteinbände, Werke seines Mitarbeiters, Viktor AKANTISZ dar. Ihr Stil läßt die Art der alten ungarischen Buchbinderkunst, wie sie besonders im 17. und 18. Jahrhundert blühte, in moderner Form wieder aufleben und ist ein bedeutender Vertreter der ungarischen Sezession um die Jahrhundertwende.

Frau TODORESZKU-HORVÁTHs Verdienst um die Sammlung beschränkt sich nicht auf den Schenkungsakt. Sie bereicherte die Sammlung auch nach ihrer Aufstellung in der Széchényi Nationalbibliothek, ließ 1922 ihren Katalog, das Werk von Viktor AKANTISZ erscheinen, und schließlich hinterließ sie in ihrem Testament den größten Teil ihres Vermögens der Nationalbibliothek.

BÉLA BÜKY

Modelle und Systematisierungen der Informations- bzw. Kommunikationsprozesse in Bibliotheken

1. Klassifikation der Modellkonstruktionen und Systematisierungen.

1.1 Sucht ein Bibliothekar ein allgemeingültiges Modell für die Kommunikations- bzw. Informationsprozesse der Bibliothek, so ist er oft bestrebt dieses in *ein Modell der Übermittlung der menschlichen Kulturwerte* einzubauen. So versucht z.B. Máté Kovács[1] die Funktion der Bibliothek, bzw. die der Bücherkultur, und gesamten Bibliothekskultur innerhalb der Zusammenhänge der menschlichen Tätigkeiten zu bestimmen. Seiner Meinung nach besteht zwischen den Bibliotheken und der Bücherkultur eine enge Verbindung: existierte keine Bücherkultur, hätten wir natürlicherweise auch keine Bibliothekskultur. Seiner Darstellung nach[2] hängt sowohl die Bibliotheks- als auch die Bücherkultur mit dem Buchhandel, der Bücherkunst, der Papiererzeugung, der Druckerei, der Buch- und Presseausgabe, der Bibliographie und der Dokumentation sowie mit deren Entwicklungsstand zusammen. Die Bücherkultur steht ihrerseits — von kommunikationstheoretischem Gesichtspunkt — in engster Beziehung zur schriftlich-gedruckten Kommunikationsform, die mit einem noch größeren Kreise (seiner Darstellung), d.h. mit sämtlichen, auf natürlichem und technischem Wege vermittelten Kommunikationsformen (Gespräch, Gesang, Signale, Fernmeldetechnik usw.) zusammenhängt. All dies ist schließlich eine von gesellschaftlichen Grundlagen und Beziehungen (größter Kreis) abhängige Variable.[3]

Von den ausländischen Erforschern des Kommunikationsprozesses der Kulturwerte können folgende erwähnt werden: Herbert Marshall McLuhan, der bekannte Sozialpsychologe sagte 1968, im Laufe eines Interviews offen heraus: »Die Gutenberg-Galaxie werde allmählich von der Marconi-Konstellation beschattet«.[4] McLuhan glaubt also, daß die Bücher- bzw. Bibliothekskultur infolge des siegreichen Vordringens des Rundfunks und Fernsehens sowie auch der Schallplatten bzw. Magnetband-Dokumentationen unwiderstehlich untergeht. — Émil Dovifat hat in seinem Handbuch[5] gleichsam ein Panorama aller Kommunikationsformen (vor allem Massenkommunikations-

[1] In Sonderheft des Bandes 77 (1961) der Zschr. *Magyar Könyvszemle*. S. 7—34.

[2] Op. cit. S. 26.

[3] Vgl. Kloskowska, A.: *Kultura masowa* (Warszawa, 1964). Kloskowska unterscheidet zwei Typen der gesellsch. Beziehungen, den der unmittelbaren (persönlichen), und den der unmittelbaren (unpersönlichen) Beziehungen.

[4] Zit. von L. Halász in *Rádió és Televízió Szemle* 1 (1969), No. 4. S. 59. Vgl. noch: McLuhan, H. M.: *The Gutenberg Galaxy*. Toronto, 1966. University of Toronto Press.

[5] *Handbuch der Publizistik*. Bd. 1—3. Berlin, 1968—1970. Walter de Gruyter. Vgl. noch *Magyar Könyvszemle* 86 (1970), S. 266—267.

formen) gegeben. In diesem finden wir eine schon durch das Inhaltsverzeichnis des Werkes betonte Typologie der Kommunikationsformen, wo die oralen, schriftlichen, massenkommunikatorischen und auf Schallplatten bzw. Magnetbänden festgehaltenen Kommunikationen ihren bestimmten Platz, wie etwa in einem Modell erhalten. — Im Werk von John PARRY[6] müssen wir leider, obwohl es eine sehr beachtenswerte Differenzierung zwischen den geschlossenen bzw. offenen kybernetischen Systemen enthält, und den Menschen als ein offenes kybernetisches System betrachtet, die genetische Schau — der Feststellung von Ferenc ERŐS[7] nach — beinahe ganz vermissen, nämlich die Schilderung dessen, wie die verschiedenen Formen der menschlichen Kommunikation — etwa das Buch — sich den Erfordernissen des praktischen Lebens gemäß entwickelt haben.

Letzten Endes kann gesagt werden, daß die obigen kommunikations-theoretischen Auseinandersetzungen, die die kulturelle Entwicklung betreffen, oft nur allgemeine Thesen enthalten und daß die Bibliothekare mit diesen fast nichts anfangen können.

1.2 Für die innerhalb der Bibliothek zu beobachtenden Kommunikations- bzw. Informationsprozesse wird häufig auch *das allgemeine Modell der menschlichen Sprache* analog angewendet. In der letzten Zeit hat sich nämlich die Sprachwissenschaft einen solchen wissenschaftlich-theoretischen Rang errungen, daß ihre Methoden und Modellhypothesen auch von anderen Wissenschaften und Anwendungsgebieten übernommen werden.

1.2.1 An dem in Ungarn 1969 vom. 1. bis 3. Juli stattgefundenen Symposium über die »allgemeine Theorie der Kommunikation — mit besonderer Berücksichtigung auf die Kommunikationsfunktion der Sprache«[8] ergänzte M. KOVÁCS sein früher ausgerichtetes *Kommunikationsmodell mit etwa sprachwissenschaftlichen Beziehungen.* Das Kapitel *Hauptfaktoren des Kommunikationsprozesses* in seinem Referat[9] begann er mit der Kritik des Saussurreschen Kommunikationsmodells und auch die diesbezügliche Systematisierung des Literarhistorikers János HORVÁTH erwähnend, arbeitete er ein neues Kommunikationsmodell aus.

Leider wurde in diesem Modell zwischen Information und Kommunikation (Mitteilung) kein Unterschied gemacht. Gegenüber dieser Auffassung könnte man sich darauf berufen, daß unter »Information alles zu verstehen ist, was unserer Erwartung, unserem über die Realität hypothetisch im vorhinein ausgebildeten Bild nicht entspricht«; eine Information ist also — gegenüber der Entropie — jede solche unerwartete, gegensätzliche Einwirkung, die die natürliche Bestrebung der Materie bzw. der Energie, d.h. die Ausgleichung der Energien — kreuzt, verhindert.[10] Daher kann ein beträchtlicher Teil der in

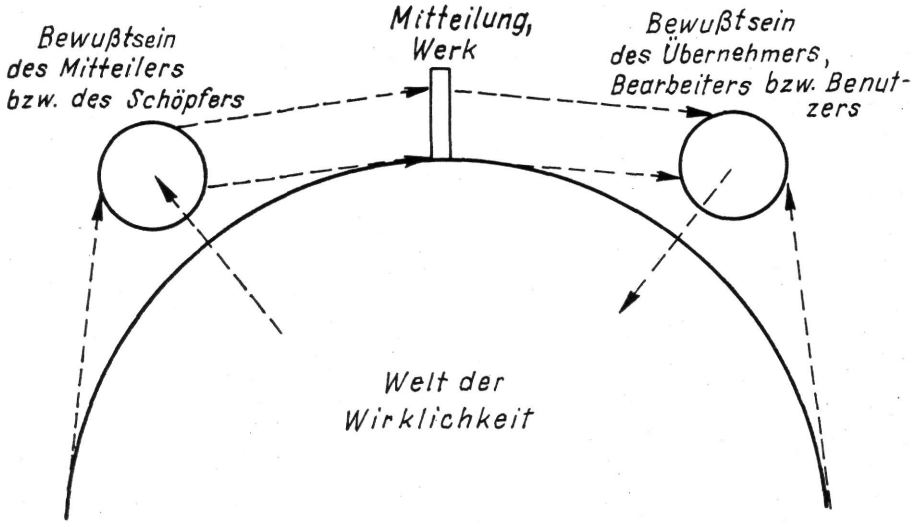
[6] *Psychology of Human Communication.* London, 1967. University of London press.

[7] Vgl. *Rádió és Televízió Szemle* 2 (1970), No. 1. S. 158.

[8] Das Material des Symposiums wurde unter dem Titel: *Nyelv és kommunikáció* (Sprache und Kommunikation) von dem Forschungszentrum für Massenkommunikation der ungarischen Radio- und Televisionanstalt veröffentlicht. Red. von T. SZECSKŐ und G. SZÉPE. Budapest, 1969. Bd. 1—2.

[9] In *Nyelv és kommunikáció.* S. 105—134.

[10] Vgl. BÜKY, B.: Informationsprognose und Informationsprozess. S. 207. In *Actes du Xe Congrès International des Linguistes* (Bucarest, 28 Août—2 Septembre 1967). Bd. 3. S. 203—209. Vgl. noch: BÜKY, B.: *Symposium über die Probleme der Kommunikationstheorie in Ungarn.* In *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae.* Bd. 20 (1970), S. 202—3.

den Büchern vermittelten Informationen bloß als Redundanz betrachtet werden, da ja sie in mehreren Büchern dargeboten werden. Daraus folgt aber, daß es unrichtig ist, das Material einer Bibliothek als eine »Informationsmenge« aufzufassen, denn es bietet zugleich eine »Redundanzmenge«. Es ist auch eine Tatsache, daß jede Bibliographie, die detailliert sämtliche Bücher und Dokumente oft desselben Inhalts bibliographisch genau beschreibt, sich — letzten Endes — zum Teil auch auf eine Redundanzmenge bezieht. Die Bibliographie selbst könnte jedoch keineswegs als ein Redundanzprodukt betrachtet werden, da die voneinander abweichenden Impressumangaben aus identischen, oder fast identischen Text darbietenden Büchern schon als Informationen gelten. — Wie es auch sei, muß das Modell der Informations- bzw. Kommunikationsprozesse der Bibliotheken diesen Gesichtspunkten entsprechend stark umgearbeitet werden.

Gegen das Modell von Kovács kann auch in einer anderen Hinsicht Einspruch erhoben werden: nach der Meinung des englischen Autors M. Brouwer[11] (darüber: K. Varga[12] und B. Büky[13]) sind wir nicht imstande, den Gang der Information von der Quelle bis zum Ziel zu verfolgen, sondern bloß das Ergebnis zu konstatieren: nämlich, daß X. Y. dies oder jenes weiß. Die Informationen verbreiten sich irgendwie myzelienfädenartig,[14] da sie bei den Einzelindividuen nur als Informationsendprodukte erscheinen. Unser Ziel ist ja gerade die Erforschung der verborgenen Welt der »Informationsmyzelien«. — Aufgrund dieser Anschauung läßt sich die

[11] Brouwer, M.: *Prolegomena to a Theory of Mass Communication*. In Thayer, L.'s (ed.) *Communication, Concepts and Perspectives*. Washington, 1967. S. 227—239.

[12] Varga, K.: *A tömegközlés rendszerei és eszközei* (Systeme und Mittel der Massenkommunikation). In *Nyelv és kommunikáció* (s. Anm. 8). S. 29—72.

[13] Büky, B.: *Buchbesprechung: Communication. Concepts and Perspectives* (s. Anm. 11). *Nyelvtudományi Közlemények*. 72 (1970). S. 258—262.

[14] Vgl. noch die Arbeit von F. Mérei: *A társkapcsolatok rejtett hálózatának vizsgálata* (Die Erforschung des getarnten Netzes der Partnerbeziehungen). *Élet és Tudomány*. 23 (1968). S. 106—110.

Nachrichtenquelle über unbekannte Wege dem menschlichen Gehirn des Einzelnen zugeführt werden. Und wahrlich, das »Informationsmyzelium« führt oft nicht über die Bibliotheken. Daß Klatschgeschichten nicht in Bibliotheken festgehalten werden, ist an sich ja kein Übel, doch es lassen sich auch solche wichtige Formen der Informationsströme häufig beobachten, die außerhalb der Repositorien der Bibliotheken bleiben,[15] — so z.B. vervielfältigte Forschungsberichte, das im Protokoll der wissenschaftlichen Kongresse nicht festgelegte Diskussionsmaterial, die Themen und Gedanken des Briefwechsels zwischen Gelehrten, das Material der für den Rundfunk und das Fernsehen bestimmten Interviews mit Fachmännern, Künstlern, Wissenschaftlern, — auch wissenschaftliche Erfolge, die ein militärisches oder industrielles Geheimnis bilden usw. Durch Zunahme dieser geheimen, außerhalb der Bibliothek bleibenden Informationsmengen kann die Bibliothek ihre herrschende Rolle in der Bewahrung der menschlichen Wissenschaft verlieren und zu einem zweitklassigen Informationsdepot degradiert werden. Noch schlimmer ist aber, daß die außerhalb der Bibliothek bleibenden Informationen die Gesellschaft ihrer Rückkoppelungsmöglichkeit berauben, da die Rückkoppelung auf die gesellschaftliche Wahrheit sich so nur auf kleine Gruppen, geheime Forschungsteams beschränkt. BROUWER ist der Meinung, daß die Ausbildung eines Modells, das diese Tiefenstruktur der Kommunikationsströme beleuchtet, durchaus nötig sei. Wir möchten noch hinzusetzen, daß die Ausarbeitung eines solchen Modells in der Sicht des allgemeinen Kulturkommunikationsmodells (dessen Teil ja auch das durch die Bibliothek hindurchströmende Kommunikationsmaterial ist) von bedeutendem Nutzen wäre. Gleichfalls wäre es nützlich wenn man es auch kommunikationspsychologisch exakt bestimmen und systematisieren könnte, welche die allzu modernen Formen der Informationsaufbewahrungen sind und wie sie in den Bestand der Bibliothek (als Schallplatten-, bzw. Magnetbandsammlungen usw.) einzuschalten wären.

1.2.2 Auch von der Psycholinguistik stammende Modelle könnte der Fachmann für die innerhalb der Bibliothek verlaufenden Informations-, bzw. Kommunikationsprozesse heranziehen, da es innerhalb der Bibliothek nicht nur Bücher, Zeitschriften usw. gibt, sondern auch Leser und Bibliothekare bzw. Dokumentalisten, die sich in der Bibliothek auskennen wollen und sich zum Zwecke der Orientierung zunächst auch der menschlichen Sprache bedienen. Es könnte demnach *ein Kommunikationsmodell der in der Bibliothek stattfindenden Verbalkontakte* aufgestellt werden. Etwas ähnliches wurde in Ungarn noch nicht versucht, erst der Dokumentationstheoretiker Pál GYÖRE hat auf die Problematik der zwischenmenschlichen Beziehungen hingewiesen,[16] allerdings nur mit Berufung auf die ausländische Fachliteratur (G. W. ALLPORT, H. A. SIMON, D. E. BERLYNE, P. F. LAZARSFELD usw.), und nicht durch eigene Modellform. Wenn also jemand ein Modell, oder eine Systematisierung für die in der Bibliothek möglichen verbalen Kommunikationsformen[17] zusammen-

[15] Vgl. GYÖRE, P.: *Az ismeretközlés eszközeinek, lehetőségeinek komplex feltárása a szakkönyvtárakban* (Über die komplexe Erschließung der Mittel und Möglichkeiten von der Informationserteilung in Fachbibliotheken). *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás.* 13 (1966). S. 105—119, 229—244.

[16] GYÖRE, P.: a. a. O. S. 109—110 und die diesbezügliche Anmerkung.

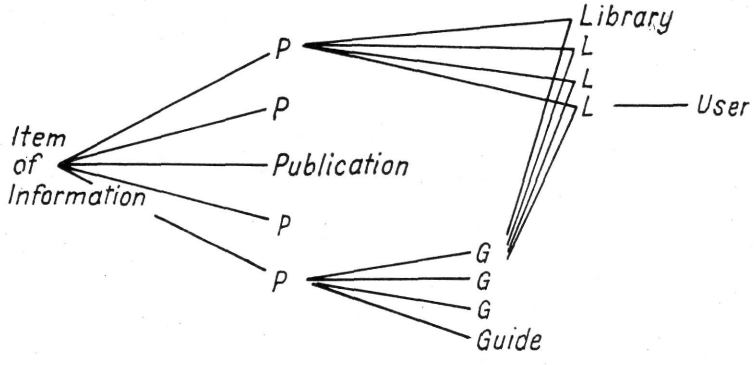
[17] BÜKY, B.: *Die Komponenten des Sprechprozesses und deren Modellierung von Gesichtspunkt des Hörenden.=Zeitschrift für Phonetik, allgemeine Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung.* 20 (1967). S. 393—414, siehe u. a. S. 401.

stellen wollte, sollte er vor Augen halten, daß die verbalen Kommunikationen in der Bibliothek — eben wie im Alltagsleben — sich nicht so abspielen, als würden die Besucher sich in jeder Hinsicht nur aufgrund des informativ-referentiellen (bzw. »phatisch-gesprächskontaktaufnehmenden«, oder eventuell des »metalingual-rückfragenden«)[18] Gesprächszieles ausdrücken. Häufig möchte der Leser über seine Forschungen ein Gespräch führen und es bereitet ihm eine Freude, wenn er in dem Bibliothekar Publikum findet, häufig hört der kleine Leser der Kinderbibliothek mit gespanntem Interesse die in gefälliger Weise zugebrachten Erklärungen der Bibliothekarin zu, usw. Das bedeutet, daß auch das Gespräch innerhalb der Bibliothek nicht nur einem Ziele dient, sondern als ein vielen Sprechzielen unterstehendes Gefüge betrachtet werden muß.

1.3 Ein beträchtlicher Teil der sich auf die bibliothekarischen Kommunikationen und Informationen beziehenden Modelle entsteht eigentlich in der Form der *dokumentationstheoretischen Informationsmodelle* auf.

1.3.1 Schon das Aufwerfen der Frage in sich, *was eigentlich ein weiteres Betätigungsfeld umfaßt: die Dokumentation, oder die Bibliothek,* hat eine gewisse Beziehung auf das Modell. Bedeutet nämlich die Dokumentation den weiteren Begriff, so stellen die aus der Bibliothek stammenden Informationen bloß eine Teilmenge der durch die Dokumentation laufenden dar; betrachten wir dagegen die Dokumentation als eine der Bibliotheksfunktionen, so bildet die dokumentierte Informationsmenge bloß einen Bruchteil der Gesamtinformations- bzw. -kommunikationsmenge der Bibliothek. Auch das Modell des gegenseitigen Verhältnisses des Informations- und Kommunikationsbestandes der beiden Institutionsformen zeigt sich vom Charakter der obigen Auffassung abhängend, verschiedenartig.[19]

1.3.2 In einem eigenen Abschnitt müssen wir uns mit dem Informations-*Kommunikationsmodell von Brian Campbell Vickery* befassen:[20]

[18] JAKOBSON, R.: *Linguistics and Poetics.* In *Style in Language* (ed. Th. A. SEBEOK). Bloomington, 1960. S. 350—377. Über Sprachfunktionen s. S. 357.

[19] POLZOVICS, I.: *Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba* (Einführung in die fachliterarische Dokumentationsarbeit). Budapest, 1962. Siehe u. a. S. 56—57, unter Berufung auf FISCHER, N.: Verbindungen von Dokumentation und traditioneller Bibliotheksführung. In *Bericht über die 7. Tagung der Arbeitsgemeinschaft der technisch-wissenschaftlichen Bibliotheken in Kiel am 24/26. April 1958.* Essen, 1958 (s. S. 71).

[20] Vgl. VICKERY, B. C.: *The present state of research into the communication of information. ASLIB Proceedings.* 16 (1964). No. 2. S. 85. — Zitiert von M. DEMBOWSKA: Documentation and Scientific Information. Warsaw, 1968. S. 113.

Dieses Modell wird mit gewissen Modifikationen auch von Anderen übernommen, so z.B. von Maria DEMBOWSKA (s. Anm. 20.). Dieses Modell gründet eigentlich auf der Erkenntnis, wonach es primäre (library) und sekundäre (guide) Informationen gibt.[21] Nämlich, daß die ursprüngliche Mitteilung die primäre sei; hingegen die Annotation, die bibliographische Titelaufnahme usw., also all das, was sich auf das Originale bezieht, nur eine sekundäre Information darstelle, was mit einem anderen Wort »Dokumentation«, oder nach VICKERY auch »guide« genannt werden könnte. Es ist leicht in dieser — primäre und sekundäre Informationen unterscheidenden — Klassifikation die Begriffe von Mitteilung und Rückkoppelung der Informationstheorie zu erkennen. Das Üble an der Sache ist jedoch, daß man diese beiden in der Praxis äußerst schwer auseinanderhalten kann. Offenbar lassen sich die Bibliographien als Dokumente mit sekundären Informationen ansehen. Was soll man aber mit den Lexika und Handbüchern anfangen? Nehmen wir an, daß auch diese mit gewissem Recht für »guides«, also für sekundäre Informationsträger gehalten werden können, doch versagt unsere Kategorisierung sofort, wenn wir das Gebiet der Periodika betreten, da ja fast eine jede Zeitschrift sowohl primäre als auch sekundäre Informationen enthält. Doch selbst die am vollkommensten für sekundäre Dokumente gehaltenen Bibliographien und Verlegerkataloge sind nicht immer sekundär, da ihr Vorwort häufig eine typisch primäre Information ist, und auch die sogenannte kritische Bibliographien (deren Bedeutung von Béla KŐHALMI so oft hervorgehoben wurde) stellen eine gemischte Kategorie dar. Ja selbst die von vielen für ein sekundäres Dokument angesehene Rezension kann ein ausgesprochen primäres sein. In dieser Hinsicht ist die kritische Rezension von Noam CHOMSKY über das von B. F. SKINNER verfaßte Werk: »Verbal behavior« ein eklatantes Beispiel.[22] — Nehmen wir daher auch prinzipiell das obige Modell von VICKERY an, so müssen wir uns dennoch jederzeit auf seinen simplifizierenden Charakter und auf die Schwierigkeiten seiner praktischen Anwendbarkeit berufen.

1.3.3 Dem angeführten Modell von VICKERY muß jedenfalls als Verdienst zugeschrieben werden, daß der Informationsverbraucher (the user) die beanspruchten Informationen keinesfalls aus einer einzigen Richtung, sondern aus mehreren Richtungen, aus der Richtung der Bibliothek (library) und der Reference-Behelfe (guide) erhalten kann. Dies ist also die *modellartige Darstellung der Einholung von Informationen durch mehrere Kanäle.* Die Tatsache dieses »multi-channel«-Systems wird übrigens auch von anderen, wie z.B. von György RÓZSA hervorgehoben. Er hat u.a. darauf hingewiesen,[23] daß eine

[21] Vgl. THOMPSON, A.: *Vocabularium bibliothecarii.* UNESCO, 1962. — Hier wird nicht über »primäre und sekundäre Information« gesprochen, sondern über »Originalquellen (original sources, primary sources) und Quellen zweiter Hand (secondary sources)« die eigentlich demselben Inhalt entsprechen (siehe S. 119). Fast alle Bibliothekare und Dokumentalisten in Ungarn wenden diese vorerwähnte Unterscheidung zwischen primären und sekundären Informationen (Dokumente, Quellen) an, so u. a. István CSÜRY, János SZENTMIHÁLYI, Máté KOVÁCS, György RÓZSA usw.

[22] CHOMSKY, N.: *Buchbesprechung: B. F. Skinner: Verbal Behavior-Language* 35 (1959). S. 26—58.

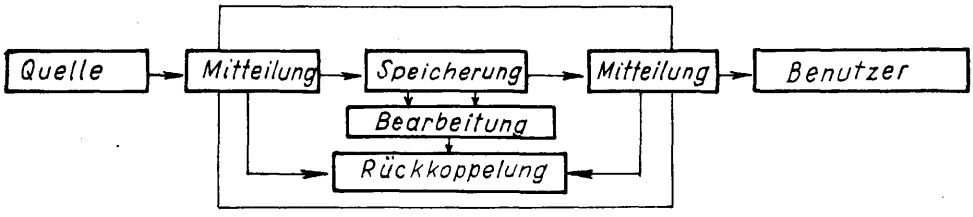
[23] RÓZSA, G.: *Some Considerations of the Role of Scientific Libraries in the Age of the Scientific-technical Revolution.* Budapest, 1970. *(A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. 50.)* Siehe S. 14.

Fachinstitution außer einer bestimmten Zeitschrift mit primärem Fachmateria (X_1) auch noch eine internationale referierende Zeitschrift sämtlicher Fachgebiete beziehen kann, die eine sekundäre Information (Y_1) bezüglich X_1 enthalten mag; sie kann dann eine ausländische Zeitschrift mit spezielleren Fachreferaten halten, die ebenfalls eine sekundäre Information (Y_2) bezüglich X_1 enthält; ferner eine inländische Zeitschrift von allgemeinem referierendem Charakter, die gleichfalls das X_1-Material (Y_3) erwähnen kann; usw. Über dieses Modell könnte man jedoch in der Hinsicht eine Diskussion führen, ob die diesbezügliche Schlußfolgerung von György Rózsa, laut der wir eher die sich eines hohen Ansehens erfreuende internationale Zeitschrift mit Referaten begünstigen sollen und die inländische Dokumentation sogar außer acht lassen können, stichhaltig sei. Unserer Meinung nach ist in diesem mit dem Streß und mit den die Aufmerksamkeit ablenkenden Momenten schwangeren Zeitalter (ein Umstand, der selbst im Laufe der Forschungsarbeit nicht ausgeschaltet werden kann) die in redundanter Form erfolgte Dokumentation kein vergeudetes Geld, sondern etwa ein Sicherheitsventil, das durch die wiederholte Erregung der Aufmerksamkeit die Zurkenntnisnahme des tatsächlich wichtigen Informationsmaterials für die betreffende Person gewährleistet.

1.3.4 In Nr. 8—9 (1968) der Zschr. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* ist von einem unter dem Titel *Informatik* bekannt gewordenen neuen wissenschaftlichen Forschungsgebiet[24] die Rede, die eigentlich »Theorie der Dokumentation« heißen sollte. Die Fachleute haben diesem Tätigkeitskreis deshalb die Benennung »Informatik« verliehen, da laut ihnen die Dokumentation, die wissenschaftliche Informierung nicht mehr mit Dokumenten, sondern mit Informationen arbeitet und auf diese Weise für diese Tätigkeit demnach die Benennung »Informatik« zutreffender sei. Blicken wir auf das unter Punkt 1.2.2 Gesagte zurück, so haben wir bezüglich der Gesprächstätigkeit an diesem Punkte mehrere, genau 6 Kommunikationsziele angegeben. *Die in der Bibliothek befindlichen Dokumente können* selbst den Gesprächskommunikationszielen ähnlich, *mehrere Ziele:* ein referentielles Ziel (wissenschaftliche Werke), einen emotionellen Ausdruck (Pamphlete, Spottschriften usw.), ein poetisches Ziel (schöne Literatur), ein phatisches Ziel (Einleitungen der Werke, Redaktionsmitteilungen der Zeitschriften) usw. *befriedigen.* — Gehen wir nun auf das Gebiet der wissenschaftlichen Information über, so hört mit dieser im Zusammenhang bereits die Multiplanarität der Ziele auf: diese verfolgt nicht das Ziel, um zu ergötzen, um Verbindungen anzubahnen, oder um zu einer Handlung anzueifern usw., sondern will bloß ein informativ-referentielles Ziel: das Ziel der sich auf die Dokumente verschiedenster Zielsetzung beziehenden mehrseitigen Informationsangabe erreichen. Unserer Meinung nach drückt das Wort »Informatik« diesen Umstand in entsprechender Weise aus. In diesem Sinne wäre die Dokumentation, die wissenschaftliche Information eine Lesungs- und Datenbearbeitungsform mit einem einzigen Ziel. Daraus folgt weiterhin auch, daß die Dokumentationstheorie keineswegs ein solches Modell zustande bringt — ebenso wie die in unserem folgenden Punkt erörterten Schöpfungsprozeßmodelle —, das unverändert, oder eventuell mit geringeren Modifika-

[24] Vgl. Vincentini, A. L. C.: *Informatika.* Zit. Zschr. S. 589—596. — Vgl. noch Szentmihályi J.: *A tudományos tájékoztatás elméletének kialakulása* (Die Entstehung der Theorie der wissensch. Information), *ebd.* S. 597—621

tionen als bibliothekarisches Informations- bzw. Kommunikationsmodell dienen könnte. So kann z.B. das von János SZENTMIHÁLYI angeführte und von R. M. HAYES stammende[25] folgende Modell noch lange nicht zur Wiedergabe der Kommunikationsprozesse der Bibliothek angewandt werden:

1.3.5 Wenn auch die Dokumentationstheorie nicht fähig ist hinsichtlich der durch die Bibliothek laufenden Informationen bzw. der in der Bibliothek sich verwirklichenden Kommunikationen ein einheitliches Modell zu schaffen, dienen die dokumentationstheoretischen Schemen und Modellierungen zur weiteren Kategorisierung der informativ-referentiellen Kommunikationen als Anhaltspunkte. In dieser Hinsicht müssen wir *die Informationstypisierung von Pál* GYÖRE anführen, in der sich die Informationen in zwei große Gruppen: in daten- und kenntnismitteilende (relevante) Informationen und in die schöpferische Arbeit beeinflussende (heuristische) Informationen teilen. Es ließen sich selbstverständlich bezüglich dessen, wie die relevanten Informationen in entsprechender Weise erkannt und von den heuristischen abgesondert werden können, ein eigenes Funktionsmodell aufstellen. — Der informationzentrische Standpunt von Pál GYÖRE kann mit Recht auch von einem anderen Gesichtspunkte aus für geistanregend gehalten werden. Es ist bekannt, daß immer mehrere Forscher die Rolle der nicht-verbalen Kommunikationskanäle (Gesten, Mimik usw.) im Zusammenhang mit der Erforschung des menschlichen Verhaltens betonen. Die Erkennung dieser Rolle der nicht-verbalen Kommunikationskanäle (z.B. durch die Neurolinguisten) kann nämlich einigermaßen mit der Erkennung der Rolle der nicht-buchartigen Dokumente verglichen werden. Einer der hervorragendsten Vertreter dieses Gesichtspunktes ist gerade Pál GYÖRE.[26] Leider wurden seine theoretischen Beigaben graphisch noch nicht dargestellt, solche können daher unsererseits nicht angeführt werden.

1.4 Hinsichtlich der Modellierung der bibliothekarischen Informations- und Kommunikationsprozesse erhalten wir — zwar nur in geringem Maße — auch von der *Soziologie* eine gewisse Unterstützung. Damit im Zusammenhang muß an die Theorie von Max WEBER[27] und an ihre, von Robert MERTON[28] weiterentwickelte Variation gedacht werden. Laut dieser sind bekannterweise die

[25] HAYES, R. M.: *Education for System Analysis.* In Proceedings of the international conference on education for scientific information work. The Hague, 1967. S. 105—115. Zit. von J. SZENTMIHÁLYI: a. a. O.

[26] GYÖRE, P.: *Az alkotómunka kétféle tájékoztatási szükséglete* (Zwei Formen des Informationsbedarfes bei schöpferisch-wissenschaftlicher Arbeit). Budapest, 1966.

[27] WEBER, M.: *Wirtschaft und Gesellschaft.* Tübingen, 1956. Bd. 1—2. 2. Aufl.

[28] MERTON, R.: *Social Theory and Social Structure.* Rev. and enl. ed. Glancoe, 1963.

»formalen« und »nicht-formalen« Beziehungen, zu unterscheiden und sie versuchen die Institutionen, Institutionsgruppen, ja selbst ganze Gesellschaften (ägyptische Gesellschaft, römischer Staat usw.) mit den Mischproportionen dieser Züge zu charakterisieren. Nun fragt sich, welches Modell in dieser Hinsicht für die Bibliothek charakteristisch ist, ob nämlich die formalen Gebundenheiten, die Verehrung der Traditionen, die bürokratischen Dienstvorschriften, oder die nicht-formalen Beziehungen, das Entsprechen für den Zweck, das Verwerfen der Traditionen (insofern diese der Zweckdienlichkeit im Wege stehen), die Bewertung der Fachkenntnisse innerhalb einer Bibliothek dominieren. Doch wie kommt das Institutionsmodell innerhalb der Bibliothek mit dem Modell der Kommunikations- und Informationsverbindungen in Kontakt? Auf die Weise, daß die Institutionsstruktur auch mit der Kommunikationsstruktur einer jeden Institution in Verbindung steht. So kann das Institutionsmodell zum Teil auch für ein Kommunikationsnetz angesehen werden.

1.5 Im fünften Abschnitt möchte ich noch auf jene *Modelle* hinweisen, die sich auf den Verwirklichungsprozeß *der wissenschaftlichen Leistung*, oder überhaupt auf den *Prozeß der Schöpfung* zu beziehen wünschen. Solche Modelle machen sich heutzutage einerseits auf dem Gebiete der Philosophie und der Psychologie geltend, andererseits ist die Erkennung und Modellierung des wissenschaftlichen Schöpfungsprozesses auch selbst für die Theorie der Wissenschaftsorganisierung nicht gleichgültig. Die Informierung in dem Kreise der auf den erwähnten Gebieten aufgestellten wissenschaftlichen Schöpfungsmodelle überzeugt uns bald davon, daß bei diesen Modellen die Bibliothek bzw. die Dokumentationsabteilung nur sehr selten in der Qualität eines Modellelementes erscheint. B. H. Шубкин[29] stellt ein Modell des Verlaufes der soziologischen Forschungsarbeit auf. Es kann bloß vermutet werden, daß im Verlauf der Forschung eine Bibliothek und auch eine Dokumentationsabteilung benötigt werden. Im zweiten Punkt seines Modells finden wir die folgende Bestimmung: »Die Methoden zur Gewinnung der authentischen Information«; beim dritten Punkt wiederum: »das Einsammeln der Information«. Es liegt auf der Hand, daß in diesen Forschungsphasen der Forscher eine Bibliothek, eine Dokumentationsinstitution usw. benötigt. Die Rolle der Bibliothek und der Dokumentationsorgane wird von jenen Autoren, die den naturwissenschaftlichen, oder noch mehr, von denen, die den technisch-technologischen Schöpfungsprozeß modellartig zu systematisieren versuchen, in größerem Maße eingebaut. So versucht János Weiszburg[30] jene Informationsanspruchsarten aufzuzählen, die vor den Forschern auftauchen können. (1. Mit dem erforschten Thema unmittelbar in Verbindung stehende Informationen. 2. Mit dem erforschten Thema indirekt in Verbindung stehende Informationen. 3. Mit dem erforschten Thema nicht in Verbindung stehende, jedoch auf das allgemeine Interesse des Forschers Anspruch erhebende Informationen.) Seine

[29] Шубкин, В. Н.: *Количественные методы в социологии.* = *Voprosy Filosofii Akademii Nauk SSSR.* 21 (1967). No. 3. S. 30—40. — Mit ähnlicher Thematik, aber ohne Modellform befaßt sich Ярошевский, М. Ф.: Психология науки. *Ebd.* No. 5. S. 79—90.

[30] Weiszburg J.: *A saját szükségletre készített dokumentáció (egyéni dokumentáció) néhány kérdése* (Einige Fragen der für eigene Bedürfnisse des Fachmannes zusammengestellten (individuellen) Dokumentation). *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 13 (1966). S. 705—724.

Systematisierung können wir nicht als Modell betrachten, jedoch treten gewisse Modellelemente bereits aus dieser Systematisierung hervor, wo die Bibliothek, die Dokumentationsabteilung bereits einen entsprechenden Platz zugewiesen erhalten.

Mit der *Mechanisierung der Informationseinholung* und *-rückgewinnung* im Zusammenhang arbeitete — unter anderen — Imre MOLNÁR[31] ein Modell aus. Sein Modell ist aber nicht einfach ein Modell der in dem mechanisierten Informationsverarbeitungsprozeß durchlaufenden Informationen, sondern — der Verfasser den Informationsanspruch eines Forschers und die Befriedigung dieses vor den Augen hält, also etwa Teilmomente des wissenschaftlichen Schöpfungsprozesses — auch ein Modell des wissenschaftlichen Schöpfungs- bzw. Arbeitsprozesses als eine Phase des Gesamtmodells der Informationsvermittlung durch Dokumentationsarbeit. In seinem Modell fällt also der »Dokumentationsabteilung« (worunter eigentlich die Bibliothek zu verstehen ist) eine bedeutende Rolle zu.

1.6 Es sind sehr viele solche schematische Zeichnungen in Gebrauch, die berufen sind die Struktur eines Ministeriums, die funkzionelle Hierarchie des Netzes der staatl. Forschungsanstalten, das Verhältnis der kulturellen Institutionen zueinander usw. anzugeben. In den Heften der Zschr. *Tudományszervezési Tájékoztató* finden wir die Schemata solcher Forschungs-, (National Science Foundation, USA) Universitäts-, oder Dokumentations-Organisationen. Diese *Organisationsmodelle* gehören aber nicht mehr zu unserem Interessenkreis, denn sie liefern über die Beschaffenheit, Quantität und Richtung der in diesen Organisationen strömenden Informationen bzw. Kommunikationen keine genügend detaillierenden Angaben.

2. *Wo befindet sich* unter den Disziplinen unsere im Titel der vorliegenden Abhandlung erwähnte wissenschaftliche Fragestellung, nämlich die Modellierungsbestrebung (mit den Informations- bzw. Kommunikationsverbindungen innerhalb einer Bibliothek im Mittelpunkt)? — Nun, diese Fragestellung können wir mit Recht als ein solches Problem, das dem Gebiet der angewandten Kommunikationstheorie angehört, also für eine eigenartige, weniger erforschte wissenschaftliche Annäherung betrachten.

Unter den wenigen diesbezüglichen Forschungen soll jedoch die von Tatjana Slama CAZACU erwähnt werden.[32] Sie beschreibt nämlich die Kommunikationen und Informationen innerhalb der Arbeitsbetätigung, — Doch bevorzugen wir — im gegensatz zu Slama CAZACU — eine mehr komplexe Annäherung des Kommunikationsprozesses, nämlich den Fall, wenn jemand bezüglich der im großen Komplex der Reagierungen auf die physiologischen Prozesse bzw. geistige Tätigkeit und in den menschlichen interpersonalen Beziehungen auftauchenden Informations- und Kommunikationsprozesse ein einheitliches Modell sucht! Dieses Unternehmen, wie dies die bisherigen Beispiele zeigen,[33]

[31] MOLNÁR I.: *Peremlyukkártyás tájékoztató rendszerek szervezési problémái* (Organisationsprobleme der Informationssysteme von Randlochkarten). Budapest, 1970. OSZK—KMK. — Das Modell siehe S. 47.

[32] SLAMA-CAZACU, T.: *Sprachliches über die Kommunikation im Arbeitsprozess.-Revue de linguistique* (Roumänien). 7 (1962). S. 269—288.

[33] PIKE, Kenneth L.: *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. The Hague—Paris, 1967. Mouton.

konnte bislang das gesteckte Ziel: die Modellierung der im obigen Sinne ausgelegten Informations- und Kommunikationsverbindungen leider nur mangelhaft verwirklichen.

Ein für die physiologischen und nicht-physiologischen menschlichen Kommunikationen, bzw. Informationen gültiges Modell kann schon deshalb nicht ausgearbeitet werden, da uns noch zahlreiche physiologische Vorläufe ihrem Wesen nach entweder überhaupt nicht, oder nur mangelhaft bekannt sind. Daneben sogar auf dem Gebiete der bibliothekarischen Kommunikationen, bzw. Informationen sind noch zahlreiche Teilmomente und -prozesse auch ungeklärt (denken wir bloß an die Definitionsmangelhaftigkeiten der Dokumentationsprodukte wie Rezension, Annotation, Exzerpierung, Referat und auch sonstiger Dokumentierungsformen — worauf János SZENTMIHÁLYI öfters hingewiesen hat). *Erst nach Klärung dieser Einzelheiten und -momente* kann man an die Ausarbeitung eines diesbezüglichen allgemeinen Modells herantreten.

Wie wir es selbst getan haben (Punkt 1), ist es — unser Meinung nach — *nützlich*, bezüglich der Bibliothek *die kommunikationstheoretischen Feststellungen der einzelnen Wissenschaftsgebiete* (Kulturgeschichte, Sprachwissenschaft, Psycholinguistik, Dokumentationstheorie, Sozialpsychologie, Schöpfungspsychologie, Auswertung der Verwaltungsfunktionen) *zu sammeln, zu kategorisieren, und vor allem der nötigen Kritik unterwerfen*, um so die Aufstellung eines bibliothekarischen Kommunikations- bzw. Informationsmodells von allgemeinerem Charakter, nebst erfolgversprechenden Umständen später versuchen zu können.

HARSÁNYI ISTVÁN

Költészet és kommunikáció

Korunkban a világ megismerésére irányuló tudományos és művészi módszerek egyidejű differenciálódásának és integrálódásának vagyunk tanúi. Az első tünetei közé tartozik egyre több tudományág születése és önállósulása, új művészeti irányzatok fel- és eltűnése, a másodikéi közé a legkülönfélébb komplex alkotó munkacsoportok — team-ek — létrehívása, valamint a határtudományok érintkezési vonalán folyó kutatások. Ez utóbbiak igen sok érdekességet kínálnak az irodalom vonatkozásában is. A pszicholingvisztika, a szemiotika, a matematikai-statisztikai, kibernetikai módszerekkel folyó stíluselemzés, pszichiáterek, szociológusok és pszichológusok által végzett művész-személyiségi, alkotás- és befogadás-pszichológiai, művészetszociológiai és egyéb fajta vizsgálatok mind azt mutatják, hogy a határmezsgyék igen jó talajai bizonyos új szempontú, lényeges kérdések megoldását előrevivő, termékeny vizsgálódásoknak.

Ez alkalommal arról szeretnék szólni, hogy *milyen kérdéseket vethet fel, gondolatokat érlelhet meg bennünk az irodalom — közelebbről az irodalomelmélet és a szociálpszichológiai hangsúlyú alkotás- és befogadás-pszichológia szempontjainak együttes alkalmazása.*

A szociálpszichológia egyik központi témája az *információ* fogalomkörébe tartozó *kommunikáció*. A fogalom gyakorlatilag is használható meghatározása ez: *Egy vagy több személynek minden olyan cselekvése — megnyilatkozása —, amely egy vagy több más személy észleléseit, érzelmeit, gondolkodását vagy cselekvését — viselkedését — kívánja befolyásolni.* — Minden kommunikáció információ, de nem minden információ egyúttal kommunikáció is. Ez utóbbinak ugyanis sajátos feltételegyüttese van, amely nem vonatkozik minden információra. A kommunikáció megvalósulásának feltételei:

1. a *kommunikátor*, vagyis a közlő, a közlemény forrása;
2. a *kommunikáns*, vagyis a befogadó, felfogó, akinek föl kell fognia a közleményt, akárcsak a rádió- vagy televíziókészüléknek a leadóállomás műsorát;
3. a *kommüniké*, vagyis a kommunikáció tartalma, az információ „híranyaga";
4. a kommunikációs *eszköz*, a *csatorna* vagy *médium*, amelynek segítségével a kommunikáció megvalósul (élő vagy írott nyelv, film, rádió stb.);

A kommunikációs folyamat zárulásához, teljes megvalósulásához elkerülhetetlenül szükséges még az is, hogy valóban legyen legalább egyetlen kommunikáns, akiben a kommüniké segítségével létrejön a kommunikátor szándéka szerintihez legalább hasonló (ha nem is azonos!) hatás, vagyis szükséges *a kommüniké felfogása, megértése.* Mert hiába harsog a hangszóró egy embertömeg előtt egy közleményt, kommünikét, olyan nyelven amelyet senki sem

ért meg. Az író hiába írja meg a legszebb regényt, verset, ha nem akad legalább egy értő olvasója. Nem zárul az „áramkör", nem jön létre kommunikáció Hiába van meg a többi négy feltétel.

De felmerülhet a kérdés; nem egyszerűsítünk-e túlságosan, nem járunk-e el önkényesen, amikor az irodalmi műveket is kommünikének tekintjük? Meggyőződésünk szerint nem. A kommunikációelmélet, a szociálpszichológia szemszögéből vizsgálódva semmiképpen sem. Innen nézve *minden irodalmi alkotást* — regényt, drámát, lírai költeményt egyaránt — *kommünikének*, s az író és olvasó között az írásmű segítségével létrejött *kölcsönhatást, a tulajdonképpeni irodalmat — „irodalmi életet" — kommunikációs folyamatnak kell tekintenünk.* Olvasó, sőt értő olvasó nélkül könyvtárnyi könyv sem irodalom, csupán kommünikék tároló helye. Mihelyt azonban akármilyen irodalmi műnek csak egy, az író szándékát, mondanivalóját viszonylag megértő olvasója akad, kommunikáció valósul meg, ami egyúttal az *irodalmi élet* alapfeltétele is.

A kommunikátorok kommünikéiket bizonyos jelkulcsok, kódok segítségével közlik kommunikánsaikkal. A kommunikációelmélet megkülönböztet

igen erős, (très fort)
erős és
gyenge kódokat.

Az *igen erős* kódok körébe tartoznak például a matematika jelei, a morse ábécé betűi. *Erős* kódnak számít a nyelv, amelyen belül már jelentkezik a szavak többértelműsége. A *gyenge* kódok nagyon kevéssé meghatározottak, állandóan változnak. Még inkább, mint a nyelv szavainak jelentése. A gyenge kódok fakultatív variánsai (szabadon választható, nem kötelező változatai) uralkodnak az állandó vonások fölött. Gyenge kódoknak minősülnek a képzőművészeti allegorikus ábrázolási képrendszerek, amelyek értelmezésével az ikonográfia és az ikonológia foglalkozik. Bizonyos szempontból „gyenge" kódoknak minősíthetők a zene hangjai és a festészet színei, formái, mert sokféle értelmezésre adnak lehetőséget. A többértelmű, főleg a *képes* nyelvi kifejezések is gyenge kódok, mert nagy a szubjektív töltésük, s szövegközi helyzetük, aktuális energiájuk a befogadó kommunikánsok különböző — ugyancsak szubjektív — asszociációs rendszere többféle, akár sokféle értelmezésüket is lehetővé teszi. Már a hagyományos retorika is megkülönböztet két nyelvi színvonalat: a *tiszta* nyelvet és a *képes* nyelvet, beszédet (langage propre és 1. figuré). A „kép"-es kifejezés, például a metafora, allegória, szimbólum alkotása olyan művelet, amely az első nyelvi nívóról átvisz a másodikra. Azt jelenti ez, hogy amit az író képes beszéddel fejez ki, kifejezhette volna *egyenesebb*, direktebb, egyszerűbb, semlegesebb módon is. — De éppen a költői alkotás törvényei szerint minden igazi költőtől teljes joggal elvárható valami új is, hiszen nem ismételheti meg azt, amit már mások megírtak, s nem is állhat műve közismert, egyértelmű, konvencionális jelekből. Ezért beszélhetünk sajátos, erős változásoknak kitett esztétikai szemantikáról — jelentéstanról. Nem ok nélkül esik annyiszor szó arról, hogy a technikai civilizáció embere azon az úton halad, hogy *új* kultúrát s ezen belül új művészetet dolgozzon ki, teremtsen meg.

Természetes, hogy ennek megértése, felfogása a régi vágású irodalmi alkotáselmélet és gyakorlat hatása alatt felnőtt nemzedékek számára súlyos problémákat jelent.

Az író és az olvasó — vagy hallgató — között lejátszódó kommunikációs folyamat a nyelvi kódrendszer segítségével valósul meg. A nyelv a legfejlettebb, kommunikáció létrehozására legalkalmasabb jelrendszer.

A nyelv szavai között vannak tisztán hangutánzó, érzelmeket kifejező szavak. Ilyenek például a tánckurjantások, az állathangok utánzásai és az indulatszavak. Ezeknek a szavaknak nincs *fogalmi* tartalmuk. A szavak, a nyelvi kifejezések óriási többsége azonban meghatározott képzeteket felidéző, fogalmi tartalommal, többé-kevésbé körülírt, meghatározott „híranyaggal", információs tartalommal rendelkezik. Ezek funkciója az, hogy a befogadóban a közlőéhez hasonló gondolati és érzelmi tartalmat ébresszenek. A beszéd, a nyelv a legsajátosabban szociális képződmény, hiszen teljesen értelmetlen volna az, ha a kommunikátor önmagának adna információkat sajátmaga tudattartalmairól. Erre csak abban a szélsőséges esetben kerül sor, amikor a személyiség szétesik, mintegy ketté hasad, s így folytat „párbeszédet" önmagával, vagy — ahogy mondani szokták — *magában beszél*.

Minden nyelvi szövegnek — kivéve a csupa hangutánzó, indulatszavakból álló vagy zenepótló szócsoportokat — *kell hogy legyen valami a tudat által feldolgozható gondolati tartalma is*. S ez alól az általános követelmény alól az írói, a költői alkotások sem jelenthetnek kivételt. *A senki által meg nem érthető nyelvi kifejezés* teljes önellentmondás, s az ilyen nem számít kommünikének sem. Viszont minden olyan szöveget — például költeményt —, amellyel a költő ki akar fejezni, közölni vagy ábrázolni akar valamit mások számára, vitathatatlanul a kommunikáció körébe kell sorolnunk.

Tudjuk azonban, hogy a költészettel kapcsolatban időnkint felmerül az érthetetlenség, az értelmetlenség vádja. A közérthető, világos, áttekinthető, harmóniát kereső klasszicizmus és a romantika alkotásai valóban általában közérthetők voltak. Bár a közönség egy része még PETŐFIvel, ARANNYal is „értetlenül" állt szemben. Nem is szólva arról, hogy a megértésre, sőt éppen a gazdagabb, pontosabb kifejezésre és megérthetésre törekvő szimbolizmus, amelynek legkimagaslóbb magyar képviselője ADY, hosszú ideig és sokak által érthetetlennek minősített költői irány volt. Ma már a nyolc általános iskolát végzettek is megkapják azokat az ismereteket, amelyek birtokában nehézség nélkül megérthetik ADYt. Viszont napjainkban a szimbolizmus után jelentkező legújabb költői irányokat, különösen a „modernek"-nek, „intellektuálisok"-nak, „objektívek"-nek nevezett költőket minősítik sokan zavarosaknak, értelmetleneknek, megérthetetleneknek. S talán éppen az értelmetlenség és érthetetlenség vádjának tisztázása szempontjából nyújt jelentős segítséget a kommunikációs folyamat elmélyülőbb szociálpszichológiai vizsgálata.

*

A kommunikáció pszichológiai törvényszerűségei

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy az író—olvasó között az írói alkotások révén létrejött érzelmi-gondolati kapcsolat kommunikáció, akkor az ilyen fajta kommunikációkra is érvényesek mindazok a megállapítások, amelyek általában vonatkoznak a kommunikációkra. Az alábbiakban a legfontosabbak fölött tartunk rövid szemlét.

Kommunikátor—költő és kommunikáns—olvasó

A költő-kommunikátor személyiség. A mai pszichológiai kutatás egyik alaptémája a személyiség. Bár bizonyos vonatkozásban sajnálatos, hogy mind ez ideig nem jött létre átfogó, minden pszichológiai iskola vagy éppen minden pszichológus kutató által elfogadott személyiségelmélet, a személyiségelméletek és felfogások máris igen gazdag és hasznos eligazítást nyújtanak az emberi személyiség megismeréséhez. Ezek közül bennünket az érdekelhet legjobban, hogy minden ember külön, soha meg nem ismétlődhető személyiség, hogy az egészséges személyiségben integráltan, oszthatatlan egységben jelentkeznek az elméletileg végtelen számú tulajdonságok. A személyiségek között tehát nem lehet azonosság, s a lényeges tulajdonságcsoportok — szindrómák — hasonlósága alapján is csak típusokat lehet elkülöníteni. Gyakorlatilag elképzelhetetlen tehát az, hogy az egyik ember a másikat — olvasó a költőt — maradék nélkül, azonos módon megértse. Bármennyire törekvése is az írónak, hogy eszméit, gondolatait, érzelmeit más emberek megértsék, ennek a megértésnek, azonosulásnak a foka korlátozott. Feltétlenül, mindig marad valami, aminek a burkát a legráhangoltabb olvasó — kommunikáns — sem tudja feltörni. A költőnek tehát mint kommunikátornak, meg kell elégednie azzal, hogy alkotása érzelmi-értelmi tartalmát az olvasó kommunikánsok csak *többé-kevésbé* közelíthetik meg.

A mondottakból az is következik, hogy a költő nem adhat, nem közölhet semmi olyat, ami nincs benne. De közölhet, vagy megpróbálhat közölni mindent, ami megvan benne. Minthogy minden kommunikáns éppúgy egyedüli személyiség, mint minden kommunikátor, valamennyinek a felfogó, rezonancia képessége más és más. Vagyis minden befogadó szükségképpen a *maga módján, sajátosan* rezonál minden hatásra, s ez már eleve átszínezi a műalkotás befogadó élményét. Mint az író, ő sem léphet ki személyiségéből, s csak arra rezonálhat, amire — érzelmi és értelmi — felfogó apparátusa van. Beszélhetünk így egyéni hatásfogékonyságról, élménykapacitásról, rezonanciakészségről, aminek néhány fontosabb összetevője az illető műveltségének foka, mélysége, határai, idegrendszerének érzékenysége, intelligenciája. De mindezek a tényezők a költőkommunikátor személyiségének is igen fontos összetevői, amelyek a költő „formakészségének" színvonalával együtt számtalan variációs lehetőséget adnak.

A zörejek

Elméletileg feltehető, hogy egy rádió leadó és felvevő készülék tökéletesen működik, ami biztosítéka lehet annak, hogy a vevőkészülék csalódásig „azonos" módon közvetíti a kommünikét. Ez azonban a gyakorlatban soha sincs így. Az adást és a vevést mindig „zavarják" bizonyos körülmények, szociálpszichológiai elnevezéssel „*zörejek*". A költő és az olvasó között a kommünikék segítségével megvalósuló kommunikációs folyamatban is számtalan zörej keletkezésére van lehetőség. S zörejek a kommunikáció valamennyi szakaszában, valamennyi tényezőjében szerepelhetnek. A kommunikátorban éppúgy, mint a kommunikánsban vagy a kommünikében, s a közvetítő csatornában. A sok közül csupán példaként utalunk néhányra.

A *kommunikátor* — esetünkben a költő — személyiségében, gondolat- és érzésvilágában is lehetnek kóros zavarok, pszichiátriai problémák. De ám

legyen csupán rendezetlenség, zűrzavar a fejében, gondolatvilágában, érzésvilágában. Mindezek olyan jelentős zörejjé válhatnak, hogy egymagukban is lehetetlenné tehetik a kommunikáció létrejöttét.

Hasonló zörejek jelentkezhetnek a befogadó, a *kommunikáns*, a recipiens személyiségében is. Pusztán tompa műveletlensége, tájékozatlansága elég ahhoz, hogy egyik-másik költő—kommunikátor alkotása —kommünikéje — felfoghatatlan legyen számára. De lehet, hogy csak éberségének pillanatnyi foka, érdeklődése, ráhangoltsága, figyelme, nem elég ahhoz, hogy meg tudja érteni a költő közléseit, önmaga kifejezését. Más helyzetben esetleg sokkal többet megértene belőle. S lehet, hogy csak pillanatnyi hangulata nem megfelelő a befogadáshoz. Az is lehet, hogy a szükséges szellemi tulajdonságok birtokában van, csak a felfogás módszerével, a sajátos észlelés „technológiájával" nincs tisztában, s viszonylag könnyen megtanulható követési módok birtokba vétele esetén már hosszú sugarú új élményterületeket hódíthatna meg. Mint azok például, akik hajlandók megtanulni a filmesztétika, a filmalkotás sajátos törvényszerűségeit, módszereit, a kihagyások áthidalását vagy a variációs ismétlések formájában vissza-visszatérő elemek, utalások egymásra vonatkoztatását. Pszichológiai vizsgálatok bebizonyították, hogy mindezeknek a szempontoknak a figyelembe vételére, a szükséges felfogási módszerek elsajátítására már a gyermekkor fejlettebb szakaszaiban alkalmassá válnak az emberek.

A *kommünikében* is lehetnek a felfogást megnehezítő vagy éppen lehetetlenné tevő zörejek. Származhatnak ezek a költő hanyag központozásából, nyomdahibákból, a szöveg elmosódottságából, elhalkulásából. De az is megtörténik, hogy egyik-másik költő amolyan rossz viccnek, próbaléggömbnek szánta valamelyik versét, s ő nevet rajta legjobbat, ha komolyan veszik. Ilyen fajta verseket olykor jelentős költőknél is találhatunk — „épatons le bourgeois" (botránkoztassuk meg a polgárt!) jeligével. Azt hiszem, erről a jelenségről van szó, amikor egy költő találomra vagy valamiféle külső „rend" szerint kiválogat néhány szótári szót, s azokat — úgy, ahogy vannak — egymás mellé rakja, s azt akarja sugalmazni, hogy így verset írt. Más eset, ha kizárólag zeneiritmikai-érzelmi hatás elérése céljából értelmetlen szavakból állít össze egy-egy verset. (Előbbire Weöres Sándor, utóbbira Vas István adott példát többek között.)

Bizonyos olvasók számára éppúgy zörejként hatnak a vers nem ismert, idegen, tájnyelvi vagy régebbi nyelvi anyagból származó szavai, kifejezései vagy akár a költő új szóalkotásai. Bár ezek tartalmának korrekt alkotómunka esetében a szövegből világosan ki kell derülnie. Így olvassuk első ízben is félreérthetetlenül Illyés Gyula szövegében a „hablatyol" szót, amely értelmetlen, zagyva „szövegelést", halandzsát jelent.

Ugyancsak jelentős zörejként szerepelhetnek a költői alkotásokban az eddig nem ismert szókötések, képek, szimbólumok, amelyek egyik-másik költő művében olyan jelentőségre tehetnek szert, hogy — ha meg akarjuk érteni őket — külön tanulmányra van szükségünk. Tudunk róla, hogy egyes költők — például Browning — költészetének megértésére, magyarázására értelmező körök alakultak. Nálunk Földessy Gyula végzett vaskos kötetet kitevő munkát Ady „értelmezésére".

A kommunikánsok száma

A kommunikációelmélet egyik fontos fogalma az úgynevezett „kommunikációs V", amely szemléletesen utal arra, hogy egy kommunikátor, illetőleg valamelyik kommüniké *milyen számú* kommunikánsra számíthat. A V legalján azok a kommünikék helyezkednek el, amelyek csak egyetlen megértő kommunikánsra számítanak. Egyetlen, őket nagyon jól ismerő, velük rokonlélek barátra. (Szélsőséges, de már beteges esetben ez a másik egyetlen kommunikáns lehet önmaguk másik fele, bizonyos skizoid vagy skizofrén helyzetben. Tudunk arról is, hogy valaki saját magának hazudik, önmagát csapja be. Ehhez hasonló ez az eset is.) A V legszélesebbre nyitott részén azok a kommünikék helyezkednek el, amelyek gyakorlatilag korlátlan létszámú kommunikáns tömegekre számíthatnak.

Egy vers teljes tartalmi anyagát csak az a partner értheti meg igazán, aki — a költővel együtt — részese volt mindannak az élménynek, amelyet a költő versében feldolgozott. Minden más olvasó csak többé-kevésbé *megközelítheti* a vers mondanivalóit. Az intim levelek ebbe a kategóriába tartoznak. A tömegkommunikációs eszközök birtokosai és irányítói viszont — a nagy példányszámú időszaki sajtó, a film, a rádió, a televízió, a plakát, a hanglemez — olyan kommünikékre vadásznak, olyanokat rendelnek meg, amelyek a kommunikációs V legfelső emeletein, korlátlan számú felvevőközönséggel képesek kommunikációt létrehozni. Minthogy törekvésük a szerző kommunikátorok jelentős többségének szándékával is egybeesik, könnyű megtalálniuk egymást. (Az más kérdés, hogy a tartalmasabb kommünikékre, műsorokra áhítozó olvasó—néző—hallgató közönség elég sokat prüszköl a talajszintes kommünikék színvonalatlansága, tartalmatlansága miatt.

Az írásmű *kommüniké* jellegén mit sem változtat az, hogy akár csak egyetlen ember is felfogja-e vagy sem. A palackposta tartalma is kommüniké, akkor is, ha az idők végezetéig sem kerül értelmét megfejteni tudó ember kezébe. Ugyanígy kommüniké marad az a dráma, regény vagy vers is, amely sohasem kerül ki az író fiókjából, s nem olvassa el egyetlen ember fia sem. De *megvalósult kommunikációról* csak abban az esetben beszélhetünk, ha annak üzenet-tartalmát, információs anyagát legalább egy ember megközelítően a kommunikátor szándéka szerint felfogja, megérti, átérzi.

Az az eset, amelyben az író—kommunikátor csupán egyetlenegy megértő olvasóra, egyetlen másik emberből álló közönségre számít, egészen szabályos kommunikációs képlet. Hány szerelmes versnek nem szán költője egyéb funkciót, mint azt, hogy a címzett elolvassa, megértse, s érzelmileg úgy rezonáljon rá, ahogy azt a költő—kommunikátor kívánja.

A kommunikánsok *száma* tehát nem befolyásolja a kommunikáció megvalósulását. Annyi olvasót célozhat meg az író, amennyit éppen akar, s a verskommünikék már pusztán e szándék különbözősége miatt is óriási különbséget mutatnak. Gondoljunk csupán a táncdalszövegekre és egy-egy merészen újító, modern költő, az olvasók többségét méltán meghökkentő, szokatlan tartalmú-formájú versére. Hogy a költő milyen szélesre nyitja a kommunikációs V szárait, elvitathatatlan egyéni ügye. A szélsőséges esetek egyformán jogosultak. A költő szándéka felől sok adalék tájékoztat. Például az, hogy versét melyik lapnak, tömegkommunikációs szervnek küldi be, máris sokat elárul szándékából.

A metakommunikáció kérdései

Az a kommunikátor, aki a kommunikáció létrehozása céljaira az élő beszédet használja fel, nem hagyatkozik kizárólag a szavak, kifejezések jelentéstartalmára. Közléseit bizonyos taglejtésekkel, mimikával, közeledéssel, távolodással, érintésekkel kiegészíti, mintegy értékeli, kommentálja. Ezeket a kiegészítő, értelmező, minősítő kommunikációkat „metakommunikációk"-nak nevezzük. Ugyanazt a szöveget elmondva más és más értelmezést válthatunk ki hallgatóinkból. (Péter becsületes ember bocsánatot kérek . . . Ezt éppen úgy több értelmet felidézve lehet elmondani, mint elolvasni a híres Reginam occidere stb. szöveget.) Lehet, hogy egy tanár szóról szóra azt a szöveget mondja el tanítványainak, amelyet előírtak számára. De ha cinkos szemvillanással, legyintő gesztussal kíséri szavait: lehet, hogy pontosan a szöveg tartalmának ellenkezőjét érteti hallgatóival. Azt nevezetesen, hogy ő azzal nem ért egyet. Mondja, mert ezt kell mondania, de nem úgy, hanem éppen ellenkezőképpen kell nyilatkozatát érteni.

Kérdés, hogy a leírt és olvasott szövegben is lehetnek-e ilyenféle „metakommunikatív" utalások? Erre egészen biztosan *igennel* válaszolhatunk. Az írói alkotásnak a stílusa, szerkezete, egész „műformája" tulajdonképpen elsősorban ilyen kiegészítő, metakommunikatív eszközrendszer, amely hangsúlyt erősít vagy tompít, így vagy úgy játszik, ha úgy tetszik: manipulál az olvasóval. Lehet, hogy a metakommunikatív tényezők egyértelműen megerősítik a szöveg tartalmi mondanivalóját. Kiemelik a kiemelendőt, az írásjelek a célnak megfelelőbben tagolják a szöveget, s szinte félreérthetetlenné teszik. Más esetben — például az írásjelek elhagyása segítségével — szándékosan teremtenek az olvasóban bizonytalanságot, szinte provokálva a szándékolt többféle értelmezést. De éppen ezt akarták elérni. Izgalomba akarták hozni, szellemi és érzelmi aktivitásba akarták lendíteni, kiegészítésre, állásfoglalásra kényszeríteni az olvasót.

Akárhogyan értelmezzük is a költői *formát*, egészen biztos, hogy a költőnek ez a legbiztosabb, leghatékonyabb metakommunikációs fegyvere. A forma — mondja Lukács György — egy adott helyzet adott lehetőségei között a maximális erőkifejtés; ez az igazi etikája a formáknak. Vagy, ahogy Hankiss Elemér[1] megfogalmazza: A jó műalkotás nem egyéb, mint az élmény teljes és hiteles közléséhez szükséges legegyszerűbb forma. A műforma tehát már metakommunikációs eszköz is. Olyasmi, ami már túl, felül van magán a fogalmi tartalmakat hordozó nyelven. A különféle szuggesztív hatások, az ismétlések, a variációk, az utalások, a ritmus, a gondolatritmus, a rím, a strófa- és versszerkezet mind megannyi metakommunikációs elem, amely minősíti, fokozza, helyére teszi, értelmezi a nyelvi kifejezések gondolati-érzelmi tartalmát.

Áttételes hatáskifejtés

Bebizonyított törvényszerűség, hogy a kommunikációk jelentős része, különösen a tömegkommunikációs eszközök által közöltek, nem közvetlenül, direkt módon fejtik ki legerősebb hatásukat, hanem áttételesen. A kommunikánsok megbeszélik, „kiértékelik" egymás között a hallott, látott, olvasott kommüni-

[1] Hankiss Elemér: *Az irodalmi kifejezésformák lélektana.* Bp. 1970.

kéket. Vagyis a hatás legtöbbször bizonyos homogén kiscsoportokon, alcsoportokon keresztül érvényesül. Igen nagy szerepet játszanak itt az úgynevezett pozitív referencia személyek, vagyis azok az emberek, akik mások szemében tekintélyek, s így vonatkoztatási, viszonyítási — „referencia" — lehetőségekkel szolgálnak. Sok rádió—film—televízió kommunikáns mások mércéjéhez viszonyítva alakítja ki „saját" véleményét.

Ez a törvényszerűség érvényes az irodalmi, költészeti kommünikék esetében is. Vonatkoztatási pontok kijelölésével foglalkozik például az iskola. A pedagógusok tanítása egy bizonyos kialakult, „hivatalos" véleményt képvisel. A szülők saját ismereteik, referencia csoportjaik véleménye szerint alakítják ki „saját" értékelési normarendszerüket, s ezt mondják tovább gyermekeiknek.

Megszívlelendő megjegyzései vannak Babitsnak az illusztrátor szerepéről.[2] A rajzoló nemcsak *fordítója* a költő művének, hanem annak mintegy *kiegészítője*. Mert éppen azt mondja el, amit a költő elhallgat, amit a költő nem is tudna elmondani.

„. . . Történhetik-e ez a kiegészítés *tisztán csak* a költő intenciói szerint? Úgy értem: lehetséges-e, hogy rajzoló-művész pusztán csak azt és úgy rajzolja, amit a költő maga is éppen úgy elképzelt, de eszközeinek — a puszta szónak — elégtelensége miatt már visszaadni nem tudott? Ugyebár ez teljesen lehetetlen? Az illusztrátor bárhogyan is törekszik auktorának intencióihoz tapadni, mégis a saját egyénisége, a saját művészete fog nyilvánulni a rajzban és lényegesen több lesz benne, mint amit az író elképzelt. A rajz bizonyos teljességet kíván; és a költői műben jelzett szűk célzásokból, vagy akár azoknak geometriai meghosszabbításából is alig lehetne ilyen teljességgel kiolvasni mindazt egészen a költő elképzelése szerint, amit vonalak és színek dolgában ő elmondani nem tudott. De többet mondok: nem is bizonyos, hogy a költő mindazt ilyen teljességgel egyáltalán el is képzelte.

Ma egyre népszerűbbé válnak az úgynevezett „Miért szép?" cikkek, sőt könyvek is. Vagy az olyan kísérletek, amelyek pusztán értelmezni kívánják a műalkotásokat abból a szempontból, hogy szerzőjüknek mi lehetett velük a célja, mi a mondanivalója, mi kommünikéik gondolati-eszmei és érzelmi-indulati tartalma. Igen tanulságosak azok a verselemzések, amelyek jeles költőktől származnak, s amelyekben még az olyan szemérmes-diszkrét költők is, mint például Nemes Nagy Ágnes, félreérthetetlenül vallanak saját gondolat- és érzelemvilágukról, ars poeticájukról.

Különösen jelentős szerep hárul a megbízható, korrekt, hozzáértő értelmező közvetítőkre az ízlés- és stílusváltás vagy a mértani haladvány szerint rohanó társadalmi-kulturális átalakulások, vagy éppen forradalmak idején. Nem kétséges, hogy jelenünk ilyen kor.

Egyensúly, bizonytalanság, izgalom

A klasszikus, a romantikus, a realista, sőt a szimbolista műalkotások be vannak fejezve, le vannak zárva. Végső kicsengésük nem hagy az olvasóban bizonytalanságot, még ha — például a romantikus művekben különösen — a mű folyamán többször tetőfokra hágott is az olvasó bizonytalansága és izgalma.

[2] *Költő és tolmácsa*. 1918. (*Írás és olvasás* kötetben).

Végül is mindenki megkapta az őt megillető büntetést vagy jutalmat. A könyv, az írás: jól végződött. Vagy legalábbis egyértelműen.

Sok modern műben más a helyzet. Hány modern film, regény, dráma, vers „marad nyitva". Ám egészítse ki alkotó fantáziájával ki-ki ízlése, szükséglete szerint. Hiszen az írók, a művészek, a költők közös vonása, hogy kérdéseket tesznek fel, akár a tudósok, csak más eszközökkel keresik a rájuk válaszoló feleletet. Azt kell hát mondanunk, hogy a valamire való írók *legalább bizonytalanságot, egyensúlyvesztést, izgalmat keltenek*. Mint a művész a húrba, úgy kapnak bele olvasóik idegrendszerébe, érdeklődésébe. Ezt a fölkeltett izgalmat, előidézett bizonytalanságot aztán vagy megszüntetik, vagy többé-kevésbé redukálják, feloldják, vagy pedig meghagyják az olvasó—kommunikánst a bizonytalanságban, pontosan azzal a céllal, hogy a döntést, a lezárást, az izgalom, a bizonytalanság megszüntetését saját szellemi aktivitásával, fantáziájával, érzelmi lereagálásával *maga végezze el*. Ebben az esetben az író mintegy ráerőszakolja az olvasóra az egyensúlyvesztés élményét, de abból nem vezeti ki. Hadd kecmeregjen ki onnan, hadd vágja ki magát izzasztó erőfeszítéssel. Pontosan ez volt a célja írásművével. S azt, hogy egy írónak mi műalkotásával a célja, már rá kell bíznunk. Nem köthetjük meg a kezét. De a nagy modernek nem is akarják megbéklyózni, egyetlen pályára irányítani olvasóik fantáziáját, a mű elolvasása után kibontakozó gondolatmenetét. Legfőbb feladatukat, a kérdezést, az érdeklődés, a bizonytalanság fölkeltését így is elvégezték. S nagyon valószínű, hogy a bizonytalanság majd előbb vagy utóbb az olvasóban is lecsillapodik, az izgalom megszűnik, más és új bizonytalanságoknak, izgalmaknak adva helyet.

Ennek a költői attitűdnek konkrét bemutatására hadd idézzünk egy nyilatkozatot.

Weöres Sándor írja: „Mindegy, hogy versem tetszik-e, gyönyörködtet-e. Olyan legyen, ami fölött nem lehet napirendre térni, keltsen dühös elutasítást vagy nyugtalanságot, vagy elfogadást, akármit, csak ne a pillanatnyi tetszés olcsó örömét."[3]

Ha a költő ezt sem tudja elérni, abbahagyja az írást, Töredéket alkot. De hány van ezek között is, amely erősen meg tudja mozgatni a gondolkodást, az érzelmeket és az idegrendszert.

A többértelműség

Befejező témaként az előbbiekből szinte önként következik a költészet körébe tartozó kommunikációk *többértelműségének*, különféle értelmezési lehetőségeinek a kérdése. Összetett kommunikációs és irodalomesztétikai kérdés ez, de éppen mint ilyen, alkalmas arra, hogy kipróbáljuk rajta a szociálpszichológiai nézőpontból végzett irodalomelemzést.

A költői kommunikációk, mint láttuk, a nyelv csatornáján keresztül valósulnak meg. Mondtuk, hogy a nyelv az erős kódok közé sorolható. Semmi esetre sem az igen erős kódok közé. Sőt olykor bizonyos költői ars poeticák a gyenge kódokra jellemző jellegzetességet adnak a költői nyelvnek. Leginkább a programszerűen homályos vagy félhomályos modern költők tartoznak ebbe a táborba.

[3] Weöres Sándor: Egybegyűjtött írások. Bp. 1970.

A nyelv azért nem tartozhatik az „igen erős" kódok közé, mert *a szavak szükségszerűen több jelentésűek*. Legfeljebb egy-egy konvencionális megegyezés alapján körülhatárolt szaknyelvben használják egyértelműen a szakkifejezéseket. De az ilyen szaknyelv nem természetes úton, hanem céltudatos alakító, normatív beavatkozással jön létre. S akkor is legfeljebb egy-egy kisebb tudományágban. Azt még meg sem kísérelték, hogy az egész pszichológián belül érvényes, egyöntetű szaknyelvet alakítsanak ki. A szempontunkból is annyira fontos személyiség szónak például szinte annyiféle jelentésárnyalata van, ahány személyiségelmélet. Sőt még inkább: ahány személyiségpszichológia.

A kommunikációelmélet ezért nem fogalmazhat túlságosan pontosan. Nem mondhatja azt, hogy egy költemény mint kommüniké csak akkor tud létrehozni kommunikációt, ha azt legalább egy személy a költővel *azonos* módon fogja fel. Ehelyett — mint láttuk — azt mondja, hogy a költő intenciójának többé-kevésbé megfelelő módon, ahhoz *hasonlóan*. Hogy az alábbi szavak mit „jelentenek", milyen értelmükben használja őket a költő, csak a szövegösszefüggésből derülhet ki: avatás, gazda, írás, irtás, természet, térítés stb. stb. Ha különböző gondolatkörben élő embereknek mondjuk ezeket a szavakat, a leginkább begyakorolt helyzetben kialakult értelmük jut eszükbe.

De a költők alkotásának *alapvető* jellegzetességei közé tartozik, hogy *egyéniek*, árnyalatokkal használják a szavakat, kifejezéseket. De nemcsak szavakról és kifejezésekről kell beszélnünk, hanem nagyobb egységekről, *egész* szakaszokról, sőt versekről. A modern költők arra törekszenek roppant becsvággyal, hogy *hűen* fejezzék ki, mutassák be gondolat- és érzelemáramlásaikat, olykor vad asszociációikat, korreszpondenciáikat. S amikor érthetetleneknek vagy értelmetleneknek látszanak, csak „igazak", hitelesek akarnak lenni, mintegy ízelítőt adva csapongó, féktelen élményáramlásaikból. Ezeket a hétköznapi átlagembereknek igen nehéz követniük, sőt még a hivatásos szakértők is kénytelenek úgy nyilatkozni, mint Jean-Pierre Richard Mallarmé költészetéről: „Úgy látszik, mintha az értelem bújócskát játszana velünk, mintha egyszerre itt is, amott is volna, mindenütt és seholsem . . . Semmi tűnékenyebb sincs, mint ezek a költemények, amelyek értelme módosulni látszik egyik olvasóról a másikra, és amelyek sohasem keltik bennünk azt a megnyugtató biztosságot, hogy valójában megragadtuk, véglegesen kezünkben van. De éppen az értelemnek ezt a variabilitását kell a költemény valóságos jelentéseként elismerni. Ilyen költemények olvasásakor Valéry ezt szokta mondani: egyáltalában nincs kötelező út, sőt privilegizált nézőpont sincs . . . Mindenféle látószög egyformán termékeny, s csak az a lényeges, hogy szaporítsuk őket."[4]

Csaknem ugyanezeket a gondolatokat fejti ki Weöres Sándor egyik újabb, ars poeticai jellegű verse: *Vázlat az új líráról*. Az egész vers igen tartalmas és megszívlelendő. Az első két strófában elvet két gyakran hangoztatott alapelvet: „A versben fő a tartalom" és „A versben fő a forma". Ezek után így szól a harmadik, a záróversszak:

Se tartalom, se forma — hát mi kell?
A jó vers élőlény, akár az alma,
ha ránézek, csillogva visszanéz,
mást mond az éhesnek s a jóllakottnak
és más a fán, a tálon és a szájban,
végső tartalma vagy formája nincs is,

[4] Idézve: Henry Nicolas: *Mallarmé et le symbolisme* 14—15. lapjáról.

csak él, és éltet. Vajjon mit jelent,
nem tudja és nem kérdi. Egy s ezer
jelentés ott s akkor fakad belőle,
mikor nézik, tapintják, ízlelik.

Ahány ember olvassa, hallja, ízleli, annyifélét mond a vers. A kommunikáns éppen úgy benne van a kommunikációs folyamatban, mint a kommunikátor. Kölcsönhatásuk, a kettőtől ide és oda cikázó, vibráló kisülések valósítják meg a kommunikációt, amely már két kommunikáns esetében sem lehet mindegyikükben *azonos*. S éppen erre a felajzott izgalomra, igazi vadászszenvedéllyel folytatott nyugtalan keresésre hívja fel a mondanivalókban gazdag költő az igényes olvasót. A modern költészet élvezése így válik *provokatív kihívások* és *megkísérelt válaszadások sorozatává*. A költő számára éppen az volt a legnehezebb feladat, hogy mindent mondjon el versében, amit el akar mondani, de egyetlen szóval se mondjon többet, mint amennyi legalkalmasabb arra, hogy az olvasók gondolati és érzelmi reakcióit a kívánt módon kiváltsa. S ennek a reakciónak sokkal fontosabb az energiája és indulati töltése, mint az iránya és gondolati tartalma.

Bár arról még modern költőkkel szemben sem szabad lemondanunk, hogy fogalmi tartalmú szavakban kifejezett érzelem- és gondolatvilágukat valamelyest „közöljék" az olvasókkal. Igenis azt az igényt kell táplálnunk, hogy valamilyen szinten érthetők *is* legyenek még a modern versek is. Helyeseljük Nemes Nagy Ágnes gondolkodását: azért ír, hogy „megértsék" az emberek. Pedig ez nem egészen könnyű munka. De megéri az erőfeszítést.

Egy példa

A legutóbbi szakaszban elmondottak illusztrálására bemutatok az alábbiakban egy Mallarmé-verset. Tudjuk, hogy ő a modern többértelműség, a sugalló homály első nagy költője. Nem annyira érthetetlen, mint a legmodernebbek, de azért nem gyerekjáték megbirkózni egy-egy titokzatos utalásokkal teli, kétségtelenül „polivalens" versével. Nézzük meg, hogy pusztán a versből, amelyben feltehetően elmondott annyit, amennyit szükségesnek tartott, milyen értelmeket bonthatnak ki a kommunikánsok! Ezek közül a leginkább „vájtfülűek" rendjébe kell sorolnunk a „hivatásos" műfordítókat. Hiszen ha valakinek, akkor nekik becsületbeli kötelességük, hogy próbálják kihámozni, megfejteni a költő kommünikéit. *A műfordítás a legmagasabb rendű értelmezés.*

A bemutatandó vers magyarul Weöres Sándor Mallarmé-kötetében jelent meg. Kísérletképpen megkértem Képes Gézát is, fordítsa le ugyanezt a szonettet. A fordítást ő is elkészítette. Hadd álljon most itt, egyelőre minden kommentár nélkül, az eredeti szonett és két magyar fordítása.

Sonnet

Victorieusement fui le suicide beau
Tison de gloire, sang par écume, or, tempête!
O rire si la bas une pourpre s' apprête
A ne tendre royal que mon absent tombeau.

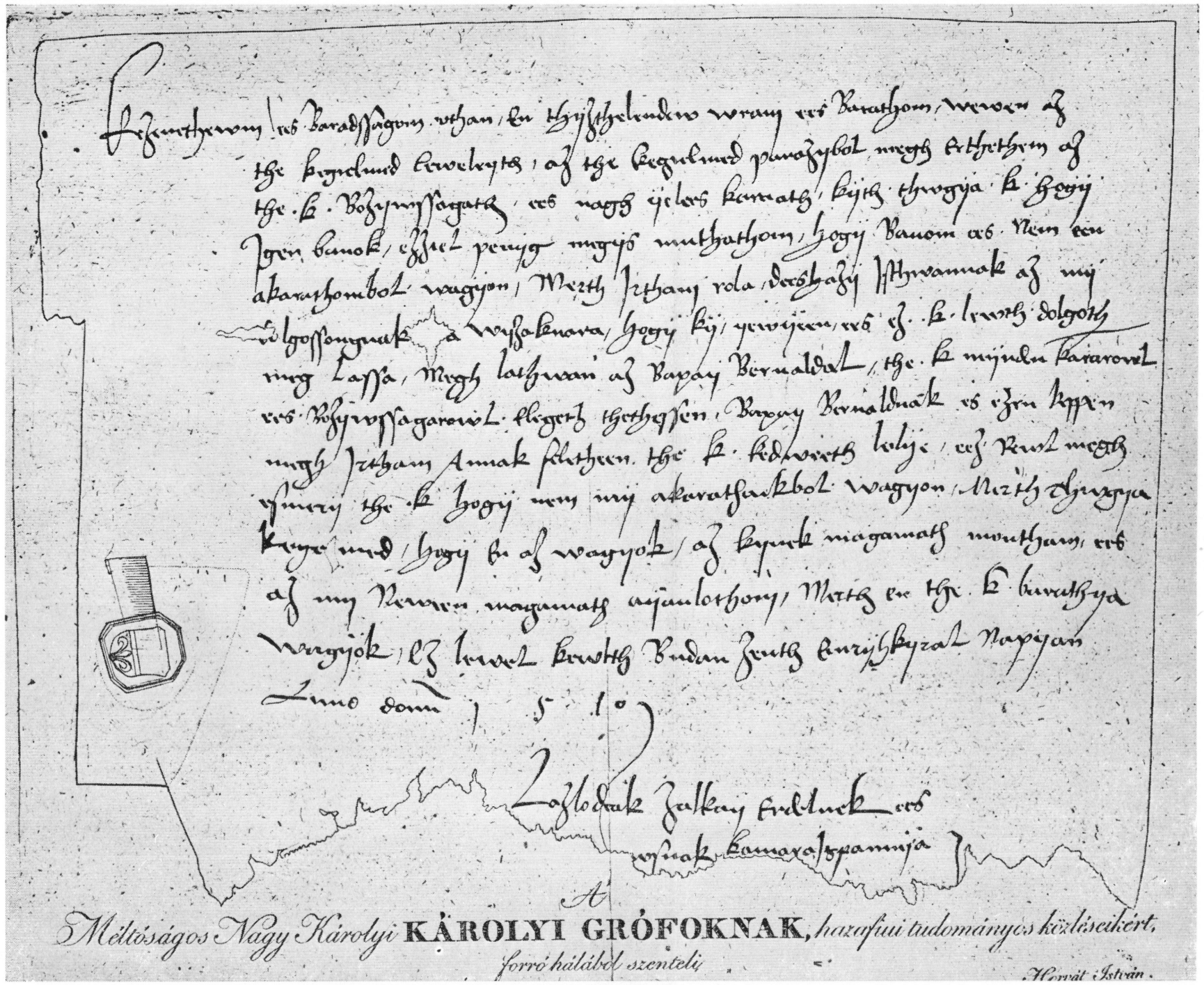
uoc pro repacõne ecclie sci Cyriaci Sluhusen et ad op9 fabrice ip̄i9 intantū contribuit q laborās aput eādē pro duodecim dieb9 disponi possit. Itemq; particeps Indulgenciaꝝ in fauorē dicte ecclie per scissimū dñm nr̄m pium papā scdm̄ concessaꝝ esse debebit videlicet q eligē possit confessorem ydoneū q̄ eam ab oīb9 Sentencijs excōicacōis et alijs cēsuris in q̄s nōdum incidisse declarata et denūciata est Necnon ab oīnib9 crimīb9 p̄cīs et delictis mq̄busq̄ casibus eciam sedi aplice reſuatis semel in vita absoluē ac ei salutarē peitenciā iniungē necnō plenariā remissionem oīm pcōū suoꝝ semel in mortis articulo aūcte aplica impartiri et concedē ac vota oīa exceptis votis ad limīa aplōū pet et pauli: tre setē. ac sci Jacobi in alia pietatis opera maxie pro fabca p̄dicta ymutaē possit et valeat: Sic tñ q satisfaciat si alicui p eā satisfactio impendēda sit Et contemptrix sedis aplice et libtatis stat9 ecclīastici nō fuēit neq; sit Et smgul' sextis feijs per annū l' loco sexte feie qñ aliunde in illa ieiunaē teneē alio die in septīana ieiunet Et si inp̄dicto anno vl' aliq̄ ei9 parte esset legittime impedita āno seq̄nti vl' alias quāp̄mū potuerit mō sili huiusmodi Jeiuniuꝝ supplere teneaē Et si in toto ul' in parte adimplere cōmode nequeit eo casu confessor ip̄m Jeunium in alia pietatis opera ymutet. Juxta q in bulla dicti dñi papē pij pleni9 contīetur In cui9 testimoīum Sigillum p Reuēndos prēs dños Reynhardū Ep̄m et Rudolphuꝝ decanū wōmacen̄ pro hac Indulgēcia ordīatū put sup̄ ꝑ eis a dicto dño pio sūmo pōtifice ē data facultās p̄ntib9 ē appensum Datum [illegible] die Roma Mensis aplis Anno dñi. M. ccc. sexagesimosecūdo .

Templomépítési "búcsú-levél" valamelyik felvidéki templomból. Szintén a Kassa kódex fedőlapjának töltő anyagából.

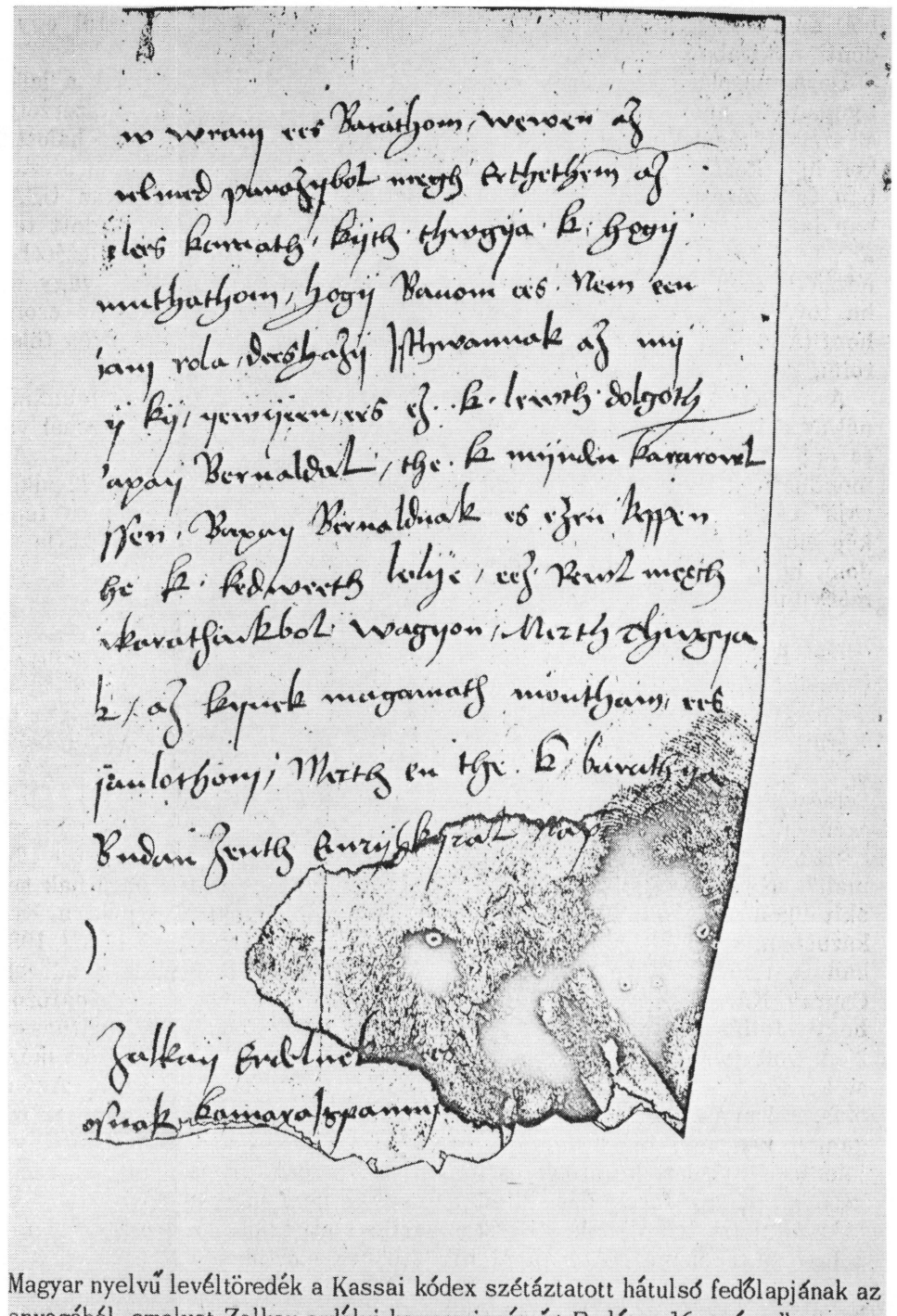
3. ábra. Magyar Történelmi Szemle 1969. (1. sz.) 119. l.

Notum sit vniūsis p̄nītes lr̄as inspecturis Q̄ quia dicta anna vxor Nehwangy augustey dioc̄ pro repacõne ecclie sci Cyriaci Sluhusen et ad op9 fabrice ip̄i9 intantū contribuit q laborās aput eādē pro duodecim dieb9 disponi possit. Itemq; particeps Indulgenciaꝝ in fauorē dicte ecclie per scissimū dñm nr̄m pium papā scdm̄ concessaꝝ esse debebit videlicet q eligē possit confessorem ydoneū q̄ eam ab oīb9 Sentencijs excōicacōis et alijs cēsuris in q̄s nōdum incidisse declarata et denūciata est Necnon ab oīnib9 crimīb9 p̄cīs et delictis mq̄busq̄ casibus eciam sedi aplice reſuatis semel in vita absoluē ac ei salutarē peitenciā iniungē necnō plenariā remissionem oīm pcōū suoꝝ semel in mortis articulo aūcte aplica impartiri et concedē ac vota oīa exceptis votis ad limīa aplōū pet et pauli: tre setē. ac sci Jacobi in alia pietatis opera maxie pro fabca p̄dicta ymutaē possit et valeat: Sic tñ q satisfaciat si alicui p eā satisfactio impendēda sit Et contemptrix sedis aplice et libtatis stat9 ecclīastici nō fuēit neq; sit Et smgul' sextis feijs per annū l' loco sexte feie qñ aliunde in illa ieiunaē teneē alio die in septīana ieiunet Et si inp̄dicto anno vl' aliq̄ ei9 parte esset legittime impedita āno seq̄nti vl' alias quāp̄mū potuerit mō sili huiusmodi Jeiuniuꝝ supplere teneaē Et si in toto ul' in parte adimplere cōmode nequeit eo casu confessor ip̄m Jeunium in alia pietatis opera ymutet. Juxta q in bulla dicti dñi papē pij pleni9 contīetur In cui9 testimoīum Sigillum p Reuēndos prēs dños Reynhardū Ep̄m et Rudolphuꝝ decanū wōmacen̄ pro hac Indulgēcia ordīatū put sup̄ ꝑ eis a dicto dño pio sūmo pōtifice ē data facultās p̄ntib9 ē appensum Datum [illegible] die Roma Mensis aplis Anno dñi. M. ccc. sexagesimosecūdo .

4. ábra Zeitschrift für Bücherfreunde 1911/12. 67. l.

1. ábra. Magyar Történelmi Szemle 1969. (1. sz.) 115. l.

Magyar nyelvű levéltöredék a Kassai kódex szétáztatott hátulsó fedőlapjának az anyagából., amelyet Zalkay, erdélyi kamara-ispán írt Budán a 16. században.

2. ábra. Tudományos Gyűjtemény 1835. (9. sz.) 34—35. lapok közötti tábla

Quoi! de tout cet éclat pas même le lambeau
S'attarde, il est minuit, à l'ombre qui nous fête
Excepté qu'un trésor présomptueux de tête
Verse son caressé nonchaloir sans flambeau,

La tienne si toujours le délice! la tienne
Oui seule qui du ciel évanoui retienne
Un peu de puéril triomphe en t'en coiffant

Avec clarté quand sur les coussins tu la poses
Comme un casque guerrier d'impératrice enfant
Dont pour te figurer il tomberait des roses.

Weöres Sándor fordítása:

Győztesen megfut az öngyilkosság a vad
Tajtékzó vér, arany, vihar, üszkös dicsőség!
Ó kacaj hogyha ott alant bíbor szövődnék
S tenné királyivá hiányzó síromat.

Eh! nem késlekedik sem szilánk, sem cafat,
Éjfél van, ünnepel minket a vak sötétség,
Kivéve hogy a fej árasztja dölyfös ékét
Selymes-egykedvűen és fáklyátlan marad,

A tiéd ez, gyönyörűséges! a tiéd ez
Egyetlen ami az eltűnt égből kitéphet
Szemernyi gyermeteg diadalt s feldíszít

Fény-pártával mikor lehajtod vánkosodra
Egy gyerek-császárnő harci sisakjaként
Honnan jelképedül hullana megannyi rózsa.

Képes Géza fordítása:

Győztesen futva . . .

Győztesen futva szép öngyilkosság elől
Dicsőségláz, arany, vértajték viharából!
Nevetnem kell: ha ott lenn rám bíborpalást hull,
Királyi díszt kap egy nekem szánt sírgödör.

De nézd! a csillogás merész fényeiből
Foszlány se marad, éjfél, minden öntve árnyból,
Kivéve hajad, mely hanyag simogatástól
Fényt vet s fáklya se kell, világít messziről.

Tied volt itt mindig minden gyönyör! tied még,
Igen, csak benned él tovább az elveszett ég
Gyermeki győzelme, fejdíszedből kicsap

S ragyog ha párnákra teszed, megvillanó sáv
Mint gyermekcsászárnő fején harci sisak
S belőle hullanak téged formázva rózsák.

Miután sokat foglalkoztam az eredeti verssel és két fordításával, észleltem, hogy egyik tolmácsolással sem tudok teljesen egyetérteni. Verseléshez nem értvén: prózában próbálom leírni, mit jelent *szerintem*, hogyan fordítható le ez az igen szép, de sok-sok értelmezési problémát felvető költemény.
Íme kísérletem eredménye:

> Micsoda győzelmesen fut a szép öngyilkosságba a dicső izzás, habzó vér, viharzó arany! Kacagnom kell, ha arra gondolok, hogy nincs odalent sírom, melyet a királyi bíbor palást takarhatna.
> De lám: éjfél van, s mindebből a ragyogásból egyetlen foszlány sem maradt a bennünket ünneplő árnyban, csak önhitt fejéked árasztja simogató gyöngédségét fáklya nélkül is.
> Minden gyönyöröm forrása te voltál s te vagy, igen, csak te, aki az eltűnt égről visszalopsz egy parányi gyermekded győzelmet, ahogy fésülködöl saját fényedben, s párnáidra helyezed hajad, ezt a gyermekcsászárnő fejére illő harci sisakot, amelyből hozzád hasonló rózsák hullnak.

A műfordításokban és fordításomban mutatkozó értelmezési változatok még egyáltalában nem merítik ki a lehetőségek, az asszociációk kis hányadát sem. Hiszen „az ismert német irodalomtörténész, Victor Klemperer szerint Mallarmé *Victorieusement fui* kezdetű szonettjének négy értelmezése van: talán tengeri csata a tárgya, talán egy nő haja, talán egy naplemente, talán a művészi alkotás."[5] Bizony nekem eszembe se jutna, hogy ez a vers tengeri csatáról vagy a költészetről szól. De KLEMPERERnek nyilván igen. S ki tudja, ki mindenkinek mi minden jut még eszébe e szonett olvasásakor? Mert valljuk meg, értelmezési problémák bőven felmerülhetnek. Hiszen az interpunkció lazasága, a mondattani vonzatok, hovatartozási kérdések, az elmosódó, a puszta grammatika alapján meg nem fejthető vonatkozások következtében igen gazdag változatokban merülhetnek fel újabb és újabb értelmezési lehetőségek. Nézzünk csak szembe közülük néhánnyal!

Ki vagy mi fut meg, kitől vagy mitől? Az öngyilkosság futamodik meg? Vagy az öngyilkosság elől fut meg valaki vagy valami? Mi szép: az öngyilkosság vagy a győzelemüszök? S, hogy milyen relációban kerülnek egymás mellé a „sang par écume, or" és „tempête" szavak? Aztán mekkora ugrás az „O rire"-ig, majd a „quoi"-ig! S mire vonatkozik a megismételt „tienne", amikor nyelvtanilag nem egyezik meg a „délice"-szel? Úgy érzem, lényeges szavak, tartalmak maradtak *kimondatlanul*. Mint ahogy a filmek vágásai olykor a legjelentősebb részeket rostálják ki a képsorból. Hadd fantáziáljon róluk a néző.

[5] KOMLÓS Aladár: *A szimbolizmus* 1965. 60. l.

Szerintem két *látvány* kapcsolódik össze a szerelmes költő élményében: a lenyugvó — naponként mintegy öngyilkosságot elkövető! — *nap* és a szeretett nő csodálatos haja, amely még az éjszakai sötétben is világít és emlékeztet a naplemente parazsára, bíborára, aranyára, a szerelemben átélt gyönyörökre. S ki tudja — utalásszerűen —, talán az is benne van a versben, hogy a szerelem viharaiban ő is, de hányszor küszködött az öngyilkosság gondolatával. S az öröm is, hogy nem követte azt el, s így odalent — là bas — most legfeljebb *hiányzó* sírjára borulhat a nap bíbor palástja, miközben ő gyönyörködik a rózsákkal díszített pompás női fejékben . . .

Kommüniké ez? Tudja szolgálni a kommunikáció létrejöttét költő és olvasó között? Minden bizonnyal! Csakhogy nem a matematikai jelekhez hasonló igen erős kódrendszerben, nem is a hétköznapi nyelv erős kódjában, hanem a költői nyelv gyenge kódrendszerében. Ezért értelmezhető annyiféleképpen, ezért kapcsolható hozzá oly tömérdek asszociáció.

ISTVÁN HARSÁNYI

Poetry and communication

From the viewpoint of communication theory and social psychology, all kinds of belletristic effect may be considered as communication processes belonging to the sphere of information. The literary works can be regarded as communiqués by which communication between writer and reader is established.

From among the very strong, strong and weak codes registered by communication theory, the linguistic material of literature belongs to the sphere of strong codes, although, the figurative linguistic expressions are considered as weak codes.

All linguistic texts — with the exception of word groups containing mere onomatopes, interjections or music substitutes — should have thought content to be elaborated by the mind. The inconceivable linguistic expression is self contradiction.

In a literary communication the poet is the communicator, the poem is the communiqué and the reader is the communicant. The realization of the communication is disturbed by noises appearing in any of the above factors. All literary oeuvres may have a wide or restricted public but realization of the communication can be spoken of only in case the information material of the oeuvre is comprehended and understood at least by one person approximately in accordance with the author's intention.

Most of the literary oeuvres are polivalent thus the public intelligibility is not an adequate standard of value for them. In the belletristic works of high niveau there are a great number of meta-communicative elements, i.e. communications which are not mediated directly by the linguistic symbols of the work but by its different structural and formal elements.

The effect of the work does not always present itself directly but rather indirectly. A learned commentator or explainer is in several cases needed. The literary professors in schools should act also in this capacity. The same task is to be solved by the interpretors, illustrator of the literary oeuvres. Their role and activity is especially important in the exciting periods of the changes of taste and style.

Several modern literary works have the characteristic that they are not concluded. Most of them only raise questions, excitement cause and the loss of equilibrium, which will be later the source of valuable processes of thoughts and emotions, i.e. it makes the reader and activ co-creator.

The word groups and contexts necessarily of several meanings and playing and important part in the linguistic channel of the literary work may make further more uncertain the content of the expressions. It often seems as if in the poems of modern poets sense played hide-and-seek. But just this variability of the sense presents the real meaning of the poem. All kinds of visual angles may be equally productive. The poem may have as

many meanings as many people read it. Modern poetry becomes in this way a series of provocative communicative challenges and experimented answers.

The translation of literary works may be regarded as an interpretation of the highest level. The author illustrates the aforesaid by two literary translations (by Sándor WEÖRES and Géza KÉPES) of one of MALLARMÉ's sonnets beginning „Victorieusement fui" and by an experimental prosaic translation. The poem may, in spite of the differences in the interpretations, be regarded as communiqués; it is, however, to be noted that the code-system applied in such a poem is far from the rather strong code-system similar to mathematical signs; it is a communiqué not compiled in the strong code of the every-day communicative language but in the weak code-system of the modern poetic language. That is why it may be comprehended in several ways, and this is the reason for the possibility that so may association many be jointed to it.

KÖZLEMÉNYEK

A Budai Psalterium (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár) töredékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Az MTA Könyvtárának Kézirattárában T 296 jelzet alatt 15. századi, hangjegyekkel ellátott hártyakézirat töredékei találhatók: egy teljes és két csonka folió, KNAUZ Nándor hagyatékából. Tartalmuk szerint Psalterium, ill. Hymnarium-részletek. Az ép folión az Officium Defunctorum-ba tartozó Lectio-k és Responsoriumok maradtak meg, a másik kettőn szt. ISTVÁN vértanú, szt. JÁNOS, Aprószentek, Vízkereszt, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepének himnusztöredékei (Stephano primo martyri, De patre verbum prodiens, Salvete flores martyrum, Hostis Herodes impie, Quod chorus vatum). A teljes folión világosan látszik az eredeti számozás: 130.

E kódexlapok mérete, beosztása, valamint írásmódja tökéletesen megegyezik az ún. *Budai Psalterium*-éval,[1] mely az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár tulajdona, s ott Mss I.3.c. jelzet alatt található.[2] A 130. folió hiányzik belőle,[3] s ki vannak vágva azok a lapok is, melyeken a karácsony és nagyböjt 2. vasárnapja közé eső himnuszok lennének: belefférnek tehát az Akadémiai Könyvtár említett töredékei.

Pontosan illeszkedik is a 130. folió. Az esztergomi 129' végén a Vigiliae mortuorum-ba tartozó 9. olvasmány megszakad: „. . . Dimitte ergo me ut plangam paululum dolorem meum antequam vadam et non . . ." Az Akadémiai Könyvtár töredéke: „. . . revertar ad terram tenebrosam, etc.", ami tehát az esztergomi 129' egyenes folytatása. Ugyanígy zökkenésmentes a kapcsolat a töredék 130' és az esztergomi kódex 131. foliója között. 130'-on befejeződik a „Melius est nomen bonum" kezdetű olvasmány, s utána már ott a rákövetkező Responsorium jele — a kódex 131. foliója közvetlenül (tehát „R/" nélkül) a megfelelő Responsoriummal kezdődik.

A fentiek alapján megállapíthatjuk tehát, hogy az MTA Könyvtárának e töredékei az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár kódexéből, a *Budai Psalteriumból* származnak. Mindkét anyag Nagyszombatból került mostani helyére.

SZENDREI JANKA

[1] Leírását l. RADÓ Polikárp: *Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai.* Pannonhalma 1941. 15—16. l.; BERKOVITS Ilona: *Főszékesegyházi Könyvtár* (GENTHON: *Esztergom műemlékei*-ben), Budapest 1948. 310—312. l. RADÓ 15. századinak tartja a kódexet, BERKOVITS a 16. sz. elejéről származtatja.

[2] RADÓnál (op. cit. 15. l.) mint „jelzet nélküli" szerepel. Mikrofilmje az MTA Könyvtárában: A 1529/II és A 1523/IV.

[3] RADÓ idézett művében a kódex leírása során a 130. folio hiányát nem említi. Úgyszintén ki kell egészítenünk ismertetését a következőkkel: az általa felsoroltakon kívül az új számozáskor hiányzott már a régi 86—87, 90, 92—102, 104, 125—6, 132—3 és 149. folió is a kódexből.

A „Kassai kódex" hitelességéről. 1967-ben az észak-amerikai Ohio állambeli Warren városában *Képek a magyar sámán-inkvizíciók történetéből* címmel kiadott könyvében FEHÉR Mátyás Jenő feltűnést keltő adatokat közölt egy általa „Kassai kódex"-nek nevezett kéziratból. Még bővebben ismertette ezt a következő évben *Középkori magyar inkvizíció* címen Buenos Aires-ben kiadott munkájában. Ennek függelékében a „Kassai kódex" rövid történetét (473—477. l.) és annak belső felosztását is megírta (478—483. l.). Ezekből a következőket tudhatja meg az olvasó.

1556-ban CZEGLÉDI Péter kassai domonkos perjel — mielőtt végleg elhagyta volna a várost — letétbe helyezte a városi tanácsnál a *Syngrapha Dominicana* elnevezésű kódexet. 1690-ben HOFFMAN Tamás, a Kassán újratelepülő Domonkos-rend tagja, a szepesi kamara prefektusának, DRUHEIM Vilmosnak magánkönyvtárában megtalálta ezt a kéziratköteget, amelynek birtokjogi részét a leleszi hiteleshely levéltárában lemásolták, a másik nagyobb és kultúrtörténeti szempontból fontosabb részt maga HOFFMAN írta le bizonyos sietséggel, az egyes részek regesztaszerű összevonásával. A kassai domonkosok kolostorát 1785-ben feloszlatták. Ezek után nyoma veszett az eredeti *Syngrapha Dominicana*-nak, valamint mindkét része másolatának. A két világháború között a birtokjogi rész másolata a bécsi állami levéltárból előkerült. A másik rész HOFFMAN-féle másolatát a kassai püspöki könyvtár nyilvántartásai nyomán 1944 októberének első napjaiban FEHÉR a miszlókai plébánia lomtárában igen rossz állapotban megtalálta. 1945 elején Budapestre hozta a domonkos kolostorba, amelyet 1950-ben feloszlattak. A kéziratot FEHÉR a következő szavakkal írja le: „A fólió nagyságú kézirat egykolumnás, sűrűn és apró betűkkel írt szöveg, amely barnásszínű tintával, durva, fás, mérlegjegyes papíron folyamatosan halad és barokkcikornyákkal több fejezetre oszlik. Első fatáblája és a kezdet 18 oldala teljesen, a következő pedig 25. oldalig részben hiányosak, részben olvashatatlanok. A hátsó tábla ép, csak szúette és egy részét feloldva belső részéből, Lőcsei kalendárium íves faktúrái kerültek elő."

Tartalmilag négy részre oszlik: Monita magistri Pauli (1—29 fol.) — Liber Inquisitorum (30—95 és 100—125 fol.) — Exodus Fratrum (96—99 fol.) — Gesta Fratrum. Az első PAULUS DE HUNGARIA *Summa poenitentiae*-jével azonos, az inkvizíciók könyve 1227—1498 közötti magyarországi perek jegyzőkönyveiből tartalmaz részeket. A két utolsó rész kisebb terjedelemben vegyes tartalommal részben rendtörténeti adatokat, részben ferencesek által vezetett inkvizíciós pereket ismertet.

Már FEHÉR első publikációja élénk visszhangot keltett a hazai tudományos körökben. SCHRAM Ferenc az *Ethnographia* c. folyóirat hasábjain (1968. 281—284. l.) ismertette azt. Néprajzi, nyelvi stb. szempontból számos problematikus részletet talált benne, és sajnálatának adott kifejezést, hogy a Kassai kódexet nem eredeti szövegében és teljes terjedelmében adták ki. SCHRAM egy népszerű ismertetésében *(Élet és Tudomány* 1969. 9. sz. 420—422. l.) FEHÉR közlését, ill. a „Kassai kódex" hitelességét megkérdőjelezte.

Ezekre FEHÉR az általa szerkesztett *Magyar Történelmi Szemlé*ben, amely az USA-ban jelenik meg, annak első számában (1969 december) válaszolt is: *Viharok a Kassai kódex körül* címmel (109—120. l.). Az ebben elmondottak több helyen megegyeznek, viszont számos részletben eltérnek a „Kassai kódex"-ről a *Középkori magyar inkvizíció* című könyve függelékében előadottaktól (473—477. l.). Ennek illusztrálására nézzük, hogy mikor és hogyan került a kézirat FEHÉR szerint Kassáról Budapestre. A könyvben (477. l.) ez áll: „Kassa város 1945 január 11-én orosz megszállás, majd cseh fennhatóság alá került, a kiutasító végzést megelőzve, hátizsáknyi podgyásszal Vizsolyra távoztam, magammal vive a »Syngrapha«-t. Hosszú Odyssea után február végén érkeztem Budapestre . . ." Ezzel szemben a folyóirat cikkében (111. lap) ugyanerről a következőket írja: „1945 február 11-én Kassát megszállták az orosz csapatok és nyomában jött a szlovákok részéről a kiutasítás. A kéziratot nem vihettem magammal, hanem barátaimnál helyeztem el, pár

más értékesebb holmival és megindultam gyalogosan a téli locs-pocsban Hejcére, számüzött püspökömhöz, dr. Madarász Istvánhoz, majd innét kéthetes kóborlás után a lerombolt Budapestre. Barátaim Bodrogszerdahelyre szállították a lefoglalt csomagjaimat, bennük a Kassai kódexet . . ."

Témánk szempontjából a legérdekesebb FEHÉR folyóiratcikkének harmadik része (112 – 114. l.), amely a „kézirat mineműségét" tárgyalja. Eszerint Miszlókáról a kötet igen megviselt állapotban került elő: „sarkai szintén hiányosak, és a nedvesség erős barna foltokat eredményezett rajta, néhol a tinta szinte fehérré változott a sötét háttérben." BOROSS Dezső kassai fényképész a kötet erősebben romlott részeiről ingyen készített fényképeket FEHÉRnek annak fejében, hogy BOROSS az egészről fotokópiát csinálhatott. (A teljes HOFFMAN-féle másolat e fényképeit FEHÉR biztató reményekkel Kassán kerestette cikke írása idején.) A soproni domonkosok utólag küldték az időközben külföldre távozott FEHÉR után holmijait. „Így jutott ki hozzám a Kassai kódex kézzel írott másolata mellett pár töredék is a fényképmásolatokról és a Hoffman-féle másolat hátulsó bőrkötéses táblájának belső »töltéséből« a »mellékelt ábrák« sorozata: egy kb. 1500-ban íródott magyar nyelvű levéltöredék és egy felvidéki »búcsúlevél«" (113. lap).

E kettőnek másolatát FEHÉR cikkében közre is adta: az egyiket a 115. lapon *Magyar nyelvű levéltöredék a Kassai kódex szétáztatott hátulsó fedőlapjának az anyagából, amelyet Zalkay, erdélyi kamara-ispán írt Budán a 16. században* felirattal (2. ábra), a másikat a 119. lapon: *Templomépítési búcsúlevél valamelyik felvidéki templomból. Szintén a Kassai kódex fedőlapjának töltő anyagából* felirattal (3. ábra). E két reprodukció, amellyel FEHÉR a „Kassai kódex" hitelességét kívánta alátámasztani, valóban lehetőséget nyújt e kérdés vizsgálatához.

A magyar nyelvű levél teljes szövegét GÉRESI Kálmán kiadta *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára* harmadik kötetében (Bp. 1885) XLIV. szám alatt, mint *Zalkay László magyar nyelvű levele Bánffy Ferenczhez, valami kártétel dolgában.* Buda, 1510. nov. 5. DÖBRENTEI Gábor már ezt megelőzően a *Régi Magyar Nyelvemlékek* második kötetében (Buda 1840) 2. szám alatt megjelentette e levél magyar szövegét. A *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat 1835. évi kilencedik számában mellékletként a 34. és 35. lap közé ragasztott rézmetszetes tábla pedig nem csak hogy ugyanennek a levélnek a facsimiléjét adja, hanem az megegyezik a FEHÉR által közölt reprodukcióval! (1. ábra). A *Magyar Történelmi Szemlé*ben megjelentetett kép a *Tudományos Gyűjtemény* mellékletének jobb oldali részét adja az alsó felirat (A Méltóságos Nagy Károlyi grófoknak, hazafiui tudományos közléseikért, forró hálából szenteli Horvát István) elhagyásával és a jobb alsó résznek foltos és málladozó benyomást keltő módosításával.

Ami a „felvidéki búcsúlevelet" illeti, ezt a nyomtatványt 1462 tájt Mainzban a „Catholicon-nyomdásza" (sokak véleménye szerint Johann GUTENBERG, a nyomdászat feltalálója) készítette a németországi Neuhausenben levő Cyriacus-templom javára hirdetett búcsú során. Az egyetlen ismert példányt a stuttgarti állami levéltár őrzi, amint ezt az ősnyomtatványokat regisztráló szakirodalom pontosan nyilvántartja *(Gesamtkatalog der Wiegendrucke* Nr. 78 — *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts* Nr. 52). Az unikumról reprodukció is jelent meg a *Zeitschrift für Bücherfreunde* című folyóirat 1911/12. évi kötetében a 67. lapon. E nyomtatott űrlap megfelelő helyének kéziratos kitöltése alapján megállapítható, hogy 1462. április 10-én a württembergi Mundelsheimben állították ki „Anna Vogtin d'Elwangen" részére (4. ábra). A FEHÉR által közreadott reprodukció ugyancsak erről a stuttgarti példányról készült! Elméletileg talán elképzelhető lehetne, hogy e nyomtatott búcsúlevél egy másik példányát más személy számára ugyanott és ugyanakkor töltötték ki és véletlenül ez került elő a „Kassai kódex" hátsó kötéstáblájából, hiszen a *Magyar Történelmi Szemle* reprodukciójából hiányzik az első sor, amelyben a kézírásos névkitöltés állott. Azonban a második sor vége felé álló „in tantū" kifejezés első három

betűje felett a FEHÉR-féle ábrán levő vízszintes vonal elárulja, hogy ez a stuttgarti példány „Vogtin" nevében levő „g" betű alsó, vízszintes szára, amely az első sor szövegének eltávolításakor nyilván akaratlanul visszamaradt (3. ábra).

Mindkét dokumentum tehát, amelyet FEHÉR állítólag a „Kassai kódex" hátsó kötéstáblájából áztatott ki, egyedi dokumentum, és azokat már jóval 1944 előtt reprodukcióban közreadták. Ezeket jelentette meg azután FEHÉR célzatos módosításokkal, hogy állításai kifogásolt hitelét megerősítse.

Ezek után folyóiratcikke harmadik ábrájának származását is igyekeztem tisztázni. Ez BOTTA Istvánnak szíves segítségével sikerült, akinek ezért ez úton is köszönetet mondok. A 117. lapon közölt kép aláírása így szól: „Töredék a Kassai kódexből Körmendi Gáspár és Némay komáromi várkapitány közötti vitás ügyről. Ilyen romlott részekből áll a jelzett kódex Hoffman-féle másolata" (5. ábra). FEHÉR a *Középkori magyar inkvizíció* c. könyve 114. lapján a következőket írja: „A legutolsó inkvizítorról a Kassai kódex 1518-ból emlékezik meg a következő szavakkal: »Körmendi Gáspár fráter tiltakozik Nemay János Komárom várparancsnokánál, hogy a városban levő két öreg Domonkosrendi szerzetest a várplébániába szállásolta és a kolostort az istentelen lutherista eretnekeknek engedte át«..." Meglepő módon ugyanezek a személyek igen hasonló helyzetben FEHÉR Mátyás egy 1942-ben Budapesten megjelent művében is előfordulnak (*A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története*, 49. lap). Itt Körmendi Gáspár — helyesen — mint a magyarországi domonkos rendtartomány utolsó főnöke szerepel, aki „1569-ben a győri káptalan előtt szerződést köt Némay Jánossal, a komáromi vár parancsnokával, hogy az üresen álló domonkos kolostort katonai célokra bérbe adja addig, míg a rendtagok vissza nem térhetnek". A 302. számú lapalji jegyzet meg is jelöli eme adat forrását: „Győri káptalani hiteleshelyi levéltár: Protocollum 1567—1569-ig".

A győri káptalan előtt 1569. június 15-én a Domonkos-rend nevében KÖRMENDI Gáspár 55 magyar forintért eladta a Szűz Máriáról elnevezett komáromi domonkos kolostorhoz tartozó üresen álló házat telekkel együtt NÉMETH (és nem NÉMAY!) Jánosnak (provisor arcis Commaromiensis), valamint KALMÁR alias MOLNÁR Antalnak, Borbála feleségének, János és Mihály fiainak. Ez a jellegzetesen 16. századi kézírással készült fogalmazvány az említett káptalani jegyzőkönyv 403. levele hátlapjának alján (6. ábra) és a 404. levél elején található. FEHÉR az 1942. évben megjelent könyvéhez felhasznált levéltári fényképet (a 403. levél hátlapjának alsó sorait) 1969-ben mint a „Kassai kódex" töredékét adta közre. Azonban nem épen, hanem erősen megcsonkítva: elhagyta az első sorokból a „Nos capitulum ecclesiae Jauriensis" kezdetű bevezetést, továbbá alulról a második sor elejéről eltávolította a „domus"-t követő „deserta" szót. Mindkét részlet túlságosan ellene mondott volna a „Kassai kódex"-ből „idézett" históriának. Persze „istentelen lutherista eretnekekről" szó sincs a közreadott töredékben és az 1518. évszám sem található, ami FEHÉR közlését érdekessé tette. (Érdekes megjegyezni, hogy a győri jegyzőkönyvben a FEHÉR által közreadott ügy előtti fogalmazvány végén álló 1569. évszám az alatta levő sorból felnyúló betűk vonalaival összekuszálódva a felületes olvasónak 1518. számot mutat.) Az így megcsonkított szöveg külsejével FEHÉR egyben a „Kassai kódex" rongált voltát is illusztrálni kívánta. A fentiek után felesleges további kérdéseket feltenni, mint például, hogy miképpen viselheti HOFFMAN Tamás 1690 után készített kivonata a 16. századi kéziratosság jellegzetes vonásait.

Úgy vélem, hogy mindhárom reprodukció eredetének kiderítésével a „Kassai kódex" „hitelessége" kérdése tisztázódott. FEHÉR Mátyás a Domonkos-rend történetének kutatásával kezdte munkásságát. Ezekkel a tudatos hamisításokkal azonban sajnálatos módon ellentétbe került a rend címerének e jelszavával: „Veritas".

BORSA GEDEON

Egy ismeretlen Kájoni-kézirat. KÁJONI János a XVII. sz. erdélyi kultúrájának egyik kiemelkedő alakja volt. 58 éves élete olyan széleskörű, mindenre kiterjedő munkásságot mutat fel, amelyet kevesen mondhatnak magukénak. Munkásságának sok iránya közül a zenei foglalkozás volt számára a legkedvesebb, mint e téren nyilvánvaló sokoldalúsága bizonyítja. Nemcsak zenét tanított, orgonákat épített, saját alapítású nyomdáján énekeskönyvet nyomatott ki *(Cantionale Catholicum* 1676), hanem ismerte és összegyűjtötte a korabeli értékes zeneműveket, sőt itt-ott népdalfeljegyzéseket is találunk nála.

Egy KÁJONI-kézirat (Graduale) van az MTA kézirattárában (jelzete K 786). A kódex fekete bőrbe kötött, most kopottas, 298×210 mm nagyságú, 168 oldalas, papírra írt munka. A kötésen a bőrbe préselt figurák a hitújítók képét és neveit mutatják (Joannes Hus, Martinus Luth, Philip Melan, Erasnus Rotterd.). Mivel a kézirat biztosan KÁJONI csiksomlyói házfőnöksége idejében keletkezett — ezt bizonyítja a 14. oldalon levő saját-kezű bejegyzés: Fr. Joannes Kajoni scribebat Guard. Convent. Csikiens. 1681.[1] — az egységes papíranyagú könyv már bekötve esetleg protestáns nyomdából került a ferencesekhez, vagy pedig a kötéstábla később került felhasználásra.

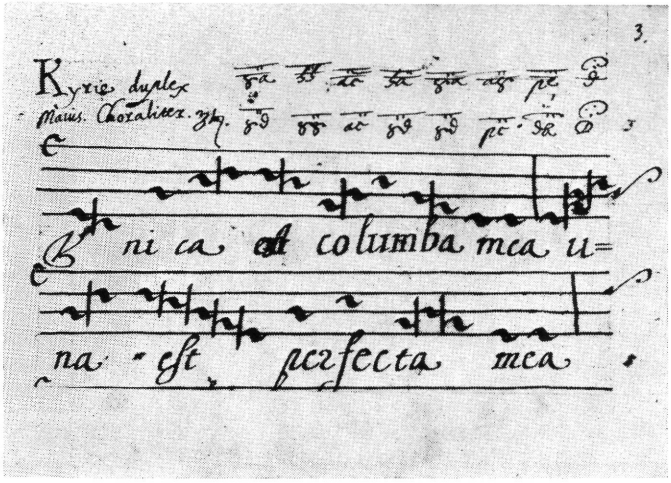
A kódex 4 kéz írása. Az első 3 oldalon KÁJONI kurzív kézírásával és 4 sorra írt neumás hangjegyeivel egy ma már nem használatos Immaculata Conceptio-zsolozsma antifonáit találjuk, a hozzájuk tartozó zsoltárkezdetekkel. A 3. oldalon, az antifonák fölött kétsoros, ugyancsak KÁJONI kezétől eredő Kyrie duplex majus-lejegyzés van tabulatura-írással, de csupán a kezdősor. Ez a Kyrie ebben a formájában teljes egészében megtalálható KÁJONI Organo Missale-jában.

A kézirat következő lapját kivágták, utána következik 55 oldal KÁJONI saját lapszámozásával, hiány nélkül. Ez a rész az egyházi év ünnepeinek Propriumát (változó liturgikus szövegeit) tartalmazza, ádvent I. vasárnapjától a pünkösd utáni V. vasárnap Introitusáig. A Proprium énekeiből azonban csak az Introitusokat közli teljesen, az Allelujaverset legtöbbször lerövidítve. Nagyon ritkán találunk Gradualet, Offertoriumot és Communiót, nagyböjtben Tractust, de azokat is rövidítve. A rövidítés, csonkítás arra mutat, hogy KÁJONI valószínűleg a MEDICI-féle gregorián-kiadást vette alapul (ez már 1614-ben megrövidítette a dallamokat). (1. és 2. kép.)

Érdekes, hogy KÁJONI éppen ebben az időben fog gregorián-miseénekgyűjteménybe. Az írás gótikus, mintha egy 15. századi írásminta pontos másolatául készült volna. A szöveget KÁJONI kezdetben piros színű, díszes iniciálékkal látja el, ezek azonban a nagyszombati ünnepi Kyrie után megszűnnek; a továbbiakban csak a helyük marad ki.

A kódexnek zenetörténeti szempontból kétségtelenül azok a legérdekesebb lapjai, melyeken KÁJONI sajátkezű, sokszor magyar nyelvű bejegyzésekkel utal az akkori gyakorlatra. (3. kép) Így a nagyböjt I. vasárnapjának Tractusa után az Offertorium helyére ezt az utalást teszi: Cantus Ungaricos Quadragesimales. Ez azt bizonyítja, hogy a XVII. sz.-ban a latin nyelvű misék keretében honi nyelvű énekek is helyet kaptak. A magyar énekeket a nagyböjt minden vasárnapján megemlíti. Virágvasárnapra a Gloria, laus et honor dallamából csak egy sort közöl s utána írja: Ut habetur in Cantionali — tehát utal az akkor már közkézen forgó énekeskönyvre. Nagycsütörtökre Offertorium helyett a magyar éneket név szerint megadja: Cantus ung. Atyának bölcsessége. Ugyanígy a lábmosás szertartásához néhány hangjegynyi dallamutalás után: Tudván Jézus, hogy eljött órája etc. ut habetur in Cantionali impresso. Nagypénteken pedig, az Ecce lignum crucis dallama után: Usque dum fit adoratio crucis cantatur: En nemzetem, sidó népem.

[1] Ide kívánkozik egy életrajzi adatra vonatkozó megjegyzés. SCHRAM Ferenc: *Bevezető népénekeinkhez* c. munkája (Bp. 1958.) 20. lapján ui. ezt írja: „Halálozásának időpontját több életrajzában tévesen találjuk, helyesen 1676. IV. 25." A helyesbítés kéziratunk tanúsága szerint csak a halál hónapjára és napjára vonatkozhat, az évre nem.

1. kép. 2. kép (Rorate-Introitus KÁJONI lejegyzésében)

A dallamok mindig négysoros vonalrendszeren állnak.

Az 55. oldalon megszűnik KÁJONI kezeírása: a könyv továbbszámozásából kitűnik, hogy az 58—95. és 98—115. oldalak hiányoznak, feltehetően vonalazott, de különben üres oldalak.

A kézirat ceruzával számozott 77. oldalán új kézírás következik, a lap alján jelzett F. A. F. betűkkel: ez a rend névjegyzéke szerint Fr. FERENCZ ALBERTet jelenthette (1683—1752), aki 1734-ben kezdte kéziratát, mint a nagybetűs cím mondja: Missae Pro Festivitatibus selectae ad Cantum Gregorianum Accomodatae 1734.

A 79. oldalon a Missa Tybicinalis Kyrie-je jelzi, hogy itt már nem a Propriumról, hanem a mise állandó szövegeit hozó Ordinariumról van szó. A kulcs után menzurajelzésként 3-as szám áll. A folytatólagosan írt Gloriá-ban már az alla breve és a 3-as jelzés felváltva szerepel, ugyanígy a Credó-ban is. A neumacsoportok fölött legatoívek is megjelennek. A szögletes (negyed-)hangjegyek között már itt-ott nyolcadnak megfelelő zászlós

3. kép

hangjegyek is szerepelnek. Másodiknak a Missa S. Antonij Paduani következik a 91. oldalon. Ennek új vonása: a Kyriek váltakozó sorai fölé kiírja a Solo és Tutti jelzést. Ugyanezzel látja el a Gloriát és a többi miserészt is. Itt találunk először kereszt módosítójelet, következetesen a fá-hang alá írva. A harmadik mise — ugyancsak az ő kezétől való — a 104. oldalon kezdődik és a Missa in Festivitate 2-dae Classis nevet viseli. Csak az első Kyrienél látunk alla breve-jelzést; az egész misében több ütemjelző nem szerepel, elmaradt a Solo-Tutti jelzés is, ellenben a sűrűn használt kereszteket most már nemcsak a fá, hanem a dó hang elé is kiírja.

A 119. oldalon új kéz írása kezdődik. Íróját nem lehet kideríteni, mert semmiféle jelzés nincs kéznél. Nyilván ugyancsak a csiksomlyói ház valamelyik tagjának írása. A mise címe: Missa Sancti P. N. Francisci. A rombusz alakú hangjegyek jóval későbbi eredetre mutatnak, mint az előző miséké. A módosító keresztet a fá és dó elé a gregorián szokástól eltérően egy szó keretén belül is minden egyes hang elé kiírja. A Gloriában, Credóban megtaláljuk a Solo-Tutti jelzést, de láthatólag nem egyidejű a beírás, mert a tus színe sokkal halványabb. A Sanctus-Benedictusban feltűnő a Hosanna in excelsis „excelsis" szavának ismételgetése (kilenczer, hol magában, hol a Hosannával kapcsolatban). Ugyanígy hétszer ismétlődik az Agnus Dei „dona nobis pacem"-je is. Ez már a gregorián szellemétől való erős elszakadást jelenti; egyben arra enged következtetni hogy a kézírás vagy a XVIII. sz. legvégéről, vagy már a XIX. sz. elejéről való.

A mise befejezése után a 129—142. oldalig üres lapok következnek, kottasorok nélkül, pirossal meghúzott margóvonallal. Néhány lapot itt kitéptek.

A ceruzával számozott 143. oldalon kezdődik a negyedik kéz írása, szintén ismeretlen íróé: a Te Deum laudamus dallama, tisztán, szépen rajzolt szögletes hangjegyekkel, széles fekete sorokra írott fekete neumákkal, csak a sorkezdő betűk pirosak. Mivel a tus igen átütött a lapon, csak a recto oldalakon van írás. A dallam a mai gyakorlatban levővel egyezik; lejegyzési módja is arra mutat, hogy újabb keletű, valószínűleg a XIX. sz. utolsó évtizedeiből. A Te Deum után kb. 22 lapot kivágtak a könyvből.

A kódex eredetileg (KÁJONI bejegyzése szerint) a csiksomlyói ferences zárda tulajdona volt, onnan került a könyvben több helyen is látható pecsét szerint a rend mikházi kolostorába, majd valószínűleg a világháború viszontagságaiban még tovább.

FORRAI MAGDOLNA

Hány éves a Föld? (Tudósok vitája 1659-ben). Európa tudósait háromszáz esztendővel ezelőtt is foglalkoztatta az a kérdés, hogy milyen idős a Föld. A többség elfogadta azt az időt, amelyet a zsidóság a Biblia alapján kiszámított, vagyis 3761 évet adott hozzá a keresztény időszámításhoz, de akadtak olyan „*merész gondolkozású*" kutatók, akik kételkedtek ennek helyességében. Ezek közé tartozott Isaak VOSSIUS.

Az 1618-ban született, leideni származású VOSSIUST polihisztornak kell nevezni. Foglalkozott régészettel, matematikával, földrajzzal, filozófiával, keleti nyelvekkel és régi írásokkal. Bejárta az ismert világ nagy részét, megfordult angol, német, olasz, francia földön, Svájcban, Skandináviában, különösen a könyvtárak érdekelték mindenütt. 1646-tól könyvtáros Amsterdamban, 1649-től KRISZTINA királynő meghívására a stockholmi királyi bibliotheca vezetője, 1654-től Hágában élt, 1670-től haláláig, 1689-ig Londonban. Sok tanulmányt, könyvet írt, s ezek sok vihart, sok vitát okoztak. Ez lett a sorsa annak a műnek is, amelyet 1659-ben Hágában adott ki *Dissertatio de vera aetate mundi* címmel.

A *Dissertatió*ban a szerző a világ valódi korát számítja ki, bár nem természettudományos alapon, hanem — kortársaihoz hasonlóan — MÓZES könyvei alapján. Azt bizonyítja, hogy az általánosan elfogadott Codex Hebreicus szövege romlott, téves számadatokat közöl, s ezeket helyesbíti a Codex Graecus és Samaritanus, továbbá a káldeus, babiloni és egyiptomi kronológiák alapján. Így az Ádám és Ábrahám születése közt eltelt időt 1440 évvel hosszabbra veszi, mint kortársai, és a Föld valódi korát 7048 esztendőben határozza meg. Nem is tévedett volna sokat, ha a kapott eredményt megszorozta volna egy millióval.

VOSSIUS művére hamarosan, még ez év április 1-én érkezett válasz. A Johann ELSEVIER kiadásában megjelent könyv másfélszer akkora terjedelmű, mint a megbírált mű. Szerzője Georg HORN, aki ellenfeléhez hasonlóan széles körű ismeretekkel rendelkezett. 1620-ban született Felső-Pfalzban. Sok helyen megfordult, tanult teológiát és orvostudományt, házitanítóskodott, tanított teológiát, filozófiát, földrajzot, és 1653-tól a leideni egyetemen adott elő történelmet. Ortodox protestáns felfogása VOSSIUS tanát nemcsak hamisnak, hanem veszedelmesnek is tartotta. A Codex Hebreicus hitelessége ellen felhozott vádakat 14 fejezetben igyekezett megdönteni.

A vita hét hét múlva folytatódott. Ekkor jelent meg a hágai tudós *Castigationes ad scriptum Georgii Hornii de aetate mundi* című újabb munkája. A jeles szerző a szokásos „*ad lectorem*" bevezetésben ugyan még a nyájas olvasóhoz fordul, de hamarosan tegezésre fordítja a szót, és úgy cáfolja sorra ellenfele 14 fejezetét.

HORN természetesen nem hagyta annyiban a dolgot, és sietett válaszolni. A *Defensio dissertationis de vera aetate mundi contra Castigationes Isaaci Vossii* előszavának végén június 20-i keltezést olvashatunk. A szerző érvei nagyjából ugyanazok, mint előző munkájában. A héber nyelv az eredeti, a héber szöveg az autentikus. Az isteni igazságszolgáltatással ellenkezik az a feltevés, hogy a Codex Hebreicus szövege nem sértetlen.

Csodálatosképpen VOSSIUST ezek az argumentumok ahelyett, hogy meggyőzték és elnémították volna, még lázasabb tevékenységre serkentették. Három héttel később a hágai tudósok és teológusok már olvashatták *Auctarium castigationum ad scriptum de aetate mundi* című új füzetét, és meggyőződhettek, hogy a *Defensio* 38 pontjának érvelése teljesen hibás és tarthatatlan.

A mai hosszú nyomdai átfutási időhöz szokott nemzedék nehezen tudja megérteni, hogy a XVII. századi hollandiai tipográfusok milyen gyorsasággal tudtak dolgozni. Az Auctarium megjelenése után 13 nappal, július 14-én a leideni ELSEVIER műhelyből újabb könyv került ki. Elvégre HORN nem engedhette meg, hogy VOSSIUS diluvium-számítása legyen a helyes. A tárgyalás alapjául ismét a *Defensio* 38 cikkelye szerepelt. Ezeket védve oktatja ki neves ellenfelét, s munkája végén barátságos „*vale*"-vel búcsúzik tőle. Nyilván felkészült egy újabb válaszra. Erről azonban nincs tudomásunk, s így fel kell tételeznünk,

hogy a két tudósnak vagy az érdeklődése fordult más irányba, vagy a pénze és nyomdai számlája fogyatkozott meg, és ez oknál fogva a könyvcsata befejezést nyert.

Ha valakit a vita közelebbi részletei érdekelnek, az a hat könyvet egybekötve *Ga 4r 121* jelzet alatt megtalálja az Egyetemi Könyvtárban.

VÉRTESY MIKLÓS

Az írástudók betegségeiről és azok megelőzéséről. 1. Bernardino RAMAZZINI *De morbis artificum* című 1700-ban Modenában megjelent könyve gyakorlatilag csak a fizikai munkát végzők foglalkozási ártalmait taglalta. Őt követően valamennyi, a foglalkozások egészségügyét tárgyaló munka megmaradt a bányászat, az ipar körében munkát végzők egészségártalmainak a tárgyalásánál. Ezért érdemel különös figyelmet MAEHRL Jeromosnak 1733-ban megjelent munkája, amely *Dissertatio inauguralis medica de praeservandis literatorum morbis* — Eredeti orvosi értekezés az írástudók (írással foglalkozók) betegségeinek megelőzéséről — címmel 1733-ban a magdeburgi Halle városában jelent meg. Részünkre különös fontosságú az a körülmény, hogy ez az alapvető fontosságú munka pozsonyi magyar orvos alkotása, annak orvosdoktori értekezése volt.

MAEHRL Jeromos élete és tevékenysége alig ismert. W. KAISER és K. H. KROSCH *Erdélyi és kelet-szlovákiai orvostanhallgatók Halléban (1695—1750)* című munkájukban leírják, hogy 1729-ben négy magyarországi diák iratkozott be a hallei Frigyes egyetemen orvostanhallgatónak. Ezek a pozsonyi MAEHRL Jeromos, HŰBER János Kristóf és HIERSCHEL Mihály Nathan, továbbá az erdélyi besztercei Johannes SCHANCKEBANCK voltak. Mind a négyen 1733-ban írták meg, jelentették meg és védték meg értekezésüket a „doktori kalap" elnyerhetésére. J. SCHANCKEBANCK Johann JUNCKER professzor elnöklete alatt elkészített és megvédett értekezésének címe: *Generalia monita circa prognosim rite instituendam tradens.* J. Ch. HŰBER értekezése magyar vonatkozású, amennyiben *De auro vegetabili Pannoniae* címet viseli. M. N. HIERSCHEL *De causis febrium intermittentium earumque pertinaciae ratione* című értekezése alapján nyerte el az orvosi doktorátust. A pozsonyi három diák értekezésének elnöke Michael ALBERTI hallei egyetemi orvosprofesszor volt.

2. J. MAEHRL orvosdoktori értekezése *Dissertatio inauguralis medica de praeservandis literarorum morbis* címen a hallei Johann Christian HENDEL egyetemi könyvkiadónál 1733-ban 36 oldalnyi terjedelemben jelent meg. Az értekezés maga 31 oldalra terjedt. A 32/33 oldalakon az elnök, Michael ALBERTInek klasszikus idézetekkel bővelkedő dicsérő hozzászólása, a 34/36 oldalakon Johann JUNCKER professzornak magasztalása olvasható. A könyvecskét Johannes WALLASKAY, a Pest környéki Acsa községből származó magyar orvostanhallgatónak tízsoros dicsérő epigrammája fejezi be. WALLASKAY János 1731. április 30-án iratkozott be a hallei egyetem orvostudományi karára hallgatónak és 1734. május 3-án Friedrich HOFFMAN professzor elnöklete alatt elkészített és megvédett *De morbis peregrinantium* című értekezése alapján szerezte meg orvosi doktorátusát.

J. MAEHRL orvosdoktori értekezése annyiban tért el az akkor szokásos inauguralis thesisektől, hogy hiányzik belőle a hallei, illetőleg magyarországi társadalmi, hivatali és orvosi prominens személyiségekhez írott ajánlása, valamint hogy az értekezés végén szokásos dicséretet nem diáktársai, hanem maguk a hallei egyetem professzorai írták.

3. J. MAEHRL orvosdoktori értekezése bevezetésből és 22 szakaszból áll. Bevezetésében hangsúlyozza, hogy az emberi boldogság egyik vagy éppen legfontosabb kelléke az egészség, amelyet megvédeni kötelességünk. Az egészség az ülő foglalkozásúaknál különösen veszélyeztetett, ezért a náluk létrejövő ártalmakat, azok megelőzésének és gyógyításának

módját szükségesnek tartja összefoglalni. MAEHRL érdekesen definiálja a megelőzés, akkori nevén praeservatio fogalmát az alábbiakat írva: „Intelligo autem per preaservationem talem actum, quo imminentes et morbosae adflictiones, quibus corpus humanum ob varias rerum vicissitudinis, earumque alterandi vim et potentiam subjicitur tempestive praeoccupantur, ac causae quibus ortum et propaginem debent removentur, ne perniciosum et deplorandum edant effectum." A továbbiakban a klasszikus (régi) és az új tapasztalatok alapján igyekszik MAEHRL megfogalmazni az írástudók betegségeinek lényegét és a megelőzés lehetőségeit (1. pont). Írástudókon ő a foglalkozásszerűen ülő, írással foglalkozókat érti és betegségük létrehozójaként ennek megfelelően részben az ülő életmódot, részben szellemi túl- vagy megterhelésüket értékeli (2. és 3. szakasz). Különösen betegségokozónak tartja a szellemi megerőltetést, „fantáziájuk felfokozását". Fokozott érzékenységük további betegségi tényezőt jelent (4. szakasz). Korabeli kórtani felfogásnak megfelelően a vértolulást, az „életerő" csökkenését, a belső szervekben létrejövő mozgási eltéréseket, a „tonusok" csökkenését okolja a keletkező ártalmak kiváltójaként (5. szakasz). Fontosnak tartja rámutatni arra a körülményre, hogy azokban a helyiségekben, amelyekben az írást végzők dolgoznak, nem megfelelő a levegő, a szobák hőmérséklete hol hideg, hol túlságosan meleg. Nem megfelelő a világítás, és így a körülmények maguk is megbetegítő hatásúak lehetnek (6. szakasz). Ennél fontosabb és fokozottabban kórokozó a nem megfelelő életmód — akkori nevén diaeta — rendszertelenül étkeznek, egyesek túl sokat, mások túl keveset fogyasztanak. Nem alusznak rendesen. Közöttük gyakori az álmatlan, a nyugtalan. Mozgásuk minimális mértékű. Mindezek együttesen az emésztőszervek működészavarát, étvágytalanságot, könnyen bekövetkező gyomorrontást, székrekedést, fejfájást, szédülést, gyengeséget, fokozottan mozgási akadályozottságokat hoznak létre. Hangulatuk megromlik. Körükben gyakori a szomorúság, a melankólia, amely az írástudókra rányomja bélyegét (7. szakasz). A szellemi megerőltetés, a fokozott mértékű töprengés, az egyirányú nagymértékű szellemi igénybevétel szellemi kifáradást vált ki (8. szakasz); most már mindenféle betegséget fedeznek fel magukban, kerülnek minden aktív mozgást, félnek a szellemi izgalmaktól és valóban könnyebben meg is betegszenek (9. szakasz) és mindennemű képzelt vagy valóságos gyógymóddal igyekeznek a valóban fennálló vagy csak képzeletükben bekövetkezett egészségkárosodást megelőzni és gyógyítani (10. szakasz). Gondoskodni kell részükre a friss, a jó, megfelelő hőmérsékletű levegőről (11. szakasz), biztosítani kell részükre a megfelelő életmódot és kimerülés esetében a tea és kávé fogyasztását kívánatosként ítéli meg (12. szakasz). Az életmód helyes megszabásakor a nem túl fűszeres, nem túl terhes, mérsékelten zsíros, jól elkészített és rágást szükségelő étkezés fontosságára utal MAEHRL (13—14. szakasz) és az ivásra használt víz megfelelő, egészséges voltát is hangsúlyozza (15. szakasz), helyesnek vélve a mérsékelt tiszta bor fogyasztását, de határozottan eltiltva a gabonafélékből származó párolt italok (pálinkák) fogyasztását. Nagy fontosságot tulajdonít a kielégítő alvásnak és ez az egyetlen része az értekezésnek, ahol klasszikus szerzőkre hivatkozva taglalja a napi munkabeosztás kívánatos módját, az alvás időtartamát és annak elengedhetetlen biztosítását, hogy valóban kellően kialudják magukat az írástudók (16. és 17. szakasz). A mozgások elengedhetetlen voltát MAEHRL is hangsúlyozza. Testgyakorlás elengedhetetlen az ülő foglalkozású, írással foglalkozók körében. A testgyakorlások és sportok egész sorát adja meg munkájában, mint amelyek egyaránt alkalmasak az írástudók egészségének a megvédésére. A testmozgást azonban túlerőltetés nélkül, kedvező külső körülmények között kell végezni és célja a felüdülés (18. szakasz). Ülő munkájukat felváltva állva is végezzék, ne ragaszkodjanak mesterségesen egy meghatározott testhelyzethez, és munkájuk során járkáljanak is, mert csak ilyen módon biztosítható a megfelelő vérellátás (19. szakasz). A testnedvek kiürítésének a meghatározott időben rendszeresen végzett székelésnek, vizelésnek különös fontosságot kell tulaj-

donítani, minthogy ez az egészség fenntartásához elengedhetetlen (20. szakasz). Lehetőséghez mérten legyenek levegőn. Ha fáradtak, akkor tea-, kávéfőzeteket fogyasszanak mérsékelt mennyiségben, éljenek mérsékelten, ne sózzák és fűszerezzék túlságosan ételeiket (21. szakasz). Házas életükben is legyenek mértékletesek és betegségeik esetében hallgassák meg és kövessék orvosaik tanácsát. MAEHRL az akkori szokásoknak megfelelően időnként érvágást, valamint számos gyógyszer szedését javasolja az értelmiségi dolgozók egészségkárosodásainak megelőzésére.

MAEHRL orvosdoktori disszertációja sok tekintetben fontos és már a kortársak által is jogosan magasra értékelt munka volt, amelyben foglalt tanácsok és iránymutatások ma is időszerűek. MAEHRL érdeme annak első ízben való hangsúlyozása, hogy a szellemi, az értelmiségi munka is egészségrontó lehet, és hogy megfelelő védekezés e tekintetben is szükséges.

BUGYI BALÁZS

IRODALOM

BUCSAY, M.: *Geschichte des Protestantismus in Ungarn.* Stuttgart. 1959.
KAISER, W. & KROSCH, K. H.: *Transsylvanische und slowakische Mediziner in Halle (1695—1750). Zur Geschichte der Medizinischen Fakultät der Universität Halle im 18. Jahrhundert (Teil XI.)* Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität Halle—Wittenberg. Mathematische-naturwissenschaftliche Reihe *14:* 581—622 (1965)
ORTVAY, Th.: *Geschichte der Stadt Pressburg.* Pozsony. 1894.
PAZZINI, A.: *De morbis artificum* — Bernardino Ramazzini. — facsimile kiadás. — Róma. Ex typographia Caroli Columbi. 1953.

Egy budai dramaturgiai folyóirat terve 1791-ből. (Dramaturgische Monatschrift über die Provinzialschaubühne in Ofen). A XVIII. század utolsó évtizedeiben kifejlődő hazai szellemi élet történetének tárgyát nemcsak a megvalósult programok és tervek, hanem azok a „plánum"-ok és „jámbor szándék"-ok is alkotják, amelyek — valamilyen oknál fogva — nem valósulhattak meg. Ilyenek, a közismert BESSENYEI—RÉVAI által kezdeményezett akadémiai terveken kívül, szép számmal akadtak más téren is. Például a kilencvenes évek körül kifejlődő folyóiratirodalmunk megvalósult lapjai mellett, számos olyan lapalapítási szándékról van tudomásunk, amelyek csak a *tervezésig* jutottak el. Számbavételük azonban így is indokolt, hiszen a kor törekvéseinek a teljesebb megismeréséhez e zátonyra futott tervek is hozzátartoznak.

Az alábbiakban egy olyan folyóiratalapítási tervet szeretnénk ismertetni, amely nemcsak sajtótörténeti, hanem színháztörténeti érdekességgel is bír: egy 1791-ből származó német nyelvű tudósítást, amely egy budai dramaturgiai folyóirat programját tartalmazza. E nyomtatott hírverő röplap egy olyan színházi folyóirat-vállalkozás szándékát őrizte meg a XVIII. század végéről, amilyenhez hasonló nálunk végül is csak évtizedekkel később, a reformkorban valósulhatott meg.[1]

[1] Volt ugyan már 1778-ban Nagyszebenben egy *Theatralisches Wochenblatt* című rövidéletű lap, és 1798-ban Pozsonyban is kiadtak egy színházi újságot, *Allgemeine Deutsche Theater Zeitung* címmel. (DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada. 1705—1805.* Bp. 1941. 41, 54. l., JÓNÁS Alfréd: *Színházi lapok az Országos Széchényi Könyvtárban.* Magy. Könyvszle. 1943. 74—76. l.) Az itt ismertetésre kerülő folyóirattervezet esztétikai-dramaturgiai igényesség szempontjából mégis inkább már a későbbi színházi folyóiratainkra emlékeztet.

Az Országos Levéltárban, a Helytartótanács részére annak idején beküldött újságpéldányok között az *Ephemerides Budenses* 1791. április 19-i számából egy 4 lapos, német nyelvű nyomtatvány került elő, amely az *Ankündigung* címet viseli; sem kiadója, sem nyomtatója nincs feltüntetve.[2] A tudósítás a korban divatos előfizetési felhívás, amelyet egy-egy újonnan létesítendő folyóirat vagy hírlap megindítása előtt szoktak kibocsátani. Az efféle hírverő nyomtatványok általában a tervezett lap címét, megjelenési helyét, idejét, tárgyát és az előfizetési feltételeket szokták ismertetni; néha azonban részletesebben foglalkoznak a megindítandó lap programjával is. Ezt teszi az alább ismertetésre kerülő tudósítás. Az általa közzétett program már csak azért is figyelmet érdemel, mert megfogalmazója esztétikailag és dramaturgiailag képzett személy lehetett, aki e vállalkozással egyszersmind a hazai színikritika első igényes orgánumát is létre kívánta hozni. (Ismeretes, hogy az egykorú újságokban szép számmal jelentek meg színházi tudósítások, különösen a nemzeti játékszín megteremtésével kapcsolatban, de ezek a jelentések a legtöbbször nélkülöztek minden fajta esztétikai igényességet és színikritikusi felkészültséget.[3])

A tudósítás annak megállapításából indul ki, hogy a század műkritikusai közül még senki sem gondolt arra, hogy véleményét a magyarországi színházakról kifejtse, és hogy a színrehozott darabokkal kapcsolatban azt publikálja. Sajnálattal állapítja meg, hogy minden folyóirat, újság és zsebnaptár — bizonyára elsősorban a Habsburg-birodalom lapjaira és a németországi folyóiratokra gondol — bár tele van a német színpadokkal és színtársulatokkal foglalkozó közleményekkel —, de a budai és a pesti színpadról hallgatnak. Meggyőződésük, hogy a „mi színházunk" is figyelmet érdemel, és éppen ezért határozták el, hogy egy *Dramaturgische Monatschrift über die Provinzialschaubühne in Ofen* című folyóirat által ismertebbé teszik. Erre azért is érdemesnek tartják a pest-budai színjátszást, mert — véleményük szerint — kevés színház rendelkezik olyan érdemes tagokkal, mint ez.

A folyóiratukkal kapcsolatos általános célkitűzésükből kitűnik, hogy ők is a divatos morális-didaktikus szempontokat tartják a színházügy terén a legfontosabbaknak: a moralitást a színpadon elősegíteni, az igyekvő színészt buzdítani, a hanyagot rendreutasítani, megtanítani az igaznak és a hamisnak a megkülönböztetését; és általában mindenkinek a pártatlan megítélését.

A tervezett havi folyóirat részletesebb programtervének felvázolását annak megállapításával kezdik, hogy minden színjátékot belső, esztétikai értéke szerint kívánnak megbírálni; amennyiben pedig fordításról lesz szó, egybevetik az eredetivel, hivatkoznak a korábbi kritikákra, de az esetleges eltérő véleményüknek is hangot adnak. A jellemek lélektani taglalását a színészi játék vagy pedig a saját véleményük alapján végzik el; a hamis alakításra felhívják a színész figyelmét. Figyelmet kívánnak fordítani a díszletekre és a jelmezekre is, és párhuzamot vonnak a bécsi és az itteni színjátékok között, a közönségre gyakorolt hatás szempontjából. De nem akarnak megfeledkezni azokról a külföldi drámai művekről sem, amelyeket Budán nem adnak elő, hanem azokkal kapcsolatban is kifejtik nézeteiket. A folyóiratprogram 6. pontjában arról tudósítanak, hogy tekintettel kívánnak lenni a „hír szerint" magyar nyelven bemutatásra kerülő darabokra és az

[2] OL Depart. Gremiale Ord. 1791. N. 5—6.

[3] Bayer József: *A nemzeti játékszín története. II.* Bp. 1887. 319—320. l. és Császár Elemér: *Színi kritikánk a Nemzeti Színház megnyíltáig.* Budapesti Szle. 1924. 296. köt. 86—87. l. — Az újabb kutatás a felvilágosodás korának hazai dramaturgiai emlékeit számbavéve és feldolgozva, e XVIII. század végi hírlapi szórványos megnyilatkozások értékét jobban aláhúzta. Ld.: Solt Andor: *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772—1826).* Bp. 1970. 40—82. l.

ezeket bemutató színészek játékára is. Végül megjegyzik, hogy amennyiben a lap terjedelme ezt megengedi, közölni fognak még külső színházakról szóló híreket és anekdotákat, valamint kisebb, költői színvonalú verseket.

Lapjuk tónusával kapcsolatban azt ígérik, hogy az szerény lesz: kerülni fognak mindenféle ugratást és durva gúnyolódást, de még a sértő kifejezéseket is; a hibázó színészeket jóindulattal figyelmeztetik. A hozzá nem értők gyáva vélekedésével ugyan nem törődnek, de szívesen látnak folyóiratukkal kapcsolatban minden megalapozott véleményt. Fel is kérik az Igaznak és a Szépnek minden ismerőjét, hogy oly egyenesen és bátran ítéljék meg őket, mint ahogy ők teszik ezt a művek alapján.

Végül az előfizetéssel kapcsolatos tudnivalókat közlik. Ezek szerint havonta egy füzet megjelentetését tervezik, hat szám alkotna egy kötetet, és ezek mindegyikébe egy-egy színésznek vagy a színházügy terén kimagasló más személynek a rézmetszetét kívánják mellékelni. A fél évre szóló előfizetési díjat 3 forintban állapították meg. Az aggodalmaskodókat azzal nyugtatták meg: a többtagú intézményük a biztosíték arra nézve, hogy nem érheti az előfizetőket károsodás. Az első szám megjelenését június elejére ígérték.

Figyelemre méltó még — az egyébként névtelenül megjelenő és az „intézmény" tagjainak a személyét sem eláruló — előfizetési felhívás végén található felsorolása azoknak a bizományosoknak, akiknél elő lehetett fizetni a lapra. Bécsben, Budán, Pesten és Pozsonyban Stahel, Weingand, Kilián és Löwe személyében könyvkereskedőket neveztek meg, akárcsak Prágában, Gothában, Nürnbergben, Konstanzban, Nagyszebenben és Temesváron. A kassai előfizetők azonban „Batschanyi"-nál, a királyi kamarai hivatal tisztviselőjénél jelentkezhettek.

Mindebből, a hazai és a birodalmi határokon túl, a németországi városokban is terjesztésre szánt folyóirat kiadóira nézve egyelőre nem sokat állapíthatunk meg. A Tudósítás szövegéből annyi azonban leszűrhető, hogy az emlegetett „Institut" tagjai olyan személyek lehettek, akik rendelkeztek bizonyos esztétikai és dramaturgiai műveltséggel, és akiknek a pest-budai színjátszás megismertetése szívügyük volt. Az is kitűnik a szövegből, hogy elsősorban a német színjátszásra gondolhattak, hiszen 1791 tavaszán nem is volt más a fővárosban. Az is valószínű, hogy elsősorban nem a nemzeti színjátszás előharcosai lehettek, hiszen ebben az esetben 1791-ben hivatkoztak volna arra, amivel a kor magyar újságjai is tele voltak: a színjátszásnak és a nemzeti nyelv fejlesztésének a szoros kapcsolatára. Ugyanakkor — miként a 6. pontból kiderül — nem álltak ellenségesen szemben a nehéz körülmények között akkor újjászerveződő magyar színjátszókkal sem, sőt ígéretet tettek arra, hogy tájékoztatni fognak a magyar darabok bemutatóiról is. Ha ehhez még hozzávesszük Batsányival kapcsolatos ismeretségüket, talán nem járunk messze az igazságtól, ha e folyóirat-tervezet megalkotóit a modern német esztétikai műveltséggel rendelkező, de a magyar kultúra kérdései iránt is élénken érdeklődő Schedius körében keressük. Schedius, mint ismeretes, éppen ez idő tájt pályázott a pesti egyetem esztétikai tanszékére, és ezt elnyerve, a következő évben az újjászerveződő magyar játékszín dramaturgja, „tudomány-igazgatója" lett.[4] E tervezett dramaturgiai folyóirat mindenesetre már olyasféle kultúrközvetítő szerepet is igyekezett betölteni, amilyet az 1803-ban általa megindított *Zeitschrift von und für Ungern* vett programjába.

Az alábbiakban közöljük az ismertetett folyóirat-tervezet eredeti szövegét:

[4] Doromby Karola: *Schedius Lajos mint német—magyar kultúrközvetítő.* Bp. 1932. 29—31. és Szauder József: *Az esztétikai tanszék betöltésére kiírt pályázat és kritikai irányzataink 1791-ben.* Irod. tört. Közl. 1971. 78—106. l.

ANKÜNDIGUNG

Unter einer Menge Kunstrichter mit denen uns das geschäftigte Jahrhundert beschenkt, kam noch keiner auf den Gedanken über ungarischen Provinzialbühnen seine Meinungen zu sagen und dem Publiko über die aufgeführten zu geben.

Alle Journale, Ephemeriden, Taschenkalender strozen mit Anekdoten, Kritiken und Meinungen aller deutschen Bühnen und Schauspielergesellschaften, nur von der Ofner und Pester Schaubühne schweigen sie.

Weil wir nun überzeugt sind, daß eben diese unsere Bühne Aufmerksamkeit verdient, so haben wir uns entschloßen, selbe durch eine Zeitschrift bekannter zu machen, unter dem Titel:

Dramaturgische Monatschrift
über die
Provinzialschaubühne
in
Ofen

Wir kennen nur sehr wenige Bühnen, die so viel brauchbare Mitglieder hätten, als die hiesige. Man stelle Sie au ihren Platz, und wir stehen dafür, daß sie, wenn sie anders wollen, und aufgemuntert werden, gewis alles zu einem guten Spiel beitragen würden.

Unsere Absicht bei dieser Monatschrift ist: die Moralität auf der Bühne zu befördern, den fleißigen Schauspieler aufzumuntern, den nachläßigen zurechtzuweisen, und ihm das Wahre von dem Falschen zu unterscheiden lehren. Ueberhaupt jeden ohne Partheilichkeit zu beurtheilen.

Der Plan dieser Monatschrift ist folgender:

1. Wird ein jedes Schauspiel nach seinen innern ästetischen Wert beurtheilt, in Rücksicht seiner Originalität, wenn es original ist, und ist es eine Übersetzung, oder Verteutschung in Ansicht seines Werts mit demjenigen der Urschrift entgegen gehalten: wo doch zu bemerken ist, daß bey Schauspielen, die in vorzüglichen drammaturgischen Schriften schon beurtheilt worden sind, man sich auf selbe berufen, und nur da eigene Anmerkungen mittheilen wird, wo man mit dem Drammaturgen nicht einerlei Sinnes wäre.
2. Psichologische Zergliederung der Karaktere nach dem Spiel des Schauspielers, oder nach eigener Meinung; Zurechtweisung des Schauspielers bei einem entdeckten falschen Spiel.
3. Ein Blick auf die Theaterverzierungen, und auf das Kostüm, in Bezug auf das vorgestellte Schauspiel.
4. Paralellen über manche am Wiener Nationalhof — und hiesigen Stadttheatern aufgeführte Stücke in Rücksicht der Wirkung, die sie beim Publiko gemacht haben.
5. Gedanken und Meinungen über in- und ausländische drammatische Produkte, die unangeführt bleiben.
6. Hinsicht auf die, in der ungarischen Sprache dem Vernehmen nach aufgeführt werdende Schauspiele mit dem Bezuge auf das Spiel der dieselbe spielenden Schauspieler.
7. Werden, wenn es der Raum der Monatschrift zuläst, und die Wichtigkeit der behandelnden Materien nicht stöhrt, Nachrichten von auswärtigen Theatern, Anekdoten und kleinere Gedichte von dichterischen Verdiensten eingerückt.

Der Ton unserer Monatschrift wird durchaus bescheiden sein, wird daher allen Hohn, alle Nekerei, allen grobe Schimpf, überhaupt einen jeden beleidigenden Ausdruck vermeiden, mit Gelaßenheit den fehlenden Schauspieler die Hand bieten, und zurechtweisen. Aus diesem Grunde also, und mit dem Bewußtsein, Niemanden mit wissen beleidigen zu wollen, werden wir auf keine feichte Brochüre, eines Unkenners antworten, wir mögen in derselben noch so hönisch angetaftet werden.

Gründliches Urtheil über unsere periodische Schrift soll uns willkommen sein. Wir fordern auch mit dieser Ankündigung alle Kenner des Wahren und Schönen auf, uns so gerade, so freimüthig zu beurtheilen, so gerade und so freimüthig wir andere nach ihren Werken beurtheilt haben.

Diese Monatschrift wird auf Pränumeration herausgegeben. In einem jeden Monat erscheint ein Heft, in sechs Monaten ein Band, folglich erhält der Prenumerant zwei Bände das ganze Jahr hindurch.

Sollte sich in der Zeitfolge die Zahl der Pränumeranten merklich vermehren, so werden wir auch besorgt sein, jeden Band mit einem Kupfer, von irgend einem guten Künstler gestochen zu zieren. Der Kupfer wird das Bild eines vorzüglichen hiesigen Schauspielers, oder einens Mannes vorstellen, der in unserm Vaterlande etwas zu Vervollkommung des dramaturgischen Faches beigetragen hat.

Die respective Herren Pränumeranten, deren Namen nach dem ersten Heft, abgedruckt sein werden, zahlen auf ein halbes Jahr 3 fl. zum voraus hinein. Einzeln ist jedes Heft für 40 kr. zu haben.

Der zur Beförderung dieses Werkes 10 Exemplare nimmt, erhält wie gewöhnlich das 11-te unentgeltlich.

Man wird das Format, und die Lettern zum Abdruck der Hefte nach der gegenwärtigen Ankündigung wählen.

Das erste Heft kommt Anfangs Juny 1791 broschürt heraus, wer sich nun darauf pränumerieren will, beliebe sich hier in Ofen, und in Pest bis 15., und in den auswärtigen Städten bis Ende Mai d. J. anzufragen; denn der später pränumeriert, zahlt für jedes Heft 40 kr.

Zur Sicherheit der Herren Abonnenten findet man noch anzumerken: daß, nachdeme das Institut dieser Monatschrift aus mehreren Mitgliedern besteht, die Besorgniß, durch diese Ankündigung getäuscht, oder hintergangen zu sein, nie eintretten könne; denn man will Alles anwenden, um das Publikum zu überzeugen, wie sehr es den Herausgebern dieser periodischen Schrift am Herzen liege, sich Ehre, und unerbetelten Beifall zu erwerben.

KÓKAY GYÖRGY

La Bibliothèque Kallonas à Gyöngyös. Au cours du 18e siècle, le commerce des villes hongroises fut presque exclusivement dans les mains de marchands grecs. Les immigrés helléniques, fidèles à leur langue et désireux de cultiver leur nationalité, fondaient des écoles et les firent diviser par quelques savants grecs éminents invités pour cet effet. Parmi les 26 écoles grecques de Hongrie, il y avait une qui fonctionna à Gyöngyös.[1] L'un des maîtres de cette école, le plus remarquable, Gabriel KALLONAS se distingua également comme prêtre. A l'en croire l'historien littéraire György ZAVIRAS, les sources venant de la Grèce moderne feraient preuve de ce que KALLONAS fut né en 1724 à l'île d'Andros.[2] Il fit ses études à Smyrne et, les ayant achevées, se rendit à Alexandrie, où il fut ordonné prêtre. Sur le mont Athos, il suivait les cours du philosophe Eugenio VULGARIS, après quoi un poste de précepteur lui fut offert à Constantinople. C'est d'ici qu'il dut gagner Bucarest, puis Vienne, pour remplir des fonctions de curé. A cette vocation il demeura fidèle lorsqu'il se rendit en 1788 à Pest, puis en 1790 à Diószeg, et en 1792 à Gyöngyös. C'est dans cette ville qu'il mourut trois ans après, en 1795. ZAVIRAS relate que ce savant prêtre avait copié de sa propre main un très grand nombre d'ouvrages,[3] dont dix sont indiqués chez ZAVIRAS par titres.[4] Quant à l'activité littéraire de Gabriel KALLONAS, on ne connaît qu'un seul ouvrage écrit par lui, un livre pédagogique.

Après la mort de Gabriel KALLONAS, la paroisse orthodoxe de Gyöngyös fut occupée par KOZMA KUTKUTAKY. Cependant, l'âge avancé de ce prêtre avait convaincu la communauté qu'il serait utile de le remplacer par Ignatios KALLONAS, neveu du défunt. L'affaire trouva un protecteur sérieux auprès du Conseil de lieutenance[5] dans la personne de l'évêque orthodoxe serbe, Dionisios POPOVIČ, qui mentionna en sa faveur que, depuis 15 ans, les membres de la famille KALLONAS vivaient en Hongrie sous la foi du serment de fidélité. Le comitat de Heves patronna également le nouveau candidat. Finalement, l'investiture eut lieu à la fin de l'année 1797,[6] sur lettres royales datées du 3 novembre 1797, malgré que ce n'eût pas été en Hongrie que KALLONAS fut ordonné prêtre. Ignatios KALLONAS entra donc dans l'héritage de son oncle, dont la bibliothèque composée de manuscrits et d'imprimés devait faire l'objet de soins particuliers. Ces soins ne manquaient pas chez le nouveau paroissien qui ne tarda pas à éditer, avec son frère Georg KALLONAS,[7] l'ouvrage pédagogique de son oncle, paru en 1800.[8]

37 ans après, Ignatios KALLONAS sentant ses forces se faiblir, fit son testament et légua sa bibliothèque — dont la majeure partie avait appartenu à son oncle — au communauté orthodoxe de Pest.

C'est dans les archives du Communauté Orthodoxe Hongrois de Budapest que nous venons de retrouver la liste en langue grecque de ces livres et manuscrits, établie lors de la remise de la collection à la communauté. Sur cette liste, Joasaf Papa RALLI, prêtre orthodoxe, reconnaît avoir reçu le 30 octobre 1834 de l'archidimandrite Ignatios KALLONAS 90 ouvrages grecs en 106 volumes et dix manuscrits.

[1] HORVÁTH, E.: *Az újgörögök* (Les Grecs modernes). Bp. 1943. p. 73.
[2] HORVÁTH, E.: *Jeorjiosz Zavirasz élete és munkái* (La vie et l'œuvre de Georgios Zaviras). Bp. 1937. pp. 76—77.
[3] Op. cit. p. 90.
[4] Op. cit. p. 90, note 39.
[5] Országos Levéltár (Archives Nationales) HTT Départ. Relig. Gr. n. unit. 1797. fons 4.
[6] Il n'est connu qu'un seul ouvrage d'Ignatios KALLONAS, un livre de prières paru en 1818 à Sárospatak.
[7] Un de ses descendants, György KALLONA, fut instituteur et maître de chapelle à Kecskemét. Voir HAJNÓCZY, I.: *A kecskeméti görögség története* (L'histoire des habitants grecs de Kecskemét). Bp. 1939. p. 29.
[8] HORVÁTH, E.: *Magyar—görög bibliográfia* (Bibliographie gréco-hongroise). Bp. 1940. p. 64.

Les livres sont écrits en grec ou sont bilingues: gréco-latins et traitent de différents sujets. La plupart sont des œuvres religieuses et philosophiques, ou des ouvrages d'auteurs classiques, voire des manuels scolaires linguistiques. Bien que le catalogue soit loin d'être un inventaire exacte de la collection, et que mainte fois seuls les auteurs y soient indiqués tandis que les titres d'ouvrages font défaut, on peut constater qu'il n'y avait dans la bibliothèque de KALLONAS que très peu de livres scientifiques. Du domaine des belles lettres, on n'y trouve aucun. Les ouvrages dont cette bibliothèque fut composée reflètent fidèlement l'exigence culturelle et le domaine d'intérêt du prêtre et professeur qu'était Gabriel KALLONAS.

Toujours est-il que l'incorporation de la bibliothèque de KALLONAS dans celle du communauté orthodoxe de Pest en 1834[9] a contribué dans une mesure non insiginifiante à l'enrichissement de sa collection et c'est grâce à cet enrichissement que la plus importante bibliothèque des originaires grecs de Hongrie se trouve être celle de Budapest.[10] La collection grecque de la bibliothèque se trouve aujourd'hui encore dans la bibliothèque de la chaire gréco-latine de l'Université de Budapest.

FÜVES ÖDÖN

Az újságkézbesítő újévi strófái a XIX. század elején. A magyar hírlapok és folyóiratok a XVIII. századhoz hasonlóan, a XIX. század első felében is elsősorban postán jutottak el a szerkesztőség székhelyétől (Bécstől, Pozsonytól, Pesttől) távol, az ország legkülönbözőbb részein lakó előfizetőkhöz. A lapok terjesztése annyira szoros kapcsolatban állt a postával, hogy egy újságnak csak annyiszor volt érdemes megjelennie egy héten, ahányszor postajárat indult. (A század elején kétszer, a negyvenes években azonban már négyszer is).[1] Pesten azonban, ahol viszonylag sok a helybeli előfizető, a XIX. században már arra is van példa, hogy a helyben lakó előfizetőkhöz házhoz küldi a szerkesztőség az újságot. Világosan kiderül ez a *Nemzeti Ujság* egy 1847-es közleményéből is.[2] Ez az eljárás azonban nem a 40-es évek újítása. Legalábbis a *Nemzeti Ujság* esetében semmiképp sem az. Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárán található újévi köszöntő versezetek kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a *Nemzeti Ujság* elődje, a KULTSÁR István szerkesztette *Hazai és Külföldi Tudósítások* már a század tízes és húszas éveiben is külön kézbesítővel juttatta el a lapot pesti előfizetőihez. Sőt némelyik kézbesítő nevét is ismerjük.

Általános szokás volt ugyanis a XIX. században, hogy újév napján, kézműves segédek, inasok, színészek, diákok bejárták a várost s ajándék reményében valamilyen rigmussal köszöntötték a lakosokat. Később egyre inkább szokássá lett, hogy ezeket a verseket kinyomatták s osztogatták jóakaróik között.[3] Különösen elöljártak e téren a kéményseprők és a lámpagyújtogatók, ám úgy látszik, nem akartak kimaradni a sorból az egyetlen Pesten megjelenő újság, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* egymást követő kézbesítői sem,

[9] FÜVES, Ö.: *Fejezetek a pesti Zavirasz-könyvtár történetéből* (De l'histoire de la bibliothèque Zaviras de Pest). = Magyar Könyvszemle, 1968. pp. 61–64.

[10] GRÁF, A.: *Jeorjiosz Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa* (Catalogue de la bibliothèque de Georgios Zaviras à Budapest). Bp. 1935.

[1] DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében*. Magy. Könyvszle. 1943. 413–429. l.

[2] DEZSÉNYI, i. h.

[3] HANKISS Elemér–BERCZELI A. Károlyné: *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája*. Bp. 1961.

kiknek öt, 1814 és 1828 között kiadott versezete található az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában. Valószínűleg nem ez a teljes termés ebben a műfajban. Fischer Antal „Pesti Magyar Újság Hordozó" nyitja meg a sort 1814-ben. Az 1818-as és 1819-es rigmusok alatt a következő aláírást találjuk: „Brukner József, a Hazai és Külföldi Tudósítások kihordozója".[4] Egy év szünet után találkozunk újabb verssel, de már új név szerepel alatta: „Fark Márton Magyar Ujság hordó".[5] Ezután már csak 1828-ból találunk újabb üdvözlőverset, mely alatt megint új név díszeleg: „Baimler Edvárd, a Nemzeti Ujság hordozója".[6] (A *Nemzeti Ujság* szavak szerepeltek a lap alcímében.[7])

A versek utalnak arra, hogy az „újsághordozók" munkája nem lehetett irígylésre méltó. Helységenként valószínűleg csak egy lapkihordó volt, s annak az egész várost be kellett járnia. (Persze, mint már említettük, a lap nem jelent meg a hét minden napján, s így verseink szerzőinek módja lehetett kipihenni a fáradalmakat.) Bőven találunk arra is célzást, miszerint a hírlap kihordása nem volt túl jövedelmező foglalkozás. Kivált Brukner József az, aki nyomatékkal utal szűkös helyzetére s nem rejti véka alá, mi a célja újévi üdvözletének. Különösen áll ez 1818-ra írt versére, melynek rögtön az elején felveti a kérdést, mi a célja versezetének és erre egy példázattal felel. Egyszer egy püspök egyházmegyéjét látogatta s az egyik falun keresztül hajtatva nagy csodálkozással állapította meg, hogy a kántor nem harangoztat. Mikor felelősségre vonta, az így mentegetőzött:

„Méltóságod nékünk engedjen meg kérjük
Ezzel nem vétettünk bizonnyal ugy véljük,
Száz okunk van arra mért nem harangoztunk,
Bátor e szokástól soha nem irtóztunk.
Az első okunk az, mivel harangunk nints,
Második, kerüli falunkat a nagy kints."

A püspök nem is kéri a folytatást, hanem azonnal egy zacskó aranyat nyújt át mondván:

„Ezen egy harangot tüstént tsináltassál,
És vissza jőtömben majd harangoztassál!

E kántorhoz hasonlóan Brukner is számos okkal magyarázhatná, miért írta sorait.

„A többi közt az az egy ok, hogy most az élelmemre
Szükség van s a mindennapi piartzi (sic) költségemre
Esedezek tehát azért a tisztelt publikumnak
Hogy felsegélő karjait nyujtsa boldogtalannak."

Következő évi köszöntőjében Brukner, már hivatása fáradalmait is ecseteli.

„Manó hiszi, hogy valaha
Mercurius Isten volt!
Ujság hordó lévén noha
hogy még is bele nem holt!
Én ez egy esztendőben is
(Igaz, hogy lévén hív, és fris)
Sarkaim szárnyit szépen
elrugdostam végképpen."

[4] OSZK Kisnyomtatványtár 1818. 4°, 1819 4°.
[5] OSZK Kisnyomtatványtár 1821. 4°.
[6] OSZK Kisnyomtatványtár 1828. 4°.
[7] Dezsényi Béla: *Nemzeti Újság. Nyolc év egy konzervatív hírlap életéből.* Bp. 1941. 46.l.

Mestersége nehézségének és jelentőségének méltatása után rátér az újévi nyomtatvány tulajdonképpeni céljára:

„Az aprópénz megritkula,
erszény, gyomor meglapula
a többit tudja kiki
ha nem fecsegem is ki."

BRUKNER mind a két verse ezzel a két sorral fejeződik be:

„Éltesse a Nagy Ur Isten a Magyar Közönséget
Éljen-éljen kiáltással vesz tiszteletem véget."

Az új hírlapkézbesítő, FARK Márton, kinek nevével az 1821-es *Uj Esztendei Köszöntő Versek* alatt találkozunk, szintén foglalkozása fáradalmainak ecsetelésével kezdi sorait:

„Már egészen át gázoltam
A tavali uj Eszendőt,
Egyenlőnek tapasztaltam
Mindenféle veszendőt.
Érzem is ezt a lábomban
Melyemben és a talpamban."

Ezután következik a közönség jóindulatába való ajánlkozás, hisz:

„Én kevéssel megelégszem
Azért dolgom mégis végzem."

Végül ő is rátér hivatása jelentőségének ecsetelésére mondván, hogy a jószívű adakozók iránt hálája nem marad el. Hírt fog hozni:

„A Vulkán országából
Columbiába hajozók,
És Filadelfiából.
Az új világnak tetteit
Elbeszélem remekjeit."

Míg a külvilág (Amsterdam, London, Madrid) telve van zajjal, pörlekedéssel, háborgással, addig:

„Itt mi nyugottan pipázunk
... Babra, pénzre is kártyázunk,
... Olvasgatjuk mások kárát
Oltson tesszük le az árát."

BAIMLER Edward 1828-as *Ujesztendei Köszöntés*-ét nemcsak a FARK verse óta eltelt hét év választja el elődeitől, de maga a vers is lényegesen különbözik tőlük. Itt nincs említés sem szorult anyagi helyzetéről, sem foglalkozása fáradalmairól. A kor alkalmi költészetében kedvelt Himfy-strófákban írt versei a kibontakozásban levő reformkor ideológiáját tükrözik.

„Boldog aki szülő földjét
Tiszta szívből szerette
Áldott a ki Árpád nyelvét
Ápolgatta s kedvelte."

Boldogok mindazok, kik az elmúlt esztendőben embertársaik testi és lelki javát szolgálták, hisz érdemeiket az idő nem emésztheti el.

„Boldogok vagytok Hazánknak
Így hát lelkes fiai
Áldottak vagytok Honnyunknak
Fényt hozó sugárai!"

Verseink tehát nemcsak azt bizonyítják, hogy Pesten már a múlt század első évtizedeiben is kézbesítő hordta házhoz a hírlapot, de szolgáltatnak némi adalékot a kézbesítők munkájáról, életkörülményeiről s életmódjáról is. Sőt koruk hangulatából is érzékeltetnek valamennyit.

INDALI GYÖRGY

Irínyi úti jegyzeteinek cenzúrázása és a sajtótörvény. A sajtószabadság kérdése szokatlanul erős nyomatékot kapott a magyar történelemben a polgári haladásért vívott küzdelem során. A legerősebben a forradalmat megelőző években lángolt a harc, s ebben fontos szerepe van egy fiatal újságírónak és politikusnak, IRÍNYI Józsefnek.

Ma már inkább a vezetékneve cseng ismerősen, vegyész bátyja alakját jobban megőrizte az utókor emlékezete; pedig nem volt a negyvenes éveknek olyan jelentős irodalmi-politikai eseménye, amelynek résztvevője, szervezője ne lett volna. Nagyon fiatalon debütált az irodalmi életben. Tizenkilenc éves, amikor első cikkei megjelennek az *Athenaeum*ban és a *Századunk*ban. Politikai érdeklődése már ekkor a kor legégetőbb problémáihoz vezeti. Véleménye persze még kialakulatlan, hiányzik az önálló tapasztalás, ismeretszerzés talaja, amelyen az egyéni gondolatok fejlődni tudnának. Ezért jelent gyökeres fordulatot IRÍNYI életében 1842 tavasza, amikor közel egy évre búcsút vesz hazájától, és elindul, hogy ismerkedjék a világgal.

A világjáró ifjú kortársainak szemével is látja Európát, s útjának élményei elsősorban ezért érdekesek számunkra. IRÍNYI tudta ezt, élményeit már az író szemével gyűjti, nyomdakész naplórészleteket küld haza az út élményeiről, de még ennél is fontosabbak azok a gondolatok, amelyek a hazai viszonyokról születnek vagy alakulnak át éppen a látottak hatására. Ezzel magyarázható az, hogy az utazásról beszámoló könyvnek kisebb része kapcsolódik az úti élményekhez, a második kötet azokat a tanulságokat foglalja össze, amelyek a magyar viszonyok megváltoztatását segítik a látott példa nyomán.[1]

A frissen megismert világ részben átformálja IRÍNYI politikai elveit, gondolkodásában előtérbe helyez olyan kérdéseket, amelyek korábbi írásaiban nem vetődtek fel élesen. A francia politikai élet és a virágzó sajtó ébreszti rá arra, hogy nálunk a publicisztika fejlődésére remény sincs, amíg a cenzúra meg nem szűnik. S reform-tervei is a francia példa nyomán alakultak, távolról sem TÁNCSICS egyidejű sajtópolitikai követeléseinek radikalizmusával: „Én szabad sajtót óhajtok, de ez alatt nem azt értem, miszerint teljesen semmi törvény se legyen a' sajtó iránt. Ellenkezően, én azt óhajtom, hogy sajtó törvények hozassanak. Mi azonban szüntelen azt feszegetjük, miszerint nálunk a' sajtónak semmi korlátainak sem kellene lenni, mi, felfogásom szerint, csupán akkor állhatna meg, ha olly szent emberekből állana a' polgári társaság, kiknél egyáltalában semmi törvényre sem volna szükség . . ."[2]

Nem sokkal az *Úti jegyzetek* megjelenése után az *Ellenőr*ben ő maga fogalmazza meg, hogy milyen törvényeket tart szükségesnek a sajtókihágások megelőzésére, ill. megtorlására.[3] S ami érdekes: a sajtótörvényjavaslat 3. pontja, amely a mindenkire kötelező fel-

[1] IRÍNYI József: *Német, francia- és angolországi Úti jegyzetek*. Hála 1846.
[2] Uo. I. 297—298. l.
[3] BAJZA: *Ellenőr* (Sajtótörvényről). 1847.

tételeket fogalmazza meg, majdnem azonos annak a királyi utasításnak a 2. pontjával, amely 1838-ban az újjáalakult cenzori hivatal működésének alapelveit írja elő.[4] Mindkettőben szerepel az uralkodó személyének sérthetetlensége, az alkotmány érvényes intékedéseinek tisztelete, minden bevett vallási felekezet iránti türelem, az erkölcsök és az állampolgárok védelme. Ez a loyalitás azt bizonyítja, hogy IRÍNYI reálpolitikus, aki a maga hadállásait is fedezni akarja a sajtótörvénnyel, nem úgy, mint TÁNCSICS, aki szerint sajtóvétség nem is létezik, mert ha valaki jóhiszeműen vagy rossz szándékkal valótlant ír az újságba, azt a másik lap majd helyreigazítja, s az olvasót nem vezethetik félre.

IRÍNYI álláspontja mégis gyökeresen különbözik a cenzúra védelmezőitől: egyetért minden radikális, sőt liberális kortársával abban, hogy az előzetes sajtóvizsgálat puszta léte sérti az emberi jogokat: „Alkotmányos kormányhoz úgy illik a censura, mint lovagias emberhez az orgyilkosság" — írja.[5] A sokban rokon szabályok nem gördíthetnek akadályt a véleménynyilvánítás szabadsága elé, hiszen az utólagos bíráskodás tisztaságának legfőbb biztosítéka a *nyilvánosság:* a sajtóvétségeket esküdtszékek vagy külön országgyűlési bizottság vizsgálná felül. A baj tehát nem a *szabályokból,* hanem *érvényesítésük módjából* származik: a cenzorok az előzetes sajtóvizsgálat során az általánosságban megadott elveket önkényesen értelmezhetik, a szerzőnek nincs módja védekezni, sőt a „teremtő ész cenzorává aljasul saját művének . . . a szellem eltörpül, alkalmazni igyekezvén magát a nagyrészben értetlen és rövidlátó vizsgálók tetszéséhez és felfogásához."[6]

Ennek a sajtópolitikai törvénytervezetnek a kidolgozásában nem csupán a nyugati tapasztalatok segítették IRÍNYIt, hanem saját vesszőfutása is, amelyet itthon kellett megjárnia Úti jegyzeteinek megjelentetéséért. Négyéves huzavona után látott napvilágot a könyv, s a kinyomtatásáért vívott küzdelemben IRÍNYInek alkalma volt megismerkednie a cenzúra módszereivel, azokkal a gondolatgyilkos fogásokkal, amelyek ellen a sajtótörvényjavaslatban tiltakozik.

1843. április 5-én tért haza IRÍNYI a nyugat-európai útról. Valószínű, hogy élményeinek megfogalmazása néhány hónapnál nem tartott tovább, hiszen már utazása során írt és küldött haza olyan naplórészleteket, amelyeket szinte változtatás nélkül átvett a könyvbe is. 1844 elején benyújtotta művét a budai cenzorhoz, választ azonban nem kapott.

A cenzor nem döntött IRÍNYI könyvéről, hanem felterjesztette azt a Könyvbíráló Hivatalhoz. A sors játéka, hogy éppen két évvel hazatérése után kelt a felettes hatóság döntése, az 1845. április 5-i üléséről. Az irat nem maradt meg, de a döntést megőrizte a Könyvbíráló Hivatal üléseinek jegyzőkönyve: „Ugyanazon kézirati munka két kötetben és két példányban a' főlterjesztő könyvbírálónak visszaküldetik azon meghagyással, hogy azt, úgy mint sem irány, és czélra, sem tárgyalási modorra, sem elvei vagy is ötleteire nézve általában sajtó alá nem bocsáthatót attol a szokott mód és szabály szerint mozdítsa el".[7]

A döntés — a hivatalos eljárás lassúságát figyelembe véve — április végén, május elején kerülhetett IRÍNYI kezébe. Egyéniségét, írói tudatosságát ismerve bizonyos, hogy egy pillanatig sem mondott le könyve kinyomtatásáról. A megvalósítás útja nem volt járatlan: egy évvel korábban terjedt el országszerte TÁNCSICS röpirata, a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak,* amelyet Poroszországban nyomtattak ki, s lehet, hogy IRÍNYInek közvetlen kapcsolata is volt Otto WIGANDdal, a lipcsei könyvkiadóval, aki a Magyar-

[4] OL C 60 Dep. rev. libr. Instructio.
[5] *Ellenőr* 100. l.
[6] Uo. 101—102. l.
[7] C 120 1845 Protocolla sessionum 352.

országon betiltott kéziratok külföldi útját egyengette, s segítette a lipcsei cenzúra szigora elől Halléba a kéziratokat.[8]

Május végére már tudta, hogy milyen úton-módon tud nyilvánosságot szerezni a művének; igaz, még azt hitte, hogy a hányatott kézirat utolsó állomása Lipcse lesz. És ekkor, egy évi meddő harc után nyílt levéllel fordul Apponyi György alkancellárhoz. A nyílt levél célja, hogy szót emeljen „a censura ellen, melly képtelen tulsággal gyakoroltatik hazánkban"[9] s amelynek kártevéseiről a kormánynak talán tudomása sincs. Megjelennek az érvelésben a sajtótörvényről írott értekezés legfontosabb gondolatai: az alkotmányos élet összeférhetetlen a cenzúrával, a sajtószabadság nem törvényen kívüliséget, hanem sajtótörvényt jelent, sőt az a gondolat is, hogy a legnagyobb kárt a cenzorok önkénye okozza, akik minden magyarázat nélkül adják vissza a szerzőnek a munkáját. Hogy a cenzúra haszontalanságát leleplezze, ugyanazt ajánlja, amit Kossuth fog három évvel később az *Ellenőr*ben: „Rendelje meg tehát legalább nagyméltóságod addig is, míg határozottabb lépéseket tenne, hogy a cenzorok minden törléseiket felterjesszék, ezek fogják őket legnagyobb homályba állítani".[10]

A nyílt levélben csak három példát idéz a cenzori törlésekből. Az első a cenzori túlzásra példa: törölte azt a gondolatot, amely szerint az alkotmányos szabadság a falusi iskoláknál jobban neveli a népet; ezzel a mondattal a szerző az Instructio egyik pontját sem sértette meg. A második a cenzori gyávaságot illusztrálja: az a cenzor, aki nem tűri meg nyomtatott szövegben a „király lefejeztetése" kifejezést, megérdemli majd a sajtótörvényről írott röpiratban az értetlen és rövidlátó jelzőket. Végül a nyílt levél példái bizonyítják az előzetes sajtóvizsgálat tehetetlenségét és haszontalanságát: olyan gondolatokat törölt ki a cenzor a műből, amelyek évek óta akadálytalanul megjelentek a *Pesti Hirlap*ban.

Ezek a példák tipikusak ugyan, de távolról sem adnak teljes képet a könyv cenzúrázásáról. Adatainkat kiegészítheti az utazás során vagy később közölt részletek és a könyvalak összevetése: az *Athenaeum* és az *Életképek* cikkeit cenzúrázták, a könyvet nem; így az eltérések is dokumentálhatják azt, hogy gondolatai közül mit talált veszedelmesnek a cenzúra. Az összevetés azonban csak azoknál a részeknél vezet hiteles eredményhez, amelyek a könyv írásakor nem módosultak Irínyi szigorú *öncenzúrájának* következtében. Az *Athenaeum*ban megjelent írások ugyanis a friss élményt tükrözik, az út egy-egy állomásán a fiatal utazó összegezi benyomásait, gondolatai csapongók, minden, amit lát, mindenki, akivel találkozik, érdekes számára. Ezeket az élményeket részben megfakította az idő, de szelektálta őket a könyvben érvényesített írói szempont is: „. . . én nem anyira azt akartam leírni, mit láttam, mint inkább, mit gondoltam. Munkám nem egyéb, mint több, egymással nem éppen szorosan összefüggő, politikai czikkek gyűjteménye . . ."[11] Így lett tehát az úti jegyzetekből úti elmélkedés, a könyvben az első cikkek élményeiből csak azok maradtak meg, amelyekhez szorosan kapcsolni lehetett a fejtegetéseket, vagy amelyek az érvelésben például szolgáltak. A cenzúrázott cikkek tehát bővebbek, mint a külföldön megjelent könyv, különösen a németországi rész, útjának első állomása, erről írta a legrészletesebb beszámolót az *Athenaeum*ban, de elmélete a német politikai életről csak a franciaországi tapasztalatok fényében formálódott ki. Átvette viszont az első megfogalmazásból Irínyi a Blücher szoborról írottakat. A Napoleon ellen győztes hadvezér kultusza gúnyos kifakadásokra készteti az írót, s a könyvbe nyilván visszaillesztette azokat a mondatokat, amelyeket a cenzor az *Athenaeum*ból kihúzott. Ezek

[8] Erről Hermann Éva: *Az antiúrbérváltság megjelenésének történetéhez.* Petőfi és kora 1970.
[9] Irínyi *Úti jegyzetek III.*
[10] Uo. VII. l.
[11] Uo 4. l.

közül a legkeményebb a porosz királyra vonatkozik: „*de a' következmény, mellynek alapját a' sors megvetette, nincsen lelkiösmeretesen teljesítve; mert a' porosz király ő felségének tetszett, szavát be nem váltva kamatostol adós maradni a' népnek. Különös ha valaki egyes embernek adós marad, ennek jogában áll őt, a' törvény útján, kényszeríteni is adóssága lerovására: ha pedig valaki egy egész nemzetnek marad adósa, ezen egész nemzetnek még a' folyamodás is tilos ez ügyben.*"[12] Nyilván nemcsak a porosz király védelmére törekedett a cenzor, hanem az uralkodók sérthetetlenségét tartotta szem előtt, amikor még egy helyen törölt: „*jutalmul uralkodói bölcsességéért, mellyel a' békét, hirtelenkedve, megzavará, birtoka nagyobb részétől elesett a' porosz király.*" Később azonban idő és alkalom kedvezőnek mutatkozván, az alkotmányos szabadság nevében, *mellyet az állítólagos francia járom helyett nekiek adandó vala, fegyverre szólítá jelen és múltkori alattvalóit II. Fridrik' megcsonkított birtokának utódja.*"[13] Ugyanebből az *Athenaeum* számból kétszer is, tehát bizonyosan cenzori beavatkozás nyomán kimaradt egy BLÜCHERre vonatkozó megjegyzés: „*Blüchert csak a' királyi kinevezés, és nem saját tehetségei tették hadvezérré.*"[14]

Sokkal bonyolultabb összevetést kell végeznünk a franciaországi résznél. A *Páris, és a' Francziák* c. fejezet végleges formájában megjelent az *Életképek*ben,[15] IRÍNYI szerint „tetemesen megcsonkítva a' censor által".[16] A franciaországi beszámoló első fogalmazása azonban megjelent az *Athenaeum*ban is,[17] s a két folyóiratcikk nemcsak a könyvtől, hanem egymástól is különbözik. Az *Athenaeum* cikke részben bővebb, mint a végleges változat, a különböző pártok bemutatásából az *Úti jegyzetek*ben külön fejezet lett, a részletes színházi beszámoló — aktualitását vesztve — végleg kimaradt; s formálta az eredeti szöveget az írói szándék is, az *Életképek*ben közzétett részlet „. . . utánzása, megkísértése a' francziás könnyed írásmódnak, melly kis dolgokat is érdekesen és csípősen, és nagy dolgokat is egyszerűen és pajkosan tud előadni . . ."[18] Ezért a stilisztikai egység érdekében néhány mondatot törölt, másutt, különösen egy-egy felfelé ívelő rész tetőpontján szárnyaló felsorolásokkal egészítette ki az első variációt. A többi szövegeltérés mögött — elsősorban tartalmi megfontolások alapján — feltétlenül cenzori beavatkozást kell sejtenünk.

A három variáció azonos részeit összevetve az *Életképek* szövege a legrövidebb, a lap cenzora következetesen kitörölte azokat a részeket, amelyek a forradalmi Párizs múltját és a forradalmak hagyományait őrző jelenét idézik. Azért maradt ki már a fejezet éléről az egyik CORMENIN-idézetből egy mondat: „*Forradalmat készít, s azt be is végzi. Királyokat alkot, s ha úgy tetszik, azokat le is teszi.*"[19] A Párizs és a franciák látszólag csak az emlékezés szeszélyes asszociációi szerint rendezi a gazdagon áradó gondolatokat, az egyes egységek azonban a nagy francia forradalom szakaszainak, a júliusi forradalomnak, majd az újabb forradalom felé mutató jelennek a bemutatásában csúcsosodnak ki tervszerűen, ezeket az érzelmi-eszmei maximumokat törölte ki mindenütt a cenzor. A Concorde tér forradalom tere, s hiába állapítja meg az író, hogy a hozzá fűződő eseményeket nem lehet kitörölni a történelem lapjairól, ezekre az eseményekre az *Életképek* hasábjain nem lehetett hivatkozni. A kitörölt egy lapnyi szöveg a tér történetét foglalja össze: „*azon a' helyen vált el a' XIV. Lajos feje testétől. Danton, Robespierre, Bailly és számtalan mások, maga a' mostani*

[12] Uo. 16—17. l. *Athenaeum* 1842. okt. 4. II. 41. l.
[13] Uo. 13—14. l. *Athenaeum* uo.
[14] Uo. 17. o., 19. l. *Athenaeum* uo.
[15] *Életképek*, 1845. 17. sz.
[16] IRÍNYI *i. m.* I. 106. l.
[17] *Athenaeum*. 1842. II. 52, 53, 56. sz. 1843. I. 62. sz.
[18] *Életképek*. 1845. ápr. 26.
[19] IRÍNYI *i. m.* I. 106. l.

királynak apja is, az akkori Orleánsi herceg, mindnyájan ott vérzettek el." Majd DESMOULINSről írva: „*Ő volt a' nép első vezére . . . Később, más úton haladván a' forradalom, mint ő szerette volna, s visszarettenve, hogy a' nyaktilóval rendes mesterség űzetik, említett iratában mérsékletet sürgetett.*"[20] Ugyanerre a sorsrra jut a Carrousel tér története is amelyet THIERS történetírása alapján beszél el, annál is inkább, mert ezt a leírást közvetlenül a jelenhez kapcsolja: „*A' Carrousel tér, egy kiterített pergamen lap, mellyre, az utóbbi ötven év története véres betűkkel van feljegyezve; vagy inkább oklevél, melly tanúságot teszen, hogy a' francia nemzet hadi dicsőséggel és fortéllyal rövid időre el altatható ugyan, de tartósan többé megvakíthatlan, és elnyomhatlan, mivel mindenek felett él lelkében az alkotmányos szabadság iránti akarat, 's a' ki ezt nem hiszi, ám tekintsen vissza az utóbbi ötven év' történetére, avagy a jövőbe, és majd lássa a' következtetést.*"[21] Ez a következtetés vajmi kevéssé bíztató LAJOS FÜLÖP számára, s természetes, hogy az *Életképek*ből ez is kimaradt: „*A'Concorde és Carrousel tér között feküdvén a' királyi lak, a Tuileries palota, egy felül a' térre, hol XVI. Lajos és saját atyja is lefejeztetett, más felül a' térre, honnan az előbbi olly rettenetes ostromokat állott ki, Lajos Fülöpnek a' magyar példabeszéd szerint; szép kilátása van.*"[22]

A Marat-házban;tett látogatás benne van az *Életképek*ben is, a hozzáfűzött elmélkedés azonban, az, hogy IRÍNYI MARAT-t és gyilkosát egyaránt dogmatikusnak nevezi, már kimaradt.

Az „utóbbi ötven év" forradalmi múltjában a nagy francia forradalom eseményein kívül a júliusi forradalom is beletartozik. IRÍNYI történelmi sétáin leginkább 1792 és 1793 eseményei kísértenek, s ez nemcsak azért van így, mert az ifjú utazó legszentebb eszméinek születését látja ebben a két évszámban, hanem azért is, mert a nagy Forradalom eseményeivel már olvasmányaiból előre megismerkedhetett (THIERS művére hivatkozik is); a júliusi napokról pedig ekkor, 1842-ben valószínűleg csak újságokban olvasott, az egyes utcák legendáit pedig talán csak a helyszínen hallotta, ismeretei tehát esetlegesek, szűkösek. Két történetet mond el, az egyiket, a St. Denis diadalív melletti csatát az *Életképek*ből kitörölte a cenzor, a másik, az Arcole-híd névadójának hőstette megjelent.

A történelmi képek mellett a séta természetesen a jelen és jövő képeit is felvillantja. A St. Honoré piacon a jelen megcáfolni látszik a múltat: az irónia LAJOS FÜLÖP burzsoá világa ellen irányul — amelynek törpeségét éppen a forradalmi múlttal való összevetés leplezi le. Nyomatékosítja ezt az is, hogy ez a részlet a párizsi „épicier", a kispolgár bemutatásával folytatódik: „*Hol hajdan a' jacobinusok gyűléseztek, kik megreszkettették a vén Európát, most hagymát, burgonyát, koppasztott csirkét, sőt, nem hinné az ember, még nyulakat is árulnak! Látnivaló tehát, még Párisban is, a' forradalmak classicus honában, mint mondani szokták: okosodnak az emberek.*"[23] A sok emelkedett hangú dicséret után LAJOS FÜLÖP Párizsa kapja a rövid, de szenvedélyes hangú bírálatot is, s ebből néhány, az utcák faburkolását politikai okokból támadó mondat az *Életképek*ből kimaradt: „*Mi lesz a' francia alkotmányos szabadságból, ha torlaszokat nem lehet emelni! Hidjétek el nekem, hogy az utczák faburkolása sokkal inkább veszélyes a' francia alkotmányra, mint a' párizsi várerősítések.* Ez a fa-burkolás képtelenség, elferdítés, *csalás, hamisítás, alattomosság, nemzet és alkotmány elleni merény, ármány, erőszak, árulás és röviden legnagyobb lealázása Párisnak.*"[24] S végül kimaradt egy szinte himnikus szárnyalású gondolatsor a fejezet végéről, amely a francia forradalom és az emberiség jövőjének kapcsolatait elemzi: „*A keresztyénség és a' franczia forradalom, a' világ történet legnagyobb eseményei . . . midőn nálunk, 's*

[20] Uo. I. 135—136. l.
[21] Uo. I. 139. l.
[22] Uo. I. 140. l.
[23] Uo. I. 141. l.
[24] Uo. I. 164—165. l.

általában a világon mindenütt, valami új politikai elv állíttatik fel, mennyire megretten tőle a bárgyú sokaság . . . Franciaország előtt a' legtöbb részletre nézve a' világon sehol nem létezett példa . . ."[25] S szinte természetes, hogy a francia forradalom jövőt formáló szelleme a fejezet utolsó mondatában sem jelenhetett meg az *Életképek* hasábjain: „*És mindenek felett ne feledjük, miszerint az 1789-ben megkezdett forradalomnak még nincs vége.*"[26]

Az első kötet cenzori törlései tehát a variációk összevetése alapján többé-kevésbé rekonstruálhatók, s bár — különösen a franciákat jellemző fejezetet — tekintélyesen megcsonkította a cenzúra, mégis azt kell mondanunk, hogy nem az első rész gondolatai miatt tiltották be a könyvet. A „legkényesebb" fejezet, a Párizs és a franciák is megkaphatta a cenzori admittiturt a legveszélyesebb részletek törlése után. Miért kellett mégis külföldön nyomtatni a könyvet? Nyilván a második rész miatt, amely a polgárosodás centralista programjának legfontosabb gondolatait tartalmazza. A cenzor megpróbálta törlésekkel megrendszabályozni ezeket a gondolatokat, amelyek a szűklátókörű cenzori értelmezés szerint eltilthatók az Instructio 2. paragrafusa alapján: ellenállást provokálnak a törvényes fensőbbség utasításaival szemben. A törlések azonban nem változtatnak a mű szellemén, ezért adják végül vissza „minden okadás nélkül" a szerzőnek.

Az *Úti jegyzetek* sorsa tehát a sajtótörvény-javaslat fejtegetését személyes tapasztalással támasztja alá. Számos bizonyítékot ad az előzetes sajtóvizsgálat kártevésére, de igazolja azt is, hogy a cenzúra a visszaélések megakadályozására sem képes. S a bányatatás nem változtat az író magatartásán sem: a mottó büszkén hirdeti IRÍNYI véleményét a gondolat szabadságáról, sőt a közlési *kötelezettségről:* Ce qu'on croit vrai, il faut le dire, et le dire hardiment — amit az ember igaznak hisz, azt ki kell mondani, és bátran kell kimondani.

KOVÁCS MAGDA

Elsüllyedt folyóiratok. A Láthatár. 1927 februárjában született s mindössze öt száma jelent meg a *Láthatár* című folyóiratnak, melynek alcíme — *Társadalom, világpolitika, irodalom* — tömören foglalta össze a bethleni konszolidáció fojtott légkörében már egyre erősebben feltörő tendenciákat.

„Írják a magyar publicisztika és irodalom friss erői. Program: Új társadalmi és politikai orientáció. Szellemi és szociális mozgalmak ismertetése, különösen azoké, melyek a közkeletű doktrinákon túlnőttek. Világpolitikai beszámoló a kor nagy célkitűzéseiről, a hatalmak törekvéseiről, a népek testvériségéről, a demokratikus erők helyzetéről. Közéleti figyelő. A magyar irodalom új értékeinek bemutatása. Művelt és szabad szellemű közvélemény kialakításának előmozdítása" — hirdeti az évenként tízszeri megjelenésre szánt folyóirat első évfolyamának első száma.

RUBIN László, a lap szerkesztője — a Galilei Kör egyik alapító tagja, a jogot végzett kitűnő tollú író, a *Huszadik Század*, a *Szabadgondolat*, a *Századunk* munkatársa — maga köré gyűjtötte a *Láthatár*ban azokat, akik a láthatár szélesítésén fáradoztak. JÓZSEF Attila és ILLYÉS Gyula, KÁROLYI Mihály és NAGY Lajos írásait találjuk a lapban, hogy csak néhány nevet említsünk bevezetőben. A szerkesztés munkájában részt vettek BÁNÓCZI László, FELDMANN Sándor, NÉMETH Andor és SZÁSZ Zoltán.

S bár a folyóirat hamarosan megszűnt, a fennmaradt néhány szám tanúsítja, hogy jelentős irodalmi és világnézeti kezdeményezést jelentett, s hogy a szerkesztő és a munkatársi gárda hitt is abban, amit programként maga elé tűzött.

[25] Uo. I. 169—70. l.
[26] Uo. I. 172. l.

E rövid ismertetés célja nem több, mint felszínre hozni egy érdekes és értékes, elfeledett kordokumentumot; megmenteni a feledéstől a két háború közötti korszak sok rövidéletű folyóiratának egyikét. Ezért inkább csak érzékeltetni szeretnénk röviden az öt számban felvetett ideológiai-politikai kérdéseket, nem pedig részletesen elemezni azokat és vitába szállni némely tételükkel. Annyit azonban ki lehet és ki kell hangsúlyozni, hogy a *Láthatár* bátor, harcos humanista folyóirat volt, felismerte a kor legégetőbb problémáit, utat keresett ezek megoldására.

Az első szám vezető cikke *Dogmák bukása* címmel a korszakra jellemző kiábrándultságnak ad hangot, a régi jelszavak elszürkülését, a világnézeti válságot érzékelteti. Figyelmeztet a tőkés világban végbemenő fegyverkezésre, s végül leszögezi a szerkesztőség álláspontját: hisznek az emberi egységben, a tizennyolcadik századi enciklopedisták s későbbi követőik eszméiben s abban, hogy az egyetlen mód a megvalósítás útján: a demokrácia. A cikk — 1927-ben — felhívja a figyelmet a fasizmus veszélyére. Ezzel a gondolatmenettel találkozunk a folyóirat többi írásaiban is, így például *A nemzeti eszme virágzása és hanyatlása* című folytatásos cikkben, melynek lényege: hit az emberi egység megvalósításában. Az utolsó összevont számban a szerkesztőség megbízásából Rubin László tesz közzé indítványt Polgári Szocialista Pártok alapítására. Kifejti, hogy a társadalmi változás nemcsak a munkásosztály érdeke, de érdeke a hivatalnoknak, a művésznek, a tudósnak, a kisegzisztenciáknak is. A szocializmus ismérveiként az igazságkeresést, a társadalmi optimizmust, a kritikára és az újításra való hajlamot jelöli meg. Új párt alapítását javasolja, mely együttműködik a többi szocialista testvérpárttal. „A szocializmust, mely úgyis az emberiség elitjének, az öntudatos embereknek eszménye, az eddig félrevezetett tömegek új sokasága fogja diadalra vinni" — ez cikkének egyik leglényegesebb megállapítása, a humanista szocializmus igényével párhuzamosan. S ha a marxizmus egyes tételeivel vitába is száll, a döntő a szocializmus melletti állásfoglalása.

Ugyancsak Rubin László tollából találunk az utolsó számban érdekes írást *Gróf Károlyi Mihály portréja 1926-ban* címmel. Montparnasse-i egyszerű kis kertes házában látogatta meg Károlyit, majd néhány héttel később egy bálon találkoztak. Károlyi a zaj, a tánc, a jazz hangjai mellett is magányos és töprengő. „Az emberek meg fogják érteni egymást. Az érintkezés új formái a népeket közelebb hozzák. A film értelmét az analfabéták is ki-

betűzik, a rádión mindenütt, egyszerre, ugyanazt hallják és a repülőgépek szárnyainak határok és vámok nem tudnak soká ellenállani . . .” — mondja.

Ugyanebben a számban magától KÁROLYI Mihálytól is találunk cikket, egy olyan esemény kapcsán, mely az egész világ haladó közvéleményét foglalkoztatta és tiltakozásra késztette annakidején: a SACCO—VANZETTI-ügy. „A polgári társadalom — írja — foglyul ejtett két ellenfelet s bár egy nagyon fontos érdeke mást tanácsolt, nem eresztette szabadon, hanem megölte őket, nem törődve a törvény előtti egyenlőséggel, amelynek látszatára egyébként oly félve vigyáz . . . ez az ügy nem más, mint a négereken elkövetett mindennapos »justizmord« egy változata . . .”

A politikai kérdésekkel foglalkozó írások közül még néhányat említenénk. POLÁNYI Károly, — a Galilei Kör egyik alapító tagja, filozófus, társadalomtudós, aki feleségével, DUCZYNSKA Ilonával együtt emigrációba kényszerült a Tanácsköztársaság leverése után — *A magyar demokrácia célkitűzéseiről* ír levelet a szerkesztőnek Bécsből. A levél lényege: a fasizmust csakis a demokrácia gyűrheti le. KOMLÓS Aladár *Miért szeretik az emberek a háborút?* című tanulmányában meggyőzően fejtegeti a művészet paradoxonát, a háborúról szóló írások, az irodalom támasztotta illúziók veszélyét (Athéne tükre, melyben a legszörnyűbb élet Gorgó-feje is megszépül) — a cél: a háború meggyűlöltetése kell hogy legyen.

A *Láthatár* első száma felhívást közöl: Pályázat az ifjúság és szabadság problémájáról témakörből. Két kérdésre várnak választ:

1. Mi az oka annak, hogy az ifjúság a szabadságot cserbenhagyta?
2. Mi az oka annak, hogy az ifjúság jelentős rétegei szabadságellenes politikai és szellemi irányzatok hívévé szegődtek vagy azokkal rokonszenvező álláspontot foglalnak el?

A *bíráló bizottság tagjai*: CSÉCSY Imre, POLÁNYI Károly, SZÁSZ Zoltán és ZSOLT Béla.

A harmadik számban a pályázat eredményeiről olvashatunk kitűnő elméleti elemzést a négy bírálóbizottsági tag aláírásával a pályázatra befutott jeligés művekről. Első díjat érdemlő munka nem született, de pénzjutalomban illetve dicsérő elismerésben négy írás részesül. POLONYI György *Fiatal öregek és öreg fiatalok;* SÁLY Barna *Megfejelt történetem;* UJVÁRI László *Szabad ember*, végül EPERJESSY János[1]*: Szabad házában* című írásai.

POLONYI és SÁLY pályamunkáját közölte is a lap — a másik kettőre már nem kerülhetett sor, mert a *Láthatár* megszűnt.

A folyóirat politikai arculatának bemutatását BÁRD Imre *Intellektuellek a munkásmozgalomban* című cikkével zárjuk. Megállapítja, hogy Magyarországon a munkásság bizonyos idegenkedést mutat az értelmiséggel szemben, s keresi ennek az idegenkedésnek az okait, felvázolja a mozgalomban részt vevő intellektuelek típusait. Ideálja „Szabó Ervin, aki nemcsak a magyar, de nemzetközi vonatkozásban is a szocializmus egyik legkiválóbb tudósa volt, akinek nevére a világ minden országának proletáriátusa csak büszke lett volna, nálunk, mindig félreértve, sokszor megbántva, végre elkeseríve, kénytelen volt attól a szellemi munkától visszavonulni, ami őt a munkásmozgalomban tehetségénél és káprázatos tudásánál fogva megillette volna” — írja, s hozzáfűzi, hogy csak a SZABÓ Ervinhez hasonló szocialista értelmiségieknek van helyük a munkásmozgalomban.

A lap szépirodalmi anyagának tematikája szervesen illeszkedik a fenti gondolatmenetbe. JÓZSEF Attila három költeményét közölték a folyóirat utolsó számában: *Mikor a szeretők,*

[1] EPERJESSY János évtizedeken át dolgozott az Országos Széchényi Könyvtárban. „. . . jó, természetes érzéke van a társadalmi valóság iránt, melynek sokszerűségét szintetikus-realisztikus szemléletben igyekszik összefoglalni . . .”

Isten, Erősödik.[2] ILLYÉS Gyula tollából a következőket találjuk: *Angyali köszöntés Száműzött* (több stílusbeli egyezés mutatható ki ebben a versben a szerző *Értünk elhullott proletárhalottak* című, a New York-i *Új Előré*ben fellelt, kötetben meg nem jelent gyönyörű költeményével), *Szomorú béres* (a politikai rendőrség még egy, 1934-ben összeállított bizalmas jelentésében is foglalkozott ILLYÉS e versével) és *Újszülött*. Négy verssel szerepel LESZNAI Anna: *Már a halál vár csak, Dadogó dal, Mért nem örvendsz te is, Őszi sorok*. RÉVÉSZ Béla, VEZÁLY István, SZEGI Pál, LANÁTOR POGÁNY Ferenc, DÁN György egy-egy versével találkozunk még a folyóiratban.

Néhány sikerült elbeszélést is találunk a *Láthatár*ban. Ilyenek: NÉMETH Andor: *Babiloni zsibvásár*, RUBIN László: *Alku a kocsmában* és *Beszélgetés a halott bestiával*, SINKÓ Ervin: *Péter munka nélkül*, SZÁNTHÓ Dénes: *Szegény harcsa*. Külön említenénk két allegorikus elbeszélést, melyek témája a háború, illetve a fasizmus. VITÉZ Miklós *Az irtózatos álom* című lírai írása vádbeszéd a háború ellen — költői álom a békéről. „. . . Köszönnek egymásnak az emberek, mintha egy nagy családhoz tartoznának . . . Otthon-alapítás . . . Bútorok, olcsón vehetők és melegséget árasztók . . . Nem jött el az a bizonyos vérszagú nyár . . . napsütés meg szerelem van . . . És sok kenyér, friss, fehér és ropogós . . . Nem lesi senki vakká dermedt szemmel és megállt szívveréssel, hogy hol jár egy kedves valaki; És él-e még? . . . Az édesanyám mosolyogva mondja: Fiam, de bolond jó kedved van . . . A kislányom az ölembe ül és arra kér, hogy mesét mondjak . . .” BÓDOG András írása, *A nyakörv* pedig félreérthetetlenül szól a fasizmus ellen, az ember félelméről, béklyózottságáról. „Oly hihetetlen egyszerű az egész. A kutya — és az ember; az ember — és ők . . . Nem látjuk, nem halljuk őket, s mégis uraink — nyakunkon az örvjük. Azt tesszük csakis azt, amit parancsolnak. Mert pompásan beidomítottak . . . hiszen nagyszerűen parodizáljuk körültekintésüket, berendezkedéseiket! Mindenkinek elszónokoljuk, hogy csak a *barnafülű párt* mentheti meg a naprendszer veszélyeztetett harmóniáját . . . Én pedig külön mulattatásukra elmondom ezeket a dolgokat, mert szerfölött érdekes, mikor a kutya megsejti helyzetét, s talán el is szomorodik egy kicsit . . .”

Hasonlóan fontos kérdésekkel találkozunk a *Láthatár* irodalomtörténeti vonatkozású írásaiban is. A folyóirat utolsó számában jelent meg NAGY Lajos *Hány magyar író van* című szatírikus, keserű igazságokat tömören összefoglaló cikke. „Sok. Annyi mint a rosta lika, még talán eggyel több. Mindenesetre több, mint olvasó . . .” — írja. Fölmerül a kérdés: miért írnak nálunk ilyen sokan? Felelet: mert nincs jobb dolguk. Mert sokféle és hosszú a bé-lista. Mert nem lehet dolgozni. Mert nem lehet munkával pénzt keresni . . . Óriási irodalmi alapítványra volna itt szükség. Havi öt milliót kellene adni vagy tízezer írónak, hogy ne írjanak többé. Igen, alapítványt nekik, vagy munkát, könyvelést, hivatalt, kőtörést és útépítést.”

S hogy NAGY Lajos hangja nem egyedülálló a lapban, hogy a többi munkatárs is erősen szemben állott a korabeli hivatalos irodalompolitikával, tanúsítja — egyebek között — például CZEBE Gyula (neves klasszikus filológus volt, a Tanácsköztársaság idején a budapesti egyetemen a görög nyelv tanára, amiért később megfosztották állásától) *Herczeg Ferenc Bizánca és a görög közvélemény* című cikke. CZEBE közli az athéni Bizánci Tanulmányok Társasága által küldött levelet, mely a görög értelmiség felháborodását és tiltakozását fejezi ki a történelmi igazság meghamisítása ellen.

Igen eleven a lap folyóiratszemléje. A *Nyugat* huszadik évfordulóján BABITS sorait idézve védi a *Láthatár* a *Nyugat*ot (A tenger zúg még és a szikla áll S mi fulladunk és köveken zúzódunk . . .), megállapítva, hogy „az Új Magyarország bátor, sőt hellyel-közzel

[2] *József Attila és Rubin László kapcsolata* címmel M. PÁSZTOR József adott beszámolót a *Tiszatáj*-ban (1966. 4. sz. 315—18.) a szerkesztő és a költő találkozásairól.

forradalmi hangja a másik Magyarországgal szemben megmaradt". Elismeréssel értékeli a *Korunk*at; bemutatja a *Dokumentum*ot, mely „a volt MA munkatársait gyűjti maga köré, Kassák Lajos és négy, még természetesen fiatal író állásfoglalását hozza a Nyugat túl hosszúra nyúlt ifjúságával szemben . . ." A *Századunk*ról elismerően állapítja meg, hogy bátran tart lépést a külföld tudományos és szociális mozgalmaival. Majd röviden említi még a következő kortárs folyóiratokat: *Magyar Írás*, *Szocializmus*, *Symposion*, *Szintézis*.

Egyetlen folyóiratot marasztal el, a *Napkelet*et. A második szám *Új folyóiratok, régi hangok* című írása a szerkesztők bátor kiállását hiányolja PETŐFIt idézve:

Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félretedd.

A harmadik szám fentivel azonos című rovatában két igen érdekes reagálást találunk az előzményekkel kapcsolatban. NÉMETH Andor a *Dokumentum*ot illetően vallja, hogy az új folyóirat körül valóban, a megülepedett tegnapban sehogy el nem férő „új emberek" kísérleteznek. „Elismerem, némileg extraterritoriálisan. Körülbelül úgy, mint ahogy egy idegen követség — *egy új társadalom követségének* — emberei élnének 1927-ben, itt Budapesten. Ez a magyarázata talán annak is, hogy nem avatkozunk bele a vendéglátó állam belső ügyeibe. Bocsánatot kérek, nem tehetjük. Mi nem csinálunk propagandát sem ilyen, sem olyan irányban. Itt vagyunk. Nem elég ez?" — KOMLÓS Aladár pedig a *Nyugat* és a *Pandora* kapcsán felveti a kérdést: a régi utat folytatni, vagy forradalmat csinálni? Megállapítja, hogy a háború utáni magyar írók általában folytatók. „Miért ragaszkodjunk töltetlen puskával ijesztgető pózainkhoz? . . . A Názáreti eléggé új lelket hozott, s mégsem átallt, nem félve az epigonizmus vádjától, így beszélni: »Nem azért jöttem, hogy eltöröljem a törvényt, hanem, hogy betöltsem azt«."

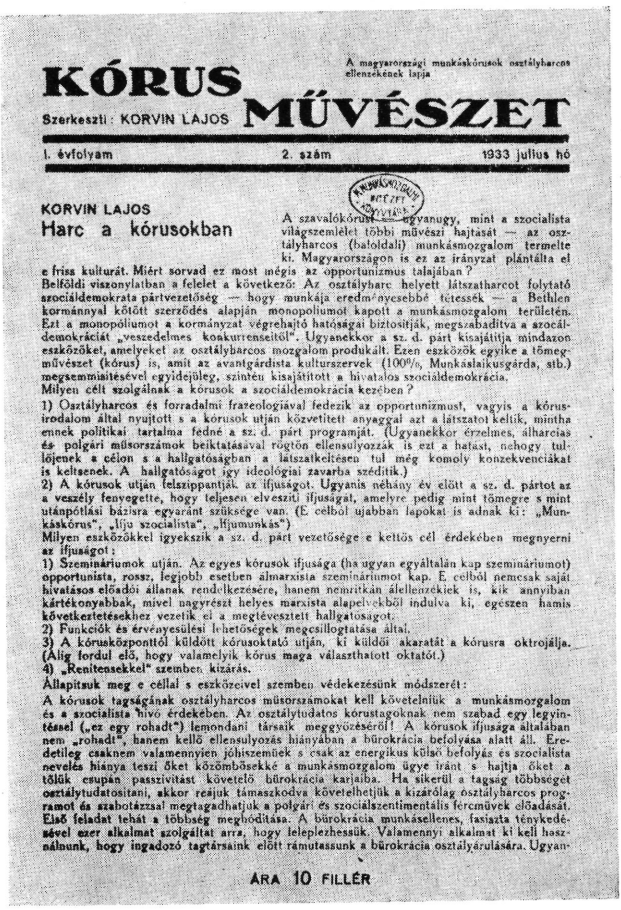
S akik a *Láthatár*t szerkesztették-írták 1927-ben, Budapesten — „az új társadalom követsége": volt galileisták, polgári radikálisok, baloldali szociáldemokraták, meggyőződéses kommunisták, képzett marxisták; itthonmaradottak és emigránsok; a korszak két legnagyobb költője, JÓZSEF Attila és ILLYÉS Gyula; s a magyar történelem, a magyar politikai közélet egyik legkiemelkedőbb reprezentánsa, KÁROLYI Mihály, a dolgozó néphez haláláig hű „grand-seigneur", a gróf, aki tiltakozó szavát két ártatlanul meggyilkolt kommunista ügyében emeli fel — a lap öt számában, tizenkilencet folytatták, ösztönösen (de talán tudatosan is) előfutárai voltak a később kialakult népfronttörekvéseknek, s keresték, előkészítették az utat a háború utáni kibontakozáshoz, a humanista szocializmushoz, „az emberi törvény betöltéséhez".

mgy

Elsüllyedt folyóiratok: Kórusművészet 1933. A két világháború között megjelent rövid életű, bátor hangú folyóiratok egyike a *Kórusművészet*, melynek mindössze három száma látott napvilágot. Az első 1933. májusában, az utolsó ugyanaz év augusztusában jelent meg, szerkesztője és kiadója HOLLÓS KORVIN Lajos volt.

1931-ben SZAKASITS Árpád és SZÉLPÁL Árpád vezetésével megalakult a Kórusközpont, a szociáldemokrata párt oktatásügyi bizottságának egyik szerveként és annak közvetlen felügyelete alatt. Sajtóorgánuma a *Munkáskórus* volt.

1933. augusztus 11-én a MÉMOSZ-székházban a szociáldemokrata párt VII. kerületének egyik bizottsága a kizárt Ganz-gyári munkások támogatására kultúrestet rendezett szavaló- és énekkórusok közreműködésével. A műsorszámokat a rendőrségnek nem jelen-

A magyarországi munkáskórusok osztályharcos ellenzékének lapja

KÓRUS MŰVÉSZET

Szerkeszti: KORVIN LAJOS

I. évfolyam 2. szám 1933 július hó

KORVIN LAJOS

Harc a kórusokban

A szavalókórus — egyaránt, mint a szocialista világszemlélet többi művészi hajtását — az osztályharcos (baloldali) munkásmozgalom termette ki. Magyarországon is ez az irányzat plántálta el e friss kulturát. Miért sorvad ez most mégis az opportunizmus talaján?

Belföldi viszonylatban a felelet a következő: Az osztályharc helyett látszatharcot folytató szociáldemokrata pártvezetőség — hogy munkája eredményesebbé tétessék — a Bethlen kormánnyal kötött szerződés alapján monopoliumot kapott a munkásmozgalom területén. Ezt a monopóliumot a kormányzat végrehajtó hatóságai biztosítják, megszabaditva a szociáldemokráciát „veszedelmes konkurrenseitől". Ugyanekkor a sz. d. párt kisajátítja mindazon eszközöket, amelyeket az osztályharcos mozgalom produkált. Ezen eszközök egyike a tömegművészet (kórus) is, amit az avantgárdista kulturszervek (100%, Munkáslaikusgárda, stb.) megsemmisítésével egyidejüleg, szintén kisajátított a hivatalos szociáldemokrácia.

Milyen célt szolgálnak a kórusok a szociáldemokrácia kezében?

1) Osztályharcos és forradalmi frazeológiával fedezik az opportunizmust, vagyis a kórusirodalom által nyujtott s a kórusok utján közvetített anyaggal azt a látszatot keltik, mintha ennek politikai tartalma fedné a sz. d. párt programját. (Ugyanekkor érzelmes, álharcias és polgári műsorszámok beiktatásával rögtön ellensulyozzák is ezt a hatást, nehogy tulfejlődjenek a célon s a hallgatóságban a látszatkeltésen tul még komoly konzekvenciákat is keltsenek. A hallgatóságot igy ideológiai zavarba szédítik.)

2) A kórusok utján felszippantják az ifjuságot. Ugyanis néhány év előtt a sz. d. pártot az a veszély fenyegette, hogy teljesen elveszti ifjuságát, amelyre pedig mint tömegre s mint utánpótlási bázisra egyaránt szüksége van. (E célból ujabban lapokat is adnak ki: „Munkáskórus", „Ifju szocialista", „Ifjumunkás")

Milyen eszközökkel igyekszik a sz. d. párt vezetősége e kettős cél érdekében megnyerni az ifjuságot:

1) Szemináriumok utján. Az egyes kórusok ifjusága (ha ugyan egyáltalán kap szemináriumot) opportunista, rossz, legjobb esetben álmarxista szemináriumot kap. E célból nemcsak saját hivatásos előadói állanak rendelkezésére, hanem nemritkán álellenzékiek is, kik annyiban kártékonyabbak, mivel nagyrészt helyes marxista alapelvekből indulva ki, egészen hamis következtetésekhez vezetik el a megtévesztett hallgatóságot.

2) Funkciók és érvényesülési lehetőségek megcsillogtatása által.

3) A kórusközponttól küldött kórusoktató utján, ki küldői akaratát a kórusra oktrojálja. (Alig fordul elő, hogy valamelyik kórus maga választhatott oktatót.)

4) „Renitensekkel" szemben kizárás.

Állapitsuk meg e céllal s eszközeivel szemben védekezésünk módszerét:

A kórusok tagságának osztályharcos műsorszámokat kell követelniük a munkásmozgalom és a szocialista hivő érdekében. Az osztálytudatos kórustagoknak nem szabad egy legyintéssel („ez egy rohadt") lemondani társaik meggyőzéséről! A kórusok ifjusága általában nem „rohadt", hanem kellő ellensulyozás hiányában a bürokrácia befolyása alatt áll. Eredetileg csaknem valamennyien jóhiszemüek s csak az energikus külső befolyás és szocialista nevelés hiánya teszi őket közömbösekké a munkásmozgalom ügye iránt s hajtja őket a tőlük csupán passzivitást követelő bürokrácia karjaiba. Ha sikerül a tagság többségét osztálytudatosítani, akkor reájuk támaszkodva követelhetjük a kizárólag osztályharcos programot és szabotázzsal megtagadhatjuk a polgári és szocialszentimentális fércmüvek előadását. Első feladat tehát a többség meghóditása. A bürokrácia munkásellenes, faxiszta ténykedésével ezer alkalmat szolgáltat arra, hogy leleplezhessük. Valamennyi alkalmat ki kell használnunk, hogy ingadozó tagtársaink előtt rámutassunk a bürokrácia osztályárulására. Ugyan-

ÁRA 10 FILLÉR

tették be. Ezért a rendőrhatóság a Kórusközpontot elmarasztalta, mondván, hogy nem teljesítette feladatát és ezzel lehetővé tette azt, hogy a kórusokon keresztül a kommunista párt hatalmas agitációs propagandamunkát fejthessen ki. „. . . Tapasztalati tény — írja a rendőrségi jelentés —, hogy a tömegeket sokkal intenzívebb módon és mértékben ragadják magukkal a kórusokban elmondott szövegek, mint a legbrilliánsabb szónoklatok."

A lap létrejöttének körülményeiről tanúskodjék a korabeli bizalmas dokumentum:

„A m. kir. államrendőrség budapesti főkapitányságának politikai nyomozó főcsoportja. 3.203/1933. pol. rend. szám.

A Magyarországi Munkáskórusok Osztályharcos Ellenzékének vonalán megállapítottuk ki a vezetője (xy) [Hollós Korvin Lajos].

Kikérdezése során előadta, hogy 5—6 évig volt a szociáldemokrata párt tagja, azonban 1932 év elején önként kilépett és pedig azért, mert állítólag ott nem tudott fizetéses állást kapni.

Folyó évi március havában egy kultúresttel kapcsolatban a cukrászok szakszervezeti helyiségében tartózkodott. Ekkor történt, hogy ott kb. 20—25 kórustag vette őt körül, akik arról beszéltek neki, hogy egy kóruslapot szeretnének kiadni, mert a szociáldemokrata párt hivatalos kiadásában megjelenő „Munkáskórus" című időszaki sajtótermékkel nincsenek megelégedve. Az alkalommal különösen egy Géczi és Pipi álnéven szereplő férfi beszélte őt rá arra, hogy vállalja egy ilyen lapnak a kiadását. Közölték vele, hogy a párt hivatalos kiadásában megjelenő kóruslapból hiányzik a harcos osztályszellem hangja és iránya és rávették arra, vállalja egy ilyen lapnak a szerkesztését, amely egyúttal az általuk sérelmesnek vélt szociáldemokrata bürokrácia ellen is hangot ad.

Előadta, hogy rábeszélésükre hajlandónak mutatkozott erre. Megbeszélték azt is, hogy ő kizárólag a lap szerkesztésével foglalkozik, a lap propagálását, annak financirozását és elhelyezését ők vállalják.

Megállapodtak egymással abban, hogy ennek a készülő lapnak cikkeit, kéziratait nem személyesen adják át neki, hanem postán juttatják el azt lakására.

XY a lapot meg is indította „*Kórusművészet*" címen. Összesen 3 példányszám jelent meg abból. A gróf Vigyázó Ferenc utcában lévő Wilheim nyomdában nyomatták.

... Azzal védekezett, hogy nem gondolt arra, hogy megnevezettek a bolseviki párt érdekében kívánták a lap szerkesztésének ezt a külső körülményeit és módját. Vállalta a dolgot azért, mert ő is kifogásolta azt, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Vezetősége a kórustagok megkérdezése nélkül adott ki egy kórus-szaklapot és helyeselte, hogy ezen a téren ellenzéki lap is jelenjen meg, annál is inkább, mert szerinte a szociáldemokrata párt az osztályharc eszméjét csak cégérül használja.

Erre vonatkozó felfogását és az ennek megfelelő taktikai szempontokat gyanúsított az általa kiadott „Kórusművészet" első számában megjelent „A kollektív művészet útja" és a második számban megjelent „Harc a Kórusokban" című cikkekben juttatta kifejezésre.

Kifejti, hogy a kórusok a szociáldemokraták kezében osztályharcos és forradalmi frazeológiával fedezik az opportunizmust és azt a látszatot keltik, mintha az osztályharc és forradalom fedné a szociáldemokrata párt programját. Pedig ezzel csak a fiatalságot akarják felszippantani, azt a fiatalságot, amelyet már teljesen elvesztettek, amelyre pedig mint tömegre és mint utánpótlási bázisra egyaránt szüksége van a pártnak.

E kettős cél érdekében a szemináriumok útján és az egyes kórusok ifjúságát opportunista, rossz, legjobb esetben álmarxista szemináriumban részesítik. E célból nemcsak saját hivatásos előadói állanak rendelkezésükre, hanem nem ritkán álellenzékiek is, kik annyiban kártékonyabbak, mivel nagyrészt helyes marxista alapelvekből indulva ki, egészen hamis következtetésekre vezetik el a megtévedt hallgatóságot. Megcsillogtatnak előttük funkció-lehetőségeket és a kórus-központból küldött kórusoktatók útján akaratukat a kórusra oktrojálják, végül a renitensekkel szemben a pártból való kizárással élnek.

Szerinte a szociáldemokrata párt bürokráciája munkásellenes, osztályáruló és az általuk előadott művekben rejlő osztályharcos tartalom nem fedi a szociáldemokrata párt jelenlegi programját.

Ezért a kórusokat a munkásmozgalom aktuális szükségletének megfelelően antifasiszta egységfront szolgálatába kell állítaniok. Minden szervezeti központban a szervezetek akaratának kell érvényesülnie. A kórusok belső egységének kivívására akarják megakadályozni a kizárásokat, akár az egyeseket, akár csoportokat sújtana az. Csakis a belső egység kivívása után teljesíthetik a kórusok aktuális kötelességüket: az általános munkásegység propagálását.

XY a lap részére szóló cikkeket, — előadása szerint — előtte különben ismeretlen emberektől kapta postán.

Ezekből állította össze az I. évfolyam 1. számát és azt elvitte a Wilheim nyomdába, ahol megmondotta, hogy abban az esetben, ha egy Pipi nevű ember érdeklődik a kéziratok után, adjanak neki felvilágosítást. Beismerte azonban azt is, hogy egy ízben mégis találkozott ezzel az emberrel és pedig újból a cukrászok szakszervezeti helységében. Ekkor közölte ez a Pipi álnevű ember vele, hogy a nyomda költségeit úgy fizetik ki, ahogy az az eladott lappéldányok árából befolyik.

A kérdéses „Kórusművészet" című lap kiadása és előállítása, az előadottak alapján magán viseli a féllegális bolsevista sajtótermékek előállításának bélyegét és egyben iskolapéldája egy tulajdonképpen földalatti bolsevista szervezkedésnek.

Folyó évi augusztus 11-i eseményre vonatkozólag gyanúsított előadta, hogy egy nappal előbb értesült csak arról a Mémosz helyiségében a szociáldemokrata párt VII. kerületi kultúrbizottsága a megtartott kérdéses estét megrendezi.

Beismerése szerint ezen ő itt megjelent. Tagadta azt, hogy tudomása volt arról, hogy ezt az estét a rendőrségnek nem jelentették be, valamint, hogy valami része lett volna abban, hogy az ott szereplő kórusok a szociáldemokrata pártnak be nem jelentett oly kórus verseket is adtak elő, amelyek a mai társadalmi rend ellen izgattak."[1]

1933. augusztus 4-én a magyar kir. csendőrség nyomozó osztályparancsnoksága a következőket jelenti a Magyar Királyi Belügyminiszternek:

„Folyó évi július hó folyamán egy újabb lap jelent meg, amelynek címe „Kórusművészet". A lapon feltüntetett adatok szerint azt [Hollós] Korvin Lajos (Bp. III. Lajos utca 141. I. 6.) szerkeszti. A sajtótermék a Wilheim nyomdában készült Bp. V. Gr. Vigyázó Ferenc u. 6.

Említett időszaki sajtótermék I. évf. 2. sz. került birtokomba. Az e példányban közölt cikkek, valamint az azt kiegészítő bizalmas értesülésem alapján a „Kórusművészet" c. lap irányát, rendeltetését és célját az alábbiakban összegezem:

1. A lapot a Kommunisták Magyarországi Pártjának Központi Bizottsága (K.M.P. KB.-ja) adja ki legális külső formák között, mert a pártnak az a törekvése, hogy minél előbb legális párt lehessen, másrészt pedig, hogy törvényes külső formák között lehetővé váljon a kommunista eszmeterjesztés.

2. A lap a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének (KIMSZ) céljait szolgálja. A KIMSZ aképpen döntött, hogy az ifjúmunkásokat szavalókórusokba, kultúrgárdákba osztja be és ilyen formán építi ki új szervezeteit. — A szoc. dem. párt a maga hatalmas ifjúmunkás táborát éppen az ifjúsági kultúrbizottságokkal, szavaló kórusokkal és sportegyletekkel szervezte meg. A kommunista párt most ezt a módszert akarja követni, amikor a „Kórusművészet" c. lapját megindította. De mert a szoc. dem. párt az ifjúmunkásságot már megszervezte, azért azok között igyekszik magának a KIMSZ szervezetet létesíteni, s ez okból írja a lap felzetén irányzatként azt, hogy: „A magyarországi munkáskórusok osztályharcos ellenzékének lapja."

3. A szoc. dem. párt ifjúsági lapjainak címei: A) Munkáskórus, B) Ifjú szocialista és C) Ifjúmunkás.

Mindhárom szoc. dem. irányú lapot a „Kórusművészet" c. KIMSZ lap erősen támadja, mivel okfejtések szerint a szoc. dem. párt ezeken a sajtótermékeken keresztül is csak látszat harcot folytat a kapitalizmus ellen. A KIMSZ először is a „Kórusművészet"-en keresztül a szoc. dem. ifjúmunkásság többségét akarja meghódítani, azután „világos és alapos marxista szemináriumokat" létesíteni, antifasiszta egységfrontot létrehozni, a kórusok élére demokratikusan választott vezetőséget állítani, a kórusokat a gazdasági harcokba aktíve bekapcsolni, az antimilitarista munkába aktívan részt venni és végül a kórusokat a munkásmozgalom hatásos harci fegyverévé kifejleszteni. Mindez természetesen ellenkezik a kultúregyesületek működésére fennálló általános jogszabályokkal, mert politikával való foglalkozást jelent, kultúrkérdésekkel való foglalkozás leple alatt ...

A „Kórusművészet" c. lapot mellékelten felterjesztem. A lapnak [Hollós] Korvin Lajos „Harc a Kórusokban" és „Nyílt levél a kórustagsághoz" c. cikkei, valamint a fent jelzettek alapján — mivel abban nyílt kommunista propagandát látok fennforogni, — szükséges intézkedések megtételét javaslom ..."[2]

[1] PI Arch. VI/17/1933/1.
[2] PI Arch. III. sz. B. kt. 1933.

A *Kórusművészet* első két számában [Hollós] Korvin Lajos *A kollektív művészet útja*, valamint *Harc a Kórusokban* c. cikkeiben azzal foglalkozik, hogy a kórusokat a munkásmozgalom aktuális szükségletének megfelelően az antifasiszta egységfront szolgálatába kell állítani és törekedni kell a kórusok belső egységének létrehozására. Erős Anna a munkásszínjátszás feladataival foglalkozik.

Csont Ferenc: (a kortársak emlékezete szerint Magyar Ottó írt e néven): *A munkáskórus szerepe a munkásmozgalomban* c. írását az augusztusi számban olvashatjuk: „A kultúrmozgalom hatásosan illeszkedik a kórusmozgalomhoz, azt erősíti és kiegészíti. Csírája és perspektívája a szocializmus színpadi lehetőségének, emellett benne él a mában és a napi problémákon át, élettel telten áll az osztályharc szolgálatában. Az osztálytudatos baloldal már régebben tisztán látta a kórusmozgalom helyét, hasznosságát, mégsem tudott azon a hibán segíteni, hogy az 1925/26. években — széles tömegei dacára — gyökértelen volt. A kultúrmozgalom önmagában nem állhat meg, kell, hogy az egész mozgalomra, a nagy tömegekre támaszkodjon, akiknek és akikért van."

Andor Rudolf cikke arról szól, hogy *Milyen legyen a jó kórusoktató?* Három adottságot jelöl meg, amivel a jó kórusoktatónak rendelkeznie kell: ideológiai, művészetpedagógiai és technikai adottsággal. Példaként a nyomdászok szavalókórusát említi, mely Ascher Oszkár szuggesztivitásán épült.

Kuti Sándor tollából, Salamon Sándor álnéven két érdekes írást találunk, az egyik *A polgári zenétől a proletárzenéig*, melyben érinti az új műfajokat („Lehrstück", agitatív sanzon, Gebrauchsmusik), a másik *Liszt-versenyek margójára* című, melynek konklúziója az, hogy a zenét hozzáférhetővé kell tenni a tömegek számára. Seef János *Polgári szocialisták* című írásában a *Munkáskórus* című folyóiratot bírálja (ma már erősen vitatható szektás kiindulópontból), egyedül Körmendi Zoltán és Szalmás felfogását fogadja el, „kiknek írásai már közelebb vannak az osztályharcos proletáriátushoz".

A 100% tanulságai-val foglalkozik egy anonim írás. Kiemeli, hogy a szociáldemokrata kórusokban kibontakozó ellenzéki erjedés példája a régi osztályharcos kultúrmozgalom, s ennek úttörője volt a *100%* köré csoportosuló ifjúmunkástábor. Ennek előzménye a Cikk-cakk esték csak formáját teremtették meg a későbbi hatalmassá fejlődő mozgalomnak. Részletezi a *100%*-kórus lendületes, lelkes forradalmi munkáját, tagjainak aktivitását, de ennél is előbbre kell lépni, „a mai politikai helyzet sokkal kifejezettebb és határozottabb propagandát követel meg minden téren . . . a kórusverseknek tehát sokkal konkrétabbaknak, érthetőbbeknek és a prolik húsába-vérébe vágóbbaknak kell lenni ma . . ." Egy dolog azonban van, amit utánozni lehet, azt az egyesületi demokráciát, mely a *100%*-nál megnyilvánult. Szántó Tibor *Képzőművészet a munkásmozgalom szolgálatában* című írásában arról számol be, hogy a legjelentősebb formai és kifejezési lehetőségek: az illusztrációk és a plakátok. A munkásmozgalmi plakát, az utcára kivitt szocialista agitáció, reklám a szocializmusért, sokszor elevenebb, szuggesztívebb a kimondott szónál, a nyomtatott újságcikknél. Kiemeli a következő művészeket: az orosz Pribijecz, a bolgár Jevró, az osztrák Kollwitz, a mexikói Diego Rivera.

Rendkívül értékes, rejtett kincseket őriz a *Kórusművészet* három száma, mind a régi kórusverseket, mind pedig a munkásmozgalomban annakidején nagy szerepet játszó műfordításokat illetően. Itt találjuk Hollós Korvin Lajos *Proletárverejték, Cipészmunkások* és *Egységfront-kórus* című versét. Ez utóbbi néhány sorát idézzük:

Sorakoznak a barna ingek,
fekete, fehér, barna ingek,
hahó vigyázz!
ma éjjel megölnének minket.

S a férfikar válaszol:

Hát frontba elvtárs, védd magad!
Csituljon a testvérharag!
Hallgasson most a sunyi száj!
Némuljon a pártos viszály!

TISZAY Andor a *Kórusművészet* első számában *Néger panaszok* címmel publikált versek elé a következő megjegyzést fűzte: „Három amerikai-néger költőt mutatunk be. Mind a három proletár költő. Hangjuk friss és nem mindennapi. Igazságtalan törvények fájdalma, nincstelen feketék panasza kiált felénk ezekből a versekből. Első ízben jelenik meg nyomtatásban antológia-szerű közlemény magyar nyelven az amerikai-néger költészetről. Talán azért késett eddig, mert nagyon sok az igazság bennük." A versek a következők: Langston HUGHES: *Néger vagyok*, Waring CUNEY: *New-Yorki kép tükör nélkül* és Frank HORNE: *Arabeszk*. A második számban ismét találunk egy HUGHES-verset, a *Rézköpőcsészék* címűt, majd — ugyancsak TISZAY Andor tolmácsolásában — MU-LAN kínai költő *Szabadság* című költeményét.

Érdekes színfoltja a lapnak a *Munkáslevelek* című rovat — ez nálunk újszerű kísérlet volt a harmincas években. Elsőként a *100%* című folyóiratnál találkozunk munkáslevelekkel.

Idézzünk két levélből:

... „Nem tudhatjuk, mely pillanatban dördül el ismét egy revolver, amely az új világégést hivatott megkezdeni. Tudatába kell vinnünk a tömegeknek, hogy a háború nem érte, hanem ellene folyik. Legyen a kórus aktív részese az antimilitarista munkának!

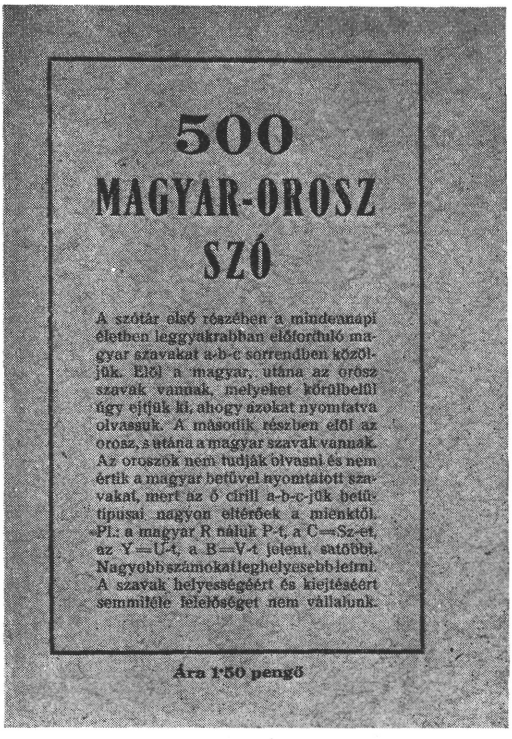
Egy antimilitarista munkás

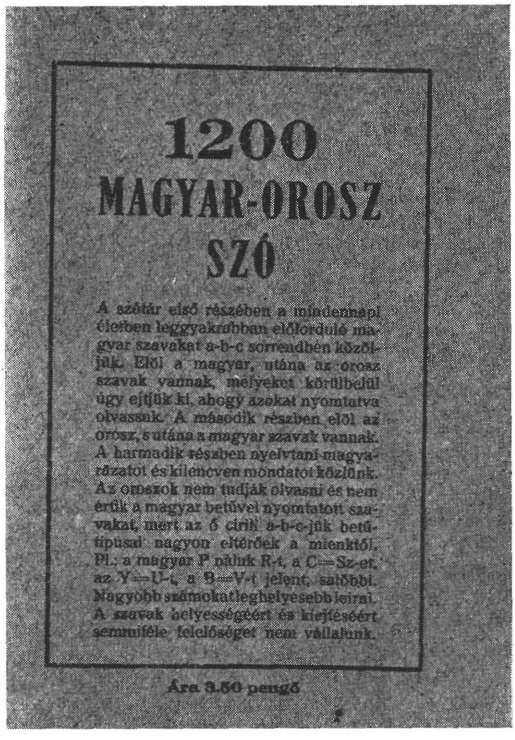
„Mi a csepeli W.M. gyár dolgozó proletárjai saját bőrünkön érezzük a kapitalizmus ostorcsapásait. Éppen ezért a mi figyelmünket sem kerülhette el a Ganz-gyári munkások harca a Bedo ellen. Tudva azt, hogy az ő győzelmük a mi győzelmünk, az ő bukásuk a mi bukásunkat is jelenti ... Keresztülvitték, hogy a kórus műsoros estet rendezzen a Ganz-gyári kizárt munkások anyagi támogatására, amit [1933] aug. 12-én meg is tartottunk. Ez a műsoros est megmutatta, hogy milyen irányba kell működnie a szavalókórusoknak. Nem elég az, hogy a szavalókórusok csak kultúrmunkát végezzenek, mint a Kórusközpont szeretné. Az a kötelességünk, hogy a proletáriátus osztályharcában részt vegyenek ... Ez a kultúrest bizonyítéka annak, hogy a tőkések ellen vívott napi harcokban mint a Bedo elleni harcban egységesen áll a proletáriátus ...

Egy csepeli proli ellenzéki

A harmadik szám megjelenése után HOLLÓS KORVIN Lajos ellen bírósági eljárás indult a *Cipészmunkások* című verse miatt, a rendőrségi jelentés alapján kimerítette az osztály elleni izgatás és sajtóvétség bűnét. A lap összes példányát lefoglalták. Az eljárást később megszüntették, de a lap többé nem jelenhetett meg.

MARKOVITS GYÖRGYI—PÁLMAI MAGDA

Orosz szótárkiadásunk történetéhez. A *Magyar Könyvszemle* 1970. évfolyamában a 365—367. lapon jelent meg Tiszay Andor közleménye *Magyar nyelvű orosz szótárkiadásunk első fecskéi a két világháborúban* címmel. Közléseit szeretném kiegészíteni két gyomai kiadvány adataival, amelyek a felszabadulás utáni első alkalmi kiadások sorát gazdagítják.

Az egyik *500 magyar—orosz szó* címmel jelent meg 16° alakú 32 lapos füzet formájában, a fedél hátlapján *Kner Izidor könyvnyomdája, Gyoma* jelzéssel. Az 1—23. lap magyar—orosz szószedetet tartalmaz. Az orosz szavakat latin betűs átírással közlik, akárcsak a 25—47. lapokon található orosz—magyar szótári részben.

A kis szótár munkatáskája ma is megvan a gyomai Kner-nyomdában, sajnos, keltezés nélkül, viszont a nyomda *Bevétel—Kiadás* című pénztárkönyvében 1944. november 20-i bejegyzés olvasható: „orosz szótárból kézi árulás" szöveggel. A megjelenés ideje tehát igen korai. (Gyomát 1944. október 6-án szabadították fel a szovjet csapatok.)

Nem sokkal később láthatott napvilágot a hasonló külsővel megjelent *1200 magyar—orosz szó*, ugyancsak *Kner Izidor könyvnyomdája, Gyoma* impresszum-szöveggel. A 64 lapos füzet tartalma: az 1—24. lapon magyar—orosz szógyűjtemény, a 25—47. lapon orosz—magyar szavak, a 48—49. lapon az orosz számok, az 50—57. lapon orosz nyelvtani szemelvények, az 58—60. lapon magyar—orosz társalgási példák. Az orosz szavakat ebben a füzetben is latin betűs átírással szedték.

Haiman György

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Petrus Monedulatus Lascovius de Barovia magyar neve. Szily Kálmán 1913. évi elnöki megnyitó beszédében megállapította, hogy az 1585. évi lyoni kiadású *Calepinus-szótár* magyar szövegének jó részét Laskai Péter állította össze, az önálló részleteket ő toldotta be, s ugyancsak ő lehetett a vele együtt valószínűleg három tagot számláló magyar szerkesztőbizottság feje is.[1]

Laskairól eddig is tudtuk, hogy nagy nyelvtudású, kiváló teológus és filozófus, munkái azonban latin nyelven jelenvén meg, ennélfogva csak szótárírói működése az, amely közelebb kapcsolja a magyar szellemi előrehaladás művelőihez.

Életéről vajmi keveset tudunk, bárha ez is főképpen csak a saját irodalmi termékei révén vált ismeretessé, az így alkotható képben mégis csupán erőszakkal áthidalható ellentmondásokra találunk. Ezek előtt azután életrajzírói — nem tudván mást cselekedni — vagy szemet hunytak, vagy pedig jóhiszeműen elfogadták az elődök megállapításait. Mindenekelőtt már Laskai családi nevének meghatározása is kifogásolható. Ezt különben Szily Kálmán is megtette.[2] De még előbb említi Erdélyi János,[3] hogy a *Petrus Monedulatus Lascovius* nevet Bod Péter közölte először (1766-ban) *Laskai Tsokás Péter*nek,[4] azonban Bodot megelőzőleg 1754-ben már Hatvani István debreceni professzor is *Csókás*nak fordította és jegyezte fel Laskai De homine című munkájának arra a sárospataki példányára, amelybe egy másik ismeretlen kéz *Csókai*nak írta be a szerző nevét.

Az eddigi általános használattal ellentétben — az alábbi indokok alapján — mégis inkább fogadhatjuk el a *Csókai* név valódiságát. Jóllehet *Csóka* és *Csókás* személynév használata — az oklevelek tanúsága szerint — különösen a középkorban nagyon gyakori volt,[5] s így könnyen megtörténhetett volna, hogy filiációs továbbképzéssel e személynevekből Csókai vagy Csókási családnév keletkezzék. E fejlődésnek azonban ellene mond az a körülmény, hogy ebben az esetben a családnév latin alakjának genitivusban (Monedulati) kellene állania. Éppen ezért itt egészen más névadás alapján kell elindulnunk.

A reformáció két első századában nagyobb részben a jobbágyok vagy a csekély vagyonú kisnemesek sorából kerültek ki az egyházi hivatást betöltő férfiak, minthogy ezen az úton a tanulni vágyó ifjak a lelki igények kielégíthetése mellett a jobbágyi sorból legkönnyebben emelkedhettek ki. Ezek az ifjak azután az otthon ismert családnév elébe eredetnevüket, vagyis eredetük helyének megnevezését illesztették, ez azután rendre el is sorvasztotta tulajdonképpeni családnevüket. E folyamat pedig minden beavatkozás nélkül

[1] *Magy. Nyelv.* 1913. 49—57. l.
[2] I. h. 55. l.
[3] Erdélyi János: *A hazai bölcsészet történelméhez.* = *Sárospataki Füz.* 1857/8. 51—63. l.
[4] Bod Péter: *Magyar Athenas.* 157—59. l.
[5] Szamota István: *Magyar Oklevél-szótár.* 134—35. l. Gombocz—Melich: *Magyar Etymologiai szótár.* 1125.

annál könnyebben mehetett végbe, mivel a hangsúly még mindig a keresztnéven volt, s csak másodsorban jött tekintetbe a többé-kevésbé állandósult jelző mint vezeték-, család- vagy származásnév. LASKAI pedig — minthogy egyik művében nevét Petrus C. Lascovius de Barovia-nak is írta,[6] kétségtelen, hogy Baranya megyéből eredett. Itt azonban Csóka vagy e szó származékából képzett nevű nagyobb birtokos nevére, sőt ilyen nevű községre sincsen adat.[7] Ellenben a helységnévtárban megtaláljuk Baranyában a szentlőrinci járásban fekvő Nagycsány kisközségnek *Csóka* nevű lakott határrészét.[8] Ennek a ma jelentéktelen tanyának területén, úgy lehet, egykor több család is lakott, sőt netalán valamikor önálló község is lehetett, amit már csak az is valószínűvé tesz, hogy e hely nem a madárról, hanem a telepedést alapító emberről nyerte nevét, vagyis nem Csókás, hanem Csóka alakban jelentkezik. De akármekkora is volt a XVI. század folyamán, nevet így is adhatott az onnan kiindult bennszülöttnek!

Nagycsányból, Baranya megye délnyugati szögének, a Drávától északra elterülő Ormánságnak középpontjából,[9] a kiköltöző számára mintegy önként kínálkozó út vezetett a Dráva bal partján folyó mellékvizek mentén, míg eljutott a Duna és a Dráva összeszögelésében elterülő mocsaras vidékre és különösen annak *Laskó* nevű helységébe. Ez a mai nagyközség az 1585. évi *Calepinus-szótár* szerint Dél-Baranyának főhelye (metropolisa) város (oppidum) jelleggel,[10] amelynek jelentőségét még az is növelte, hogy a XVI. század közepén itt hirdette az Isten igéjét a nagyhírű és nagyhatású, hihetőleg hasonlóképpen ormánsági származású[11] SZTÁRAI Mihály reformátor és püspök.[12]

Az a körülmény, hogy CALEPINUS e városkánál sokkal jelentékenyebb helységekről meg sem emlékezik, kétségtelenül szót emel a szerzőnek Baranyához való köze mellett.

Ezek alapján bátran feltételezhetjük, hogy egy PÉTER névre keresztelt *csókai* gyerek a *laskói* iskolába eljutván, azt jó igyekezettel végigjárta, majd bizonyosan Debrecenbe, a teológiára pedig Wittenbergbe bújdosott tanulmányainak folytatása végett.[13] Ez az ifjú azután családnévként megtartotta mind a saját, illetőleg az apja szülőföldjének, mind pedig annak a helységnek a nevét, ahol a tudományok felé az első komolyabb lépéseket megtette. Ha tehát CSÓKAInak fogadjuk el az eddig Csókásnak fordított családnevet, talán feltünhetnék teljes nevében két különböző helységnévből is képzett melléknévnek egyszerre való használata. E kétkedéssel azonban szembe állíthatjuk azt a helyzetet, hogy az ilyesféle jelenség tulajdonképpen nem is ritkaság. Bizonyságul mindjárt ugyancsak baranyai eredetű férfiakként sorolhatjuk fel TOLNAI SZÁRÁSZI Ferencet, a későbbi debreceni prédikátort s a heidelbergi káté magyarra fordítóját, aki 1584-ben e néven iratkozott be a wittenbergi egyetemre,[14] továbbá TOLNAI SÉLYEI István orvosdoktort, kolozsvári kollégiumi professzort (+1690),[15] valamint számtalan más közéleti férfiút.

[6] *Speculum exilii* című Brassóban 1581-ben megjelent munkájának A_1 levelén az ajánlásban.

[7] CSÁNKI Dezső: *Magyarország földrajza a Hunyadiak korában*. VII., 538—66. l.

[8] 1913. évi *Helységnévtár*. 5., 475., 942. l.

[9] JEREMIÁS Sámuel: *Baranyai Szótár pótolék*. = *Tud. Gyűjt.* 1828. X. 65. l.

[10] MELICH János: *Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből*. 26. l.

[11] *Drávasztára* kisközség Somogy m. szigetvári járásában.

[12] ZOVÁNYI Jenő: *Theológiai Ismeretek Tára*. III., 298. l.

[13] Debreceni iskolázása mellett az a körülmény bizonyít, hogy 1578-ban Wittenbergben megjelent első munkácskáját Debrecen város tanácsának és különböző debreceni férfiaknak ajánlotta (*RMK* III. 674. sz.); Wittenbergben pedig 1577. december 10-én iratkozott be az akadémiára (THURY Etele: *Iskolatörténeti Adattár*. II. 22. és 59. l.).

[14] THURY II. 24., 38. l.

[15] Temetési kártája a kolozsvári Farkas utcai templomban.

A fenti indokolások után most már — azt hiszem — több joggal írhatjuk *Petrus Monedulatus Lascovius de Barovia* magyar nevét az egyszerű fordítás útján utólag létrejött Csókás helyett *Baranyából való Laskai Csókai Péter*nek.

HEREPEI JÁNOS

A kisalakú régi magyarországi nyomtatványokról. Az utóbbi években hazánkban igen széles körben elterjedt és fellendült a bibliofilia. Ezen belül különösen kedveltté vált a kisalakú könyvek gyűjtése. Nyomdáink lelkesen igyekeznek éppen az ilyen kisformátumú kiadványok mintaszerű előállításával bizonyítani szakmai felkészültségüket. (Vö. JANKA Gyula: *Miniatűr könyvek története és gyűjtése*. Bp. 1969. 81 l. — e kiadvány maga is törpeméretű: 60×40 mm.) A mai technika lehetővé teszi a rendkívül apró, 4—5 mm méretű könyvek előállítását is, ami azonban már inkább csak műszaki bravúr. Az öntött betűkből szedett kiadványok méretének alsó határa természetesen ennél jóval feljebb van, de ezek olvashatóságukkal egyben használhatók is.

A korábbi századok nyomdatermékeinél természetesen csakis ez az utóbbi, hagyományos megoldás jön számításba. Az akkori, nagyjából 35×44 cm méretű nyomtatópapír ívének összehajtásából a tizenhatodrét alak (bekötve kb. 100×80 mm) már a 16. századi hazai műhelyekben használatos forma volt. A kolozsvári, szebeni, bártfai nyomdák már e század hatvanas—hetvenes éveitől előszeretettel ebben az alakban jelentették meg kalendáriumaikat. Így a régi magyarországi nyomtatványok közül csak az ennél kisebb kiadványok tekinthetők kifejezetten kisalakúnak.

A lőcsei BREWER-nyomda már viszonylag korán kezdett ilyen formában imádságoskönyveket előállítani. 1646-ban e neves nyomdászcsalád első tagja, LŐRINC műhelyéből került ki az *Imadsagos könyvecske* és a hozzányomtatott *Szép és aitatos isteni ditsiretek* (SZTRIPSZKY I 1979/186—1981/199). E kiadás bekötött példányának (OSZK RMK I 786/d) papírmérete 79×49 mm, szedéstükre pedig 73×41 mm. Még ennél is kisebb e mű 1683-ban ugyancsak a BREWER-nyomdában megjelent kiadása (RMK I 1308—1309), ahol is a papírméret (OSZK pld.) 72×50 mm; a szedéstükör pedig 66×38 mm.

A fentebb említett magyar nyelvű imádságoskönyv harminckettedrét alakú, vagyis nyers papírmérete kb. 88×55 mm. A híres lőcsei műhelyben azonban ennek a fele, vagyis kb. 55×44 mm-es papírméretű, hatvannegyedrét alakú könyvek is készültek. SZABÓ Károly még ilyet nem ismert. SCHÖNHERR Gyula írta le LUTHER *Der kleine Catechismus*ának 1686. évi kiadását *(Magyar Könyvszemle* 1900. 76—79. l.), amelynél a papírméret 48×38 mm, míg a szedéstükör 41×30 mm (OSZK RMK II 1584/a). A *Schöne andächtige Gebetlein* című kis imádságoskönyvet PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán ismertette *(Magyar Könyvszemle* 1930. 310. l.). Ez a címlapon az 1677., a kolofonban pedig az 1676. évszámot viseli. A papír mérete (OSZK RMK II 1377/a) 46×35 mm, míg a szedéstükör 41×30 mm. Még két korábbi német nyelvű kiadvány ismeretes a lőcsei BREWER-nyomda termékei közül, amelyeket TOLNAI Gábor írt le *(Magyar Könyvszemle* 1938. 371—372. l.). Az egyik LUTHER *Der kleine Catechismus* 1673-ban megjelent kiadása, amelynek papírmérete (OSZK RMK II 1323/a) 46×35 mm, a szedéstükör 41×30 mm. A másik, évszám nélküli, de feltehetően ugyancsak a 17. század hetvenes éveiből származó kiadvány Johann MATTHESIUS *Oeconomia, Bericht vom Haushalten* c. műve, amelynek papírmérete (OSZK RMK II 1323/b) 46×35 mm, a szedéstükör pedig 38×30 mm.

* * *

A 17. századi lőcsei kisalakú kiadványoknak későbbi és más hazai műhelyben készült utódairól sem Szabó Károly, sem Petrik Géza nem tudósított. Ezért különösen felkeltette érdeklődésünket a közelmúltban a kecskeméti református egyház könyvtárába (A 8459 jelzet alá) került magyar nyelvű imádságoskönyv. Felkérésre igyekeztünk az elején hiányos kis kötet adatait tisztázni. Az ilyen, címlapjától és címétől megfosztott 18. századinak tűnő kiadvány meghatározása nem tartozik a könnyű feladatok közé. Ezért

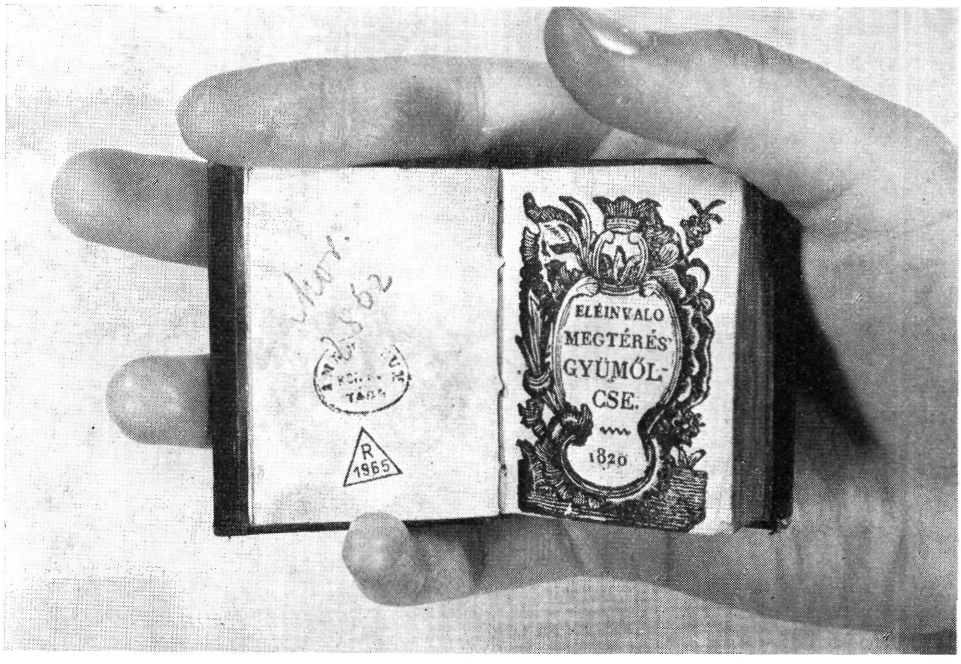

éppen a kötet szokatlanul kis formátuma alapján lehetett a megoldást keresni. Az Országos Széchényi Könyvtárban a megfelelő megőrzés miatt az ilyen kicsiny könyvek egy része már külön kezelésben részesül. Ennek volt köszönhető, hogy sikerült is ráakadni a keresett műre.

A szép egykorú bőrkötésű könyvecske 1962-ben került vétel útján a nemzeti könyvtárba. A címlap hátán levő kéziratos bejegyzés szerint: 1870. január 17-én Dózsa Géza tulajdona volt Marosvásárhelyt. Az első kötéstáblába egy még korábbi tulajdonos, Biró József írta be nevét. A kötet címlapján fametszetes díszkeretben az alábbi szöveg olvasható: „Elein való meg-teresnek gyümöltse. Nyomtattatot Páldi Istvan altal." A lap legalján: „Kolosvárat 1760 Eszt." (1. ábra) A címlevelet követő rövid, két lap terjedelmű előszó aláírása: „B. H. W. M. 1759".

Nem kis szerencsénkre ugyanennek a műnek egy másik, címlap nélkül fennmaradt kiadását is őrzi az Országos Széchényi Könyvtár, ahol az ajánlása végén ez áll: „B. H. Wesselényi Miklós, 1759." A kötetet 1916-ban Szinnyei József hagyatékából szerezte meg a könyvtár. A nagy magyar bibliográfus e példányt monumentális művében idősb báró hadadi Wesselényi Miklós neve alatt (*Magyar írók élete és munkái.* XIV. köt. Bp. 1914, 1539 has.) gondosan leírta: „Elein való megtérésnek gyümöltse . . . Mellyet hogy Isten kedvelljen! ezen könyvetskében össze-szedett Imádságoknak, és azok mellé adatott néhány Soltároknak, Istenes Énekeknek . . . a Kegyességnek gyakorlására inditani ki-

ván . . . (hosszú czím, mely a czímlevél másik felére is átvitetik); a végén: B. H. Wesselényi Miklós 1759. (A könyv irodalmunkban a legkisebbek egyike. 6 cm magas, 4 ½ cm széles; kis 16-rétnek mondható, borgisszal nyomtatva, a szöveg 203 és a Mutató tábla 5 lap, arany széllel, egykorú zöld selyemkötés, papirostokban. A tulajdonos neve: »Lázár Kataliné« a tábla belső felére írva és a táblára arannyal nyomva: L. K. Szerzője nem lehetett a 9 éves b. W. M. Talán egyik nevelője adhatta ki kedveskedésből; aligha nyomatott több példányban. Eddig sehol sem találtam említve; én 1890. szep. 1. Kovács Zoltántól vettem."

A fentiekhez a példány alapján hozzátehető, hogy 1890-ben a vételára SZINNYEI bejegyzése szerint 1 forint volt. Az általa említett papírtok sajnos nem maradt fenn.

A cím alapján az Országos Széchényi Könyvtár állományából sikerült még egy további kiadást is fellelni (jelzete Mor. 2862). Az 1902-ben beszerzett teljesen ép példány aranyozott díszítésű selyemkötésben és az azt védő papírtokban maradt fenn. A díszcímlap fametszetes kerete hasonlít, de nem azonos az 1760. évi kiadásban láthatóval, és a rövid címen kívül az 1820. évszámot viseli. (2. ábra) A címlap szövege: „Elein való meg-térésnek gyümöltse. Az Ifiabbak' számára. Kolosváronn. Nyomt. a' Ref. Kol. bet. Török István által."

A fentebb említett kecskeméti példány a Széchényi Könyvtár mindhárom kiadásától eltérő szedésű: tehát négy példány, négy különböző kiadás ugyanazon nyomdából. Kettő teljes és így datált: 1760, ill. 1820. A másik kettő közül a SZINNYEI-féle példányból a díszcímlap (nyilván az évszámmal), a kecskemétiből a díszcímlap (az évszámmal) és az első levél (a címmel) hiányzik. Mind a négy kiadás az 1755-ben alapított kolozsvári református kollégium nyomdájából került ki, amelynek első vezetője 1769-ig PÁLDI István volt.

Az 1820. évi kiadás beosztása, terjedelme és szövege egyaránt elüt a többitől. Az elöl 16 számozatlan lapot 208 számozott követi, és az A—N jelű, egyenként nyolc levelet tartalmazó füzeteket egy ,,)(" jelű, ugyancsak nyolcleveles füzet előzi meg. A többi három kiadásban a ragasztott díszcímlap után következnek az A—N jelű, nyolcleveles füzetek. A két számozatlan lapot 203 számozott, majd öt újabb számozatlan lap követi. Tehát az 1820. évi kiadás terjedelme 112, a másik háromé 105 levél. Ez utóbbiak közül a SZINNYEI-féle példányban a 198—201. lapon levő ,,Az Apostoli hitnek formája" szövege eltér a másik két kiadásban levőtől és megegyezik az 1820. éviben találhatóval. A 201—203. lapon álló ,,Jövel Szent Lélek Isten" az 1760. évi, ill. a kecskeméti példányban nem található. Így a SZINNYEI által ismertetett kiadás a másik kettőnél fiatalabb és hozzávetőlegesen a 18. század utolsó évtizedeiben készült.

Nehezebb a másik két kiadás, az 1760. évi és a kecskeméti időrendjének meghatározása. E kettő szövege, beosztása szinte sorról sorra megegyezik: ennek alapján nem sikerült a sorrend meghatározása. A nyomdai kivitel tekintetében már észlelhető eltérés. Az 1760. évi kiadás szövegtípusa mai nyomdai mércével 9 pontos borgisz. Ugyanezzel szedték a SZINNYEI-féle példányt is. Az 1820. évi kiadásnál ez már 8 pontos petit. A Kecskeméten őrzött kiadás szövegét a 9 pontos borgisz és a 10 pontos garmond közötti méretű betűkből szedték. Ebből húsz sor magassága 70 mm, az 1760. évi és a SZINNYEI-féle kiadás 68 mm-ével szemben. Nemcsak a betűtest mérete, de a betűkép formája is eltér a kecskeméti példányban az 1760. évi és a SZINNYEI-féle kiadásban található szövegtípustól. Ezek alapján feltehető, de nem bizonyítható, hogy a Kecskeméten őrzött kiadás megelőzte az 1760. évit. Miután az előszó 1759-ben kelt, az 1760. évinél korábban csak ebben az esztendőben jelenhetett meg a kis imádságoskönyv. Tehát lehetséges, hogy a kecskeméti református egyház könyvtára az első kiadás egy csonka példányát őrzi.

A fentiek alapján a négy kiadás feltételezhető sorrendje: Kecskemét (1759?), 1760, SZINNYEI (kb. 1780), 1820. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy a betűmérettel párhuzamosan a szedéstükör is csökkent a kecskemétihez képest az 1760. évi kiadásban. A négy harminckettedrét alakú kiadás jellegzetes méretei mm-ben:

	kötés	papír	tükör
Kecskemét	70×49	65×45	52×40
1760	67×44	65×43	50×35
Szinnyei	65×45	61×43	50×35
1820	60×49	57×42	50×35

*

A lőcsei BREWER- és a kolozsvári református kollégium nyomdáján kívül PATZKÓ Ferenc Ágost pozsonyi műhelyéből (1771—1797) is került ki kisalakú, két színnel (feketepiros) készült nyomtatvány. Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi a *Pressburger Finger Kalenderl auf das Jahr 1777* című szokatlan formájú kis kiadvány egy példányát, amelynek kötése 66×30 mm, papírmérete 65×28 mm, szedéstükre 63×20 mm (3. ábra). Ezt a kiadványt, amelynek 16 leveles füzetéhez még két további levél csatlakozik, a szakirodalom nem ismerte, csupán a naptársorozat egy további tagját: *Pressburger Fingerkalenderl auf das Jahr 1792* (Magyarország bibliographiája 1712—1860. V. Bp. 1971, 406. l.). Ez a későbbi, 16 levél terjedelmű kiadvány kötése (OSZK 37.283) 69×26 mm, papír-

mérete 69×25 mm, szedéstükre 63×19 mm. Külön figyelmet érdemel e női használók számára készült naptárak kötése. Az 1777. évre szóló példány dús aranyozással díszített piros köntöst hord, míg a bőrtokban fennmaradt 1792. évi táblái rézlapok, amelyeket fekete alapon kínai hatásra utaló fém- és gyöngyházberakások ékesítenek. Az elegánsan keskeny alakot úgy érték el, hogy a szokásostól eltérő módon hajtogatták a négyrét alakú papírt: előbb harmadrészre (12°), majd ezt megismételték (36°), végül kettéhajtották (72°). Ez a hetvenkettedrét alak a hazai 18. századi gyakorlatban — ismereteink szerint — egyedülálló.

A fentiekben három magyarországi műhely (Lőcse, Kolozsvár, Pozsony) háromféle rétben (32°, 64° és 72°) előállított kisalakú kiadványairól volt szó a 17. és 18. századból, amelyek a múlt század bibliográfiai irodalmában ismeretlenek, egy részük pedig csak éppen e cikkben került először nyilvánosságra. Mindhárom műhely esetében sorozatosan kiadott művekről van szó. Jogos tehát a remény, hogy ezekből a jövőben még további, ma még ismeretlen kiadványok is kerülnek majd elő (pl. a pozsonyi naptár 1777 és 1792 közötti tagjai) a magyarországi bibliofilia örömére.

Borsa Gedeon — Kükedi József

FIGYELŐ

Gondolatok a „Régi magyarországi nyomtatványok"-ról.[1] Irodalomtörténészeink, történészeink, valamint a művelődés- és tudománytörténet más művelői nagy elismeréssel fogadták Szabó Károly *Régi magyar könyvtárának* megjelenését 1879-ben, majd a második kötetet 1885-ben. A fellendülő kutatás eredményeképpen azonban hamarosan hangoztatni kezdték, hogy e nagy mű kiegészítésre, átdolgozásra szorul. Az „adalékok" egyre növekvő mennyisége mind jobban indokolta ezt a kívánságot. Az Akadémia 1898 óta többször foglalkozott a megoldás lehetőségeivel, az eredmények azonban Dézsi Lajos és Sztripszky Hiador nevéhez fűződnek, de az ő munkájuk is csak kis részletet törlesztett a tudományos „adósságból". A kiegészítések és az — egymásnak sokszor ellentmondó — adatok pedig csak gyűltek, s szétszórtságukban gyakorlatilag áttekinthetetlenekké váltak.

Nagy feladatra vállalkozott tehát a felszabadulás után az a — változó összetételű — munkaközösség, amely végre rendet kívánt teremteni ezen a téren: össze kívánta foglalni az eddigi ismereteket. S így is közel húsz év telt el, mire kézbe vehettük az első — a folytatás szempontjából is megnyugtató — eredményt. S tegyük mindjárt hozzá: most már nem bánjuk a hosszú várakozási időt.

Szabó Károly művének „korszerűsítésére" az ilyen irányú igények jelentkezése óta különféle megoldási lehetőségek merültek fel. Előbb az „adalékok", kiegészítések összegyűjtése és *pótkötetben* való közlése állt az előtérben. Ennek a felfogásnak az eredménye Sztripszky megjelent kötete és Dézsi félbemaradt *Miscellanea Bibliographica* sorozata. Még az első világháború előtt felmerült azonban — a toldozgatás helyett — a *teljes átdolgozás* gondolata is. Dézsi állítólag hozzá is fogott az RMK első kötetének teljes átdolgozásához, ebből a munkából azonban csak a gyűjtött cédulaanyag egy része maradt meg. Hosszú szünet után csak 1940-ben — Fitz József kezdeményezésére — indult meg újra a teljes átdolgozás munkája, ekkoriban készült el az új tervezet, amely *nyomdatörténeti monográfiák* sorában kívánta a régi magyarországi nyomtatványokat bemutatni. Az adalék-irodalom szervezett összegyűjtése mellett a XVI. századi nyomdák betűtípusainak, díszeinek, metszetanyagának az összegyűjtése is elkezdődött, s ez a későbbiek során elősegítette a most megjelent kötet előmunkálatait is. Az 50-es évek második felében a régi (XVI—XVII. századi) nyomtatványok feldolgozását a *magyar nemzeti bibliográfia* egészébe beillesztő elképzelés merült fel.

Végül 1961-ben a munka gondozását és irányítását vállaló akadémiai Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottság határozata alapján *új „műfaj"* született, s a megjelent kötet ezt valósította meg. Ez a műfaj a *régi magyarországi nyomtatványok*

[1] Régi magyarországi nyomtatványok. 1473—1600. *Res literaria Hungariae vetus operum impressorum 1473—1600.* Budapest 1971, Akadémiai Kiadó. 928 l. 42 t.

bibliográfiai, könyvtörténeti kézikönyve. Felépítése — a korábban tervezett betűrenddel szemben — időrendi, vagyis Szabó Károly hagyományos módszerét követi. Az egy-egy nyomtatványra vonatkozó tételek, cikkek a rövid bibliográfiai leírás után kiterjednek a mű tárgykörének tömör jellemzésére, a „kiegészítő részek": ajánlás, előszó, függelék ismertetésére, esetenként a főrész beosztásának a részletezésére, a variánsok, szövegkiadások megemlítésére, a kapcsolódó tételekre történő utalásokra, az összes ismert példány felsorolására (teljességük és a fotómásolatok jelzésével), továbbá — s ez a legjelentősebb újítás — a műre vonatkozó könyvtörténeti irodalom, kutatási eredmények összefoglalására.

Az egész kötet összeállítását igen széleskörű *kutatás* előzte meg, melyhez az Akadémia nem csupán eszmei irányítást, de igen jelentős anyagi támogatást is nyújtott. Ez kiterjedt egyrészt a példányok felkutatására, másrészt az irodalomban leírt kiegészítések összegyűjtésére, végül a példányok személyes vizsgálatán és az irodalomban található megállapításokon alapuló önálló kutatásokra. A részeredmények egész sorát ismerhettük meg az utóbbi évek folyamán elsősorban a *Magyar Könyvszemle*ben a mostani kötet szerkesztőinek tollából vagy ösztönzésére megjelent cikkekből. A kutatások során igyekeztek minden adatot ellenőrizni, hitelt érdemlően bebizonyítani vagy megcáfolni egy-egy példány alapján nem ismert mű megjelenését, megállapítani a töredékek vagy megjelenési adatok nélküli művek nyomtatási helyét, idejét és nyomdászát, tisztázni a szerző személyét, a mű eredeti szövegét, a nyomtatás körülményeit, a többi kiadással való kapcsolatot stb. Megpróbáltak minden esetben véglegesnek elfogadható eredményekhez jutni, ez azonban természetesen nem sikerülhetett mindig, ilyenkor alkalmazták aztán a bibliográfiai leírásban a kérdőjelet, a megjelenési időre a „tól—ig" jelzést, illetve a szövegben jelezték a megoldatlanul maradt problémákat.

A kutatási eredmények terén kellően mértéktartóak maradtak, nem folyamodtak erőltetett megoldásokhoz, magyarázatokhoz, jól elválasztották a bizonyított és a feltételezett megállapításokat.

Külön gondot fordítottak a tévedések megcáfolására. Több ilyen cikk, pl. az *„Imádság és ének Szt. István király jobb kezének megtalálásáról"* (App. 4.) olvasmánynak is izgalmas.

A könyvtörténeti adatok összefoglalása terén az elnagyolás Scyllája és a terjengősség Charybdise között kellett megtalálniok a helyes utat. Meg kell állapítanunk, hogy a kötet a rendkívüli adatgazdagság mellett sem vált bőbeszédűvé. A lényegesnek tartott megállapítások tömör megfogalmazása kellő áttekintést ad a felmerült problémákról, irodalmi hivatkozásaival pedig lehetővé teszi a további részletek megismerését. Helyenként a tömörségre való túlzott törekvés talán inkább a kívánatosnál szűkszavúbbá tette a szerkesztőket.

Szabó Károly művének értékelése során egyesek szemére vetették a *teljesség* hiányát. Hogy ez a vélemény mennyire méltánytalan volt, arról itt kár beszélni. De hogy áll a most megjelent kötet a teljesség szempontjából? Az abszolút teljességet bizonyára nem éri el, s lehet, hogy száz év múlva újra érdemes lesz átdolgozni, kiegészíteni. Ez azonban értékéből mit sem von le. A kitűzött cél *az eddig ismert* nyomtatványok összefoglalása, bemutatása volt. S ezt a feladatot az összeállítók messze „túlteljesítették". Az irodalomban eddig szereplő, meglevő vagy feltételezett, helyesen vagy tévesen magyarországinak tatott nyomtatványokat olyan alapossággal gyűjtötték össze, hogy még pl. a chicagói Newberry-könyvtár Wing-gyűjteményének nyomtatott katalógusában Szapolyai János és Ferdinánd 1532-i fegyverszüneti egyezményének téves „Megyer" nyomdahelyét is kiigazítják. (Hogy egy ilyen bibliográfiai tévedés milyen legendákat tud kialakítani, arra sok példa forog közszájon.) Az anyaggyűjtésnek ez az alapossága már önmagában jelentős érdem, az összeállítók azonban nem elégedtek meg ennyivel. A hazai gyűjteményekben őrzött példányok átvizsgálásán kívül — részint személyesen, részint több külföldi szakember bevonásával — végigkutatták a számbajövő külföldi könyvtárakat is. Ennek

eredményeként egész sor eddig ismeretlen mű, igen sok további példány bukkant fel. Eddig a kutatásban meglehetősen elhanyagolt töredékek azonosítása, meghatározása ugyancsak sok ismeretlen nyomtatványt hozott felszínre. Így aztán a SZABÓ Károly művében szereplő 632 nyomtatványhoz további 263-at ismertethettek, valamint a függelékben 75 műről bizonyíthatták, hogy tévesen említették eddig XVI. századi magyarországi nyomtatványként, mert vagy meg sem jelentek, vagy külföldi kiadványok, vagy későbbiek. Ez a nagy gazdagodás és a sok téves adat kiigazítása jelenti a kötet egyik nagy értékét.

Bibliográfiai szempontból a kellő mértéket sikerült megtalálni a részletező és a rövid címleírás között. Egyes korábbi túlzott igényekkel (pl. VARJÚ Elemér) szemben a mű és a nyomtatvány valamennyi fontos sajátságára kitér, s a címleírást sok tekintetben kiegészíti a címlapok reprodukcióban való bemutatása. Igen helyesen nem tekintették a szerkesztők feladatuknak a nyomtatványok olyan részletes leírását, hogy az a címlap nélküli példányok, töredékek meghatározására alkalmas legyen. Felmerült korábban olyan terv, hogy az egyes nyomtatványokban használt betűtípusokat is le kell írni, közölni kell a második ív kezdő sorát stb. Ilyen adatokra a mostani kötet nem tér ki. A töredékmeghatározáshoz a sokféle mutató nagy segítséget ad, azokban a szórványos esetekben pedig, amikor ezek nem elegendőek, leghelyesebb, ha az érdekelt az Országos Széchényi Könyvtárhoz fordul, ahol további számos adatgyűjtés, valamint a nagy összehasonlító anyag teszi lehetővé a meghatározást. Ennek az eseti igénynek a kielégítése érdekében kár lett volna a kötetet újabb adatcsoportokkal telezsúfolni.

Az egyes nyomtatványok leírásában igen örvendetes újdonság, hogy — részben a címleírásban, részben a tartalom részletezése során — a korábbi bibliográfiákkal szemben nagy gondot fordítanak a többé-kevésbé önálló részek kiemelésére. Így számos irodalom-, tudomány- és könyvtörténeti összefüggésre sikerült felhívni a figyelmet.

Az általános bibliográfiai gyakorlattól eltérően — nyilván a magyarul nem tudó használók érdekében — a bibliográfiai leírásban és a példányok felsorolásában a latin nyelvű szakkifejezéseket, rövidítéseket igyekeztek használni. Ez általában helyes, de egyes esetekben túlzásnak tűnik. Így pl. a magyar nyelvű művek címleírásában a fordító (szögletes zárójelben levő) megjelölése „transl.". Nem valószínű, hogy ez a magyarul nem tudónak sok segítséget nyújtana, a magyar szövegbe beékelve viszont zavaróan hat.

A kötet használatát tíz *mutató* könnyíti meg. Ezek valamennyi számításba vehető megközelítési módon igyekeznek feltárni a kötet tartalmát. A tartalomjegyzékben való felsorolásuk azonban nem ad teljes képet arról, hogy ezek a mutatók mi mindent tartalmaznak. Mert pl. a *helynévmutató* nemcsak a XV—XVI. századi eseményekkel kapcsolatban szereplő földrajzi nevekre terjed ki, hanem az egyes helységeknél felsorolja azokat a kötetben szereplő korabeli személyeket, akik abban a helységben éltek, működtek. A helytörténeti kutatás számára ez a megoldás hatványozott segítséget jelent. A *címmutató* magában foglalja az egyszerűsített címeket, a címek jellemző részeit és a mű későbbi irodalmi elnevezéseit is (persze csak utaló formájában). A *névmutató* a szerzőkön és a közreműködőkön (fordítók stb.) kívül valamennyi megemlített XVI. századi személynévre kiterjed, akár a címben, akár az ajánlásban, az előszóban szerepel, akár a későbbi kutatás hozta összefüggésbe a nyomtatvánnyal. Külön nyereség a magyar versek *incipitmutatója* és a XVI. századi fogalmakat figyelembe vevő *tárgymutató*.

Kitűnő ötlet volt valamennyi fennmaradt és hozzáférhető *mű címlapjának azonos méretű reprodukcióban* való bemutatása. Így feleslegessé vált a bibliográfiai leírásokban a sokszor terjengős címek teljes közlése, a rövidítések, ligatúrák, sorvégződések stb. jelölése. Az eredeti többet mond, hívebben érzékelteti a sajátságokat, s így bizonyos segítséget ad a még ismeretlen példányok és a töredékek meghatározásához, azonosításához, valamint a címlapvariánsok megállapításához.

Szabó Károly művének megjelenése nagy ösztönző hatást gyakorolt a régi könyvekkel, a régi irodalommal való foglalkozásra. Alig jelentek meg a *Régi magyar könyvtár* egyes kötetei, máris megindultak a pótlások, kiegészítések, helyreigazítások, új művek feltárása, egyes adatok javítása. Hasonló jelenséget tapasztaltunk most is az utolsó évtized során. A *Magyar Könyvszemle* majd minden száma — az e célra nyitott „*Magyar könyvesház*" rovatban — hozott közleményt a régi, elsősorban a XVI. századi nyomtatványokkal kapcsolatban. Az érdeklődés megnövekedésének a következménye, hogy az anyag lezárása, a tételek beszámozása után jelentős számú: harmincöt új tételt kellett beiktatni (illetve kilenc tételt törölni). És a kötet megjelenése óta is bukkant fel újabb, eddig ismeretlen mű. Ezek a tények is a kiadvány jelentőségét mutatják. (Sajnálatos ugyanakkor, hogy a szerkesztők nem közölték a mű lezárásának időpontját.)

Összegezve a kötet első forgatása, megismerése alapján kialakult véleményünket, meg kell állapítanunk, hogy rendkívül jelentős, a kutatást nemcsak megkönnyítő, hanem új eredményeivel máris előrevivő művel gazdagodtunk. A szerkesztői együttes: Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos a XVI. századi magyarországi nyomtatványokra vonatkozó könyvtörténeti, bibliográfiai ismeretek összefoglalásával minden érdekelt tudományág számára nélkülözhetetlen kézikönyvet teremtett. Mindenre kiterjedő gondosságuk biztosítéknak látszik, hogy a mű további kötetei, a XVII. század hasonló feldolgozása elé is bizakodó reménységgel tekintsünk.

Dörnyei Sándor

Az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának működéséről (1971. július—december). Az elmúlt félévben, a munkatervben rögzített irányelvek szerint, zavartalanul és eredményesen folyt a Bizottság munkája. A könyvtörténeti kutatások és bibliográfiai munkálatok speciális problémái ezúttal is a Munkabizottság — esetenként meghívott szakemberekkel kibővített — plénuma elé kerültek megvitatás, állásfoglalás és javaslattétel céljából, míg a tudományos közvélemény szélesebb rétegeit érdeklő kutatási beszámolók időszakonként megrendezett felolvasó ülések keretében jutottak a nyilvánosság elé. A munkabizottsági ülések rövid krónikája az alábbiakban foglalható össze.

Október 26. Első napirendi pontként Borsa Gedeon beszámolója hangzott el *a Régi Magyarországi Nyomtatványok készülő II. kötetéről.* Borsa elöljáróban referált az RMNy Is kötetének kedvező hazai és külföldi fogadtatásáról, majd a munka folytatása során felmerült anyaggyűjtési, regisztrálási és szerkesztési problémákról szólott. Hangsúlyozta, hogy a XVII. sz. több vonatkozásban is új helyzet elé állítja a kötetszerkesztőket: ugyani a XVI. századi anyagnál kialakult gyakorlattól eltérően, egyrészt kénytelenek lemondani a 25-nél nagyobb példányszámok egyedi számbavételéről, másrészt ki kell terjeszteni az ismertetéseket a könyvdíszek — korábbinál részletesebb — leírására (réz- és fametszetes díszcímlapok, szövegközti illusztrációk, művészek nevei, betűjelei vagy szignói stb.).

Borsa Gedeon beszámolóját élénk és konstruktív vita követte, melyen felszólalt: Csapodi Csaba, Dezsényi Béla, Kenyeres Ágnes, Kókay György, V. Kovács Sándor, Mezey László, Tóth András és Szentmihályi János. A Munkabizottság ülésének második napirendjén elnöki bejelentések szerepeltek. Mezey László közölte, hogy az elhangzott felszólalások egybehangzó óhajának megfelelően, a Munkabizottság akadémiai jutalomra terjeszti fel a RMNy I. kötetét. Bejelentette azt is, hogy Vargha Kálmán, elfoglaltságára való tekintettel, lemondott bizottsági tagságáról; ezt a Munkabizottság sajnálattal tudomásul vette.

December 17. A napirend első pontjaként Hervay Ferenc meghívott előadó és Borsa Gedeon bizottsági tag közös beszámolója hangzott el *a XVI. századi antikva-katalógus*

munkálatainak megkezdéséről. A bizottság tagjain kívül az alábbi meghívottak is jelen voltak: TARNÓC Márton (MTA I. Osztály), KOVÁCH Zoltán (esztergomi Bibliotheca), HERMANN Zsuzsa, VÉRTESY Miklós (budapesti Egyetemi Könyvtár) és VIZKELETY András (Országos Széchényi Könyvtár). HERVAY és BORSA munkaprogramja szerint elsőként a budapesti Egyetemi Könyvtár régi könyvanyagának feltárására kerül sor. A munkálatok 1971. elején már el is kezdődtek a könyvtár betűrendes alapkatalógusának rendszeres átnézésével, mely az anyag helyrajzi feltárását teszi lehetővé. Tervek szerint 1972 második felében elkezdődhet az egyes példányok bibliográfiai leírása, mely kb. 12 ezer kiadvány kézbevételét jelenti.

A referátumot követő vitában határozott formát öltött az a kívánság, hogy e nagy jelentőségű vállalkozás ne rekedjen meg az inventárium-jellegnél, hanem forrásértékű gyűjteménnyé váljék (MEZEY László). E célból meg kell szerkeszteni egy általános érvényű, vezérfonalul szolgáló, címfelvételi szabályzatot (CSAPODI Csaba, MEZEY László, VÉRTESY Miklós), ki kell dolgozni a kéziratos bejegyzések (possessorok, glosszák stb.) feldolgozásának legcélravezetőbb módszerét (CSAPODI Csaba, MEZEY László, VIZKELETY András), végül a gyakorlati igényekhez igazítva, a napi munka számára definiálni kell a hungarica-fogalom kritériumait (CSAPODI Csaba, MEZEY László, TARNAI Andor, SZENTMIHÁLYI János, VÉRTESY Miklós).

A hozzászólások tanulságait mérlegelve három albizottság kiküldéséről született határozat. Ezek 1972 folyamán ajánlásokat tesznek a Munkabizottságnak a felmerült problémák optimális megoldására: *Címfelvételi albizottság:* CSAPODI Csaba elnök, BORSA Gedeon, HERMANN Zsuzsa és SZENTMIHÁLYI János tagok; — *Kéziratos bejegyzések számbevételére:* MEZEY László elnök, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, KOVÁCH Zoltán, V. KOVÁCS Sándor, TARNAI Andor és VIZKELETY András tagok; — *Hungarica albizottság:* SZENTMIHÁLYI János elnök, DEZSÉNYI Béla, HAVASI Zoltán és TARNAI Andor tagok.

A munkabizottsági ülés második napirendjeként MEZEY László elaborátuma került megvitatásra, mely egy *kéziratkutatási kézikönyv* lehetőségeit vázolta fel. A beterjesztett szinopszis olyan hézagpótló mű megszerkesztését javasolja, mely egyaránt segíteni tudja majd a kéziratkutatókat, valamint azokat is, akik erre a munkára kívánnak felkészülni. Tematikája átfogja a középkor, újkor és legújabb kor speciális kézirati problémáit, mindig szem előtt tartva az ilyen vizsgálatok által támasztott nagyfokú komplexitást. MEZEY tervezete a kézikönyv alábbi fő fejezeteit állapította meg: 1. A kézirat; 2. Az írás; 3. Kisegítő ismeretek (történeti földrajz, kronológia, heraldika, diplomatika, genealógia); 4. Intézmények ismertetése és története; 5. Oktatás, műveltség; 6. A szöveg alakítása; 7. Szövegtörténet; 8. Szövegkritika; 9. A kéziratos anyag feltárása; 10. A kéziratos anyag közlése (A szinopszis mindenütt részletezte a tervbe vett alfejezeteket is).

A hozzászólások támogatták a kéziratkutatási kézikönyv MEZEY által kidolgozott tervezetét, és kívánatosnak tartották annak mielőbbi elkészülését. (BORSA Gedeon, CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, REJTŐ István, SZENTMIHÁLYI János és TARNAI Andor). A középkori fejezeteket szinte véglegesnek tekintve, inkább az újkori alfejezetek finomítására tettek többen javaslatokat (CSAPODI Csaba, BORSA Gedeon), néhány appendix szükségességét is hangoztatva (REJTŐ István, SZENTMIHÁLYI János). Általános kívánság volt bő illusztrációs anyag szerepeltetése is a kézikönyvben. A Munkabizottság végül úgy határozott, hogy hamarosan ismét visszatér erre a témára, kijelöli a munkatársakat s gondoskodik arról, hogy MEZEY László kötetszerkesztő irányításával a munkálatok mielőbb megindulhassanak.

*

Az elmúlt félév felolvasó ülését *november 9-én* rendezte a Munkabizottság az MTA felolvasó termében, népes hallgatóság előtt. Ez alkalommal DDr. Joseph STUMVOLL, a bécsi

Nationalbibliothek ny. főigazgatója tartott vetített képekkel kísért előadást *Schätze und Kostbarkeiten der Österreichischen Nationalbibliothek* címmel. A nagy tetszést kiváltó, több hozzászólással kiegészített felolvasást szűkebb körű fogadás előzte meg, melyen DDr. Joseph STUMVOLL átadta a szerkesztésében megjelenő Biblios c. folyóirat magyar különszámát, mely a Biblios–Schriften 63. köteteként látott napvilágot. A koncepciózus összeállítás *Das ungarische Bibliothekswesen. Vergangenheit und Gegenwart* címen CSAPODI Csaba szerkesztésében jelent meg a következő magyar munkatársak közreműködésével: SINKOVICS István (Österreichisch—ungarische kulturelle Verbindungen in der Vergangenheit), CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára (Das Zeitalter der Kodizes), BORSA Gedeon (Das Zeitalter des gedruckten Buches bis 1800), CSAPODI Csaba (Geschichte der ungarischen Bibliotheken), KOVÁCS Máté (Die Entwicklung des Bibliothekswesens in Ungarn nach dem Zweiten Weltkrieg), JÓBORÚ Magda (Die Széchényi–Nationalbibliothek), SZENTMIHÁLYI János (Bibliographische Arbeit in Ungarn), RÓZSA György (Dokumentation in Ungarn), SALLAI István (Bibliothekswissenschaftliche Arbeit und die Zentralstelle für Bibliothekswissenschaft und Methodologie) és MEZEY László (Die Komission für Buchgeschichte und Bibliographie der Ungarischen Akademie der Wissenschaften). A felolvasó ülést berekesztő MEZEY László elnök, zárszavában kifejezte reményét, hogy Joseph STUMVOLL látogatása és széles körű, jó kapcsolatai a magyar szakemberekkel, hozzájárulnak a Bécsben folyó és a jövőben is folytatandó magyar kézirattári és könyvtári kutatások eredményes végzéséhez.

V. K. S.—R. M.

Nemzetközi Könyvév 1972. Az UNESCO Közgyűlése a 16. ülésszak során 1970. november 9-én egyhangúlag elfogadott határozat értelmében 1972-t Nemzetközi Könyvévnek nyilvánította. A határozat és a szakértők bevonásával kidolgozott akcióprogram a következőkkel indokolja a világméretű kezdeményezést:

A Könyvév célja, hogy felhívja a közvélemény figyelmét a könyvnek a mai társadalomban betöltött szerepére. A könyv a tömegtájékoztatás egyik legfontosabb eszköze. A könyvnyomtatási, illetve könyvterjesztési technika gyors fejlődése révén lehetségessé vált a nagyközönségnek magas színvonalú és mégis olcsó könyvekkel történő ellátása, ami az úgynevezett könyvforradalomhoz vezetett. Ennek következtében óriási mértékben megnövekedett a könyvolvasó közönség tábora, jelentősen kibővült a könyvpiac, s ugyanakkor a könyv újabb rétegek számára vált hozzáférhetővé a modern terjesztő hálózat kialakulása, továbbá a könyvtári rendszerek fejlődése révén.

Végül hangsúlyozza, hogy nevelő, ismeretterjesztő és művelő szerepe révén a könyv a társadalmi-gazdasági fejlesztés fontos eszköze és szerves eleme.

A közgyűlési határozat kialakításában a magyar küldöttség is aktív szerepet vállalt. Magyar javaslatra kapott például megfelelő hangsúlyt a határozatban az olvasás szerepe.

A közgyűlési határozat gyakorlati megvalósítása érdekében a Nemzetközi Könyvév ügyeinek intézésére az UNESCO főigazgatója a Tájékoztatási Szektor keretében önálló csoportot hozott létre. A részleg munkájának megkönnyítésére a nevelésügyi, tudományos és kulturális szektor egy-egy munkatársa biztosítja a fő tevékenységi területek és a Könyvév programja közötti együttműködést.

A csoport gondoskodik többek között a Nemzetközi Könyvév híradójának kiadásáról, amely 1971 augusztusától 1972 decemberéig minden hónapban megjelenik az UNESCO hivatalos nyelvein. Igen örvendetes, hogy a Könyvtártudományi és Módszertani Központ magyar fordításban is meg kívánja jelentetni a bulletint, amely így az összes érdekeltek számára elérhetővé válik. A Magyar UNESCO Bizottság javasolta, hogy a magyar

nyelvű bulletin rövid tudósításokban ismertesse a Nemzetközi Könyvév hazai eseményeit is.

Az UNESCO a Nemzetközi Könyvév programjának kialakítására egy tervező bizottságot hozott létre, amely Herman LIEBAERS, az IFLA belga nemzetiségű elnöke vezetése alatt 1971 áprilisában Párizsban ült össze. A 24 tagú testület részletesen foglalkozott a legkülönbözőbb tartalmi és módszerbeli kérdésekkel. Javasolták többek között, hogy a Nemzetközi Könyvév témái között kiemelt helyet kapjanak az olyan témák, mint a könyv és a nevelés, továbbá a könyv, a béke és humanizmus.

A legfontosabb nemkormányzati nemzetközi szervezetek képviselői felajánlották, hogy kidolgozzák az úgynevezett Könyv Chartát, amely a könyv szerepével, illetve felhasználásával kapcsolatos alapelveket tartalmazná. A Chartát az UNESCO Közgyűlése elé terjesztenék, amely esetleg már 1972-ben a XVII. ülésszak alkalmával el is fogadhatná azt.

A tervezőbizottság is hangsúlyozta, hogy a Könyvév nem csupán a könyvre, hanem a folyóiratokra és mindenféle olvasmányra vonatkozik és elválaszthatatlanul összefügg a rendszeres olvasás szokásának fejlesztésével. Elfogadták a Nemzetközi Könyvév emblémáját: nyitott könyv két oldalán két egymás felé forduló és egymásnak kezet nyújtó emberi figura, utalva arra, hogy milyen fontos szerepe van a könyvnek a kölcsönös megismerésben és megértésben.

Javasolták, hogy a nemzetközi év eseményeit a tagállamok május, illetve szeptember körül összpontosítsák. Az időpontok kiválasztása kedvezőnek tűnik a hazai tevékenység szempontjából is, ugyanis közel esik egyrészt a Könyvhét, másrészt pedig a Budapesten tartandó IFLA és FID kongresszus dátumához.

A tervező bizottság végül 14 tagú Tanácsadó Bizottságot hozott létre a Nemzetközi Könyvév tevékenységének összehangolására és támogatására. A Bizottság elnöke Herman LIEBAERS lett, tagjait pedig a kiadók, a könyvterjesztők, könyvtárosok, dokumentalisták, írók és zeneszerzők képviseletében az egyes nemzetközi szervezetek jelölték ki. A bizottság, amelyben az írókat magyar szerző, HUBAY Miklós képviselte, első ülését 1971 októberében tartotta meg Brüsszelben, ahol kidolgozták és elfogadták a tervezett Könyv Chartát. Az ülésen részt vett RADÓ György műfordító is mint megfigyelő.

A hazai tervek. Előzetes tájékozódó megbeszélések után 1971 májusában a Magyar UNESCO Bizottság az érdekelt főhatóságok képviselőinek bevonásával előkészítő értekezletet hívott össze, amelyen számos érdekes terv és javaslat került megvitatásra.

Az előkészítő értekezlet résztvevői valamennyien egyetértettek abban, hogy a Könyvév igen hasznos kezdeményezés. Megállapították, hogy a Könyvév szerencsésen közel esik a magyar könyvnyomtatás 500 éves évfordulójának 1973-ban tartandó ünnepségeihez. Hangsúlyozták, hogy a két eseménysorozatot egymással összhangban, mégis egymástól világosan elkülönítve kell megszervezni, kihasználva a Könyvévet a magyar könyv e jelentős évfordulójának népszerűsítésére. A Magyar UNESCO Bizottság ennek érdekében az első Magyarországon nyomtatott könyvnek a Helikon Kiadónál megjelenő facsimile kiadásából többszáz példányt rendelt az UNESCO tagállamok nemzeti bizottságainak és a Nemzetközi Könyvév Bizottságainak való kiküldésre.

A Magyar UNESCO Bizottság főtitkára beszámolt arról, hogy 1972 nyarán az OMKDK UNESCO-támogatással nemzetközi dokumentációs továbbképző tanfolyamot szervez a fejlődő országok szakemberei számára. Javasolta, hogy 1972-ben az illetékes szervek kezdeményezzenek társadalmi mozgalmat egy adott könyvtártípus, például az iskolai könyvtárak fejlesztésére.

Az UNESCO felhívása alapján a Magyar UNESCO Bizottság a fejlődő országoknak nyújtandó segítség formáiként javasolta, hogy a Szerzői Jogvédő Hivatal tegye lehetővé néhány esetben a fejlődő országok számára, hogy jogdíj fizetése nélkül vagy kedvezményes feltételek között adhassák ki magyar szerzők műveit. Felhívta továbbá a Kiadói Fő-

igazgatóság figyelmét a fejlődő országok irodalmi műveinek fokozott népszerűsítésére és felvetette: nem vállalhatnánk-e el, hogy valamely fejlődő ország részére egy kiadványt ingyen kinyomtatunk.

A Magyar UNESCO Bizottság felvetette azt is, hogy az UNESCO égisze alatt Magyarország (u.i. a Műv. Min. nem vállalta, de az UNESCO Bizottság végül is felajánlotta) ajánljon fel néhány ösztöndíjat fejlődő országok szakembereinek a magyar könyvkiadás, könyvterjesztés, könyvtárügy s a könyvvel kapcsolatos egyéb területek tanulmányozására.

Az értekezlet javaslatára a Magyar UNESCO Bizottság felkérte a Kulturális Kapcsolatok Intézete illetékes osztályait és az Országos Ösztöndíj Tanács Titkárságát, hogy 1972-ben a Nemzetközi Könyvév során, illetve 1973-ban a magyar könyvnyomtatás 500 éves évfordulója alkalmából az eddigieknél nagyobb mértékben biztosítsanak lehetőséget a könyvvel foglalkozó szakemberek és könyvkiállítások cseréjére.

A Könyvév mind hazai, mind nemzetközi programjának jelentős eseménye lesz az 1972-ben Budapesten tartandó IFLA és FID kongresszus. Az IFLA napirendi pontjai között megtalálható a könyvnek a mai társadalomban betöltött szerepe, azaz a Könyvév központi témája is. E két esemény igen sok külföldi szakembert vonz, s így kitűnő alkalmat jelent a hazai hagyományok és eredmények bemutatására. A kongresszusok szervező bizottsága nagyszabású könyvkiállítást szervez, ezzel kapcsolatban azonban többen javasolták, hogy a központi nagy rendezvény mellett országszerte több kisebb könyvkiállítást kellene szervezni a Nemzetközi Könyvév alkalmából.

A Nemzetközi Könyvév lehetőségeit kihasználjuk a magyar könyv külföldön történő propagálására. E célból a Szerzői Jogvédő Hivatal és a Központi Statisztikai Hivatal közös vállalkozásként tervbe vette a külföldön vagy Magyarországon fordításban megjelent magyar művek bibliográfiájának kiadását.

A bizottság által elfogadott program kiemeli, hogy tulajdonképpen a Könyv és az Olvasás Nemzetközi Évéről van szó, s ezért javasolja, hogy ennek keretében az Olvasó Népért mozgalmat új szellemben, intézményesebb keretek között fejlesszék tovább. 1972-ben meg kell rendezni a mozgalom aktivistáinak első országos értekezletét. Ugyancsak az olvasással kapcsolatban a Művelődésügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia egy tudományos ülésszak rendezését vette tervbe, amely az olvasás pszichológiai, pedagógiai és szociológiai aspektusait fogja megvitatni.

A Központi Statisztikai Hivatal két felmérést készít el 1972-re. Az egyik a könyvkiadás és az olvasás helyzetét vizsgálja, különös tekintettel a magyar társadalomban az elmúlt évtizedekben végbement strukturális változások (urbanizálódás, a szellemi dolgozók számának növekedése) következményeire. Ennek egy változatát esetleg idegen nyelven is megjelentetik. A másik tanulmány a könyvtárügy fejlődésével foglalkozik.

A Magyar Posta Vezérigazgatóság vállalta, hogy a Nemzetközi Könyvév alkalmából bélyeget jelentet meg és alkalmi bélyegzőt készít, amelyet a nagyobb hazai események színhelyén felállítandó alkalmi postahivatalok használnának.

Szakmai körökben és a nagyközönség részéről egyaránt nagy az érdeklődés e kezdeményezés iránt. A Nemzetközi Könyvév hazai eseményei 1972 májusában a Könyvhéttel kezdődtek meg, s a jövő évi Könyvhéten, a magyar könyvnyomtatás 500. évfordulójának ünnepségeivel érnek véget.

IFJ. KOVÁCS MÁTÉ

Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei. A budapesti általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárak — Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára (EK) és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSzEK) — beszámolói alapján olvasóink tájékoztatására röviden összefoglaljuk az 1969-es év kiemelkedő új szerzeményeit.[1]

1. *Kéziratok.* A Széchényi Könyvtár egy 1453-ban másolt olasz orvosi tárgyú kódexszel, az Egyetemi Könyvtár ritkaságtára egy kötéstáblából kifejtett egylapos, 11. századi breviáriumtöredékkel gyarapodott. Egyetemtörténeti vonatkozású a páduai egyetemen kiállított két, kézifestéssel díszített doktori oklevél a 17—18. századból (OSzK) és a franekeri egyetem 1585—1715 közötti beiratkozási naplóiról készült fényképmásolatok, melyeken magyarországi hallgatók — többek között Apáczai Csere János — neve található (EK).

Az irodalomtörténeti vonatkozású kéziratok közül kiemelkednek Szabó Lőrinc (1900—1957), Forbáth Imre (1898—) csehszlovákiai magyar költő (MTAK) és Remenyik Zsigmond (1900—1962) írói hagyatéka (OSzK); Gárdonyi Géza, Kodolányi János, Móra Ferenc és Sárközi György levelei (OSzK). Rendkívül értékes gyarapodás volt az a 85 db Mikszáth-kézirat, melyek a Széchényi Könyvtár Kézirattárát gazdagították.[2] Forrásértékűek a Komjáthy Jenő Társaságra vonatkozó dokumentumok (OSzK). A Csokonai-kutatók figyelmét felhívjuk Juhász Géza irodalomtörténész Csokonai kritikai kiadására vonatkozó irataira (OSzK). Államközi csere útján került a Széchényi Könyvtárba a Várkonyi Amade-kódex (1736) és a Döbrentei-hagyaték.

Tudománytörténeti szempontból érdeklődésre tarthatnak számot Brassai Sámuel erdélyi polihisztor 26 levele (OSzK), Hóman Bálint *Néhány nap a magyar történelemből* c. írása az 1918-as polgári demokratikus forradalomról (EK) és Marczali Henrik történész levelezése (MTAK). A magyar filozófiatörténet értékes forrásanyagot találhat Medveczky Frigyes filozófus (1856—1914) hagyatékában (EK). Bartók György (1882—1970) filozófus, szegedi és kolozsvári egyetemi tanár *A filozófia története* c. kézirata az Egyetemi Könyvtárba került. Sajó Gézának *A magyar filozófia történetének bibliográfiája* c. kézirata egészíti ki a filozófiai tárgyú dokumentumokat (MTAK). A tudós hagyatékok közül megemlítjük még Dékány István (1886—1965) szociológus-történész (EK), Gyóni Mátyás (1913—1955) és Kossányi Béla (1894—1968) történészek hagyatékait, valamint Wigner Jenő Nobel-díjas fizikus 34 levelét (MTAK).

A *történészek*, ill. *művészettörténészek* figyelmébe ajánljuk Pataki János *Egervár művelődés- és gazdaságtörténeti okmányiárá*-t (MTAK) és Zichy Mihály 40 db kiadatlan levelét (OSzK).

2. *Régi könyvek, ritkaságok.* A Széchényi Könyvtár nyolc ősnyomtatvánnyal gyarapodott, közülük a legértékesebb kötet Lukianos *Vera historia*-jának 1497. évi milánói kiadását és Sienai Szent Katalin olasz nyelvű életrajzának 1489-ben ugyancsak Milánóban megjelent kiadását foglalja magában. Eddig egyik ősnyomtatvány sem volt meg magyar könyvtárak állományában. Az Akadémiai Könyvtár ősnyomtatványgyűjteménye Iohannes de Tamvaco: *Consolationes theologicae* (Basel, 1492) c. művel gazdagodott.

A régi magyar könyvritkaságok sorából kiemeljük Pathai Baracsi János *Táncz felboncolása* (Debrecen, 1683. RMK I. 1296.) eddig egyetlen példányban ismeretes művét, Gyulai Mihály *Fertelmeskedő . . . táncz jutalma* (Debrecen, 1681. RMK I. 1255) szintén ritkaságszámba menő munkáját (OSzK). Hazai könyvtáraink közül csupán a Széchényi

[1] Az előző közleményeket ld. *Magyar Könyvszemle* 1965. 174—177. l.; 1968. 97—100.l.; 1969. 172—175, 416—419. l.

[2] *Kiadatlan Mikszáth-levelek az Országos Széchényi Könyvtárban.* [Közread.] Scheiber Sándor, Zsoldos Jenő. Bp. 1969. 99 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 64.)

Könyvtár RMK-gyűjteményében volt meg az az *Imádságos és énekes ... könyvetske* (Kolozsvár, 1700. RMK I. 1558—1560.), amelynek most egy jobb állapotban és eredeti bőrkötésben fennmaradt példányát vásárolták meg (OSzK). Georg Zölner *Geistreiches Lieder-Büchlein und Geistreiches Hand-Büchlein* c. munkái 1685-ben Brassóban megjelent s egybekötött kiadásának egyetlen ismert példányát (RMK II. 1558—1559.), Weber János *Amuletum, das ist ein kurtzer und nothwendiger Bericht zur Zeit der Pestilentz* (Bártfa, 1664. RMK II. 641.) című munkájának negyedik ismert példányát ugyancsak a Széchényi Könyvtár iktatta állományába. Az Akadémiai Könyvtár RMK-gyűjteménye Luther *Der kleine Cathecismus* (Lőcse, 1686. Sztripszky 2652/200.), Misztótfalusi Kis Miklós *Bibliájának* 1685-ös amsterdami kiadásával (RMK I. 1324.) és egy 1600-ból származó nagyszombati kalendáriumtöredékkel gyarapodott.

Az újabbkori magyarországi nyomtatványok közül a Széchényi Könyvtár két, Petrik által nem ismert művet szerzett be: Takáts Ádám *Halotti huszonöt prédikátziók. 1. r.* (Pozsony—Pest, 1795.) és *Iter aeternitatis* (Cassoviae, 1722.). Ugyancsak a Széchényi Könyvtár gazdagította állományát Csokonai műveinek Lipcse—Pest kiadású, 1843—1845-ben megjelent három kötetével.

A XVI. századi külföldi nyomtatványok közül megemlítjük Cognatus (Cousin), G.: *Opera* (Basel, 1562.), *Dictionarius pauperum* (Strassburg, 1518.), Erasmus *Ein nutzliche Underwisung* (Zürich, 1521.) és Melanchton: *Ethicae doctrinae elementa* (Wittenberg, 1583.) c. műveket (OszK).

Ma már ritkaságnak számít Evlia Cselebi török világutazó magyarországi útleírásainak 1904-ben az Akadémia által kiadott és jegyzetekkel ellátott gyűjteménye. A Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének most sikerült pótolnia egyszerre két példány megvásárlásával is a második világháborúban elveszett példányait.

3. *Modern könyvek.* A tájékoztató segédkönyvek és a nagy összefoglaló kézikönyvek gyarapodása mind általános, mind szakágazati területen különösen gazdag volt ebben az időszakban. (Az egyes diszciplínák körébe tartozó részmonográfiák ismertetésétől — eddigi összefoglalóinkhoz hasonlóan — ezúttal is eltekintünk.)

Az *általános lexikonok* közül az *Encyclopaedia Universalis* (Paris, 1968—), a *Gran Enciclopedia Catalana* (Barcelona, 1968—) (MTAK) és az *Encyclopedia of Australia* (1968) (EK) érdemelnek említést. Jelentős *bibliográfiai* beszerzések a washingtoni Library of Congress kiadásában megjelenő *National Union Catalog* kötetei, francia vonatkozásban a *La librairie française. 1956—1965.* (Paris, 1968. Vol. 1—4.) c. kumulatív bibliográfia (EK), J. M. Culot *Bibliographie des écrivains français de Belgique* (Bruxelles, 1958—1968. Vol. 1—3.) és A. Cioranescu *Bibliographie de la littérature française du dix-huitième siècle* (Paris, 1969. Vol. 1—3.) (MTAK). A régi amerikai kiadványokról nyújt tájékoztatást a spanyol kiadású, 1958—1960. között megjelent *Bibliotheca Americana Vetustissima* hét kötete (EK). Jelentős még M. Steinschneidernek az elmúlt században megjelent, héber könyveket tartalmazó katalógusa reprintjének megszerzése *(Catalogus librorum Hebraeorum.* Bd. 1—3. Nachdruck d. Ausg. Berlin—Leipzig 1852—1860. Hildesheim, 1964. — OSzK). A *biográfiák* közül kiemeljük a *Who's who in American history* 1607—1960. évekre vonatkozó négy kötetét (az első kötet *Who was who in America* címmel jelent meg), a H. L. Boorman—R. Howard szerkesztésében 1968-ban kiadott *Biographical dictionary of Republican China* két kötetét (EK), a *Directory of American Scholars* (New York—London, 1969.) ötödik kiadását, a *Biographical Dictionary of Scientists* (London, 1969.) c. művet (MTAK) és a társadalomtudományokkal foglalkozó amerikai tudósok életrajzi lexikonát: *American men of science. The social and behavioral sciences* (New York, 1968. Vol. 1—2.) (FSzEK). Az Egyetemi Könyvtár megkezdte az O. Leistner gondozásában készülő *Internationale Titelabkürzungen von Zeitschriften, Zeitungen, wichtigen Handbüchern, Wörterbüchern, Gesetzen, ...* c. 1967-ben indult mű

beszerzését. *Ikonográfiai* vonatkozású fontos kiadványok a H. W. SINGER szerkesztésében az 1930-as években megjelent *Allgemeiner Bildniskatalog*, ill. *Neuer Bildniskatalog* újranyomott 19 kötete, a *Die Buchillustration in Deutschland, Österreich und der Schweitz seit 1945* (Neu-Isenburg, 1968. Bd. 1—2.) és C. NISSEN *Die zoologische Buchillustration. Ihre Bibliographie und Geschichte.* Bd. 1. (Stuttgart, 1969.) (OSzK).

A *tudomány általános kérdéseivel*, módszertanával és tudományszervezéssel foglalkozó művek közül jelentősebbek a *Studien zur Wissenschaftstheorie* c. 1968-ban indult tudományelméleti, rendszertani és filozófiatörténeti profilú sorozat, valamint W. STEGMÜLLER *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und analytischen Philosophie* c., több kötetre tervezett művének első (1969) kötete (EK). A tudományos kutatás szervezetét mutatja be a *Guide to World Science* c. sorozat, általában országonként egy-egy kötetben, a *European Research Index* (1969. 2. ed. Vol. 1—2.) a kutató és felsőoktatási intézmények adatait országonként csoportosítja (MTAK).

Társadalomtudományi szaklexikonok közül említésre méltóak a MACMILLAN kiadásában megjelent *International encyclopedia of the social sciences* c. 17 kötetes lexikon (New York, 1968.), melyet három könyvtárunk is beszerzett (OSzK, EK, FSzEK), a *Novissimo digesto Italiano* (Torino, 1968—1969. Vol. 1—16.) c. jogtudományi munka és a Firenzében kiadott filozófiai lexikon új, 6 kötetes kiadása *(Enciclopedia filosofica.* 1968—1969.) (MTAK). A Széchényi Könyvtár egy MACMILLAN kiadású filozófiai lexikont szerzett be (*The encyclopedia of philosophy.* Ed. Paul EDWARDS. 1967. Vol. 1—8). A Szabó Ervin Könyvtár mint a szociológia tudományának szakkönyvtára, tovább gyarapította szociológiai kézikönyvtárát. Az 1953-ban megindult *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften* c., a FISCHER—MOHR és VANDENHOEK and RUPRECHT kiadók közös vállalkozásaként indított mű a 13. (regiszter) kötet beérkezésével teljessé vált. Az elektronikus úton készített mutatókötet segítségével ez a szakenciklopédia most már kitűnően használható. Figyelemreméltó az R. KÖNIG szerkesztésében megjelenő *Handbuch der empirischen Sozialforschung* (Stuttgart, Enke, 1962—1969. Bd. 1—2.) c. kézikönyv, valamint több szociológiai szótár (A. R. MUCCHIELLI: *Lexique der Soziologie.* Stuttgart, 1969. — *Wörterbuch der marxistisch-leninistischen Soziologie.* Berlin, 1969.)

Az Egyetemi Könyvtár *filozófiai* gyűjtőkörébe vágó újabb beszerzéseiből érdekesebbek E. Geoffroy SAINT-HILAIRE *Philosophie anatomique* c., eredetileg 1818-ban és J. Ph. DAMIRON *Mémoires pour servir à l'histoire de la philosophie du XIXe siècle* c., először 1858—1864 között megjelent művek reprint kiadásai. PARACELSUS műveinek 1965-ben indult ún. Studienausgabe-ja az 5. kötettel teljessé vált.

A *nyelv- és irodalomtudomány területéről* az Akadémiai Könyvtár spanyol nyelvterületről beszerzett lexikográfiai műveit emeljük ki *(Diccionari Catal-Valencia-Balear. Inventari lexicografic i etimologic de la lengua catalana* . . . Palma de Malorca—Barcelona, 1962—1969. 2. ed. Vol. 1—10. — M. ALLONSO: *Diccionario del espanol moderno.* Madrid, 1969. 3. ed. — M. MOLIMER: *Diccionario de uso del Espanol.* Madrid, 1966—1967. Vol. 1—2.) A fontosabb kritikai kiadások közül ERASMUS összes műveinek Amsterdamban, 1969-ben indult sorozatának gyűjtését kezdték meg az Akadémiai Könyvtárban.

A *történettudomány* igen gazdag területéről először a segédkönyv jellegű művekből sorolunk fel néhányat, többek között Ch. V. LANGLOIS *Manuel de bibliographie historique* c., eredetileg 1901—1904-ben megjelent művének új kiadását (EK), az európai régészeti adatokat tartalmazó *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas* (Prága, 1966. Vol. A—K.) c., munkát (FSzEK), egy jelentős Balkán-bibliográfiát (L. SAVADJIAN: *Bibliographie Balkanique.* Paris. 1920—1938. Réimpr. 1969. Vol. 1—8.) (OSzK), egy szépen illusztrált régi magyar címertani munkát (J. M. KORABINSZKY: *Abbildungen verschiedener Familien-Wappen.* Pressburg, 1787.) (OSzK) és egy újabb címer- és zászlógyűjteményt (V. A. SZKOLOV: *Szimbolü goszudarsztvennogo szuvereniteta.* 1969.)

(FSzEK). A forráskiadványok közül említésre méltók a WARMHOLTZ-féle *Bibliotheca historica Sueco-gothica* 1968-ban kiadott reprint kötetei, a skandináv történelem alapvető forrásai (eredeti kiadás 1782—1817.), a nem csupán a német történelem szempontjából fontos *Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens* c. sorozat folyamatosan megjelenő kötetei (EK) és a G. WOLF szerkesztésében megjelent *Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte* (Gotha, 1915—1922. Vol. 1—2.) 1965-ben megjelent reprintje (OSzK). Irodalomtörténeti szempontból is érdekes az F. SCHLAWE által összeállított *Die Briefsammlungen des 19. Jahrhunderts* c. mű (EK). A nagyobb összefoglaló művek közé tartoznak a M. REINHARD—A. ARMENGAUD—J. DUPAQUIER szerkesztésében megjelent *Histoire générale de la population mondiale* c. alapmű 3. kiadása; az OLDENBOURG kiadású, történeti-antropológiai szempontból alapvető *Rassengeschichte der Menschheit* c. sorozat első füzete és T. F. TOUT hatkötetes *Chapters in the administrative history of mediaeval England* c. művének reprint kiadása (EK). A munkásmozgalom tanulmányozásához jelentős művek H. STEINER *Bibliographie zur Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung* (Wien—Frankfurt—Zürich, 1962—1967. Bd. 1—2.) (FSzEK) és egy ritkaságnak számító emigrációs kiadvány: SZÁNTÓ B. *Klassenkämpfe und die Diktatur des Proletariats in Ungarn* (Wien, 1921.) (OSzK). A Széchényi Könyvtár hungarika-beszerzései közül érdekes több 1942/1943-ban Magyarországon megjelent lengyel kiadvány.

A várostörténet egyre inkább fellendülő irodalmából említésre méltók az *Elenchus fontium historiae urbanae* c. BRILL-kiadású, 1967-ben indított sorozat első — belga és holland anyagot tartalmazó — kötete (MTAK) és az *International history of city development* c. sorozat legújabb, 3. kötete *(Urban development in southern Europe: Spain and Portugal.* New York, 1967.) (FSzEK). Az Egyetemi Könyvtár vallástörténeti gyűjteménye többek között a *Lexicon für Theologie und Kirche* c. mű legújabb és a *Bilanz der Theologie im 20. Jahrhundert* (1969—) c. most indult sorozat köteteivel gazdagodott. Művészettörténészek figyelmét C. GRAY *L'avant-garde russe dans l'art moderne 1863—1922* (Lausanne, 1968.) c. munkára hívjuk fel (FSzEK). A zenetörténet kutatóinak a Széchényi Könyvtárban rendelkezésre áll J. ZAHN *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder* (Gütersloh, 1889. Bd. 1—6.) c. művének 1963-as reprint kiadása.

4. *Periodikumok.* Ezen a téren a régi folyóiratok reprint kiadásainak beszerzése volt különösen jelentős, amellyel nagykönyvtáraink régi hiányaikat pótolhatták. Legtöbb a történelmi szakfolyóirat: *Historische Zeitschrift* (München, 1875—1878, 1889—1908, 1922. Index 1859—1926. OSzK. — 1923—1924. EK), *Le Moyen Age* (Paris, 1901—1906, EK), *Archiv f. Kulturgeschichte* (Köln, 1903—1956. OSzK, — 1933—1941. FSzEK), *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (Wiesbaden, 1903, 1906, 1908—1921. EK), *History* (London, 1912—1915. EK), *The Slavonic and East European Review* (London, 1922—1944. OSzK), *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven* (Breslau, 1927—1935. EK), *Journal of Modern History* (Chicago, 1929—1940. EK), *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* (München, 1936—1941. EK), *Archiv für Diplomatik* (Köln, 1956—1968. OSzK). Fontosak a pszichológiai folyóiratok hiánypótlásai is: *American Journal of Psychology* (1887—1903. EK), *Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie* (München—Wien, 1914—1916, 1923—1924. EK). Magyar és magyar vonatkozású eredeti periodikumok közül kiemelkedő beszerzések a *Magyar Kurir* 1787. évi és a *Magyar Hírmondó* 1792. évi kötetei (EK), az *Ember* c. hetilap sorozata (Wien—New York, szerk. GÖNDÖR Ferenc, 1918—1953.) (OSzK). A Szabó Ervin Könyvtár budapesti helytörténeti anyagát gazdagította a *Rákos és Vidéke* c. hetilap 1904—1929 közé eső sorozata. Az Akadémiai Könyvtár folyóiratállományának újabb gyarapodásából megemlítjük: *Arctos. Acta Philologica Fennica* (Helsinki, 1954—), *Cahiers Jean Cocteau* (Paris, 1969—), *Cahiers André Gide* (1969—), *Zeitschrift f. Papyrologie und Epigraphik* (Bonn, 1967—), *Historisches Jahrbuch* (München, 1966—) c. periodikumokat.

5. *Egyéb különgyűjtemények.* A Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára részére megvásárolta NÉMETH Antal hagyatékából a *Csongor és Tünde* magyarországi és külföldi előadásainak dokumentációját és *Az ember tragédiájának 1934 utáni színpadi története magyar és külföldi viszonylatban* c. kéziratot. NEMÉNYI Lilitől vásárolták meg a NEMÉNYI—SZABÓ ERNŐ — SZABÓ Ottó—UPOR család színpadi működésének 795 képét, továbbá számtalan színlapot, levelet stb. tartalmazó gyűjteményt, ezek között UPOR Tibornak 33 eredeti díszlettervét. Ezeken kívül még számos eredeti díszlet- és jelmeztervet szereztek be (MÁRKUS László, KÖPECZI BÓCZ István, FÁBRI Zoltán, HINCZ Gyula, KONECSNI György, BATTHÁNY Gyula, NAGYAJTAI Teréz műveit).

A Széchényi Könyvtár Térképtára *Parvus atlas in duas partes divisus, quarum prior repraesentat Regnum Hungariae cum adjacentibus provinciis* ... (cc. 1760) c. Johannes Andreas PFEFFEL által metszett és kézzel színezett atlasszal gazdagította állományát.

SOMKUTI GABRIELLA

A jövőkutatás fogalomtára.* Míg a természettudományok terminológiája a szakemberek számára általában biztonságos eligazítást nyújt s legfeljebb az újabb fogalmak beillesztése kívánja az ismeretek bővítését, a társadalomtudományok területén sokszor nehézséget jelent a különböző szerzők által használt — olykor az eredetiség érdekében kreált — fogalmak tartalmi jegyeinek egyöntetű értelmezése. Ez a jelenség fokozottan érzékelhető azokon a tudományterületeken, amelyek újonnan alakultak s amelyek irodalma még nem nyugszik olyan tradíciókon, hogy a fogalmak meghatározása, a definíciók kialakultaknak legyenek tekinthetők.

A különböző tezauruszok az egyes szakterületek tudományos munkatársainak nagy segítségül szolgálnak, jelentőségük azonban meghaladja ezt az önmagában is fontos gyakorlati célkitűzést, mert egyben az illető tudományág fejlesztésének és fejlődésének is szerves részévé válnak.

Az utóbbi időben rendkívül meggyorsult a tudományos és technikai haladás, és ezzel kapcsolatban fokozódik a jövő iránti érdeklődés. A tudományszervezésnek még fiatalabb ágazata a tudományos igényű jövőkutatás, a prognosztika, sőt a futurológia is. Az említett tudományterületek művelésének eredményessége érdekében elsődleges feltétel annak biztosítása, hogy kutatói „egy nyelven beszéljenek".

A Magyar Tudományos Akadémia Tudományszervezési Csoportja felismerte annak jelentőségét, hogy a prognosztika (és futurológia) terén használt alapfogalmak összegyűjtése a további munka sine qua non-ja és munkatársainak, valamint számos, a munkába bevont más szakértőnek a közreműködésével összeállította a jövőkutatás fogalomtárát.

A kiadvány célja a jövőkutatás körében, a prognosztikai és futurológiai szakirodalomban előforduló legfőbb fogalmak, kategóriák meghatározása, magyarázata és ismertetése. A fogalomtár magában foglalja a jövőkutatás eddig használt és kiválasztásra érdemes összes főbb, sajátos fogalmát, valamint a rokon területek jövőkutatási vonatkozású fogalmait is. A fogalmak meghatározására irányuló szócikkeken kívül egyes további szócikkek a jövőkutatás néhány jelentősebb módszerét, elméleti tételét és eredményét is ismertetik.

* *Jövőkutatási fogalomtár.* Szerk. SCHMIDT Ádám. Bp. 1971. 235 l. (MTA Tudományszervezési Csoport.)

A fogalomtár szócikkei különböző forrásmunkák felhasználásával készülnek. Forrásai között szerepelnek a prognosztika (s részben a futurológia) standard munkái, prognosztikai fogalomtárak és szótárak, kézikönyvek, enciklopédiák, lexikonok és egyéb szakirodalmi források (könyvek, tanulmányok, folyóiratcikkek stb.). A feldolgozott források között magyar, orosz, német, angol és francia nyelvű munkák vannak. Emellett számos címszóra — irodalmi források és egyéb ismeretek hasznosításával — eredeti szócikk is készült.

A fogalomtárhoz adott útmutatóban a szerkesztő utal arra, hogy első kísérletről van szó s így a kiadvány nem is lehet mentes bizonyos fogyatékosságoktól. Az összeállítást nehezítette a heterogén forrásanyag s a szerkesztésben részt vevő nagyszámú kollektíva tagjainak — óhatatlan — egyéni értelmezési módszere is. Emiatt elkerülhetetlen volt itt-ott az egyenetlenség. A szerkesztő szerénységét dicsérik az önkritikus megjegyzések, amelyek egy ilyen kezdeményezésnél még túlságosan is szigorúaknak tekinthetők. A valóságban ez a heterogeneitás csak igen csekély mértékben fedezhető fel, s mind a címszóanyag gazdagsága, mind az arányok csak elismerést érdemelnek.

A fogalomtár kezelését könnyűvé teszi a fogalmak szoros ABC-be sorolása és a helyesen alkalmazott utalók, amelyek több hasonló címszó esetén a leggyakrabban használt terminushoz igazítanak el. A címszavak között az olyan idegen nyelvű műszavak is megtalálhatók, amelyeknek magyar nyelvű meghatározásai még nem alakultak ki, s amelyek itthon is eredeti alakjukban használatosak. Azoknál a szócikkeknél, amelyek szakirodalmi források felhasználásával készültek, a forrásokra való hivatkozást is megtaláljuk.

A *Jövőkutatási fogalomtár* — sajnos — nem kerül könyvárusi forgalomba s mindössze 300 példányban készült. Ez a kis példányszám azonban — feltehetően — az érdeklődés és a hasznosság következtében arra készteti majd a kiadó Tudományszervezési Csoportot és a szerkesztőket, hogy a kísérletből levont tapasztalatok hasznosítása után azt a nagyobb nyilvánosság számára is hozzáférhetővé tegyék.

TAKÁCS JÓZSEF

Studia o Książce.[1] Az új lengyel bibliográfiai kiadvány, amelynek megindulásáról, tudományos profiljáról és programjáról a *Magyar Könyvszemle* 1970. évi 4. számában adott hírt, az előre jelzettnél is gazdagabb tartalommal hagyta el a sajtót. A közölt tanulmányok tárgykör szempontjából négy csoportra: könyvtörténeti, bibliológia-elméleti jellegű, valamint szűkebb szakterületeket érintő, ill. külföldi vonatkozású cikkekre tagolhatók. Történeti témákkal Anna ZBIOWSKA-MIGOŃ: *A lengyel felvilágosodás tudománytörténetének könyvészeti problémái* című, Krzysztof MIGOŃ: *Az ukrán könyvészet a két háború közti húszéves időszakban* című és Stanislaw J. GRUCZYŃSKI: *A Matica Slovenská tevékenysége a bibliográfia, a könyvtártudományok és a bibliológia területén 1954—1968 között* című tanulmányai foglalkoznak.

A problémák tárgyalásának magas szintű tudományos jellegét elsősorban a főszerkesztő Karol GŁOMBIOWSKI: *A könyvtudomány funkcionális koncepciója* című elméleti-elemző bibliológiai értekezése, valamint a módszertani tanulmányok alapján mérhetjük le. GŁOMBIOWSKI értelmezésében a könyvtudományi kutatásoknak funkcionális alapokra

[1] Tom 1. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970. Zakł. Narodowy im. Ossolińskich—Wydawnictwo, 231 l.

helyezése olyan egységes nézőpontú komplex szemléletet jelent, amelynek fókuszában a szociológiai vonatkozások empirikus és elméleti feltárása áll. A bibliológiának mint a tudomány sajátos ágának azt kell vizsgálnia, hogy a könyv milyen hatást gyakorol a társadalmi kollektívákra, hogy a könyv segítségével mennyire nyernek kielégítést a társadalom kulturális igényei. A funkcionális szemlélet jelenti a könyv szerepének a társadalmi élet egészére való vetítését, annak felismerését, hogy a könyv legjellemzőbb vonása a kommunikációra való alkalmassága, fő célja pedig a társadalom befolyásolása. A társadalmi szükségleteken belül a könyv évezredek óta ellátja az ismeretközlés és felvilágosítás, az ideológiai meggyőzés és bírálat, valamint az esztétikai hangolás és nevelés funkcióit. Az univerzális befolyásolásra és a szellemi alkotások átörökítésére való törekvés a legkülönbözőbb korszakokban, egymástól távol eső földrajzi egységekben, eltérő politikai-ideológiai szemléletű közösségekben a könyvek tartalmára, formájára, sokszorosítási módjára tekintet nélkül érvényesült. Bizonyos mértékig ellenkező irányban hatott viszont a könyvkiadás és könyvgyűjtés osztályszempontú korlátozása és egyes osztályok érdeklődésének differenciálódása a tartalom recipiálás tekintetében.

A funkcionális szemléletű könyvtudományi elemzésnek ki kell terjeszkednie a könyv termelésével, forgalmával és felhasználásával kapcsolatos valamennyi folyamatra. A funkcionális koncepción belül a könyvtermelés azt a folyamatot jelenti, amely az írás és a könyv segítségével biztosítja a társadalom szellemi alkotásainak fennmaradását az időszerű szükségletek és azok jövőbeli fejlődésének figyelembevételével. A könyvkereskedelem a kutatót abból a szempontból érdekli, hogy a könyvelosztás szervezési módja és technikája mennyire teszi lehetővé az olvasói piac keresletének kielégítését és a társadalom kultúrpolitikájának érvényesülését. A funkcionális könyvtártörténet arra a kérdésre keresi a választ, hogy a társadalom az egyes történeti korszakokban milyen eszközökkel őrizte meg a szellemi termékeket saját generációja és az utókor számára és milyen módon érte el annak közkinccsé válását. A könyvforgalmon belül jelentős szerepet játszik a bibliográfia, amely regisztrálja a társadalom írásmű-termelését, bemutatja azt a potenciális használónak és megrögzíti a későbbi nemzedékek számára. Ezzel rokon funkció a tudományos információ, amely az írásművekből készült kondenzált tudománykivonatokat és szurrogátumokat juttat el a tudomány és technika fejlesztésében közreműködő egyének és kollektívák számára. A könyv felhasználási folyamatának elemzése során a kutatónak különös gonddal kell tanulmányoznia a könyvekben megjelenő, a társadalom által approbált szellemi érték és az olvasó pszichikuma közötti kölcsönös összefüggéseket. Elsősorban arra a kérdésre kell választ kapnia, milyen az olvasó viszonya az appercipiált tartalomhoz és milyen mértékig hajlandó azt elsajátítani.

A funkcionális jellegű kutatások keretében a könyv jelenségét befolyásoló tényezőket keletkezésük és fejlődésük történelmi időszakában, komplex összefüggésükben kell szemlélni. A komplex kutatások során a könyv termelésének, forgalombahozatalának és felhasználásának elemzése mellett vizsgálni kell azon gazdasági viszonyokat, amelyek között az adott társadalom él, tanulmányozni kell azon kulturális értékeket, amelyeket a társadalom produkál. Az anyagi és szellemi kultúra egészéhez való viszonyban mutatkozik meg a könyvnek mint olyan kulturális jelenségnek a szerepe, amely a maga sajátos eszközeivel megkönnyíti a társadalom kultúrájának fennmaradását, integrálódását és történelmi folyamatosságának kialakulását.

A könyvkiadók általában régóta tisztában vannak azzal, hogy csak akkor számíthatnak az olvasók érdeklődésére, ha célszerűen járnak el a publikálásra kerülő tartalom kiválasztásánál, ha tekintettel vannak a társadalmi vonatkozásokra a rövidebb-hosszabb távú kiadási politika meghatározásánál, vagyis ösztönösen is funkcionális szempontokat érvényesítenek. A történelmi összefüggéseket nyomozó kutató azonban a múltban sokszor nem gondolt arra, hogy a könyv jelenségét a funkcionalitás, vagyis a kommunikációra

való alkalmasság és a befolyásoló hatás szempontjából is elemezze. A funkcionális koncepció tehát az egyoldalú történeti szemlélettel szemben akarja általános módszertani irányelvként elfogadtatni a könyvtudományi kutatások terén a könyv funkciójából való kiindulást.

A módszertani tanulmányok közül Anna SITARSKA: *A nagy bibliográfiai kiadványok korszerű műhelye* című értekezésében a korszerű bibliográfiaszerkesztés elméleti jellemzőivel és a gépesítés elvi vonatkozásaival foglalkozik. Elemzi a bibliográfiai munka operativitásával szemben támasztott követelményeket, valamint a bibliográfusok és a nem-bibliográfus szakemberek együttműködésének célszerű formáit a kódolás és programozás elvégzésénél. A gépesítés megoldásának elvi lehetőségeit a *British National Bibliography*, a *Deutsche Bibliographie* apparátusának, a *Zentralstelle für Maschinelle Dokumentation* (NSZK) szervezési sémáinak, az Egyetemes Tizedes Osztályozási rendszer gépi alkalmazására irányuló kísérleteknek, egyes tudományágak leíró szótárainak (thesaurusainak) és permutációs indexeinek ismertetésével szemlélteti. A másik, *A ponyvairodalom kutatásának bibliográfiai műhelye* című tanulmányában Janusz DUNIN megbízható elméleti bázist ad a ponyva műfaji meghatározásához, körültekintően elemzi a ponyvairodalmat is leíró lengyel bibliográfiai dokumentumokat, és felvázolja az e területen végzendő kutatói munka főbb szempontjait.

A bibliológia speciális szakterületei közül a könyvkiadást Anna MAJKOWSKA-ALEKSIEWICZ és Artur PILAK: *A kiadói tevékenység Alsó-Sziléziában 1945—1950* között című történeti áttekintése tárgyalja. Marianna MLEKICKA a 20. század haladó szellemű, sokoldalú tevékenységéről ismert kiadójának, Jakub MORTKOWICZnak kiadói politikáját elemzi. Különös érdeklődésre tarthat számot Jadwiga SINIARSKA-CZAPLICKA: *A papír, mint a bibliológiai kutatások eszköze* című tanulmánya, amely a vízjelek technikai és kultúrtörténeti vizsgálatát analitikus szakbibliográfiával egészíti ki. A külföldi lengyel irodalom bibliológiai vonatkozásairól főleg a külföldi lengyel nyelvű könyvkiadásról, Andrzej KLOSSOWSKI nyújt kronológiai rendszerezésű beszámolót. Leon MARSZAŁEK: *A könyv a jelenkori Franciaországban* címmel napjaink francia könyvkiadásának problémáit vizsgálja meg kiadási és olvasásszociológiai statisztikák tükrében. A recenziók rovatában a folyóirat munkatársai kimerítő értékelést adnak J. S. SHARMA: *The Substance of Library Science*, New York, 1965. Asia Publishing House, 244 l., Othmar FEYL: *Bücher, Bibliotheken und Leser in der russischen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts.* Leipzig, 1966.(83. Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen) és B. V. BANK: *Izucsenie csitatelej v Roszszii* (XIX. v.) Moszkva, 1969. Izdat. Kniga 261 l. című bibliológiaelméleti, ill. olvasásszociológiai művekről.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Tizenötéves magyar nyelvű könyvtári folyóirat Romániában. 1971-ben lépett tizenötödik évfolyamába a *Könyvtári Szemle* (1957 és 1965 között *Könyvtárosok Tájékoztatója* címmel jelent meg), a Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság negyedévenként 48 oldalon megjelenő folyóirata. (Korábban — 1950 és 1953 között is jelent meg *Könyvtárosok Tájékoztatója* címmel magyar nyelvű romániai könyvtárügyi folyóirat, ez azonban tudományos cikkeket nem tartalmaz.)

Az 1957-ben indult *Tájékoztató* jellegében a mi *Könyvtáros* c. folyóiratunknak felel meg, vagyis elsőrendű feladata a közművelődési könyvtárak tájékoztatása, segítése. De emellett egyre nagyobb számmal jelennek meg benne tudományos könyv- és könyvtártörténeti közlemények, tehát a mi *Magyar Könyvszemlé*nk szerepét is betölti egyszersmind.

Egyik legfontosabb feladat ma a romániai magyar nemzetiségi könyvtárakban a bibliográfiai munka. Részben az 1918 előtti anyag számbavétele (a korábbi munkák kiegészítése). 1918 után egyes vonatkozásokban — főleg a periodikák terén — szinte a nulla pontról kell elindulni. A *Könyvtári Tájékoztató*ban már 1957-ben több ilyen témájú tanulmány látott napvilágot — elsősorban helyismereti vonatkozásúak (Băiculescu: *A helyismereti irodalom bibliográfiájának kérdéséről*, Bugnariu: *Kolozsvár város könyvészetéről és a helyismereti bibliográfiák kérdéséről*). A nagyenyedi (Aiud) Bethlen Tudományos Könyvtár már 1958-ban jelentős eredményekről számolhatott be e téren (Vita Zsigmond és Dankanits Ádám cikkei). A papírtörténeti irodalom szemelvényes bibliográfiáját pedig Jakó Zsigmond állította össze (1966. 3. sz.). Beke György 1967-ben felvetette a romániai magyar sajtó bibliográfiai feldolgozásának tervét. Két tájbibliográfia közlésére is sor került. Kovách Géza az 1968. évi 4. számban közölte az Arad megyéről szóló kéziratos demográfiai és néprajzi leírások könyvészetét. Sokkal nagyobb formátumú ennél Tarisznyás Márton gyergyószentmiklósi múzeumigazgató közleménye *(Adatok Gyergyó történeti bibliográfiájához* — 1969. 3—4. és 1971. 1. sz.).

Az egyes könyvtárakat ismertető, az ott folyó munkát bemutató és értékelő cikkek inkább ismeretterjesztő jellegűek, mint tudományosak, így ezek részletezésére nem térünk ki. Bár szükségesnek tartjuk megjegyezni azt, hogy lényegében ezek az egyedüli tájékoztatások számunkra a romániai magyar könyvtári munkáról, a tudományos könyvtárak hálózatáról.

Könyvtártörténeti vonatkozásban a *Magyar Könyvszemle* hasábjairól is ismert nevű Jakó Zsigmond és Vita Zsigmond munkássága kiemelkedő. Jakó nagyfontosságú adalékot közölt a nagyváradi középkori könyvtárügy vonatkozásairól, Scolari Antal XV. századi könyvtáros személyéről (1969. 1. sz.). Nagyobb tanulmányaiban pedig Erdély legjelentősebb korai magyar nyomtatvány- és könyvanyagot őrző könyvtárai közül a gyulafehérvári Batthyány Könyvtár és a székelyudvarhelyi tudományos könyvtár kialakulását és fejlődésének állomásait kísérli meg tisztázni (1969. 3., 1970. 4., 1971. 1. és 2. sz.). Említést érdemel *Köleséri Sámuel (1663—1732) havasalföldi bibliofil és tudományos kapcsolatai* c. tanulmánya is (1968. 3. sz.). Vita Zsigmond a Bolyaiaknak a nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárában megmaradt könyveiről közölt rövid értékelést az 1968. évi 2. számban. (A két Bolyai könyvtárát részletesen ismertette — a 116 tételes könyvhagyatékot felsorolta — Deé Nagy Anikó 1968. 1. sz.) Bod Péter Enyeden feltalálható könyveiről is Vita Zsigmond adott ismertetést (1969. 3. sz.). Úttörő jellegű Binder Pál közleménye a Szeli család könyvkultúrájáról, melyben az erdélyi csángómagyarok kultúrtörténetéhez közölt értékes adalékokat (1969. 4. és 1970. 1. sz.).

Könyv- és nyomdatörténeti vonatkozásban szintén Jakó Zsigmond és Vita Zsigmond tanulmányai jelentik a legtöbb novumot. Jakó egyrészt a kolozsvári könyvtárak középkori kódexanyagát vette számba — kimutatva az anyag nagyságát, jellegét (1967. 2. sz.), másrészt az 1544. évi román katekizmusról értekezett (1970. 2. sz.). Vita Zsigmond a nagyenyedi Bethlen-könyvtár XVI—XVII. századi könyveiben található bejegyzéseket gyűjtötte össze és adta közre (1959. 1. sz.). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Khell István rövid tanulmányát Pesthy Mizsér Gábor 1568-ban kiadott hatnyelvű szótáráról (1969. 3. sz.). Ugyancsak XVI. századi vonatkozású Teodor Mihăilescu cikke a román—magyar kapcsolatok tükröződéséről egyes XVI. századi kiadványokban (forráspublikálás, rövid értékeléssel, 1957. 4. sz.).

Nyomdatörténeti tanulmányokkal elsősorban Binder Pál jelentkezett. Írt a nagyszebeni és a brassói könyvnyomtatás kezdeteiről, a nyomdák 1529 és 1849, ill. 1535 és 1849 közötti tevékenységéről (1965. 1., 2., ill. 3. sz.).

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy főleg az utóbbi néhány évben emelkedett meg a tudományos cikkek száma a folyóiratban, nagyjából elérve a lehetőségek határait.

A *Könyvtári Szemle* példányszáma (figyelembe véve, hogy nem elsősorban tudományos orgánum!) meglehetősen kicsi — számonként 500 példány. Így nem csoda, hogy van olyan megye, ahova egyetlen példány jut csak. A folyóiratot nálunk sem igen ismerik, kurrens szakbibliográfiák nem dolgozzák fel cikkeit. Mivel nem elsősorban tudományos folyóirat, a közművelődési könyvtárakra vonatkozó részről a *Könyvtáros* feladata lenne a rendszeres referálás, hogy ezzel is csökkentsék közművelődési könyvtárosaink nemzetiségi magyar viszonylatban elképesztő járatlanságát.

CSORBA CSABA

SZEMLE

Magyar pedagógiai irodalom. 1920—1944. Önálló kiadványok. Szerk. Jáki László. Bp. 1970. [4], 352 l. (Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai)

A Magyar Nemzeti Bibliográfia rendszerében fehér folt még a Horthy-korszak bibliográfiája, ez kényszeríti az egyes szakterületeket, hogy maguk pótolják a hiányt. A hiánypótló kiadványok sorában Jáki László szerkesztette bibliográfia az önálló pedagógiai műveket tartalmazza. Az anyaggyűjtés a teljesség igényével történt, és ha a szerkesztő a bevezetőben mentegetődzik is — „részben elvi, részben technikai okokból nem sikerült maradéktalanul eleget tenni" a feladatnak — akkor is tiszteletreméltó a vállalkozás.

A hiányok, következetlenségek forrásaként említi a szerző, hogy különlenyomatokat csak kivételesen közöl: ha az eredeti nem folyóiratcikk volt, illetve nem pedagógiai jellegű folyóiratban került közlésre. Ezt az elvet gyakorlati okokból el lehet fogadni, de a baj ott van, hogy saját szerkesztési elveit hágja át, közlése nem következetes, mert leír pedagógiai folyóiratokból is különlenyomatokat (pl. 2098, 2107, 2108 tételek).

Lényegében többet ad a gyűjtési területe kiszélesítésével, amikor — bár időhatárait 1920—1944 között szabja meg —, de ezen túl nyúlik, egyes esetekben 1919-es kiadványokat is közöl, ezzel az ellenforradalom időszakát teljesebbé téve. A nemzetiségi területek magyar irodalmából azt közli, ami fellelhető volt, ezen a területen a gyűjtés nehézségei miatt a teljességről lemond.

Nem állapítható meg, hogy a bibliográfia milyen források feldolgozásával készült, leírásainak alapja az autopszia volt-e. Így a használónak számolnia kell az esetlegességgel.

Viszont növeli a bibliográfia értékét, hogy az egyes műveknél az ismertetés adatait is megtaláljuk, valamint gyűjtemények, tanulmánykötetek analitikus feldolgozását. A tartalmi részletezés a címleírás után kerül felsorolásra.

Maga a szerkesztő javasolja a szerkezet, a szakrend alapos tanulmányozását, a keresett téma anyagát tartalmazó fejezeteken túlmenően a határterületek irodalmának áttekintését. A művek a szakrendben csak egy helyen nyertek besorolást, és gyakran vitatható, hogy helyükre kerültek-e. Más esetekben az összetartozó témák szétszóródtak, de a szakrend maga is megnehezíti a szabatos osztályozást, elhatárolást. Csak példaként néhány problémát a besorolás nehézségeire: a 105 sz. tétel az I. 6. fejezetbe, a 643 sz. tétel a III. 9. fejezetbe került, mindkettő azonos sorozat tagja, mindkét mű a fővárosi gyermekkísérleti lélektani vizsgálatot tárgyalja. A VII. 4.C/c/ középfokú ipari szakoktatás fejezet 1491—93 tételei a budapesti Állami Felsőipariskolára vonatkozó anyagot közölnek, de ugyanennek az iskolának a története 2858 tételszám alatt a XV.2.C/a/ — jelentősebb iskolavárosok — tárgykörben kapott helyet. A 113. 114 tételek iskolai igazgatók értekezletei, nem az I.5 . . . értekezletek fejezetben, hanem az I.6 . . . gyűjteményes munkák között találhatók. Sorolhatnánk a példákat, de ennyi is elég, hogy felhívja a figyelmet a használat közben mutatkozó nehézségekre.

A névmutató és az egyes személyekről szóló irodalom mutatójának könnyű használatát a tételszámozás teszi lehetővé. Sajnos a mutatók összeállításában is találunk hiányokat, következetlenségeket (csak egyetlen példa: a 100. tétel, Klebelsberg Kuno emlékkiállítás, egyik mutatóban sem szerepel). A tárgymutató hiánya ugyancsak nehezíti az anyag megtalálását.

Jáki László kiváló pedagógus, aki nagy szolgálatot tett az anyag összegyűjtésével, feltárásával tudományterületének. Talán helyes lett volna munkájába könyvtáros bevonása, aki a címleírások egyenetlenségeit, következetlenségeit kiegyensúlyozta volna. A címleírásokból a testületi szerző alkalmazásának elhagyása az anyag tovább-

bi szóródását eredményezte és nem tette lehetővé egy testületi mutató összeállítását, holott az intézménytörténet kutatását ez lényegesen megkönnyítette volna.

A bibliográfia e kisebb problémák ellenére tudományterületének értékes segédeszköze.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

Horler Miklós: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája, 1945—1965. (Klny. a Magyar Műemlékvédelem 1967—1968. c. kiadványból, 399—444. l.) Bp. 1970.

A magyar műemlékvédelem első bibliográfiai összeállítása önálló szakcsoportként 1955-ben látott napvilágot a BIRÓ Béla szerkesztette művészettörténeti könyvjegyzékben.[1] Úgyszólván ezzel egyidejűleg jelent meg a felszabadulás utáni első tíz év művészettörténeti bibliográfiájában a műemlékvédelem hazai irodalmának erre az időre vonatkozó jegyzéke is.[2]

Különálló műemlékvédelmi bibliográfia — mely az 1949 óta eltelt évtized irodalmát foglalta össze — SZABÓ Erzsébet munkájaként 1960-ban hagyta el a sajtót.[3]

A három úttörő, retrospektív vállalkozás után a közzététel folyamatosságát 1955 óta GÖNCZI Éva és SZABÓ Erzsébet évenkénti összeállításai képviselik.[4]

HORLER Miklósé az érdem, hogy elkészítette a felszabadulás utáni első két évtizedre (1945—1965) vonatkozóan a magyar műemlékvédelem első önálló, szakosított bibliográfiáját, éspedig kettős célkitűzéssel: egyrészt kiemelte a műemlékvédelem szakirodalmát a művészettörténet és az építészettörténet területéből, másrészt a kiemelt anyagot úgy csoportosította, hogy lehetővé vált e komplex területen a biztos és gyors tájékozódás.

A bevezető részben a szerző összegyűjtötte a műemlékvédelemmel és a műemlékekkel foglalkozó periodikákat, bibliográfiákat, repertóriumokat, továbbá az életrajzi vonatkozású dokumentumokat s a gyűjteményes és sorozatos munkákat. A további részek a műemlékvédelemmel magával s annak elméletével, történetével, szervezésével, a műemlékek felkutatásával, leltározásával kapcsolatos publikációkat tartalmazzák. Külön szakcsoport foglalja magában a műemlékek fenntartására, helyreállítására, ismertetésére, pusztulására vonatkozó szakirodalmat. Az utolsó szakcsoport a külföldi műemlékvédelem anyagáról szóló közléseket sorolja fel.

A műemlékvédelem szakirodalmának a rokon területek szövevényéből való kiemelésén kívül a szerző érdeme, hogy a folyóiratokban és más időszakos kiadványokban megjelent tanulmányokat, cikkeket, sőt a hivatalos kiadványokat is felvette jegyzékébe. Helyesen járt el, amikor a napisajtóból csak az elvi vonatkozású cikkeket dolgozta fel.

Pontos leírás, helyes csoportosítás, gondos utalás, logikus elrendezés a szakcsoportokon belül a megjelenési évek rendjében (azon belül betűrendben) jellemzi Horler munkáját, mely egyben hű tükre a műemlékvédelem történeti fejlődésének is. A jó névmutató csak növeli az összeállítás előnyeit. Hátrányára válik viszont helyenként, hogy csak az egyszerűsített címleírást alkalmazta s hogy könyvek esetében elhagyta a terjedelemre való utalást.

TOMBOR TIBOR

Tápé története és néprajza. (Szerk.: Juhász Antal). Tápé, 1971. 911 l. — **Hajdúdorog története.** (Szerk.: Komoróczy György.) Hajdúdorog, 1971. 341 l. (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 13.)

Folyóiratunknak nem lehet feladata, hogy a legújabban fellendülő helytörténeti irodalmat, annak egyes termékeit általános szempontból vizsgálja. Csupán arra vállalkozhatunk, hogy lapunk sajátos profilja figyelembevételével vegyük szemügyre: milyen mértékben és módon jelentkeznek a művelődéstörténet általunk képviselt területének szakszempontjai ilyen kiadványokban. Az előttünk fekvő két kötet (mindkettő a nagyközséggé válás alkalmával keletkezett!) a magyar helytörténeti irodalom ugyan eltérő jellegű, de bízvást mondhatjuk: műfajilag elsőrendű terméke, s bennük a helytörténetírás sajátos, még sokat vitatott szempontjai érvényesülnek. Nem mondhatjuk ezt el azonban a mi szűkebb területünkről, még akkor sem, ha nem csupán könyv- és könyvtártörténetről, hanem a művelődéstörténet szélesebb köréről beszélünk. A *Tápé*ról szóló hatalmas (méretében, kiállítása módjában egyaránt szo-

[1] *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája.* Bp. 1955. 1.
[2] BIRÓ Béla—TELEPY Katalin: *A felszabadulás utáni tíz év művészettörténeti irodalma, 1945—1954.* Művészettörténeti Értesítő, 1955. 1. sz. 99—122. l.
[3] *Tíz év (1949—1958) műemléki irodalmának bibliográfiája.* A Magyar Műemlékvédelem, 1949—1959. Bp. 1960. 257—269. l.
[4] *Az .... évi magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája.* Művészettörténeti Értesítő, „Műemlékek — Műemlékvédelem" megjelölésű szakcsoport.

katlanul színvonalas) kötet elsősorban néprajzi (kb. 600 lap) és történeti (kb. 120 lap) anyagot ad. Ezek mellett természetföldrajzi, embertani, nyelvészeti és irodalmi adatokat nyújt. A néprajzi részben a „Szellemi kultúra" c. fejezetben az etnográfia megfelelő ágazatai (hagyomány- és hitvilág, zene, tánc stb.) tárgyalása során kifejezetten művelődéstörténeti vonatkozást nem találunk. A történeti részben is csak pár eldugott mondatot: a katolikus ifjúsági egyesületnek volt egy 150 kötetes könyvtára. Hasonlóan elnagyoltak az iskolázásról szóló részek is. A *Hajdúdoroggal* foglalkozó kötet (mely történeti, demográfiai, szociológiai és néprajzi alapjellegű) viszonylag is több helyet szentel (külön fejezetben) a közművelődés és az iskolázás kérdéseinek, azonban kevesebbet könyvtár-, ill. olvasástörténetnek. Csupán annyit olvashatunk, hogy 1880 tájt volt ott egy olvasóegylet 68 taggal; de hogy milyen könyveket olvastak s mi volt foglalkozásuk, nem tudjuk. (De nem tudjuk azt sem, hogy a megyei levéltár idézett fondja tájékoztat-e erről!)

Mindezek alapján joggal merül fel a kérdés: milyen módon lehetnének segítségére helytörténészeinknek a könyvtár- és oktatástörténettel foglalkozó kutatók, azok szakfolyóiratai és egyesületei?

TÓTH ANDRÁS

Grzybowska, Krystyna: Kronika rodzinna. Wrocław—Warszawa—Kraków. 1969. Zaklad Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 420 l.

A szerző, Stanislaw ESTREICHER leánya és Karol ESTREICHER unokája, három évtizedes újságírói, kritikusi és színműírói tevékenység után 1963-ban bekövetkezett halála előtt foglalta írásba a „családi krónikát", amelyet Andrzej ZIELIŃSKI rendezett sajtó alá és egészített ki bibliográfiai alapozású életrajz-utószóval. Karol ESTREICHER (1827—1908) és fia Stanislaw (1869—1944) a *Bibliografia Polska*, a lengyel retrospektív bibliográfia monumentális művének létrehozói, a SZABÓ Károly—PETRIK típusú nagy bibliográfusok családjának legtiszteletreméltóbb egyéniségei közé tartoznak. Hangyaszorgalmú gyűjtő és rendszerező tevékenységük, amelyet a lengyel történelem legnehezebb időszakaiban, a területi megosztottság és az idegen megszállás alatt végeztek, a lengyel nemzeti kultúra megóvását szolgáló hősies vállalkozás volt.

A családi krónika maga is visszaemlékezés, a szerző először saját legfájóbb emlékeit, apjának a németek által való elhurcolását és halálhírét eleveníti fel. Ezt követőleg egy-egy nagyobb társadalmi vagy családi esemény köré tömöríti a hagyományokon és családi leveleken alapuló megemlékezéseit. A család őse az Olaszországban tanult festőművész Dominik OESTREICHER a morvaországi Jihlaváról költözött Krakkóba, ahol az egyetem 1780-as reformjával kapcsolatban jutott társadalmi szerephez. Fia Aloizy ESTREICHER, a krakkói egyetem botanika tanára, egy időben rektora, az egyetem autonómiájának elszánt védelmezője. Karol ESTREICHER, képzettsége szerint jogász, előbb a galíciai tartományi törvényszék bírája, bibliográfiai és irodalomtudományi (főleg színháztörténeti) munkássága alapján 1862-től a varsói egyetem tanára, 1868-tól a krakkói egyetem könyvtárigazgatója. Stanislaw ESTREICHER, a polihisztor kultúr- és jogtörténész, haladó gondolkodású zsurnaliszta, tudományos és bibliográfusi tevékenységét már az utószó foglalja össze. Ez emlékezik meg az unoka, ifjabb Karol, művészettörténész-bibliográfusról is.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Makarczyk, Wacław—Olszewska-Krukowa, Anna—Siwek, Henryk—Trawińska, Maria: Czytelnictwo prasy na wsi. Kraków, 1969. Ośrodek badań prasoznawczych RSW Prasa. 412 l.

A Sajtótudományi Könyvtár kiadványsorozatában, a krakkói Prasa kiadó zsurnalisztikai kutatócsoportjának gondozásában megjelent sokszorosított gyűjteményes munka a falu olvasáskultúrájával foglalkozó, statisztikai-szociológiai felméréseken alapuló három tanulmányt foglal magában. Maria TRAWIŃSKA: *A falusi hírlap-folyóirat-olvasó személyes és érdeklődési köre* címmel mélyrehatóan elemzi Varsó vidékéről és a nyugati országrészekről kiemelt 16 különböző típusú és eltérő kulturális ellátottságú falu lakosainak az időszaki sajtóhoz való viszonyát. Több keresztmetszetben vizsgálja a falu olvasóközönségét, jellemzi a falusi olvasó mentalitását, áttekintést ad a falura eljutó időszaki sajtótermékek olvasottságáról, beszerzési formáiról, olvasói köréről és annak különböző szempontok szerinti megoszlásáról. Keresi az összefüggéseket egyrészt az olvasói aktivitás, másrészt a politikai és gazdasági aktivitás, az olvasók foglalkozása, iskolázottsága, ill. olvasási készségének foka között. Érdekes megállapításokat tesz az egyéni és kollektív olvasás, az olvasás családi hagyományai, a várossal való kapcsolat befolyása, valamint

az érdeklődésnek híranyag-fajták, ill. rovatok szerinti megoszlása, a sajtó tekintélye és a közlemények hiteltérdemlőségére vonatkozó vélemények tekintetében. A tanulmány megvizsgálja továbbá a falusi olvasót az időszaki sajtó olvasására késztető motívumokat, egy meghatározott sajtótermékhez való vonzódás okait, és felvázolja az időszaki sajtó szerepét a falu kultúrájának emelése, a konkrét problémák megoldásának elősegítése, a jövő faluja gazdasági-társadalmi komplexumának kialakítása terén.

Wacław MAKARCZYK és Anna OLSZEWSKA-KRUKOWA: *Az időszaki sajtó falusi olvasóinak szerepe a mezőgazdasági ismeretek terjesztésében* című tanulmányukban két falu különböző földbirtok- és társadalmi-gazdasági kategóriákba tartozó lakosainak körében kutatják a mezőgazdasági ismeretek megszerzésének körülményeit. E témán belül részletesen tárgyalják a mezőgazdasági folyóiratok szerepét az alapismeretek elsajátítása, az ismeretek bővítése, ill. alkalmi tanácsadás tekintetében. Elemzik a folyóiratok hasznosságára nézve feltett kérdésekre adott válaszokat, különösen az egyes periodikák nem-olvasására vonatkozó indokolásokat. Hasonló, de nagyobb területi egységre kiterjedő olvasásszociológiai felmérésről számol be Henryk SIWEK: *Az időszaki sajtó olvasása a krakkói vajdaság falvaiban* című tanulmányában. A vizsgálat köre itt annyiban szélesebb, mivel elkülöníti a túlnyomóan mezőgazdasági jellegű körzeteket a többé-kevésbé iparosított vidékektől, emelett ugyancsak külön csoportként kezeli a hírlapokat és a folyóiratokat, szembeállítva mindkettő vonatkozásában a rendszeresen, ill. rendszertelenül olvasó, valamint az egyáltalán nem olvasó lakosságot. E tanulmány szerzője is tárgyalja a sajtóval való kapcsolat kérdéseit, az első kapcsolatbalépést a sajtótermék megszerzésének és felhasználásának módjait, a hírlap- és folyóiratolvasóknak a rádióhoz, a filmhez, a könyvolvasáshoz való viszonyát, az olvasott és igényelt témákat, a sajtóval való kapcsolat lazulásának és megszakadásának okait.

A bőséges adatanyagot komplex szociálbibliológiai módszerrel analizáló és körültekintően indokolt következtetéseket levonó tanulmányok gyakorlati értékét nagyban emeli a felmérés és az elemzés céljára használt kérdőívek, összesítések, feldolgozási sémák és áttekintő táblázatok mellékletként való közlése.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Contributii la bibliografia bibliografiilor personale aflate la B. C. U. Cluj. Összeáll. Váczy Leona. Bibliotheca Centrala Universitara, 1969, 215 l.

Mint a mű címe jelzi, a kötet „Adalék a személyi bibliográfiák bibliográfiájához". Az összeállító, VÁCZY Leona további célja a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár állományának alapján a lehető legnagyobb teljességre törekvő személyi bibliográfiákat nyilvántartó kézikönyv összeállítása. Addig is, míg ez a több évre terjedő hatalmas munka elkészül, megjelent ez az „Adalék"-nak is tekintélyes kötet, mely 1273 író és tudós, 1959–1969. évben kiadott, 1762 munkájának bibliográfiája.

Az egy-egy szaktudománnyal foglalkozó, különböző nemzetiségű író és tudós munkáját a nevük egyetlen, közös betűrendjében találjuk. A feldolgozás adatai az önálló kötetben, illetve folyóiratban megjelent bibliográfiák és a címekben fel nem tüntetett úgynevezett rejtett bibliográfiák, amelyeket csak a bibliográfus szorgalma tárhat fel. A polihisztor szerzők több szakterületre tartozó munkája minden megfelelő helyen beosztást kapott. Az összeállítás Magyarországon a hungarika-kiadványok, vagyis a magyar származású szerzők Romániába megjelent műveinek nyilvántartása miatt különösen jelentős. A bibliográfiai adatokat szakmutató teszi könnyen használhatóvá. A kötet sokszorosítással és kevés példányszámban jelent meg, pedig távoli országokban is érdeklődésre számíthat.

VÁCZY Leona nagy szaktudással és szorgalommal összeállított munkájának komoly hiányossága, hogy nem tartalmaz általános névmutatót. Csak azt találjuk betűrendben, hogy kinek a munkájáról készült bibliográfia, de ha egy-egy feldolgozó bibliográfus nevét keressük, az egész kötetet át kell lapozni, míg megtaláljuk. Reméljük, hogy a teljes, személyi bibliográfia nyomtatásban, megfelelő példányszámban jelenik meg és a különböző, jó tartalommutatókat sem kell nélkülöznünk.

V. BUSA MARGIT

Publicațiile periodice românesti ziare, gazete reviste Tom. II. Catalog alfabetic: 1907–1918. Supliment: 1790–1906. Descriere bibliografică de George Băiculescu, Georgeta Răduică si Neonila Onofrei. Editura Academiei Republicii Socialiste România. Bucureștii, 1969. 868 l.

Románia nemzeti sajtóbibliográfiájának I. kötetét, az 1820–1906. évben megjelent hírlapok és folyóiratok nyilvántartását

1915-ben adták ki. A II. kötet, az 1907—1919. évig terjedő időszak anyagának összeállítása több, mint félszázad után 1969-ben látott napvilágot. Az első kötethez tartozó, a hosszú időközben előkerült periodikák bibliográfiáját, nem kevesebb, mint 423 tételt, kiegészítésül a II. kötethez csatolt Supliment (761—868. p.) foglalja magában.

Az I. kötetet Nerva Hodoş és Al-Sadi Ionescu, a II. kötetet a bukaresti akadémiai könyvtár munkatársai állították össze. A II. kötet jelentős adata, hogy az eddig legkorábbinak ismert, 1820-ban megjelent folyóiratnál sikerült még korábbit felkutatni, mely 1790. febr. 18—1790. ápr. 1-ig élt Iaşiiban, címe *Cour(r)ier de Moldavie*.

Mind a két kötetben azonos a feldolgozás technikai módszere: egyetlen, közös cím szerinti betűrendben következnek a bibliográfiai adatok, majd a megjegyzés, illetve a szakirodalom. Az összeállítók nagy szaktudását és szorgalmát bizonyítja az adatok alapos feldolgozása, azonban nem lehet eléggé sajnálni, hogy a II. kötet, mint az I. kötet sem, nem tartalmaz mutatót. A II. kötetben 868 lapot kell átforgatni ahhoz, hogy megtudjuk: egy-egy városban, illetve évben milyen hírlapot vagy folyóiratot adtak ki. Az esetleges, utólag, külön kötetben megjelentetett mutató sem pótolja az adott kötettel egybekötve kiadottat. A feldolgozott hírlapok és folyóiratok bibliográfiája nemcsak romániai, hanem távolabbi országok szakembereinek az érdeklődésére is számíthat, ezért nagy kár, hogy a kötet nem tartalmaz idegennyelvű magyarázatokat, vagy legalább egy idegennyelvű bevezetést.

V. Busa Margit

Zeitschriften-Bestandsverzeichnisse. 14. Rechtswissenschaft. Berlin, 1969. Deutsche Staatsbibliothek, 114 l. — **Zeitschriften-Bestandsverzeichnisse. 15. Bibliothekswissenschaft.** Berlin, 1970. Deutsche Staatsbibliothek, 76 l.

A Deutsche Staatsbibliothek sorozatosan adja ki — szakcsoportonként külön kötetekben — az állományában található 1945 és 1968 között megjelenő hazai és külföldi folyóiratok címjegyzékét.

A jogtudomány című kötet magába foglalja az állam- és jogtudományi, valamint jogi vonatkozással rendelkező politikai folyóiratokat. Nem vették fel a törvénygyűjteményeket, törvényszéki orvosi és elmegyógyászati lapokat. Az anyag elrendezése betűrendben, szakcsoportosításban és országonként történik. A katalógus 21 magyar folyóirat címét tartalmazza. A címfelvétel közli a folyóirat címét, alcímét, zárójelben a megjelenés helyét, a jelzett korszakban meglevő állományt évfolyam, illetve kötetjelzéssel. Kár, hogy az indulási éveket nem tüntetik fel.

A könyvtártudomány és határterületeit tartalmazó kötet földrajzi elrendezésű. Az európai csoport élén az NDK, NSZK és Nyugat-Berlin áll, ezután betűrendben következnek a többi országok, majd Észak-Amerika, Latin-Amerika, Ausztrália, Ázsia és Afrika. A kötet végén alfabétikus mutató található, amelynek címeiről utalás történik a földrajzi csoportosítás sorszámaira. A korábbi, 1966-os kiadás 150 címével szemben ez 208-at tartalmaz, amelyből hat magyar nyelvű. A kötet hasznosságát nagymértékben növeli, hogy címfelvételei több információt tartalmaznak, mint a jogtudományi címjegyzék. A címfelvétel adatai a következők: cím, alcím, esetleges előző cím, indulás éve, szerkesztő, szerkesztőség pontos címe, közreadó. Azt is feltüntetik, hogy közöl-e a lap recenziókat, referátumokat, bibliográfiákat és rezüméket. Ezután a meglevő állomány felsorolása következik. Ebben a katalógusban a *Bibliothek des Zentralinstituts für Bibliothekswesen* vonatkozó folyóiratanyaga is szerepel.

Mindkét kötet jól felhasználható a könyvtári feldolgozó munkában és tájékoztatásban.

Batári Gyula

Hermann, Peter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation. Klassifizierungstechnik 6. erweiterte und verbesserte Auflage. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig 1970.

A *Magyar Könyvszemle* 1963. évi 1—2. számában méltattuk P. Hermann könyvének negyedik kiadását. Mi sem igazolja jobban e munkáról akkor kifejtett elismerő véleményünk helyességét, mint az a körülmény, hogy még azt a 4. kiadást lefordították oroszra és megjelent Moszkvában (1964-ben a VINITI kiadásában), majd spanyolra és megjelent Havannában (1966-ban a kubai Tudományos Akadémia Információs és Dokumentációs Intézetének kiadásában). Azóta (1965-ben) megjelent az 5. kiadás is, melyről ugyancsak készült orosz fordítás, amely Moszkvában jelent meg (1967-ben ismét a VINITI kiadásában).

A negyedik kiadás óta sokat változott a könyvecske. A tartalommutatót nézve merőben új fejezetcímekkel találkozunk. Csak ha elkezdi olvasni az ember, akkor jön rá, hogy a mű szerkezete lényegében megmaradt. Vannak persze egészen új vagy

újjá kerekített részei, mint a szemiotika vonatkozó problémáinak ismertetése vagy az ETO története. Olyanok is bőven akadnak, ahol a nyolc év tudományos-technikai fejlődése sok kiegészítést, új fogalmak bevezetését, új gyakorlat ismertetését tette szükségessé, — mint az ETO és a gépesített adatfeldolgozás kapcsolatait tárgyaló fejezetekben. A legnagyobb változás mégsem ezekben van, hanem az egész munka „tudományos színvonalában", s ezt tükrözik az átfogalmazott fejezetcímek is. A negyedik kiadás gyakorlati célokat szolgáló munkaeszköz, az ETO gyakorlati alkalmazásának elsajátításával megismertetni kívánó kis könyv volt. Legfőbb célkitűzése ezért: a mindennapi könyvtári munkákat megkönnyítő ismeretek közlése a lehető legegyszerűbb és a legkevesebb fáradsággal megérthető formában. Mindezt erről a hatodik kiadásról nem mondhatnánk el. Legalábbis nem fenntartás nélkül. Itt már sok helyen félreismerhetetlen a minél nagyobb számú, lehető legpontosabb definíciók alkalmazására való törekvés, az új könyvtártudományi és egyéb tudományos fogalmak megismertetésének és alkalmazásának, a szakirodalom minél teljesebb feltárásának és idézésének igyekezete. Ennek az új — bár ki nem mondott — célkitűzésnek megvan az az eredménye, hogy Hermann könyve — az előző kiadásoknál alig nagyobb terjedelme ellenére — valóságos tömörítése mindannak, ami okosat az ETO-val kapcsolatban német nyelvterületen, sőt azon kívül is elmondottak. HERMANN ismerteti az ETO magyarországi alkalmazásának és tudományos irodalmának adatait is. A feldolgozott munkák bibliográfiájában megtaláljuk Orosz Gábor nevét éppen úgy, mint Csapodi Csabáét. Az utóbbit még a szövegrészben is idézi.

Jó szakbeosztású név- és tárgymutatója segítségével e kis könyv az osztályozással összefüggő könyvtártudományi fogalmak valóságos lexikonjaként használható. HERMANN egyébként igen nagy gondot fordít e fogalmak és a nekik megfelelő terminusok szabatos használatára. Elmondhatjuk, hogy ez a kiadás komoly lépést jelent régi, de még mindig csak fejlődő tudományunk szaknyelvének és rendszerének kialakulásában.

TAKÁCS MENYHÉRT

Kloth, Hans-Ulrich — Barth, Fritz-Georg — Mübus, Rudi: Die wissenschaftliche Fachbibliothek. Leipzig, 1970. Bibliogr. Inst. 225 l. (Lehrbücher für den Nachwuchs an wissenschaftlichen Bibliotheken. 5. Bd.)

Az NDK-ban kiadott új könyvtártani szakkönyv csak sorozati címében jelzi, hogy elsősorban tankönyv. Témája a tudományos könyvtárügy részeként erőteljesen fejlődő szakkönyvtárak. Felfogása, meghatározásai az NDK könyvtári rendszeréhez simulnak, és így számos kérdésben eltér hazai gyakorlatunktól. Bár szakkönyvtárakról szól, a hangsúly a műszaki-üzemi tudományos könyvtárakon van, a társadalomtudományi könyvtárakra inkább értelemszerűen alkalmazható. Egyetemi-tanszéki könyvtárak nem tartoznak körébe, csak a szakfőiskolák könyvtárai. Éles határvonalat húz egyfelől a könyvtári tájékoztatás, másfelől a dokumentációs és ettől elkülönítve az információs tevékenység között.

Anyagát részletes, jól tagolt rendszerben közli. Főbb fejezetei: a szakkönyvtárak jellemzői, az állomány építés, feltárás, forgalmazás-közvetítés, irodalmi tájékoztatás, épület és berendezése. Hiányolhatjuk, hogy nem foglalkozik a könyvtárvezetés és -szervezés modern problematikájával, a gépi adatfeltárással csak igen röviden, mint a jövő lehetőségével. Mint tankönyv talán túlságosan tagolt, ennek következtében sokszor csak általánosságokat találunk, az egyes címszavak alatt definíciókat vagy még azt sem: az összetartozó fogalmak szétszórtan találhatók meg. Példaként hozzuk fel a modern feltárás fontos fogalmait, a descriptorokat és thezaurusokat. A descriptorokról 5 helyen történik említés, sorrendben először a lyukkártyáknál, ahol megemlítik, hogy a lyukkártyás feltáráshoz descriptorrendszer szükséges, melynek elkészítése fontos feladat. Utolsóként a dokumentáció történetéről szóló részben találjuk, ahol, mint a dokumentáció egyik eredményét könyvelik el alkalmazásukat. E pont lábjegyzete közli végül is a descriptor rövid meghatározását. A thezaurus három helyen szerepel, először ugyancsak a lyukkártyáknál, mint a descriptorok összefoglalása és sorrendben a harmadik helyen az osztályozásban, röviden említik, mint egyikét az ahierarchikus szakozási rendszereknek.

A könyvhöz kitűnő és részletes mutató készült, a keresett témát könnyen megtalálhatóvá teszi. És ez egyben nagy előnye is, mert inkább rövid áttekintést ad egy-egy kérdésről, inkább tájékozódásul használhatjuk, mint tankönyvként.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

A Német Szövetségi Köztársaság tudománypolitikája. Bp. 1970. OMKDK. 117 l.

Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ hivatali használatra készítette és adta ki fordításban az UNESCO

Science policy and organization of research in the Federal Republic of Germany címen, Párizsban, 1969-ben megjelent kiadványt, amely a *Science policy studies and documents* című sorozatban jelent meg.

A sorozat azt a célt szolgálja, hogy az UNESCO egyes tagállamainak tudománypolitikáját tárgyi anyag alapján ismertesse. Az egyes országokra vonatkozó vizsgálatokat maguk az érdekelt államok illetékes hivatalos szervei állítják össze és közlik. Az ismertetés során kitérnek azokra a normatív vizsgálatokra is, amelyek a tudománypolitika tervezésére, a tudományos és műszaki kutatás szervezésére és irányítására jellemzők. Ennek során olyan elemző és értékelő adatok közlésére is sor kerül, ami meghaladja az egyszerű deszkripciót s bizonyos mértékig világnézeti megnyilvánulásokra is alkalmat ad. Ennek jogát nem vitathatjuk el, de meg kell jegyeznünk, hogy az érdeklődők számára a tényleges értéket a tárgyi adatok közlése: a szervezetek és a működés ismertetése nyújtja.

A most ismertetett kiadvány az NSZK tudománypolitikájával és az ott folyó kutatások szervezésével foglalkozik. Ezt a vizsgálatot 1966 márciusában az UNESCO és a Deutsche Forschungsgemeinschaft közötti szerződés alapján végezték el. A vizsgálat anyaga hat részre oszlik: 1. az NSZK-ban végbement tudományos fejlődés történelmi előzményei, a háborús „vargabetűkkel" és politikai változásokkal, 2. a tudománypolitikai irányítás jelenlegi szerkezete és a kutatások szervezése, 3. a tudományos tevékenység finanszírozása, 4. a tudományos munkaerőkkel kapcsolatos kérdések, 5. az országos tudománypolitika fő célkitűzései és 6. a tudományos tevékenység gazdasági háttere. A számszerű adatokról, a szervezet és a tervezetek részleteiről a táblázatok és függelékek adnak tájékoztatást. A tanulmányt kiegészíti a felvetődött fő fogalmak és értelmezések összeállítása, valamint a szakmai művek bibliográfiája.

Az említett részekből — érdeklődésünk szempontjából — a következő fejezeteket emelhetjük ki: a német tudományos fejlődés alapjai, a felsőoktatás általános szervezete, a tudományos akadémiák, társaságok, állami intézmények, a „nagy tudományokkal" foglalkozó intézmények, a Német Kutatási Közösség, az alapítványok, az ipari és alkalmazott kutatás, a tudományos könyvtárak, dokumentációs központok és kiadványok, a tudományos kutatás szervezeti keretei és operatív kapcsolatai, a tervezés, koordinálás és tanácsadás szervei a különböző szinteken, a kutatási intézmények működésének közelebbi ismertetése, a finanszírozás, a káderkérdések tárgyalása, valamint az országos tudománypolitika fő céljainak vázolása. Tárgyi adatok szempontjából sokat mondanak a demográfiai és gazdasági alapadatok, és szemléltetőek a táblázatok, ábrák és függelékek.

A kiadvány — céljának megfelelően — ismertetést, leírást ad. Ez nem lenne akadálya annak, hogy érdekes fejezeteinek szinte bármelyikénél hosszabban is meditáljunk, elemezzünk és értékelünk. E helyütt és ezúttal azonban meg kell elégednünk a tudományos könyvtárak, dokumentációs központok és kiadványok című fejezet (29. p.) ismertetésével.

A kiadvány említett szerkezeti beosztásán belül a tudományos fejlődés történelmi előzményei című részben kapott helyet a tudományos könyvtárakra vonatkozó fejezet, ami már csak azért is ellentmondást jelent, hiszen mindössze három rövid bekezdés foglalkozik a múltbeli kérdésekkel, ami egyébként sem mutat fel különleges sajátosságokat. A jelen alapvető célkitűzése is általánosnak mondható, mert a felszerelések és szolgáltatások ésszerűsítése és műszaki fejlesztése hasonlóképpen általános törekvés. Végül a nemzeti könyvtár kialakítása is olyan követelmény, amelyet egyetlen ország sem mellőzhet s így a frankfurti Deutsche Bibliothek alapítása is természetes igény. El kell azonban ismernünk, hogy az összes német nyelvű kiadvány gyűjtése olyan hatalmas mennyiségi feladatot jelent, amelynek már minőségi következményei is vannak.

Az egyetemi és szakkönyvtárak gyűjtőkörének az a koordinált szervezete, amelynek célja, hogy a tudományos szakirodalom anyaga legalább egy példányban hozzáférhetővé váljék a Szövetségi Köztársaság könyvtáraiban, érthető és helyes. Ennek tervezetét a Német Kutatási Közösség dolgozta ki és finanszírozza. A különböző helyeken létesített szakkönyvtárak gyakorlatilag minden tudományos területet felölelnek. A szakkönyvtárak szervezete változó. Néhányuk a megfelelő tudományos szakterület központi könyvtárává fejlődött, mint pl. a hannoveri Technische Informationsbibliothek a műszaki-mérnöki tudományok területén, a kieli Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft a gazdaságtudományok területén vagy a bonni Zentralbibliothek für Landbauwissenschaft a mezőgazdasági tudományok vonatkozásában.

A hannoveri műszaki könyvtár szorosan együttműködik a Delftben székelő Európai Fordítási Központtal, és nyilvántartja a Szövetségi Köztársaságban hozzáférhető fordításokat, amelyek orosz nyelvű tudományos művekről készültek. A könyvtár speciális szolgáltatása a kelet-európai, kínai, illetőleg japán nyelven írt tudomá-

nyos és műszaki irodalom feltárásához kapcsolódik.

A Szövetségi Köztársaságban megjelenő tudományos folyóiratokról — amelyeknek száma kb. 1600 — a *Verzeichnis deutscher wissenschaftlicher Zeitschriften* címen rendszeresen megjelenő jegyzék ad számot. Külön központi címjegyzék készül a külföldi folyóiratokról és sorozatos kiadványokról, *Gesamtverzeichnis ausländischer Zeitschriften und Serien* címen. Ez a Szövetségi Köztársaság könyvtáraiban rendelkezésre álló valamennyi folyóiratot tartalmazza, és azt is közli, hogy melyik folyóirat melyik könyvtárban található meg. *Gesamtverzeichnis russischer und sowjetischer Periodika und Serienwerke* címen, 1962-től teljes nyilvántartás készül a nyugatnémet könyvtárakban található régi és új folyóiratokról.

A frankfurti Max Planck Dokumentációs Intézet megalapításával 1961-ben elfogadottá vált az, hogy a tudományos dokumentáció fontossága egyre növekszik. Ezért az intézet feladata nem is magában a dokumentációs szolgáltatásokban való részvételben jelentkezik, hanem abban, hogy a tudományos dokumentáció tervezésének, koordinálásának és támogatásának központi és kliring intézményévé váljék országos és nemzetközi viszonylatban egyaránt.

A kiadvány értékelése — amint elöljáróban mondottuk — ezúttal nem feladatunk, de örömmel kell elfogadnunk az UNESCO-nak azt a kezdeményezését, hogy kiadványaival betekintést nyújt tagállamainak tudományos életébe. Ugyancsak örömmel kell nyugtáznunk a Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központnak azt a gesztusát, hogy az érdekelt szervek számára fordításban is hozzáférhetővé tette ezt a kiadványt s remélhetőleg más azonos jellegű kiadványokat is.

TAKÁCS JÓZSEF

Widerstand, Verfolgung und Emigration 1933—1945. [Tanulmánygyűjtemény.] (Berlin 1968), Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung. 157 l. (Soksz.)

Bár az elmúlt huszonöt esztendő alatt nagy irodalma született az üldözött antifasiszta, ellenállási, illegális tettek és művek történetének, még mindig nem tekinthetjük e korszakot a maga teljességében feltártnak, még mindig újabb és újabb dokumentumok kerülnek elő, melyek a kutatás további folytatására ösztönöznek.

A Friedrich Ebert Alapítvány 1968-ban e korszak történetét tárgyaló sokszorosított kiadványt bocsátott ki. Kilenc tanulmányt foglal magában a füzet, a tanulmányok mindegyike egyazon témával, annak másmás oldalával foglalkozik. A szerzők különböző országokból küldték tanulmányaikat: Herbert Steiner és Jonny Moser — Wien, William Sheridan Allen — USA, Werner Berthold — Frankfurt, Hans-Albert Walter — Hofheim, Günther Plum és Werner Röder — München, Lucien Steinberg — Paris, Sven Nordlund — Göteborg.

Helmut Esters, az Alapítvány egyik főmunkatársa, bevezető soraiban beszámol az 1966 szeptemberi informatív jellegű értekezletről, melynek témája „Widerstand Verfolgung und Emigration 1933—1945" volt. A megbeszélésnek olyan pozitív visszhangja támadt, hogy az, az ott elhangzott referátumok hozzáférhetővé tevését sürgette.

A tanulmányok között több érinti az antifasiszta irodalom, a szellemi ellenállás kérdését. Érdekes megállapítást tesz például Werner Röde „Emigration und innerdeutscher Widerstand — zum Problem der politischen Legitimation des Exils" című tanulmányában. Mint mondja — az emigráció feladata: harc a fejekben végbemenő forradalomért.

Hans-Albert Walter egy folyóirattal foglalkozik „Der Streit und die »Sammlung«. Porträt einer Literaturzeitschrift im Exil", s húszoldalas elemző tanulmányban mutatja be azt a fontos folyóiratot, melyet Klaus Mann adott ki és szerkesztett; André Gide, Aldous Huxley és Heinrich Mann patronáltak. A folyóirat első száma 1933 szeptemberében, Amsterdamban jelent meg, a Querido-Verlag kiadásában, 3000 példányban. Az első szám vezető cikkét a szerkesztő írta, s a lap két évig élt.

Még közelebbről érdekli a könyvtárosokat a volt emigráns tudós, Werner Berthold „Sammlung und Erschliessung deutscher politischer Exil-Literatur" — A német politikai száműzött-irodalom gyűjtése és feltárása — című tanulmánya. Mint a száműzött-irodalom értékes fajtáját említi az álcázott, az országba történő becsempészés céljainak megfelelően kiadott könyveket, ezek közül is egy különösen érdekes, nagyszámú sorozatot „Deutsch für Deutsche" (Német a németért) címmel (erről azonnal a „Magyar katekizmus" jut az ember eszébe, az illegális hazai ellenállási mozgalom 1944-ben terjesztett kis füzete; a cím mindkettőnél jól megfelelt a nacionalista frazeológiának) csempészték a „Miniatűr-Könyvtár" álcázott brosúrái között. Ezeket a Német Írók Védelmi Szövetsége szerkesztette a Párizsban alapított Német Szabadságkönyvtár égisze alatt. Berthold megemlíti a leghíresebb antifasiszta kiadványokat, például Konrad Heiden Hitler-könyvét vagy a Bar-

nakönyvet (Magyarországon is terjesztette mindkettőt az illegális mozgalom, a Barnakönyvet kalandos körülmények között Károlyi Mihályné csempészte be az országba); számba veszi az üldözött irodalomról készült feldolgozásokat, bibliográfiákat. Külön foglalkozik az „Exil-Literatur 1933—1945" Ausstellung der Deutschen Bibliothek, Frankfurt am Main 1965-ben kiadott katalógusával, s kifejezi azt az igényét, hogy „a terület minden ismerője segítsen abban, hogy egy új, lehetőleg teljes, átfogó egzakt bibliográfia szülessen". mgy

Indeks Majallah Kini Malaysia Singapura dan Brunei. Index to Current Malaysian Singapore Brunei Periodicals. 1967. Kuala Lumpur, Singapura, 1969, Joint Standing Committee on Library Cooperation and Bibliographical Services, 113 l.

Malájzia, Szingapur és Brunei nyolcvanhat folyóiratának 1967-es repertóriumát tartalmazza ez a kiadvány. Nagy mértékben nehezítette a szerkesztők munkáját az a körülmény, hogy a folyóiratok angol, maláj, jawi, kínai és tamil nyelven jelentek meg. A repertórium válogató jellegű, ugyanis csupán a hétszázötven szónál hosszabb cikkeket vették fel. A cikkek elrendezése decimális szakcsoportosítás alapján történt. A címfelvételek tartalmazzák a szerző nevét, a cikk címét, a folyóirat címét, számát, az oldalszámot és az évet. A szerzők nevét nem mindig ahivatalos transzliterálási szabályok szerint tüntették fel, hanem úgy, ahogy az illetők maguk használják azt. A nem latin betűs címek után közlik azok angol fordítását is. A folyóiratok nevét is mindig latin betűvel írják ki.

A katalógusban feldolgozott folyóiratokat tizenhét könyvtár anyagából válogatták össze. A kiadványt a folyóiratok rövidítésének jegyzéke, egy külön bibliográfiai rövidítésjegyzék egészíti ki. A betűrendes névmutató a kötet végére került.

BATÁRI GYULA

Gabriel, Astrik L.: Garlandia. Studies in the history of the mediaeval university. — Notre Dame, Ind., 1969. The Mediaeval Institute, University of Notre Dame, 287 l.

Szerző, a középkori európai egyetemtörténet neves, magyar származású művelője, jelenleg a kötetet kiadó egyetem professzora, tíz korábban (1949—1966 közt) megjelent tanulmányát foglalta fűzérbe („garland"). A „Garlandia" címszó azonban ennél is többre utal. A 13. század elején Mathilde de Garland „Clos-Garland" nevű, a Petit Pont és a Rue Saint Jacques mellett fekvő majorságát és környékét vendégfogadók létesítésére használta fel. A Cité szigetén lakó, a Notre Dame székesegyház káptalani iskolájával éles vitában álló egyetemi diákság örömmel telepedett át erre a balparti részre, a későbbi Quartier Latin központjába, a St. Julien-le-Pauvre templom vidékére. A név latinos formájában (Garlandia) hamarosan népszerűvé vált, s jelentette a párizsi egyetemi hallgatók szellemi hazáját, a „fuimus simul in Garlandia" pedig a tanulók nemzetiségtől független együvétartozását. Ezért fogja össze a címszó G. tíz egyetemtörténeti tanulmányát, melyek sorrendben a 12. században Párizsban élt tanárokkal és hallgatókkal, a párizsi egyetem és a Notre Dame káptalani iskola ellentétével, a könyv egyetemi címerszimbolikájával, a párizsi egyetemi előkészítő tanulmányok 14. századi fejlődésével, BERECZKY Márton párizsi egyetemi rektorságával, a magyarokat is magában foglaló angol—német natio 15. századi történetével, az egyetemi alapítványok létesítésének szempontjaival, az aristotelesi Metaphysica oktatásának elterjedésével s egyéb kisebb témákkal foglalkoznak. Számunkra különösen kiemelkedő könyv- és szimbólumtörténeti szempontból egyaránt a könyvnek az egyetemi címerekben és pecsétekben játszott szerepével foglalkozó, gazdagon illusztrált tanulmány, mely egy a New York Public Library-ben őrzött kézirat alapján mutatja be a címertörténeti anyagot, s arra a következtetésre jut, hogy a könyv az egyetemi címerekben részben a Bibliát, részben az oktatott anyagot, részben pedig magát a tanulást, a tanulnivágyást szimbolizálja. Már a témakörökből is látszik, hogy G. (akinek a pécsi és pozsonyi egyetemi jubileumok alkalmával külön angol nyelvű kötete is megjelent) minden lehetőséget felhasznált a középkori magyar egyetemek és nyugaton tanuló hallgatók, ott szerepet játszó tudósok szerepének bemutatására. A tanulmánykötetet három függelék, egy nagyon jól használható középkori egyetemtörténeti bibliográfia s a szerző műveinek teljes jegyzéke egészíti ki. Közel 40 ábrájának túlnyomó többsége miniatúrák alapján mutatja be a középkori egyetemi életet, a nevesebb szereplőket és problémaköröket. A bevezetésben G. összefoglalja a válogatás szempontjait, s utal arra, hogy a kötet létrejöttét nem kis mértékben befolyásolták azok a közvetlen benyomások, melyeket 1968 nyarán, nem sokkal a diáklázadás után régi „Alma Mater"-e környékén, Garlandia közelében szerzett.

TÓTH ANDRÁS

Duprat, Gabrielle—Liutova, Ksenia—Bossuat, Marie-Louise: Bibliographie des répertoires nationaux de périodiques en cours. Genève, 1969, IFLA/FIAB — UNESCO. Imprimerie du Journal de Genève, 141 l.

Az UNESCO nemzetközi bibliográfiai, dokumentációs és terminológiai bizottsága 1965-ben tartott ülésén javaslatot tett egy olyan bibliográfia összeállítására, amely magában foglalná a hivatalosan vagy magán jelleggel megjelenő országos folyóirat-jegyzékeket. A bizottság javaslatára az UNESCO szerződést kötött a Fédération Internationale des Associations de Bibliothécaires-rel a jelen kiadvány megjelentetésére, hogy ezzel lehetővé tegye egy a levéltárosok, könyvtárosok, bibliográfusok, dokumentalisták és kutatók által egyaránt sokszor felpanaszolt hiány megszüntetését. A FIAB Periodika- és Sorozatkiadványi Bizottsága ezután kérdőívet állított össze, amelyet megküldött az egyes országok könyvtáros-szövetségeinek, illetve nemzeti könyvtárainak. A szerkesztés maga a beérkezett válaszok és a párizsi könyvtárakban fellelt példányok alapján történt. Az olyan országokra nézve, ahol nem jelent meg folyóirat-jegyzék, több ország anyagát feldolgozó nemzetközi tudományos vagy kereskedelmi folyóirat-jegyzékek adatait adja meg a bibliográfia. Feldolgozták — egyéb adat hiányában — a kurrens nemzeti bibliográfiákat is, amennyiben ezek valamelyes tájékoztatást nyújtottak egy ország folyóiratairól, sőt nem hagyták figyelmen kívül a folyóirat-cikkek formájában megjelenő folyóirat-jegyzékeket sem. 183 ország, illetve territórium anyagát gyűjtötték így egybe. Ezek közül csak 45 — majdnem mind európai — országban találtak önálló nemzeti folyóirat-jegyzéket. Ezek közül is sok nagy késéssel jelenik meg. 88 azoknak a száma (48%), amelyeknek folyóirat-kiadási viszonyairól csak több ország anyagát feldolgozó, sokszor kereskedelmi jellegű bibliográfiákból nyerhetünk tájékoztatást.

Maga a bibliográfia egyébként az előszón, bevezetésen és tájékoztatón kívül tartalmazza a feldolgozott országok és területek jegyzékét betűrendben, a folyóirat-jegyzékek adatait országok szerint és végül az adatszolgáltatók nevét, ugyancsak országonként felsorolva.

A szerkesztők érdekes tanulságokat vontak le munkájukból. Leszögezik, hogy — a folyóiratok identifikálásának rendkívüli nehézségére való tekintettel — bibliográfiai értékű folyóirat-jegyzéket csak a nemzeti könyvtárak, illetve az olyan bibliográfiai intézetek tudnak összeállítani, amelyek köteles példánnyal rendelkeznek minden folyóiratból. Ennek ellenére — meglepő dolog! — a folyóirat-jegyzékek száma sokkal nagyobb, mint gondolnánk. Különféle ügynökségek, sajtó-testületek, információs irodák bőven termelnek ilyeneket, de elsősorban kereskedelmi célzattal és a népszerű képes folyóiratok előtérbe helyezésével. Az eltérés ezek között a jegyzékek között óriási. Kezdve a periodikum fogalmával — amelyet már maga a kérdőív is szűkebb és tágabb értelemben vesz — és végezve a címleírással — amelynek egységes szabványáról ez idő szerint „szó sem lehet" — korlátlanul uralkodik az egyéni állásfoglalás és az egyéni gyakorlat.

A tanulságok ismertetését a szerkesztőség egy óhajtással fejezi be, melyet szó szerint idézünk, mert egy kissé mintha minket is érintene: „minden nemzeti könyvtár ... vegye fel tervébe — ahogy azt jelenleg csak nagyon kevés országban teszik — egy országos jellegű hivatalos évi jegyzék készítését, amely megismertet a kérdéses ország élő folyóirataival, azok megszűnésével és időközi változásaival. Azt kívánni, hogy ez a jegyzék minden évben megjelenjék, kétségtelenül utopisztikus, de vajon nem tarthatná-e ezt a jegyzéket naprakész állapotban a kurrens nemzeti bibliográfia, amely rendszeresen hozza kumulációs köteteit?"

TAKÁCS MENYHÉRT

Revelli, Carlo: Il catalogo per soggetti. Roma, 1970. Ed. Bizzarri, 245 l.

A lexikonszerkesztés általános elveit követő tárgyszókatalógust a kevésbé tekintélyes könyvtári munkaeszközök közé sorolták még a közelmúltban is. Sajátos arisztokratikus könyvtáros-szemlélet késleltette e katalógustípus kifejlődését és elterjedését Európa számos országában. A tudományos nagykönyvtárak valamiféle „középszínvonal" kifejezését látták benne, miután a tárgyszókatalógus készítéséhez nem volt szükség osztályozási rendszerre. Rugalmasan, a mindenkori könyvtári igényeknek megfelelően a könyvtáros maga választotta ki azokat a fogalmakat, amelyeket tárgyszavakban kívánt kifejezni. Ahol e katalógusfajtát bevezették, ott is inkább a tudományosan kidolgozott szakkatalógus kiegészítésének szánták.

A tárgyszókatalógus történelmi gyökerei a középkori monostori könyvtárakhoz nyúlnak vissza. A 17. században keletkeznek azok a betűrendes katalógusok, amelyekben tárgyszavak szerint csoportosított elemek találhatók. A mostani értelmezés szerinti tárgyszókatalógus azonban, a kultúra demokratizálása jegyében csak a

múlt század végén tűnik fel, elsősorban az amerikai könyvtári gyakorlatban. REVELLI ettől az időtől kezdve kíséri el szövevényes útjára ezt a sajátos, praktikus könyvtári „munkaeszközt" az USA-ban és Európa különböző országaiban. Ismerteti a szakkatalógus és a tárgyszavas katalógus hívei között keletkezett elszánt vitákat, majd részletesen a szorosabban vett tartalmi részeket elemzi: az anyag kiválasztásának kritériumait,a zavarok leküzdése érdekében szükséges segédeszközök készítésének problémáit, mint amilyen a fogalmi táblázat, a tárgyszómutató stb., a tárgyszó megfogalmazásának módját és nehézségeit stb., rámutatva arra is, milyen súlyos veszélyekkel jár a kérdésnek kizárólag elméleti megközelítése és megoldása anélkül, hogy a könyvtáros az olvasó szempontjait figyelembe venné. Hasonlóképpen hangsúlyozza a szerző a tárgyszókatalógus fogalommeghatározási rendszere periodikus ellenőrzésének szükségességét, a divatjamúlt neologizmusok kiiktatása érdekében.

Külön fejezetben ismerteti REVELLI a tudományos szakkönyvtárak tárgyszókatalógus-szerkesztési gondjait. E könyvtáraknak ugyanis egyrészről egységesebb az olvasótábora, másrészről viszont az olvasók finomabb elemzést igényelnek kutatásaik során. E könyvtárakban a tárgyszókatalógus revízióját a tudományos kutatás rendkívül gyors fejlődése teszi szükségessé rövidebb időközökben. Utal az új típusú, leíró jellegű katalógusokra is, továbbá a különféle „thesaurusok"-ra, az egyeztetett indexelési eljárásokra, végül a tárgyszókatalógus és a számítógép már ma sokrétű s egyre szélesebb körűnek ígérkező kapcsolataira.

Igen gazdag bibliográfia és elemző névmutató egészíti ki a kitűnő kézikönyvet.

TOMBOR TIBOR

Manzi, Pietro: Annali di Giovanni Sultzbach (Napoli, 1529—1544 — Capua, 1547) Firenze, 1970, Olschki, IX + 126 l. (XXVI t.)

Alig két éve jelent meg a szerzőnek a nápolyi Stigliola nyomda kiadványairól és működéséről készített kitűnő összefoglalása. A neves könyvtörténész ezúttal a nápolyi könyvtörténet egy korábbi, érdekes műhelyének, a SULTZBACH nyomdának működését kutatta fel. A mű az Olschki gondos szép kiadásában jelent meg, a neves firenzei kiadótól megszokott alakban.

SULTZBACH a németországi Hagenauból került 1527-ben Nápolyba, minden jel szerint V. KÁROLY csapatai nyomán.

Első kiadványa 1529-ben jelent meg Nápolyban, ahol 1544-ig működött. Tevékenységének fénykora az 1532—1539. évekre esik. MANZI összesen 81 kiadványt ismertet, ezek kétharmada latin, egyharmada olasz nyelvű. SULTZBACH előszeretettel in 4°-alakban jelentette meg a műveket a manutiusi betűtípusokhoz formában közelálló latin kurzív, továbbá görög és ritkán gót betűkkel.

A nyomdát Nápolyban a cenzúra szüntette meg az írók elnémításával. SULTZBACH 1546-ban elhagyta Nápolyt, és Capuában telepedett le. Ott a következő évben öt művet tett közzé, de a kedvezőtlen kiadási körülmények miatt arra kényszerült, hogy teljesen elszegényedve tevékenységét befejezze.

MANZI azon túlmenően, hogy példaszerű pontossággal írja le az egyes kiadásokat, közli a szerzők életére és működésére vonatkozó legfontosabb adatokat. Az egyes művekkel kapcsolatban gazdag utalásokkal ismerteti az itáliai lelőhelyeket. A mű a maga egészében értékes adatokat szolgáltat Nápoly 16. századi kultúrtörténetéhez.

TOMBOR TIBOR

Negrini, Gigliola: Il problema della ricerca oggi in Italia. Bibliografia segnaletica e ragionata. — Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Laboratorio di studi sulla ricerca e sulla documentazione, 1970. 115 l. (Note di bibliografia e di documentazione, vol. XII.)

A tudományos kutatás helyzete és problémái főként az utóbbi tíz évben Olaszországban is eléggé foglalkoztatják a szellemi-politikai élet irányítóit és a tudományos, sőt a tágabb közvéleményt is. A téma időszerűsége már régen kívánt volna egy okos bibliográfiai összeállítást, de a források szétszórtsága, a szempontok sokfélesége eddig visszarettentették az esetleg vállalkozókat. A most elkészült összeállítás előszava is hivatkozik rá, hogy nem kimeríteni akarta a sokrétű tárgyat, inkább csak az alapokat lerakni a későbbi hasonló gyűjtésekhez.

A bibliográfia jellege nemzeti, speciális és kurrens. Kettős célt akar elérni, ennek megfelelően szerkezete és módszere is kétféle.

Az *első részben*, mintegy 70 oldalon tematikus, részben annotált folyóiratcikk-bibliográfiát nyújt, az egyes témákon belül betűrendben. Szakbeosztása két főrészre bomlik: — Az *A) rész* a kutatás szervezetével foglalkozik (általános helyzet; részproblémák: a kutatás és az egyetem, az ipar, a kutatás szervei és intézményei, végül a kutatás néhány területe — a múlt, a jelen és a jövő —, mint pl. az orvosi, biológiai, mezőgazdasági-talajvédelmi, fizikai, kémiai, műszaki és más tudományok). Már-

itt meg kell jegyeznünk, hogy ez az utolsó rész a legsommásabb, szinte csak vázlatszerű az egyes tudományterületek képe. A *B) részben* a kutatások gazdaságosságával és politikájával foglalkozó anyag gyűlt egybe, így a kutatás és a technológia fejlődésével, az olasz tudományos kutatások külföldi kapcsolataival, Olaszország szerepével az európai tudományos mezőnyben, a kutatás tervezésével és feltételeivel és végül a legizgatóbb személyi kérdéssel: „a tudományos agyvelők tengeren túlra menekülésével". Az összes anyag egészen friss, néhány éves, és évkönyvekből, szemlékből, folyóiratokból, nemzetközi kiadványokból, kongresszusi jelentésekből, napilapokból állt egybe.

A *második rész* időrendben ismerteti a tudományos kutatással foglalkozó könyveket. Az első csoportban az 1963 előtti, de innen is csak a legfontosabb könyveket sorolja fel, utána az évenkénti termést adja, az éveken belül szerzői betűrendben. Az annotációk elég bővek, de csak a lényeges tájékoztatásokra szorítkoznak, általában igen sikerültek. Minden könyvcím mellett jobbról található az első rész megfelelő csoportszáma vagy számai, ahova a könyv témája szerint tartozik. Ebben a második részben nem a termés összeállítása adta a feladat nehezét — ezt csak ki kellett gyűjteni a megfelelő bibliográfiai szolgáltatásokból, erre a könyv bevezetője utal is —, hanem a kritikai tájékoztatások és eligazítások.

Ám ez akkor is értéke lenne a bibliográfiának, ha a kettős szerkezet helyett csak egy, a tematikus váz fogná össze az egyes területekre vonatkozó cikk- és könyvanyagot. A kronologikus sorrend sem túl érdekes és lényeges ebben az esetben, hiszen az egész bibliográfiában túlnyomóan csak az utolsó évtized könyvei szerepelnek.

A gyűjtés 1970. szeptember 30. napjával zárult, s mivel a könyv még 1970-ben meg is jelent, e tény az irígylésreméltóan rövid olasz nyomdai átfutási időt árulja el.

Pedig különben egyáltalán nincs okunk irigykedni az olasz tudományos életre általában. A magyar közönség az igen hasznos Tudományszervezési Tájékoztató három legújabb cikkéből értesülhetett a bibliográfiában szereplő adatok mögötti, problémákkal terhes képről. Így Fenyő Béla a tudományos kutatás szervezetéről és helyzetéről (1966. 2. sz. 204—224. l.), Gregorovics Anikó pedig az olasz tudományos kutatás szervezetének újabb fejleményeiről (1968. 1. sz. 102—122. l.), illetve Olaszország tudománypolitikájáról (1970. 3—4. sz. 464—478. l.) írtak. Megtudtuk, hogy a tudományos kutatás egyáltalán nem tart lépést Olaszország gazdasági fejlődésével: a kutatásra szánt ráfordítások kicsik, az ipari kutatás viszonylag fejletlen, kevés a kutató, és ezek helyzete is labilis, az oktatás általában elavult. Az olasz tudományos élet előtt álló legfőbb feladatok: a kutatóintézetek helyes arányának feljavítása, a kutatások fokozottabb pénzelése, a ráfordítások helyes irányainak és arányainak megállapítása, fokozott automatizálás, egységes tudománypolitika megteremtése, egyetemi reform, az ipari kutatás fejlesztése és végül Kutatásügyi Minisztérium felállítása.

Hodinka László

Library service to children. 3. Training. Copenhagen, 1970. Scandinavian Library Center. 100 l.

Ez a Skandináv Könyvtári Központ által kiadott könyv az IFLA tizennyolc tagországának gyermekkönyvtáros képzéséről kíván elsősorban adatokat szolgáltatni, de emellett tájékoztatást nyújt általában a könyvtárosképzésről is és ezzel együtt egy-egy állam könyvtári viszonyairól.

A kötet kiadását angol és német nyelven az 1968. augusztus 16—17-én Frankfurt am Mainban tartott, az IFLA Gyermekkönyvtári szekciója által szervezett munkaértekezlet határozta el.

A kötet a következő tizennyolc ország jelentését foglalja magában: Anglia, Belgium, Bulgária, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Jugoszlávia, Kanada, Lengyelország, Magyarország, NDK, NSZK, Románia, Svájc, Svédország, Szovjetunió és USA.

A jelentések tartalmazzák az illető ország lakosságának számát és a tizennégy éven aluli gyermekek lélekszámát, az évenként kiadott gyermekkönyvek mennyiségét, tájékoztatást adnak a gyermek- és iskolai könyvtárak helyzetéről.

A jelentésekből általában az a következtetés vonható le, hogy a gyermekkönyvtáros oktatás a közművelődési könyvtárosképzés részeként jelentkezik. Hollandiában, Angliában és Lengyelországban viszont a könyvtáros oklevél megszerzése után külön tanfolyamon képezik ki a gyermekkönyvtárosokat.

A jelentéseket országonként a gyermekkönyvtárügy legjobb ismerői készítették el. A magyarországi helyzetről N. Rácz Aranka írt beszámolót.

Az összeállítás előszavát Aase Bredsdorff, az IFLA Gyermekkönyvtári alszekciója elnöke írta. Az irányelveket, amelyek alapján a jelentések készültek, angol és skandináv könyvtári szakemberek készítették.

Batári Gyula

TARTALOM

A nos lecteurs ... 1
Szigeti Kilián: Mesko veszprémi püspök Pontificaléja — Das Pontificale des Bischofs Mesko ... 5
V. Kovács Sándor: Manoscritti umanistici ad Esztergom ... 15
Kozocsa Ildikó: Restauro di manoscritti musicali del Seicento e del Settecento ... 27
Gárdonyi Zoltán: A Rákóczi-induló Liszt Ferenc három kéziratában — Der Rákóczi-Marsch in drei Liszt-Handschriften ... 32
Huszty Sándor: A Természetrajzi Füzetek alapítása (1877) — Cahiers d'Histoire Naturelle 1877 ... 38
Pukánszkyné Kádár Jolán: A Todoreszku—Horváth-gyűjtemény — Die Todoreszku—Horváth Büchersammlung in der Széchényi Landesbibliothek ... 52
Büky Béla: Modelle und Systematisierungen der Informations- bzw. Kommunikationsprozesse in Bibliotheken ... 61
Harsányi István: Költészet és kommunikáció — Poetry and communication ... 72

KÖZLEMÉNYEK

Szendrei Janka: A Budai Psaltérium töredékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában ... 87
Borsa Gedeon: A „Kassai Kódex" hitelességéről ... 88
Forrai Magdolna: Egy ismeretlen Kájoni-kézirat ... 91
Vértesy Miklós: Hány éves a Föld? ... 94
Bugyi Balázs: Az írástudók betegségeiről és azok megelőzéséről ... 95
Kókay György: Egy budai dramaturgiai folyóirat terve 1791-ből ... 97
Füves Ödön: La Bibliothèque Kallonas a Gyöngyös ... 101
Indali György: Az újságkézbesítő strófái a XIX. század elején ... 102
Kovács Magda: Irínyi Úti jegyzeteinek cenzúrázása és a sajtótörvény ... 105
mgy: Elsüllyedt folyóiratok: A Láthatár ... 110
Markovits Györgyi—Pálmai Magda: Elsüllyedt folyóiratok: Kórusművészet 1933 114
Haiman György: Orosz szótárkiadásunk történetéhez ... 119

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Herepei János: Petrus Monedulatus Lascovius de Barovia magyar neve ... 120
Borsa Gedeon—Kükedi József: A kis alakú régi magyarországi nyomtatványokról 122

FIGYELŐ

Dörnyei Sándor: Gondolatok a „Régi magyarországi nyomtatványok"-ról ... 127
V.K.S.—R.M.: Az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának működéséről ... 130
ifj. Kovács Máté: Nemzetközi Könyvév 1972 ... 132
Somkúti Gabriella: Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei ... 135
Takács József: A jövőkutatás fogalomtára ... 139
Kindlovits Kálmán: Studia o Książce ... 140
Csorba Csaba: Tizenötéves magyar nyelvű könyvtári folyóirat Romániában ... 142

SZEMLE

Magyar pedagógiai irodalom 1920—1944 (Ism. *Faragó Lászlóné)* ... 145
A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1945—1965 (Ism. *Tombor Tibor)* ... 146
Tápé története és néprajza — Hajdúdorog története (Ism. *Tóth András)* ... 146
Grzybowska, Krystina: Kronika rodzinna (Ism. *Kindlovits Kálmán)* ... 147
Makarczyk, W.—Olszewska-Krukowa, A.—Siwek, H.: Czytelnictwo prasy na wsi (Ism. *Kindlovits Kálmán)* ... 147
Contributii la bibliografia bibliografiilor personale aflate la B.C.U. (Ism. *V. Busa Margit)* ... 148
Publicatiile periodice românesti . . . Tom. II. (Ism. *V. Busa Margit)* ... 148
Zeitschriften-Bestandverzeichnisse 14—15. (Ism. *Batári Gyula)* ... 149

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Helle Mária
A kézirat nyomdába érkezett: 1972. I. 27. — Terjedelem: 13,6 (A/5) ív
72.72929 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ára: 40,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

Hermann, P.: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation (Ism. *Takács Menyhért)* 149
Die wissenschaftliche Fachbibliothek (Ism. *Faragó Lászlóné)* 150
A Német Szövetségi Köztársaság tudománypolitikája (Ism. *Takács József)* 150
Widerstand, Verfolgung und Emigration 1933—1945 (Ism. *mgy.)* 152
Indeks Majallah Kini Malaysia Singapura dan Brunei (Ism. *Batári Gyula)* 153
Gabriel, A.: Garlandia (Ism. *Tóth András)* 153
Bibliographie des répertoires nationaux de periodiques en cours (Ism. *Takács Menyhért)* 154
Revelli, C.: Il catalogo per soggetti (Ism. *Tombor Tibor)* 154
Manzi, P.: Annali di Giovanni Sultzbach (Ism. *Tombor Tibor)* 155
Negrini, G.: Il problema della ricerca oggi in Italia (Ism. *Hodinka László)* 155
Library service to children (Ism. *Batári Gyula)* 156

TABLE DES MATIÈRES

A nos lecteurs 1
K. Szigeti: Pontificale de Mesko, évêque de Veszprém (Avec résumé en allemand) 5
S. V. Kovács: Manuscrits humanistes à Esztergom. I. (Texte entier en italien) ... 15
I. Kozocsa: Restauration des manuscrits musicaux de XVIIe et XVIIIe siècles (Texte entier en italien) 27
Z. Gárdonyi: La marche de Rákóczi dans les manuscrits de Ferenc Liszt (Avec résumé en allemand) 32
S. Huszty: La création de la revue „Természetrajzi Füzetek" (Cahiers d'Histoire Naturelle) (1877) (Avec résumé en française) 38
J. Pukánszky-Kádár: La Collection Todoreszku—Horváth dans la Bibliothèque Nationale Széchényi (Avec résumé en allemand) 52
B. Büky: Les modèles et la systématisation des procédés d'information et communication dans les bibliothèques (Texte entier en allemand)..... 61
I. Harsányi: Poésie et communication (Avec résumé en anglais) 72

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

J. Szendrei: Les fragments du Psaltérion de Buda dans la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences 87
G. Borsa: L'authenticité du „Manuscrit de Kassa" 88
M. Forrai: Un manuscrit inconnu de János Kájoni 91
M. Vértesy: Quel âge a la Terre? 94
B. Bugyi: Les maladies des écrivains et leur prévention 95
Gy. Kókay: Le plan d'une revue de dramaturgie à Buda en 1791 97
Ö. Füves: La Bibliothèque Kallonas à Gyöngyös (Texte entier en français)..... 101
Gy. Indali: Les strophes du porteur de journaux au début du XIXe siècle 102
M. Kovács: La censure du „Journal de voyage" de János Irinyi et la loi de presse 105
mgy: Revues oubliées: „Láthatár" (Horizon) 110
Gy. Markovits—M. Pálmai: Revues oubliées: „Kórusművészet" (Art Chorique) (1933) 114
Gy. Haiman: Contribution à l'histoire de l'édition des dictionnaires russes en Hongrie 119

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

J. Herepei: Le nom hongrois de Petrus Monedulatus Lascovius de Barovia 120
G. Borsa—J. Kükedi: Anciens imprimés de Hongrie en petit format 122

CHRONIQUE

S. Dörnyei: A propos de la nouvelle bibliographie des anciens imprimés hongrois ... 127
V.K.S.—R.M.: Les activités de la Commission pour l'Histoire du Livre et de la Bibliographie 130
M. Kovács jr.: L'An International du Livre 1972 132
G. Somkúti: Les acquisitions récentes des plus grandes bibliothèques hongroises 135
J. Takács: La terminologie de la futurologie 139
K. Kindlovits: Studia o Książce 140
Cs. Csorba: Quinze ans d'une revue bibliothéconomique en langue hongroise en Roumanie 142

COMPTES RENDUS CRITIQUES 145